ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011 - 727X

RAHMİ DOĞANAY
İHSAN ÇOLAK
ZEKERİYA TÜRKMEN
ABDULLAH İLGAZİ
CEZMİ ERASLAN
SERPİL SÜRMELİ
ÖMER ÇAKIR
NEJDET BİLGİ
LEYLA KAPLAN
TÜLAY A. BARAN
L. HİLAL AKGÜL
MUSTAFA ÇUFALI
SAİT AŞGIN
MUKADDES ARSLAN
N. BİRGÜL GÜNDÜZ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XVII MART 2001 Sayı: 49

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011 - 727X

RAHMİ DOĞANAY
İHSAN ÇOLAK
ZEKERİYA TÜRKMEN
ABDULLAH İLGAZİ
CEZMİ ERASLAN
SERPİL SÜRMELİ
ÖMER ÇAKIR
NEJDET BİLGİ
LEYLA KAPLAN
TÜLAY A. BARAN
L. HİLAL AKGÜL
MUSTAFA ÇUFALI
SAİT AŞGIN
MUKADDES ARSLAN
N. BİRGÜL GÜNDÜZ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XVII MART 2001 Sayı: 49

Levent Sahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

YRD.DOÇ.DR. RAHMİ DOĞANAY : Saltanat'tan Cumhuriyet'e İmparatorluk'tan Millî Devlet'e 1

İHSAN ÇOLAK : Moskova Antlaşmasına Giden Yol: Millî Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri 23

DR. ZEKERİYA TÜRKMEN : Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin karşı Tedbirleri (1921-1923).....49

YRD.DOÇ.DR. ABDULLAH İLGAZİ: Atatürk'ün Bilinmeyen Bir Mektubu 81

DOÇ.DR. CEZMİ ERASLAN : Understanding of Atatürk's Foreign Policy: Peace at Home, Peace in the World and Accession of Hatay to Turkey 91

YRD.DOÇ.DR. SERPİL SÜRMELİ : Bekirağa Bölüğü'nden Malta Adası'na Ubeydullah Efendi'nin Anıları.....107

ARŞ.GÖR.ÖMER ÇAKIR : Türk Edebiyatında Mustafa Kemal (Atatürk) İsminin Yer Aldığı İlk "Manzum" ve "Mensur" Esere Dâir.....119

YRD.DOÇ.DR. NEJDET BİLGİ : Yeni Doğuş: Manisa Halkevi Dergisi 131

DR. LEYLA KAPLAN : Türk Bedai'iyini Koruma Derneği ve Cumhuriyet Döneminde Türk Güzelliğini Geliştirme Çabaları 159

YRD.DOÇ.DR. TÜLAY A. BARAN : Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından: Vasıf Çınar 171

Levent Sahverdi Arşivi

L. HİLAL AKGÜL : Cumhuriyet Dönemi Spor Adamlarından: Burhan Felek 203

DR. MUSTAFA ÇUFALI : Selected Bibliography of English Articles on Atatürk Era 237

DR. SAİT AŞGIN : Atatürkçü Düşüncenin Tarihsel Gelişimine Bir Bakış 281

TANITIM YAZILARI

UZMAN MUKADDES ARSLAN : Yeni Avrasya ve Stratejik Analiz Dergileri Hakkında 291

HABERLER

N. BİRGÜL GÜNDÜZ : Ulu Önder Atatürk'ün Ölümünün 62. Ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 17. Yıldönümlerinde Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyeleri'nin Kıbrıs'taki Etkinlikleri 297

DUYURU

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Ödül İlânı 303

Levent Sahverdi Arşivi

KAYBIMIZ

Prof.Dr. YULUĞ TEKİN KURAT

1931 yılında Hasanpaşa'da doğdu. İlk, orta öğrenimlerini Bahçelievler'de, liseyi Ankara Atatürk Lisesi'nde tamamladı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden mezun oldu. Londra Üniversitesi'nde "Macar Mültecileri Sorunu 1849" konulu teziyle Doktor, "Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)" konulu teziyle doçent, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması" konulu teziyle de Profesör unvanını aldı.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve aynı üniversitede Tarih Bölüm Başkanlığı görevinde bulundu.

İngiliz Kültür Heyeti (Fullbright), Londra Üniversitesi Araştırma Bursları sahibi ve Ankara Üniversitesi Mezunlar Derneği Üyesi olan Prof.Dr. Yuluğ Tekin Kurat, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Öğretim Üyeliği görevinde iken emekli olmuştu.

Evli ve iki çocuk sahibi olan Rahmetli Kurat Hocamız hocaların hocası lakabıyla tanınırdı. İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça, Farsça bilmekteydi. Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi olan Sayın hocamızı 19 Ocak 2001 Cuma günü ani bir kalp krizi sebebiyle kaybettik. Kendisine Allah'tan rahmet, ailesine, yakınlarına ve tüm bilim çevresine başsağlığı dileriz.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XVII MART 2001 Sayı: 49

SALTANAT'TAN CUMHURİYET'E İMPARATORLUK'TAN MİLLÎ DEVLET'E

Yrd. Doç. Dr. Rahmi DOĞANAY*

Bu başlık, Osmanlı İmparatorluğu'ndan millî Türkiye Devleti'ne ve saltanat rejiminden cumhuriyet idaresine geçişin ifadesidir. Başka bir deyişle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun tarihçesidir. Öncelikle cumhuriyetin tanımını vererek Türkiye'de cumhuriyetin kuruluşunun tarihi seyrine bakıp, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan millî bir devletin çıkış sürecini ele alacağız.

Cumhuriyet çok tanıdık ve yaygın tanımı ile; milletin kendi kendini yönetmesi demektir. Bu da millet iradesinin yönetime hakim olması, yani *millî hakimiyet* demektir. Osmanlı döneminde Osmanlı Hanedanı'na ait olan hakimiyetin, milletin eline verilmesi belli bir süreçte gerçekleşmiştir. Bu süreç belki yanlış değil ama eksik olarak, genelde *Millî Mücadele* ile sınırlandırılır. Millî Mücadele dönemiyle birlikte, bu konuda kesin sonucun elde edildiği doğrudur. Ancak bu sürecin Millî Mücadele dönemi öncesine dayanan bir geçmişi de vardır.

XVIII. yüzyıldaki meşveret uygulamaları ve 1808 *Sened-i İttifak*'ı sultanların yetkilerini kısıtlamaya ve halka veya temsilcilerine bazı söz hakları vermeye yönelik adımlar olarak değerlendirilebilir. Sened-i İttifak Tanzimatçıları, Tanzimat ve Tanzimatçılar da Meşrutiyet ve Meşrutiyetçileri etkilemiştir. Bu çizgide Fransız İhtilali ile başlayan hakimiyetin millete verilmesi uygulaması, Atatürk kuşağına kadar uzanmıştır. Bahsettiğimiz dönem

* Fırat Üniversitesi Fen-Edb. Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Levent Sahverdi Arşivi

içindeki gelişmelerin dönemin aydın ve idarecileri üzerinde bıraktığı tesir, Atatürk'te biraz daha farklı ve millî bir yaklaşım oluşturmuştur. O, *İslamcılık, Osmanlıcılık, Turancılık* akımları dışında daha da gerçekçi, akılcı bir politika ile Anadolu Türk ve Müslümanlarını kurtarmak, sonra Yeni bir Türk imajı, modern ve millî bir Türk devleti kurmak düşüncesindedir.[1] *Misak-ı Millî* ile coğrafi, Saltanatı kaldırarak siyasi, Hilafet'i kaldırarak İslam dünyası ve Osmanlı ile ilişkileri ve Türkçülük yerine milliyetçiliği tercih ederek Pantürkist yaklaşımlarla ilişkisini kestiğini gösteriyor. Böylece Millî Mücadele sonunda, Anadolu insanına millî sınırlar ve cumhuriyet rejimi içinde siyasi istiklali temin etmiş oluyordu.

Bu ifadeleri ve millî hakimiyet kavramının Türkiye'de gelişimini biraz açarsak; 1789'da Fransa'da gerçekleşen ihtilal sonrasında dünyaya yayılan hürriyet akımı ve milletin yönetime katılmasına yönelik fikirler Osmanlı'yı da etkilemişti. Belki bunun doğrudan sonucu olmasa bile, 1808'de II. Mahmud ile *ayanlar* arasında imzalanan Sened-i İttifak, ayanlığı meşrulaştıran, kurumlaştıran, fakat onları da kontrol altına alan, dolayısıyla bir bakıma devleti bambaşka esaslara göre yeniden kuran bir sözleşme, bir çeşit anayasaydı.[2] (Ancak bu, ne talep edenler açısından ne de faydalananlar açısından doğrudan halkla ilgili bir gelişme değildi. Ayanlarla ve Sultan'la sınırlı bir durumdu.) Ayanlara böyle bir statünün verilmesi onların gücünden faydalanmaya yönelikti ve bu güce dayanılarak askeri ıslahata girişildi. Yeniçeriler isyan edince II. Mahmud yeniçeri tarafında yer aldı. En azından tarafsız kalarak Yeniçerilerin Alemdar'ı öldürmelerine göz yumdu. Çünkü Sened-i İttifak Şark mutlakiyetinin ruhuna aykırı düşüyordu. Sened-i İttifak ayakta kalsaydı, Türkiye'de hukuk devletinin ve demokrasinin temeli olabilirdi. Tanzimat'tan 31 yıl önce ve Avrupa vesayeti söz konusu olmadan.[3] Bu ifadeler çerçevesinde Osmanlı'da ilerde bu paralelde gerçekleştirilen hareketlerde, Avrupa'nın doğrudan veya dolaylı olarak etkisi olduğu da söyleniyor ki; sırası geldikçe bunlardan bahsedilecektir.

Sened-i İttifak denemesinden sonra, II. Mahmud döneminde yaşanan Mısır olayının hemen sonrasında, Abdülmecid tahta çıktığında, hemen ilk iş

---

[1] Bayram Kodaman; "Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük Kavramları Karşısında Atatürk", **Atatürk ve Milli Egemenlik Paneli**, Bildiriler, Antakya, 1994,s.30

[2] Sina Akşin, "1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri**, Bildiriler, Ankara, 1987, s.8

[3] S. Akşin, **a.g.b.**, s.12

Levent Sahverdi Arşivi

olarak Tanzimat ilan edildi. Her ne kadar Tanzimat Fermanı'nın ilanı Mısır Meselesi ve onun çözümünde verdikleri desteğin karşılığı olarak, Avrupalı büyük devletlerin baskısına dayandırılırsa da, XIX. Yüzyılın ilk yarısı boyunca, özellikle Batı'ya seyahat fırsatı bulan Osmanlıların Avrupa'da yaygın olan demokratik rejimi tanımış olmaları da göz ardı edilemeyecek bir etken olmuştur. Batı'ya çeşitli sebeplerle giden ve sayıları gittikçe artan Türkler, Avrupa'ya kıyasla kendi ülkelerinin gerilik ve yoksulluğunu üzüntüyle fark etmeğe başladılar. Bunların gözünde Batı'nın demokratik ve parlamenter hükümetleri kendi ülkeleri ile Batı arasındaki belirgin farklılığın sebebiydi.[4] Buradan yola çıkan Osmanlı entellektüelleri (ki bunlar sözü geçen Avrupa görmüşler idi.) Osmanlı'da demokratik-parlamenter bir yapının oluşması için çalıştılar. Bunlar, Tanzimat'ın ilanında olduğu gibi, genellikle resmi bürokraside doğrudan devreye girdiler veya icra aşamasında resmi bürokrat oldular.

3 Kasım 1839'da *Gülhane Hattı Hümayunu*'nun ilanı ile Tanzimat dönemi başladı ve bu isimle anıldı. Bazılarına göre Tanzimat bir anayasa hatta bir kanun bile değildi.[5] Ferman'da Padişah, iradesinin sınırlandırılmasını kabul eder. Bütün tebaanın can, mal ve namus dokunulmazlığını, iradesi dışında kanunlara bırakır. Hükümet yönetiminin şeriata göre yapılacak kanunlarla oluşturulacağını bildirir. Yapılacak kanunlarda din farkı gözetilmeyecektir.[6] Gerçekte Osmanlılar şeriatın ve temsilcilerinin tek otoritesini yerleştirmekte ve mevcut olan diğer hukuk ve yargı sistemlerinin işleyişini bertaraf etmekte veya kısıtlamakta, daha önceki bütün Müslüman rejimlerden daha ileri gitmişlerdi.[7] Onun içindir ki; Tanzimat kanunlarının şeriat temeline dayanması gibi bir anlayışla Tanzimat'ı ilan ettiler.

Tanzimat Fermanı'nda yasama görevi yapacak süreli meclisler ön görüldüğü halde, birtakım haklar verilen ve eşitlik tanınan halkın temsilinden söz edilmez. Meclisin üyelerini halk değil Padişah seçer. Fermanda bir anayasanın hazırlanacağı ile ilgili bir işaret yoktur. Halk ile devletin ilişkileri, özellikle de Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkilerin ölçüsü, kuralı, kaidesi ne olacaktı? sorusunun cevabı yoktur. Şeriat esaslı kanunlar

---

[4] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 1984, s.131

[5] Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri**, Bildiriler, Ankara, 1987, s.17

[6] C. Küçük, **a.g.b.**,s.17

[7] B. Lewis, **a.g.e.**, s.109

Levent Sahverdi Arşivi

gayrimüslimlerin eşitliğini nasıl sağlayacaktır?[8] Bütün bu eleştirilere rağmen Gülhane Hattı Hümayunu, Osmanlı vatandaşlarının din bakımından eşitliğini ifade etmekle ve bunu yazılı bir belge ile belirtmekle, Fermanda belirtilen prensiplere ve ilgili kanunlara bağlı kalacağına yemin etmekle Padişah, kutsal yetkileri üzerinde bir kuvveti, adı ne olursa olsun tanımış oluyordu. Böylece Osmanlı'da anayasal hukuk devleti olma yolunda bir çığırın açılmasına da önderlik ediyordu. Yine her şeye rağmen, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra gerçekten esaslı bir hukuk yenileşmesi dönemi başlamıştı. Bu dönem devletin sona ermesine kadar sürdü. Bu açıdan Tanzimat 1918'e kadar sürer.Bu dönemde *Ceza Kanunnamesi* çıkarıldı. Yeni kanunlara uyacak bir yargı örgütü kurma çabaları başladı. *Nizamiye Mahkemeleri* oluşturuldu. Mahkemeler derecelendirildi. *Kara Ticaret Kanunu* kabul edildi. İslam özel hukuku yeniden düzene konularak *Mecelle*'ye ulaşıldı. 1876'da ilk Türk anayasası kabul edildi. Böylece Tanzimat, anayasa kavramını Türk düşüncesine soktu.[9] Bu aşamalar Osmanlı'da anayasal hukuk devleti anlayışının oluşmasına ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ilgili alanlardaki kurumlaşmasına bir temel teşkil etti.

Tanzimat döneminin ve bir ölçüde Tanzimat'ın bir sonucu veya daha ileri bir aşaması olarak değerlendirebileceğimiz *Islahat Fermanı* da siyasi sonuçları yönünden hakkındaki eleştiriler bir tarafa, mutlakiyetin yıkılması sürecinde önemli bir adım olarak görülür. 1839 Tanzimat Fermanı'nı Müslümanlar için kabul edersek, 1856 Islahat Fermanı da gayrimüslimler için çıkmıştır diyebiliriz. Fakat Tanzimat Fermanı Müslümanlara bir anayasa vermediği halde, Islahat Fermanı genel olarak, gayrimüslim milletlerin anayasal gelişmelerinin başlangıcı ve millî bağımsızlık isteklerinin bir kanıtı oldu.[10] Yeni prensiplerine rağmen Islahat Fermanı, Osmanlı'nın teokratik yapısını tamamen bertaraf edemiyordu. Çünkü vicdan hürriyeti yalnız Müslüman olmayan tebaa için kabul edilmişti. Aynı zamanda Müslüman olmayan tebaa devlet dışında dini teşkilatlarını korudukları halde, Müslümanlar için böyle bir şans yoktu.[11]

Bu çerçevede Islahat Fermanı pek çok ve çok sert eleştiriler aldı. Namık Kemal bu fermanı İmtiyaz Fermanı olarak nitelerken, Tanzimat'ın mimarı

---

[8] C. Küçük, **a.g.b.**,s.17

[9] Ahmet Mumcu, "Hukukçu Gözüyle Mustafa Reşid Paşa", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri**, Bildiriler, Ankara, 1987, s.44-45

[10] C. Küçük, **a.g.b.**, s.19

[11] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1983, C.VII, s.6

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Reşid Paşa'ya göre ferman, hainlerin Avrupa'ya verdiği memleketi tahrib vasıtasıdır.[12] Cidde ve Lübnan gibi bölgelerde halkın ayaklanması ve Kuleli Vakası gibi olayların yaşanması da Fermana gösterilen tepkilerdendi.

1860'larda öyle yeni bir evre başladı ki, artık Batılılaşmaya yönelik reformların kabul veya reddedilmesi değil, devletin otokratik iktidarının sınırlandırılması tartışılıyordu. Bu dönemde okul görmüş yeni entellektüeller, ulema ve bürokrat oligarşisine de baş kaldırıyordu. Tanzimat Dönemi padişahlarından Abdülaziz devrinde, Osmanlı Tarihi'nde ilk defa olarak, bazı aydınlar *Genç Osmanlılar* veya *Yeni Osmanlılar* adı altında bir cemiyet kurarak, (Haziran 1865) hükümet icraatını kontrol edecek bir idare sisteminin kurulması için siyasi faaliyetlerde bulunmaya başladılar. Gizli olarak kurulan cemiyetin amacı mutlakiyetin yerine meşrutiyeti getirmekti.[13] Onlara göre Osmanlı bütünlüğünü korumanın iksiri de meşrutiyetti. Genç Osmanlılar, Babıali'ye karşı kurulmuş kendi çapında bir muhalefet partisiydi ve istibdata karşı hürriyetin savunucusuydu. Ziya Paşa, Şinasi ve Namık Kemal gibi aydınların önderliğindeki Cemiyet'in programında; Ümmet-i Osmaniye efradının eşitliği, hukuk ve hürriyetlerinin garantisi, ezeli ve beşeri adaletin tesisi, vatan sevgisinde birleşilmesi ve bütün bunların olması için meşrutiyetin kurulması gibi prensipler vardı.[14] Bu programda Ümmet-i Osmani'nin bütün Osmanlı tebaasını kapsaması dikkat çekicidir. Dil, din, ırk farkı gözetmeksizin bir Osmanlılık şuuru yaratmaya çalışılmaktaydı. Daha bu sıralarda bunlar arasında cumhuriyeti savunanlar bile mevcuttu.(Mehmet Bey) Cemiyet prensip olarak şiddeti değil, propagandayı seçtiğini belirtmesine rağmen aralarında ihtilalci yaklaşımlar oluştu ve Saray'ın takibatına uğrayan birçok taraftarı yurt dışına kaçtı ve birçoğu da sürüldü.

Bütün eksiklerine ve aksaklıklarına rağmen Tanzimat Dönemi'nde yaşanan bu gelişmelerin ve Osmanlı Devleti'nin siyasi dengelerinin zorlamasıyla, 1876'da *Kanun-u Esasi* ilan edilerek meşrutiyete geçildi. *I. Meşrutiyet* ve Kanun-u Esasi aşamaları da Osmanlı'da demokratik kurumlaşma ve anlayışın amaçlarından çok uzak kalmıştır. Burada tabandan gelen bir güç yoktur ve bu adımlar az sayıda Osmanlı aydını ile Padişah arasında, çoğu zaman da büyük devletlerin baskısıyla gerçekleşmiş olaylardı. 1876 anayasası padişah-

---

[12] C. Küçük, , **a.g.b.**, s.19
[13] E.Z.Karal, **a.g.e.**, C.VII, s.300
[14] E.Z.Karal, **a.g.e.**, C.VII, s.308

Levent Sahverdi Arşivi

çı bir anayasa olarak hiçbir zaman halka indirilememiş ve toplumca benimsenmemiş bir tutku olagelmiş, parlamenter sistem (yasama, yürütme dengesine dayanan anayasal mekanizma) araç değil amaç sayılmıştı. Bu istek de, iktidar ve muhalefet bakımından ruhsuz ve samimiyetsiz kalmıştı. Böyle bile olsa, kamu hak ve hürriyetleri bakımından bazı olumlu adımlar atıldığı da bir gerçekti.[15] 1860'lardan itibaren Genç Osmanlılar diye bir muhalif gurup gelişmiş ve *I. Meşrutiyet'in* ilanına katkıda bulunmuş olsa da, hem Osmanlı'nın iç dinamiklerinin yetersizliği, hem de dışa bağımlılığı, Tanzimat Fermanı'nda Mısır Meselesi, Islahat Fermanı'nda Kırım Savaşı, I. Meşrutiyet'te de Tersane Konferansı ve Doksanüç Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus harbi) ile ve Osmanlı idarecilerinin dış dengeleri korumak endişesiyle ilişkilendirilmesinde önemli pay sahibi olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin saltanat sistemini demokratikleşmeye doğru götüren adımlar, Avrupalı büyük devletlerin baskısında gelişen olaylar olarak yorumlanmaktan kurtulamamıştır. Bu yapısıyla bile Kanun-u Esasi ve parlamenter sistem uzun süre yaşayamadı. Açılışından yaklaşık on dört ay sonra, II. Abdülhamid meclisi dağıttı ve bu defa Jön Türkler marifetiyle meşrutiyet ve hürriyet mücadelesi sürdürüldü.

1889'da *İttihadı Osmani Cemiyeti* adıyla, sonradan gerçek anlamda bir siyasi parti olarak ortaya çıkacak olan cemiyet, Askeri Tıbbiye'de kuruldu. Paris'teki Jön Türklerle irtibatlı çalışan bu örgüte 1900'lü yıllarda başkaca cemiyetler de katıldı ve Terakki ve İttihat adını aldı. Jön Türkler, II. Abdülhamid aleyhindeki çalışmalarına hürriyeti kurtarmakta olduklarını söyleyerek başlamışlardı. Oysa İttihat ve Terakki'nin 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koymanın ötesinde bir hürriyet kavramı yoktu.[16] Jön Türkler ve İttihatçılar, Tanzimatçılar ve Genç Osmanlılara göre daha isyankar, ihtilalci ve daha örgütlü olmalarına rağmen ilk etapta istedikleri, daha farklı ve daha fazla bir şey değildi. Meseleyi biraz da II. Abdülhamid'in şahsında kişiselleştirmişlerdi.

23 Temmuz 1908'de meşrutiyet ikinci kez resmen ilan edildiğinde, memleketin her köşesinde coşkuyla karşılandı. Çünkü Osmanlı tebaası, tümüyle yeniden yürürlüğe giren Kanun-u Esasi ile birlikte, mutlak eşitlik içinde Osmanlı vatandaşı oluyordu. Daha doğrusu böyle olması gerekiyor ve

---

[15] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul, 1988, C.I, s.5
[16] Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, 1991, s.101

Levent Sahverdi Arşivi

bu sonuç bekleniyordu.[17]

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1911'de *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* ile çok partili ya da muhalefetli parlamenter sistem biraz daha gelişti. 1912 yılına kadar süren birinci devre çok partili bir dönem oldu. Ötekilerin tümü tek partili bir rejim içindeydi ve zaman zaman geniş bir kitle partisinin kendi içindeki çeşitlenmeleri yansıttılar. Bu tek düzeliğin dışına ancak 1920 Meclisi çıkabildi.[18] Tanzimat'tan başlayan, Yeni Osmanlılar hareketi, II. Abdülhamid'e karşı özgürlük mücadelesi gibi, Tanzimat kuşaklarının gerçekleştirmiş olduğu aşamalar, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar I. ve II. Meşrutiyet de dahil demokrasiyi kuramadılar. Bu ancak *İstiklal Savaşı* ile paralel bir şekilde ve Atatürk döneminde gerçekleştirilebildi. Millî hakimiyet veya cumhuriyet anlayışı Türkiye'de Millî Mücadele'den sonra değil, bizzatihi ve fiilen Millî Mücadele ile paralel olarak yeşeren, gelişen ve Cumhuriyet'le olgunlaşan bir gelişme oldu.

Mustafa Kemal Anadolu'ya geçmeden önce; milletin birlik ve beraberliğini ve egemenlik ilkesini Millî Mücadele'nin dayanağı yapmaya kararlıydı. Memleketin durumu ile ilgili görüşünü belirtirken; "*Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hakimiyet-i milliyeye dayanan, kayıtsız-şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti tesis etmek*"[19] diyor, Anadolu'ya geçmekteki asıl amacının bölgedeki Rum çeteleri ortadan kaldırmaktan başka, Anadolu'da filizlenen direniş hareketlerini iradesi altında birleştirmek, zafere ulaştıktan sonra millî hakimiyete dayalı bir cumhuriyet kurmak,[20] olduğunu da vurguluyordu. Atatürk'ün bu yaklaşımı için doğrudan egemenlik iddiasıyla ortaya çıkmış olmasalar bile, İstanbul'un milletin iradesine tercüman olamadığını gösteren ve milletin kendi iradesini ortaya koyması demek olan, Anadolu'daki Müdafai Hukuk Dernekleri ve kendi çabaları ile memleketi kurtarma azimleri bir avantaj teşkil ediyordu. Yani daha bu aşamada halk, kendi başının çaresine bakma yolunu seçmişti. Mustafa Kemal ve arkadaşları bunu bir millî harekete dönüştürerek ve kurumlaştırarak daha geniş ufuklara

---

[17] Cemal Kutay, **Laik Cumhuriyet Karşısında Derviş Vahdetiler Cephesi**, İstanbul, 1999, s.27, ayrıca bkz. Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Yarı Sömürge Oluşu**, İstanbul, 1970, s.54-55

[18] T.Z. Tunaya, **a.g.e.**, C.I, s.7,

[19] Kemal Atatürk, **Nutuk**, İstanbul, 1982, MEB yayını, C.I, s.12

[20] Ercüment Kuran, "Türk Bağımsızlık Savaşı ve Milli Egemenliğin Gerçekleşmesi", **Atatürk ve Milli Egemenlik Paneli**, Bildiriler,Antakya,1994, s.26

Levent Sahverdi Arşivi

yönlendirdiler. Samsun'a çıkıştan itibaren, İzmir'in işgalini protesto çerçevesinde başlayan ve sonrasında *Amasya Tamimi*, Erzurum ve Sivas Kongreleri, *Meclis-i Mebusan* ve *Türkiye Büyük Millet Meclisi*'nin açılışı ve mecliste alınan kararların hepsi "millî hakimiyeti" gerçekleştirmeye yönelik alt yapı çalışmalarıdır. Mustafa Kemal Millî Mücadele'ye giriştiğinde dışa karşı da egemenliği ve eşitliği temel ilkeler olarak algılıyordu. Misak-ı Millî'nin ana maddelerinden biri de egemenlik ve eşitlikti.[21] Anadolu'da toplanan kongrelerin en büyük ortak noktalarından ve özelliklerinden olan temsil mekanizmalarının seçim yolu ile oluşturulması, hem meşruiyeti sağlamak, hem de millî iradenin temsilini fiilen gerçekleştirmek içindi. Yine aynı amaca yönelik olarak kongre tutanaklarında "*Türk Milleti*", "*millî irade*", gibi ifadeler kullanıldı.[22]

Bu çerçevede atılan ilk adım olan Amasya toplantısında iki önemli karar alındı. Birisi bir millî direniş akımı yaratmak, diğeri gerekirse Anadolu'da geçici bir yönetim kurmaktı. Birincisi Amasya Tamimi olarak yayınlandı ve millî direnişin ilkeleri, milletin istiklali ve vatanın bütünlüğü ana hedefiyle ilan edildi.[23] Görüşmelere katılanların tamamı Millî Mücadele konusunda görüş birliğine varmışlar ancak, Anadolu'da millî bir yönetim kurulması konusunda Mustafa Kemal'e aynı destek gelmemişti.[24] Millî hükümet görüşü, gizli ve gerekirse kaydıyla kabul görmüştü. Yine de Amasya Tamimi; "*milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*" ve " *her türlü tesir ve murakabeden uzak bir heyet-i milliyenin vücudu elzemdir.*"gibi maddeleri ve toplamaya çalıştığı kongrelerle ilgili ifadeleriyle, millî hakimiyete yönelişin ve millî meclisi hedef alışın işaretidir. Bu arada Mustafa Kemal 21 Haziran 1919'da; aralarında Halide Edip, Kara Vasıf, Abdurrahman Şeref, Ferid Paşa'nın da bulunduğu İstanbul'daki bazı şahıslara yazdığı mektupta, niyetini ve olması gerekeni çok açık bir şekilde belirtiyordu. "*Artık İstanbul Anadolu'ya hakim değil, tabi olmak zorundadır.*" diyor ve onlardan destek ve fedakarlık istiyordu.[25]

Bu gelişmeler olurken İngilizler de durumu gözlüyorlar ve Anadolu'daki

---

[21] Abdülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara,1991, s.36

[22] Osman Özsoy, **Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası**, İstanbul, 1999, s.252

[23] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara, 1987, s.79

[24] Cemal Kutay, "Amasya Protokolündeki Gizli Madde", **Tarih Konuşuyor I**, No: 2, Mart 1964, s.90

[25] K. Atatürk, **Nutuk**, C.I, s.35

Levent Şahverdi Arşivi

hareketin gidişatını fark ettiklerini gösteren yazışmalar yapıyorlardı. Amiral Calthorpe'dan Curzon'a çekilen bir telgrafta[26] Anadolu'da İstanbul'un yetkisini ve Padişah'ın hakimiyetini reddeden, bağımsız ve muhtemelen oldukça aşırı ve Avrupa aleyhtarı bir yönetimin kurulmasına yol açacak şekilde olayların gelişmesi ihtimaline karşı hazırlıklı bulunulması konusunda Curzon'u uyarıyordu.

Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi öncesi istifası, sonra kongrede *Temsil Heyeti* başkanlığına seçilmesinden duyduğu memnuniyet, kongreleri önemseme derecesi, millet iradesine ve desteğine verdiği önemi ortaya koyar. Memleket işlerinin Meclis veya millî heyete (millî bir hükümet) devredilmesindeki ısrarı ve Sivas Kongresi kararlarını Meclis-i Mebusan'da onaylatmak istemesi de bu konudaki hassasiyetini ve konuya bakış açısını göstermektedir. Erzurum Kongresi'nden önce resmi sıfat ve yetkilerini kaybeden Mustafa Kemal için, Erzurum kongresi ve oluşturulan Temsil Heyeti'ne başkan seçilmesi çok önemli bir gelişmeydi. Sivas Kongresi ile millileşen bu sıfat, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele konusunda halk nezdinde bir temsil yetkisi sağlamıştı. Mecbur kalırsa döneceğini söylediği milletin sinesindeydi artık.

Erzurum Kongresi'nde yaptığı konuşmada; Osmanlı'nın dağılmaya mahkum olduğu, Türk milletine düşenin millî sınırlarda bir devlet kurmak olduğu ve bunun ancak Anadolu'dan çıkabileceğini, bunun için millet iradesine dayanan bir millî heyet toplanması ve millî iradeden beslenen bir hükümet kurulması hedefini belirler.[27] Erzurum ve Sivas kongrelerinin kararları bu anlayışın temel metni olmuşken, her iki kongrede "*Kuvay-ı Milliye'yi amil ve millî iradeyi hakim kılmak esastır*", maddeleri de Türkiye'deki sistem değişikliği, yani millî hakimiyetin kurulması konusundaki gelişme ve gidişatı ortaya koyar.[28] Erzurum Kongresi kararlarından "*Osmanlı vatanının bütünlüğü, milletin bağımsızlığı*" deyimleri bölgesel savunmanın ülke çapında ele alındığını, "*Mondros Mütarekesi anındaki sınır*" deyimi, ilk defa vatanın coğrafi sınırlarının belirlendiğini gösteriyordu "Anadolu". "*Memleketin ve milletin kurtuluşu için Padişah ve Hükümet'in yetersiz kaldığı*", ifadesi ile millî iradenin hakim olması vurgulanıyordu. Oluşturulan Temsil Heyeti

---

[26] S. Sonyel, **a.g.e.**, s.99
[27] K. Atatürk, **Nutuk**, C.I, s.65
[28] **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, Ankara, 1981, C.I, s.34

Levent Şahverdi Arşivi

millet adına bu işi yürütecekti.[29] Bu İstanbul Hükümeti'nin yerine kurulan "*millî heyet*"ti. Mustafa Kemal ve milliyetçiler veya "*Kuvvacılar*" olarak adlandırılan Millî Mücadele taraftarları, İstanbul'un temsil yetkisini açıktan tartışmayıp, durumdan hep siyasi hükümetleri sorumlu tutmakla birlikte, millî irade derken en önemli kozu; İstanbul politikalarının millete ters geldiği, O'nu esarete mahkum edeceği, haklı iddiasıydı. İstanbul'un milleti temsil edemediği, menfaatlerini ve istiklalini koruyamadığı gerçeği vurgulanmakta ve haklı bir sebep oluşturmaktaydı. Sivas Kongresi'nde, Mondros sırasındaki sınırlarda bağımsızlık, toprak bütünlüğü, bu çerçevede mandacılığın reddi, millî iradeye dayalı yönetim, yararlı cemiyetlerin birleştirilmesi ve oluşturulan Heyeti Temsiliye'ye bağlanması,[30] hep milletin kendi kaderine sahip çıkması ve millî iradenin hakim kılınmasına yönelikti. Sivas'ta çıkartılan gazetenin adı da "*İrade-i Milliye*" idi.

Şimdiye kadar izlediğimiz süreç içinde adım adım gerçekleşen millî hakimiyetin en somut ve tartışılmaz adımı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışıdır. Bunun gerçekleşmesinde Sivas Kongresi'nden sonra İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'ın, Misak-ı Millî'nin ilanından sonra İstanbul işgal edilerek kapatılması en önemli fırsattı. Başkentin işgal edilmesi ülkenin, milletin ve devletin kurtuluşunun Anadolu'dan gerçekleşeceği görüşünü haklı çıkarmıştı.

23 Nisan 1920'de Meclis'in Ankara'da açılmasıyla, millî hakimiyetin temel şartlarından olan yönetimin halka dayanması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gerçekleşmişti.[31] Ankara Hükümeti de halkın temsilcileri olarak gerçekleşen meclisten çıkıyor ve yürütmeyi üstleniyordu.

Mustafa Kemal "Heyet-i Temsiliye" adına, 22 Nisan'da bir genelge yayınlıyor ve " *askeri ve sivil makamların ve tüm milletin mercii Büyük Millet Meclisi'dir*" diyordu.[32] Ertesi gün açılan meclis ilk kararlarıyla; yasama ve yürütmeyi eline alıyor, millî iradenin temsilcisi olarak itaat istiyor. Padişah ve Halife için karar yetkisini üzerine alıyor, kendisinin üstünde bir güç tanımıyordu. Bu şartlarda artık; daha sonraki yıllarda Mustafa Kemal'in de ifade ettiği gibi, "*böyle bir hükümet, hakimiyeti milliye esasına dayalı halk hükü-*

---

[29] Doğu Ergil, **Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi**, Ankara, 1981, s.132

[30] D. Ergil, **a.g.e.**, s.132, ayrıca bkz. Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, 1974, s.XII

[31] D.Ergil, **a.g.e.**, s.194

[32] K. Atatürk, **Nutuk**, C.2, s.438

Levent Sahverdi Arşivi

metiydi. Cumhuriyetti."[33]

Meclisin açılmasıyla, İstiklal Savaşı'na milletin gösterdiği teveccühün adı olan "*Kuvay-ı Milliye Ruhu*" kendini burada gösterir. Millet Meclisi milletin kaderine el koyar ve yüksek bir siyasi olgunluk seviyesinde siyasi kudretini kullanır. Birinci Meclis'in iki temel prensibi: halkın menfaati ve Millî Mücadele'nin menfaatidir.[34] Bu meclis genelde hakimiyet prensibini şiddet ve kuvvetle savunmuş, samimi ve hissidir.

Mustafa Kemal'in "millî hakimiyet" konusundaki görüşlerini, Meclis'in açılışı ile ilgili konuşmalarında bir kere daha net olarak görebiliriz. 23 Nisan 1920'de meclis açış konuşmasında; "*Hakimiyeti Milliye'nin her şeyden evvel tecellisi maksadıyla meclisi âliniz toplanmıştır. Artık meclisi âlinizin üstünde bir güç yoktur.*"[35] Yine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* adıyla kabul edilen 1921 Anayasası ile artık cumhuriyete doğru gidişin açık delilleri dile getirilmiştir. 1921 Anayasası dağılan ve yok olan Osmanlı İmparatorluğu yerine, yeni bir devletin kuruluşunu hukuki yönden belirtmiş ve ortaya koymuştur. Millî hakimiyeti hakim kılan ve vatanın kaderine millî hakimiyetin temsilcisi Büyük Millet Meclisi'nin el koymasını mümkün kılan ve onun meşruluğunu da tanıtan bir işlem olmuştur.[36]

20 Ocak 1921'de, 23 madde olarak yasalaştırılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası) ile millî devletin yönergesi oluşturulur. Mustafa Kemal Sadrazam Tevfik Paşa'ya , 1876 Anayasası'nın 1921 Anayasası ile çelişmeyen hükümlerinin geçerli olduğunu, yani Teşkilat-ı Esasiye'nin esas alınmasını bildirir.[37] Böylece millî devletin kuruluşunun millî irade tarafından tescili söz konusudur. 1921 Anayasası'nın ilk maddesi; "*Hakimiyet kayıtsız-şartsız milletindir. Yönetim şekli halkın kendi mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır.*"[38] ifadesiyle, fiilen ve hukuken millî hakimiyeti gerçekleştirir. Ayrıca bu anayasada; halkın temsilcilerini seçmesi, yasama ve yürütmenin mecliste olması, devleti yönetecek hükümetin mec-

---

[33] Aynı yer
[34] Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Milliye Ruhu**, Ankara, 1981, s.11-15
[35] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara,1981, C.I, s.59-63
[36] Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, 1973, s.131.
[37] Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul,1979, s.59
[38] K. Atatürk, **Nutuk**, C.I, s.401-403

Levent Şahverdi Arşivi

listen çıkması, dini, siyasi, askeri ve ekonomik bütün işlerin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yüklenmesi de yukarıdaki görüşleri perçinler.

Mustafa Kemal, gerçek anlamda yirminci yüzyılın en önemli sosyal aktörlerinden[39] biri olarak; cephedeki mücadele ile birlikte millî hakimiyetin alt yapısını özetlenen süreçte gerçekleştirdikten sonra, yavaş yavaş bu yapıyla çelişen kurumları ve unsurları bertaraf etmeye yönelir. İlk adım olarak millî hakimiyetin yerine kurulacağı saltanat kaldırılır.(1 Kasım 1922). Saltanat kaldırılırken "*saltanat-ı milliyenin tahakkuku*" ifadesi kullanılır.[40] Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde saltanatın kaldırılması gerekçeleri, Türkiye Hükümeti'nin dahili idare ve siyasetteki düsturu olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesine dayandırılır. Buna göre, idare usulünün kayıtsız şartsız hakimiyetine sahip olan halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasının gerçekleştirilmesi sağlanır. Atatürk Meclis'te konuyla ilgili olarak yaptığı konuşmada; hakimiyet ve saltanatın hiç kimseye ilim icabıdır diye verilmediğini, kudretle ve zorla alındığını, nitekim Türk Milleti'nin de hakimiyet ve saltanatı kendi eline bilfiil aldığını, meselenin emri vaki olmuş bir gerçeğin ifadesi olduğunu söyler.[41] Lozan görüşmeleri için İstanbul Hükümeti'nin de çağrılması konusunda; Türkiye'nin meşru hükümetinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğu, her türlü temsil yetkisine O'nun sahip olduğu, sulh konferansında da Türkiye'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından temsil edileceği[42] belirtilir ve Saltanat'ın buna gölge düşürme ihtimali Saltanat'la birlikte ortadan kaldırılır. Çünkü, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün programları tam istiklal ve kayıtsız şartsız millî hakimiyete dayandırılmıştır. Tam istiklalin ölçüsü Misak-ı Millî, millî hakimiyetin ölçüsü de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Saltanat kaldırılırken; Osmanlının çöküşünden sonra kurulan Türkiye Devleti'nin bağımsız ve Müslüman olduğu, milletin vekillerinden oluşan meclis tarafından yönetileceği, Halife'nin yasa ile kendine verilenden başka bir hakkı kullanamayacağı, bunların aksine gelişmelerin milletin hakimiyetini böleceği, sarsacağı belirtilir.[43] Bu, Halife'nin de millî iradeye bağlanması demekti. Ancak bu o kadar kolay olmadı. Hilafet'in son döneminde Türkiye'deki muhalif unsur-

---

[39] Orhan Türkdoğan, "Atatürk'ün Temel Felsefesi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Şubat 98, s.9

[40] K. Atatürk, **Nutuk**, Vesikalar, s.929

[41] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Ankara, 1972, C.III, s.58

[42] K. Atatürk, **Nutuk**, Vesikalar, s.927

[43] **Söylev ve Demeçler I-III**, C.II, s.96

Levent Sahverdi Arşivi

lar, Hilafeti alternatif bir makam gibi algıladılar veya o şekle getirmeye çalıştılar. İstiklalinde ve millî hayatında ortaklık kabul etmeyen Türkiye'nin, dolaylı veya kısmen bile olsa ikiliğe tahammülü yoktu. Olay bir rejim problemi olarak gündeme gelince, 3 Mart 1924'te Hilafet kaldırıldı. Böylece Cumhuriyet'in siyasal rakibi, teokratik anlayış içinde yerleşmiş siyasal düzenin resmi ilkesi olan din unsurunun devlet ve rejim üzerinde etkili olabilecek tek otorite de ortadan kaldırılmış oluyordu. Aslında Atatürk'ün Hilafet'in gerekliliğine inanmadığı da bir gerçekti ve bunu çeşitli zeminlerde ifade etmişti. O'na göre Hilafet, geçmişin bir rüyasıydı ve zamanımızda varlığının bir faydası yoktu.[44]

Türk Milleti verdiği mücadelenin sonucunu ve tabii ki, istiklalini Lozan Barış Antlaşması ile onaylatmış, bağımsız, millî bir devlet olarak çağdaş dünyada yerini almışken; Saltanat ve Hilafet'in kaldırılması ile Osmanlı siyasi ve idari rejimi de tarihe karışmıştı. Ama yapılmak istenen sadece bu değildi. Ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda, devlet ve toplumu yeniden yapılandırmak için daha yapılacak çok şey vardı. Atatürk'ün bu aşamada Türkiye'yi tam anlamı ve bütün kurumlarıyla demokrat, bağımsız, millî iradeye dayalı bir yapıya ve çağdaş dünya içinde bir saygınlığa kavuşturma düşüncesi artık herkesin malûmudur. O, hep bu çizgide icraatlara yönelmiş, hep örnek olmuş, içerde ve dışarda milletin eşit, mesut yaşayabilmesini tamamen devletin millî bir siyaset takip etmesi şartına bağlamıştır.[45]

Cumhuriyetin ilanından on ay kadar önce, Hacıbayram Mahallesi'nde muhtarlık seçimi yapılırken, Atatürk burada bir konuşma yapmış ve cumhuriyetin kurulması konusunda ip uçları vermişti. Atatürk; "*Bugün bu milletin üç buçuk seneden beri fedakârlıklarla ve milletin fedakar evlatlarından oluşan ordumuzun dereler oluşturacak kadar döktüğü kanlarla elde ettiği başarının önemi, Teşkilatı Esasiye Kanunu'muzun birinci maddesini teşkil eden keyfiyettir. Yani hakimiyeti milliyenin kayıtsız şartsız milletimizin elinde tahakkuk etmiş olmasıdır.*"[46] der ve yine aynı vurguyu, 27 Eylül 1923'te Neue Freire Presse muhabirine verdiği demeçte de yapar: "*Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İcra kudreti yetkisi milletin yegane temsilcisi olan mecliste tecelli etmiştir. Bu iki kelimeyi bir kelimede özetlemek mümkündür.*

---

[44] **Söylev ve Demeçler**, C.V, s.107
[45] K. Atatürk, **Nutuk**, C.I., s.325
[46] **Söylev ve Demeçler I-III**, C.II, s.48

Levent Sahverdi Arşivi

"Cumhuriyet."[47]

Siyasal otoritenin kaynağının hanedan olduğu bir siyasal otoritenin geleneğinde öne çıkabilmek, hem de yerleşik tüm kurumlara karşı bunu başarabilmek için otoritenin kaynağını değiştirmek, yani siyasal meşruluk kazanmak gerekirdi.[48] Sened-i İttifak ve Tanzimat Fermanı'ndan başlamak üzere mutlakiyet rejiminin yıkılmasına yönelik taban oluşturulamamış olması veya cumhuriyet hareketinin bir halk hareketi olarak tezahür etmemesinin sonucu olarak, Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'nde bile cumhuriyeti tamamen benimsemeyen, Saltanat'a bağlı milletvekilleri vardı. Meselenin farkında olanlar, en başta Mustafa Kemal olmak üzere, Millî Mücadele'yi askeri bir hareket olmaktan başka, onun boyutlarını çok aşan siyasal bir dönüşüm mücadelesine de çevirdiler. Bu mücadelenin sonucunda monarşik bir yapıdan halk egemenliğine dayalı bir Türkiye Cumhuriyeti doğdu. İşte bu süreç sonrasında 29 Ekim 1923'te yapılan şey; bilinen ve uygulanan sistemin adını koymak ve hukuken tescili demekti. Atatürk bu konuyu da şöyle ifade eder; *"Aldığımız bütün tedbirler bir cümle ile özetlenebilir. Millî hakimiyeti kurduk. Kelimeler üzerinde oynamayalım. Bugünkü Türk hükümeti az çok cumhuriyettir. Bu bizim hakkımızdır".*[49] Atatürk bunlardan başka herkesin düşünmesini, millî hakimiyetin gerçekleşmesinin tek kişinin düşüncesi ile olmayacağını, bütün millet fertlerinin isteklerinin, dileklerinin elde edilen neticesi olduğunu da söyleyip, milleti devlet ve ülke için sorumluluk almaya çağırır.[50]

Atatürk döneminin konuyla ilgili olarak göze çarpan bir başka yönü de; demokratik kurumların oluşturulması ile ilgili çalışmalardır ki; Atatürk'ün millî hakimiyete verdiği önemin göstergelerindendir. Halk Fırkası'nın temel ilkelerinin belirlendiği dokuz maddelik metnin ilk maddesi "millî hakimiyete bağlılık"tır. Atatürk kendi devrinde parlamenterizme karşı bizzat Batı'da şekillenen tepkiye ve faşizmin ve komünizmin gelişmesine rağmen sistematik bir seçkincilik veya halk diktatörlüğünden kaçınmıştır. 1924 yılındaki Terakkiperver Fırka ve 1930 yılındaki Serbest Fırka'nın oluşumunda çok sesliliği ve demokrasinin kurumlarını (her ne kadar o an için sadece muhalefet göreviyle sınırlı düşünse de) yerleştirme konusundaki arzusunu görürüz.

---

[47] **Söylev ve Demeçler I-III**, C.III, s.63
[48] D.Ergil, **a.g.e.**, s.103
[49] **Söylev ve Demeçler I-III**, C.III., s.69
[50] **Söylev ve Demeçler I-III**, C.II, s.94

Levent Şahverdi Arşivi

O'nun ideali demokrasidir. Ali Fethi Bey'e; "*Türkiye'de kişilere dayanan yönetime son verildiğini görmeden ölmek istemiyorum. Ben demokratik bir cumhuriyet yaratmak istiyorum.*"[51] diyor. Belki Atatürk bunu gerçekleştiremeden öldü. Ancak, Türkiye'nin bugünkü şartları içinde bile demokratikleşmesi ve millî iradenin kat ettiği mesafede Atatürk'ün katkılarını, hatta hazırladığı alt yapıyı görmezden gelmek mümkün olmadığı gibi, minnet borcunu unutmamak gerekir.

Başlığımızın ikinci bölümüne gelince; Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş bu yönüyle de ciltlere sığmaz bir süreçtir. Ancak bu seyri de burada Cumhuriyet'in temelleri açısından kısaca özetlemekte fayda vardır düşüncesindeyiz. Çok basit izahıyla, Osmanlı Devleti geniş bir coğrafyada, çeşitli din, ırk ve kültürlerden milletleri bünyesinde bulunduran bir imparatorluktu. Millî devlet ise, tek bir milletin hakim nüfusu ve kültürü temsil ettiği bir yapıdır. Konumuz Osmanlı'nın imparatorluk yapısından millî Türk Devleti'ne geçiş sürecidir. Öncelikle böyle bir zaruretin nereden doğduğuna bakarsak, bunun sebebi milliyetçilik ve hürriyet hareketlerinin yayılmasıdır. Yani bir bakıma Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuş sebebidir.

Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı demokrasi, millî hakimiyet, milliyetçilik düşünceleri etkisinde, çoktan beri Hıristiyan cemaatler arasında başlamış olan ayrılma eğilimi, II. Mahmud'un son dönemlerinde Türk olmayan Müslümanlarda da başlamıştı. Türklerin eski ihtişamlı dönemlerinde başardıkları, çeşitli milletleri kaynaştırma imkanları kalmamıştı. Osmanlı Devleti gerek kendi içindeki milletleri bünyesinde tutabilmek, gerekse büyük devletlerin baskılarını göğüsleyebilmek adına "Osmanlı" terimine yeni bir anlam kazandırmaya çalıştı. II. Mahmud, "*ben tebaamın Müslümanını camide, Hıristiyanını kilisede, musevisini havrada fark ederim. Aralarında başka bir fark yoktur...*" ifadesiyle eşitlik fikrini, kişi hakları yönünden gündeme getirmişti. Bu Osmanlı'da vatandaşlık esasına dayalı bir "Osmanlılık" anlayışının da işareti oluyordu. Nitekim çok geçmeden Tanzimat ve Islahat Fermanları ile bu görüş hukuki dayanaklarını da bulmuş oldu.[52] Tanzimat, kopma noktasına gelen toplum bağlarını yeniden kuvvetlendirmek çabası ile ortaya çıktı. Avrupalı büyük devletlerin baskı ve müdahalesi altında, gayri-

---

[51] P. Paruşev, **Atatürk**, İstanbul, 1981, s.326, Çev. Naime Yılmaer
[52] E.Z.Karal, **a.g.e.**, C.VII, 298

Levent Şahverdi Arşivi

müslim cemaatlerin Türk ve diğer Müslim cemaatlerle birlikte yaşayabileceği bir imparatorluk birliği kurulmaya çalışıldı. Millî çapta idari, iktisadi, ve hukuki alanlarda alınacak tedbirlerle Osmanlı bütünlüğü sağlanacak ve sürdürülecekti. Hedef bir Osmanlılık şuuru, Osmanlı milleti oluşturmaktı.[53] Bu yaklaşım Tanzimat döneminde kendine Genç Osmanlılar gibi örgütlü savunucular da buldu. Tanzimat ve Islahat Fermanları beklentilerin aksine Osmanlı'nın dağılma sürecini hızlandırdı. Bu dönemde sınırlı da olsa oluşturulan serbesti ortamı ve tanınan hukuk ayrılıkçılara teşvik oldu. Ancak belki daha vahim olan, bu dönemde onca olumsuzlukları yaşayan birçok insan, bu defa meşrutiyet için çabaladı ve meşrutiyetin Osmanlı bütünlüğünün iksiri olduğunu iddia ettiler.

Tanzimat döneminde, Osmanlıcılık gibi bir teşkilatlanması olmasa bile siyasi bir akım olarak İslamcılık ortaya çıktı. İslamcılar, devletin içinde bulunduğu durumun sebebi olarak İslam'dan ayrılığı gösterirken, kurtuluşu İslam birliğinde, yani ümmetçi bir yaklaşımda görüyorlardı. Bu grubun, gayrimüslimlerin birlikteliği istemediği görüşü, Tanzimat ve sonrası düzenlemelere olan muhalefeti, gayrimüslimlere de ayrılıkçılık yönünde bir gerekçe veriyordu.

Bu dönemlerde henüz siyasi manada bir Türkçülük olmasa da, hatta bunun oluşumu için bir süre daha beklenilmesi gerçeği yaşansa da, Millî bir yaklaşım olarak, Tanzimat Dönemi'nin sonlarında, Türkçülük de edebi ve kültürel sahalarda konuşulmaya başlanmıştı. *Milliyet duygusu, vatan sevgisi, hürriyet aşkı, meşrutiyet, cumhuriyet gibi terimler ile Türk tarihi, Türklük duygusu, Osmanlı dışında daha büyük bir Türk alemi olduğu,* bizim şuurumuzda Tanzimat ile gelişti.[54] Bu akımlar birbirine karşı ve devletin gidişatına ve dönemin moda fikirlerine refleksler olarak gelişiyordu.

I. Meşrutiyet denemesi ve II. Abdülhamid'in istibdadı bile Osmanlı idaresindeki Türk unsurun millî bir kişiliğe ve kimliğe bürünmesini sağlayamadı. Bunda devletin hakim ve temel unsuru olarak takındığı korumacı tavrın da etkisi vardı. Çok uluslu bir imparatorlukta genel yapıyı korumak, kurtarmak, sürdürmek umudu oldukça, hakim milletin kendisininki de dahil her türlü milliyetçiliğe karşı çıkması doğaldı. II. Meşrutiyet'in getirdiği serbesti ortamında, Osmanlı İmparatorluğu'nun tutkalı olarak görülen serbesti, impa-

---

[53] Ş. Mardin, **a.g.e.**, s.14

[54] Nejat Göyünç, "Tanzimat'a Yöneltilen Eleştiriler", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri**, Bildiriler, Ankara, 1987, s.106

Levent Sahverdi Arşivi

ratorluğun bir anda dağılmasıyla sonuçlandı. Arnavut ayaklanması, Trablusgarp olayı ve özellikle Balkan Savaşı imparatorluğu olduğu gibi korumanın imkansızlığını ortaya koydu. Türkçülük akımı da güçlendi. Adeta Tanzimat Dönemi'nin devletin parçalanması yönünden hızlı çekimi olan II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki döneminde de tam olarak millî bir politikaya ulaşılamadı. İttihatçıların milliyetçilikle paralel götürmeye çalıştığı Osmanlıcılık da devleti dağılmaktan kurtaramadı. Hatta bu dönemde gerçek anlamda bir Türklük şuuru oluşturulamadan, Turan hedefi ile ortaya çıkıldı.

II. Meşrutiyet'in ilk meclisinde Türk olan milletvekillerinin sayısı , Türk olmayanlara göre en iyimser tahminlere göre eşitti. Mecliste 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp ve Rumen vardı. Bu tablo Osmanlı mozayiğinin Mebuslar Meclisi'nde sergilenmesiydi. Gayrimüslimler çatırdayan Osmanlı monarşisinin dağılışından kendi milliyetlerini arama ve bulma faaliyetindeydiler. Biz de ise milliyetçilik duygusu fikirde, uygulamada bir sisteme dayanmadığı için, hatta dinden başka esas tanımadığı için meçhuldü.[55] Bu şartlar içinde Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi ve yenilgi ile çıkılması sonucu, yeni bir şeyler yapmak , memleketi kurtarmak ihtiyacı doğmuştu. Bu neye göre, nasıl ve kiminle olacaktı.

Tanzimat ve II. Meşrutiyet çizgisinde ve kısmen de Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlı topraklarından ayrılmalar sonucu geride kalan coğrafya Anadolu, nüfus olarak da bu coğrafyadaki Türkler ve Müslümanlardı. Bu çerçevede Osmanlı'nın devamına saygı gösterileceği sanılıyordu. Osmanlı'nın Mondros Mütarekesi'ni imzalarken Wilson Prensipleri'ne çok güvendiği de kesindi. Mütareke'nin imzalanmasından birkaç gün sonra gerçekler görülmeye ve hayal kırıklıkları yaşanmaya başlandı. İtilaf Devletleri Türkiye'yi paylaşır, hatta O'nun üzerinden bağışlarda bulunurken, İstanbul hala sükunet telkin ediyordu. Telkinden öte İttihat ve Terakki'ye karşı siyasi bir reaksiyon olarak iktidara gelen Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İslamcılardan, Şeriatçilerden ve biraz münevver softalardan mürekkep bir partiydi. Hürriyet ve İtilafçılar, İttihatçılara karşı taşıdıkları nefretle, İtilaf Devletleri safında kurtuluş çarelerine yöneldi.[56]

Türkçüler artık yüksek sesle konuşmuyorlar, bir millî blok hazırlamak istiyorlardı. Türk gençliği içinde İslamcılığın da, Garpçılığın da artık hiçbir

---

[55] Cemal Kutay, **Laik Cumhuriyet Karşısında Derviş Vahdetiler Cephesi**, s.32
[56] Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara, 1981, s.71

Levent Sahverdi Arşivi

cazibesi kalmamıştı. İslamcılık Mısır'ın tekrar fethine giderken Arabistan'ı da vermişti. Türkçüler arasında da , üstüne ayaklarını bastıkları son toprak parçalarını bile muhafaza edememek endişesiyle Turan yolculuğuna niyeti ve gücü olan kalmamıştı. Hürriyet ve İtilaf'ın, yani İstanbul'un politikalarına tepkiler de bu Türkçüler'den geldi. Bunlardan birisi de İstiklal Savaşı'nın lideri Mustafa Kemal idi. O, İslamcılık, Osmanlıcılık akımları dışında gerçekçi, akılcı bir politika ile Anadolu Türk ve Müslümanlarını kurtarmak, sonra yeni bir Türk imajı, modern ve millî bir Türk devleti kurmak düşüncesindeydi. Bu konuda, Türkçülük O'na ilham kaynağı olmuştu. Hatta Ali Fuat Cebesoy'a göre; 1907'de Misakı Millî sınırlarını ve vatanın kurtuluş çarelerini düşünüp bulmuştu.[57] O'nun Anadolu'ya geçiş sebebi de belliydi.

Daha önce bahsedildiği gibi *Wilson Prensipleri* ve özellikle Onikinci madde Osmanlı'nın Mütareke'yi imzalarken çok şeyler ummasını sağladığı gibi, İstiklal Savaşı sırasında da zaman zaman ölçü olarak kullanılmıştır. Hatta mütareke öncesinde cephedeki bazı subayların gerçekçi ve savunulabilir bir coğrafya çizgisinde birliklerini korumaya çalıştıkları da görülür. Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Kumandanı iken, Sadrazam İzzet Paşa'ya mütareke tatbiki ile ilgili olarak, Suriye hududu tabirini açıklayarak; İskenderun ve Antakya'nın Türklüğünün her vesile ile hatırda tutulması ve buraların Suriye'den sayılmaması gerektiğini vurgulamıştı. Mütareke'nin 16. maddesi gereği İtilaf güçlerine teslim olmamak için kuvvetlerini çektiği hat da bu çizgiydi.[58]

Samsun'a çıkan Mustafa Kemal'in her adımı, artık millî iradeyi hakim kılmak ve millî coğrafya içinde, millî devleti oluşturmak içindi. Amasya Toplantısı'nda bulunanların yaptığı görev dağılımına bakıldığında, Türk Yurdu anlayışındaki gerçekçi yaklaşımın sergilendiği görülebilir. Bu toplantıda, daha sonra Misakı Millî ile belirlenen sınırların dışıyla pek ilgilenilmemiştir.

Daha sonra Erzurum Kongresi ile başlayan ve daima daha geniş kitlelere ve sonunda millete mal edilen coğrafi, siyasi sınırlar belirlenmiş, sosyal, kültürel, ekonomik ve iktisadi kuralların sınırı çizilmiştir. Burada oluşan çerçeve, Anadolu'da tam bağımsız bir Türkiye ve halkı da Anadolu'da bu uğurda mücadele edecek herkestir. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada Türklerin elinde olan veya işgal altında olmayan Türk ve Müslüman

---

[57] Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul, 1967, s.114.
[58] Hamza Eroğlu, **Devlet Kurucusu Atatürk**, Ankara, 1973, s.6

Levent Sahverdi Arşivi

çoğunluğun yaşadığı coğrafya, Türk milletinin Osmanlı mirasından talebiydi. Bu çerçeve, İstanbul'da toplanan Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda onaylanıp, millî irade olarak yayınlanınca içteki ve dıştaki düşmanların daha çok dikkatini çekti. İstanbul işgal edildi. Sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin oluşması bu kavgayı daha da körükledi. Padişah ve İstanbul Hükümeti, İmparatorluğun bu hale gelişinin sebebi olarak gördükleri milliyetçi ideolojilere karşıydılar. Bu yüzden istilacıyı olduğu kadar kendilerini de rahatsız edeceğini düşündükleri halk hareketinin şevkini kırmak için, Türk kuvvetlerini silahtan arındırmaya çalıştılar. Ankara Türk milliyetçiliğini temsil ediyordu. "*Millî Mücadele, millî istiklal, millî hareket, Büyük Millet Meclisi, Misakı Millî, Kuvayı Milliye, iradei milliye, millî hakimiyet, vicdanı millî*"[59] vb. bütün sıfatlar ve tabirler bunun delilidir.

Ankara'da, Büyük Millet Meclisi'nde, millet anlayışının ölçüleri açısından da belirgin ifadeler vardır. "*Burada toplanan zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasırı islamiyedir, samimi bir topluluktur. Binaenaleyh bu meclisin temsil ettiği hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azm ettiğimiz emeller, yalnız bir islam unsuruna münhasır değildir. İslam unsurlarından oluşan bir kütleye aittir.*"[60] Mustafa Kemal, bu anlamda milletin kültürel bir birlik olması gerçeğini, birlik ve yardımlaşmaya en çok ihtiyaç duyulan bir zamanda çok iyi anlamış ve çok iyi değerlendirmiştir. O, Anadolu'daki Müslüman kitleyi sadece bir cemaat olarak değil, bir siyasal birlik, yani millet olarak görmek istemiştir[61].

Muhtelif defalar ve değişik yerlerde Atatürk'ün bazı konuşmaları da millet ve milliyetçilik gibi konular üzerinedir. Bunlardan bazıları; "*Bizim milletimiz, milliyetinden uzaklaşmasının çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki çeşitli milletler hep millî akidelere sarılarak, milliyet mefkuresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu sopa ile içlerinden kovulunca anladık. ...Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak, evvela bizim kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen bütün ahval ve harekatı-*

---

[59] P.Safa, **a.g.e.**, s.77
[60] **Söylev ve Demeçler I-III**, C.I, s.73
[61] D.Ergil, **a.g.e.**, s.110

Levent Sahverdi Arşivi

mızla gösterelim.[62]

"Osmanlı Devleti'nin siyaseti millî değildi. Bizim uygulanabilir gördüğümüz siyaset, millî siyasettir. Millî siyasetten kastım, hududu milliyemiz dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanan varlığını koruyarak, millet ve memleketin saadetine çalışmak."[63] Buradaki hududu millî de Misakı Millî ile çizilen sınırlardır.

Bu kısaca özetlenen serüven çizgisinde, Ankara'da doğan devletin ülkesi, parçalanan Osmanlı'nın bir parçasıydı. Osmanlıda ülke sonsuzdu, askeri gücün yetebildiği alandı. Yeni devletin ülkesi, Türklerin barındığı Ata yurdu idi. Türk vatanıydı.[64] Bunun sınırları Misakı Millî ile millî irade olarak yansıtılmıştı. Yeni kurulan devlet millî bir devletti. Nüfus yapısında kaynaşma ve birlik vardı. Türk-Müslüman Anadolu insanı. Yeni devlet bir hanedan, imparatorluk veya din üzerine değil, Türk milletine dayanıyordu, başkenti Türk anayurdunun kalbindeydi.

Ülke küçülmekle, nüfus azalmakla hükümet şekli değişmekle gücün zayıflaması ile devlet değişmez, yeni bir devlet doğmuş olmazdı. Anadolu'da Amasya Tamimi'nde, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde , millî iradeden, millî hakimiyet esaslarından bahsedilmesi bunların dışında ve yeni bir şeydi. Bu değerlerin bütün ülke ve toplum hayatında yer etmesi, bütün faaliyetlerin esası haline dönüştürülmesi gerekiyordu. Osmanlı Türkçülüğü ve Batıcılığı büyük reformasyona tabi tutulup, milliyetçilik ve medeniyetçilik olarak öne çıktı. Bu tam bağımsız, millî ve çağdaş bir Türk devleti demekti. Artık Cumhuriyet Türkiyesi'nde bu aşamaların tamamlanması söz konusuydu ve Atatürk Millî Mücadele'ye girerken ne kadar millî ise, Millî Mücadele sonunda, Türkiye'nin yapılanmasında da o kadar millî ve kendisi için bir avantaj olarak, artık milletin kahramanıydı. Bu aşamada mücadelesini çağdaş milliyetçilik ilkelerine göre gerçekleştirmeye çalıştı. Bu çerçevede;

1-Millî hakimiyetin tesisi ve Büyük Millet Meclisinin kuruluşu

2-Saltanat ve Hilafet'in kaldırılması

3-Osmanlı çerçevesinden çıkarılan Türk Tarihinin Orta Asya'daki köklerine kadar derinleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu'nun kurulması

---

[62] **Söylev ve Demeçler I-III**, C.II, s.143
[63] K.Atatürk, **Nutuk**, C.II, s.435
[64] H. Eroğlu, **Devlet Kurucusu Atatürk**, s.21

Levent Şahverdi Arşivi

4-Güneş Dil Teorisi, Öztürkçe, Türk Dil Kurumu'nun kurulması

5-Millî ekonomi

6-Kur'an'ın tercümesi ve ezanın Türkçeleştirilmesi[65] gibi inkılaplarla milletin siyasi ideolojisini milliyetçilik esasına dayandırıyordu.

Tarih Kurumu ile, millet anlayışında ümmetten-millete, "millî devlet"e geçiliyor, aynı coğrafyada yaşayan insanların tasada ve kıvançta aynı duyguları paylaşmaları, millet gerçeğini ortaya koyuyordu. Milletin ideolojisi siyasi milliyetçilik oluyordu.[66] Dil ve tarih tezi, millî devletin oluşumunu hazırlamak suretiyle ümmetten-millete geçişin yolunu açmıştı.

---

[65] P. Safa, **a.g.e.** , s.92
[66] O. Türkdoğan, **a.g.m.**, s.12

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Bu konu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan millî Türk Devleti'ne ve saltanat rejiminden Cumhuriyet idaresine geçişin ifadesidir. Başka bir deyişle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan millî bir devletin çıkış sürecidir. Bu süreç, belki yanlış değil, ama eksik olarak, genelde Millî Mücadele ile sınırlandırılır. Millî Mücadele dönemiyle birlikte, bu konuda kesin sonucun elde edildiği doğrudur. Ancak bu sürecin Millî Mücadele öncesine dayanan bir geçmişi de vardır.

XVIII. yüzyıldaki "meşveret" uygulamaları ve 1808 Sened-i İttifak'ı, sultanların yetkilerini kısıtlamaya ve halka veya temsilcilerine bazı söz hakları vermeye yönelik adımlar olarak değerlendirilebilir. Sened-i İttifak Tanzimatçıları, Tanzimat ve Tanzimatçılar da meşrutiyetçileri etkilemiştir. Bu çizgide Fransız İhtilâli ile başlayan, hakimiyetin millete verilmesi uygulaması, Atatürk kuşağına kadar uzanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, millî hakimiyet, saltanat, Sened-i İttifak, Türkiye Cumhuriyeti, cumhuriyet.

SUMMARY

This subject is about the transition from Sultanate Rejime to Republic and Ottoman Empire to the National State. With another saying, it is a process of Turkish Republic and a national state from Ottoman Empire. This process is limited with National Struggle in general. It is true that the certain result was gained in the National Struggle period, but this process begins before National Struggle.

Meşveret (The activites of the council) and 1808 Sened-i İttifak can be regarded as the steps to restrict the authority of the Sultans and give some freedoms to the public.

Sened-i İttifak affected Tanzimatçılar (Reformers) and they affected Meşrutiyetçiler (those who were in favour of contitution). In this process, the aplication of giving the authority to the public, beginning with French Revoluation, contiuned until Atatürk's period.

Key Words: Atatürk, national suvereignty, sultanate, Sened-i İttifak, Turkish Republic, republic.

Levent Sahverdi Arşivi

MOSKOVA ANTLAŞMASINA GİDEN YOL: MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ TBMM BOLŞEVİK İLİŞKİLERİ

İhsan ÇOLAK*

Tarihe "Ekim Devrimi" diye kaydedilen Bolşeviklerin iktidarı ele geçirişi, eski Rus takvimine göre 25 Ekim 1917'yi göstermektedir. Yeni takvime göre 7 Kasım gününe isabet eden olay[1], Osmanlı ve sonraki Türk Devleti'nin kuzey politikasında önemli değişikliklere sebep olmuştur.

Emperyalist Batı ülkelerine karşı aynı kaderi paylaşan iki tarafın, Rusya ve Anadolu hareketinin daha önce var olan tarihi düşmanlıkların gözardı edilmesi ve birbirlerine yumuşak tavır takınmaları, birbirlerinden yararlanma yollarını araştırmaları gerekmekteydi. Bu sebepledir ki, ilişkilerin sıklaşması ve ideolojik yakınlaşma görüntüsü verilmesi bu döneme rastlamaktadır.

Mondros bırakışmasından sonra Moskova ile İstanbul Hükümeti arasındaki resmi ilişkiler kesilmiştir. İlişkiler ancak Ankara Hükümetinin kurulması ile başlamıştır. Ara dönemde ilişki kurma çabalarına rastlanmakta ise de bu döneme ait belgelerin bulunmayışı ilişkilerin düzeyinin belirlenmesinde zorluklar yaratmaktadır.

Osmanlı ordusunun bir subayı olarak Samsun'a çıkan Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle ilişki kurulması yönündeki ilk düşüncelerine, Kazım Karabekir'e çektiği bu yöndeki bir telgraf metninde rastlamaktayız. Bolşeviklerle yapılacak bir anlaşma ile Anadolu kuvvetlerinin bunlardan yardım alabileceği üzerinde duran Mustafa Kemal, ayrıca Bolşevik propagandası ve Ermenilere karşı takınılacak tavır hususunda çekincelerini de dile getirmektedir.[2] Şüphesiz ki, bu yaklaşımlar yeni başlayan bir hareketin stratejisi sa-

---

* İhsan Çolak, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Öğrencisi

[1] Kamuran Gürün, **Türk Sovyet İlişkileri,** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1991), s. 1

[2] Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir Paşa'ya 23 Haziran 1919 tarihli Amasya telgrafı. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz.** (İstanbul: Türkiye Yayınevi. 1969). s. 56-57

Levent Şahverdi Arşivi

yılamaz ancak burada başlayan fikirler, zamanla, yeni hareketin olgunlaşması ile kendilerini göstereceklerdir.

Bu dönemde Bolşeviklerle ilişki kurma girişimlerinde İstanbul'daki İttihat ve Terakki Örgütü'nün yeraltı teşkilatı diye anılan "Karakol Cemiyeti"nin rolü büyüktür. Dönemin Dağıstan Bolşevik Partisi'nin bir raporunda şöyle denilmektedir. "Karakol adındaki Türk devrimci komitesi... Dağıstan'a Türk subayları göndermektedir... Cemiyetin Türk subayları, doğuda İngiltere'nin nüfuzunu yıkmak istediklerinden, Dağıstan'a İngiltere ile mücadele aracı gözü ile bakmaktadır ve İngiltere'nin baş düşmanının Sovyet Rusya olduğunu iyice bildiklerinden, Bolşeviklerle el ele verip, anlaşarak çalışmaktadırlar."[3] Karakol'ün lideri Kara Vasıf Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal ve ekibiyle birlikte çalıştığına dair bir söz vermiş olmakla birlikte bağımsız çalışmalarına da devam etmekteydi.[4] Bu gelişmeler, daha sonra da devam edecek olan İttihat ve Terakki Örgütü ile Mustafa Kemal arasındaki problemli ilişkilerin bir örneğini teşkil etmektedir.

Kara Vasıf Bey, Karakol Cemiyeti adına 1919 ekim-kasım aylarında Bolşevik hükümetinin temsilcisi Albay İlyaçef ile İstanbulda görüşmelerde bulunmuştu.[5] Daha sonra Karakol cemiyetini temsilen Bakü'de bulunan Baha Sait Bey, Uşak kongresi delegesi sıfatıyla[6] Rusya Bolşevik Partisi Kafkas bölge Komitesi ile bir antlaşma imzalar, ancak bu antlaşmayı tarafların merkezleri tanımayacaktır. Bu antlaşma, Karakol cemiyetinin Millî Mücadele'de söz sahibi olma ve kontrolü ele geçirme çabalarının bir ürünü olarak görülmektedir.[7]

---

[3] Stefanos Yerasimos, **Türk Sovyet İlişkileri,** (İstanbul: Gözlem Yayınları. 1979). s. 112

[4] Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası,** (İstanbul:Pınar Yayınevi. 1962), s. 346 Ayrıca Bkz. David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış,** (İstanbul: Sabah Yayınları. 1994), s. 427

[5] Gürün, s. 27 Ayrıca, Ali Fuat Cebesoy görüşülen kişinin Shalva Eliava olduğunu söylemektedir. Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları.** (İstanbul: Vatan Neşriyatı. 1955). s. 60. Ancak Yerasimos görüşülen kişinin Shalva Eliava olmadığından bahseder. Ona göre Görüşülen kişi Albay İlyaçef olmalıdır. Bkz. Yerasimos, s. 113

[6] Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları,** Cilt.2 Belge No: 635 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1995), s. 5 "Baha Sait, 'Karakol Cemiyeti' temsilcisi olduğunu gösteren itimatnamesini sunduktan sonra kendisini Mustafa Kemal yönetimindeki Uşak Kongresi yürütme kurulu temsilcisi olarak da gösterir. Böylece Kafkas bölgesi komitesi tüm Anadolu hareketi ile anlaştığını sanmaktadır." Yerasimos, s. 114

[7] Eric Jan Zürcher, **Millî Mücadele'de İttihatçılık,** (İstanbul: Bağlam Yayınları. 1995), s. 171

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu hareketi, Kızılordu'nun ilerlemesi ve bu arada İngilizlerin Türkleri Kafkas seddinin bir parçası haline getirme çabalarının arasında kalmıştır. Kafkas seddi İngilizlerin, Kafkasya'da bir tampon bölge oluşturup Türk ve Kafkas güçlerini Ruslara karşı birleştirmek, özellikle Ermenistan'ı güçlendirerek Rusların Kafkasya'ya inmelerini engellemek düşüncelerinden oluşmaktaydı. Bölgeden gönderdiği 22 Ocak tarihli raporunda Kazım Karabekir ikili oynama tavsiyesinde bulunur.[8] Mustafa Kemal'in bunun karşısında 5 Şubat tarihli durum değerlendirmesinde farklı düşünceleri vardır. İngilizlerin Kafkas seddi projesini Türklerin kesin yokedilme stratejisi olarak tanımladıktan sonra, alınacak önlemleri şu şekilde sıralar:[9]

> Doğu cephesinde resmi veya resmi olmayan seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak güçleri yığmaya başlamak, yeni Kafkas hükümetleriyle ve özellikle Azerbaycan ve Dağıstan gibi İslam hükümetleriyle acele olarak ilişki kurarak itilaf planına karşı kararlarını ve durumlarını anlamak, Kafkas milletleri bize set olmaya karar verdikleri halde saldırı harekatımızı birleştirmek için Bolşeviklerle anlaşmak ve içten millî örgütlenmeyi son derecede genişletmek ve güçlendirmek, silah, cephane ve malzememizi vermemek için silah kullanmaktır. En önemli görev ise İtilafın zaman kazanmasına meydan vermemek ve onun maskesini atıp memleketin tüm direniş unsurlarını birleştirecek bir neden yaratmaya zorlamaktır.

Mustafa Kemal'in açık tavrı karşısında farklı görüşler vardır. Bunlardan birincisi yukarıda bahsettiğimiz Kazım Karabekir'in tarafsızlık görüşüdür. Diğer bir görüş te Fevzi Paşa ve İstanbul'daki diğer paşalarındır. Bunlar İngilizlerle anlaşarak ve Osmanlı ülkesinin bağımsızlığını onaylatmak şartı ile Kafkas Seddi konusunda yardım edilebileceğini söylemektedirler.[10] Mustafa Kemal'in ısrarlı tutumu ile karşılaşan Karabekir Paşa İngilizlerin bölgedeki temsilcisi Yarbay Rawlinson'la görüşür.[11] İngilizlerin bu seddi kurmak için asker gönderemeyeceklerini, bu yüzden Türklerle anlaşmak

---

[8] Karabekir, s. 427-428

[9] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi'nden aktaran. Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları,** Cilt.1 Belge No: 565. s. 416-417

[10] Yerasimos, s. 120 (Harp Tarihi vesikaları dergisi belge no 389)

[11] Yarbay Rawlinson bu sırada Erzurumda bulunmaktadır ve bu bölgedeki silahları toplamakla görevlidir. Yerasimos, s. 119

Levent Şahverdi Arşivi

istediklerini anlayan Kazım Karabekir ortada İngiliz askerleri yokken Kafkas seddinin nereden çıktığının bildirilmesini ister[12] ve durum bu noktada bırakılır.

Mustafa Kemal bu arada Karakol cemiyetinin hareketlerini kontrol altına alma gayreti içine girmiştir. Kara Vasıf Bey, Baha Sait Bey'in yaptığı antlaşma metnini onaylanmak üzere Ankara'ya bir mektupla iletince, Vasıf Bey'e ve Kazım Karabekir vasıtasıyla Bakü'deki Halil Paşa'ya Baha Sait Bey'in Anadolu'yu temsil etmediğini bildirir.[13] Bu arada artık Bolşeviklerle Anadolu hareketinin ilişki içine girmesi gerektiğini, ve bunun için gönderdiği 11 Mart 1920 tarihli telgrafında, Karabekir'den bir heyet hazırlamasını ister.[14]

Bu arada Kızılordu ilerlemektedir. Kafkas seddi projesi de tutmamıştır. Karabekir, Batum ve çevresinde Bolşevikliği teşvik ederek bölgedeki yerel güçlerden yararlanılabileceği düşüncesini Mustafa Kemal'e iletir. Mustafa Kemal'den "Bolşeviklik kurulması yolundaki görüşünüze bütünüyle katılırız" cevabını alır.[15] Fırsatı değerlendirmek isteyen "Trabzon'daki 3. fırka kumandanı Rüştü Bey, 21 Mart'ta Karabekir'e Bolşeviklik kisvesi altında Ermenistan'a bir harekat yapılmasını böylece güneye inen Kızılordu ile birleşilebileceğini bildirir."[16] Karabekir, uygun bir zamanın beklenmesini belirttikten sonra Mustafa Kemal'e telgraf çekerek, Elviye-i Selase'yi işgal edeceğini bildirir.[17] Kazım Karabekir'e beklediği izin gelmez. Vakıa Mustafa Kemal'den bu yönde bir telgraf gelir ancak hareket emri değil hazırlık bildirisidir.[18] Ayrıca Karabekir'in verdiği bu kararın ne kadar isabetli olduğunu bildirmektedir. Mustafa Kemal ile diğer paşaların arasındaki görüş ayrılıklarından kaynaklanan ikilik hareketin sonuç vermemesine neden olur. İtilaftan umudunu kesmeyen, bu yüzden Bolşeviklere yaklaşmak istemeyen grubun engellemeleri sonucu beklenen harekat yapılamaz.[19]

---

[12] Yerasimos, s. 121
[13] Onar, Cilt.2 Belge No: 792. s. 98-99
[14] Karabekir, s. 490
[15] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi'nden aktaran, Onar, Cilt.2 Belge No: 684. s.34
[16] Yerasimos, s. 124
[17] Yerasimos, s. 124
[18] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi'nden aktaran, Onar, Cilt.2 Belge No: 754. s. 77
[19] Onar, Cilt.2 Belge No: 754. s. 126

Levent Sahverdi Arşivi

TBMM ve Resmi İlişkilerin Başlaması

Mustafa Kemal resmi temsilcilerin gönderilmesi için Meclisin açılmasını beklemektedir. Mustafa Kemal 24 Nisan 1920'de Meclis açılışı münasebetiyle gizli celsede verdiği "Ahvali dahiliye hakkında beyanatı"nda TBMM'nin iç ve dış politika ilkeleri ve hedeflerini açıklar. Ona göre, Bolşeviklikten korkan Avrupa'nın endişelerini de göz önünde bulundurarak, ülke şartlarının dikkate alınması ve TBMM'nin kendi noktai nazarının baki kalması şartı ile, Bolşeviklerden istifade edilebilir. Bu konudaki temaslara başlandığından da bahseder.[20]

Bolşevik Rusya'yla bir hükümet olarak temas kurabilmek için ilk resmi görüşme hazırlıkları meclisin açılışı ile başlamıştır. Kazım Karabekir'in hazırladığı teklifler metni esas alınarak, Mustafa Kemal tarafından yeni bir metin hazırlanır ve Karabekir'e tellenir.[21] Hazırlanan metne Karabekir tarafından "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Hükümetine Birinci Teklifnamesidir." başlığı konur. Karabekir teklifnameyi, bir kurye ile Bakü'de bulunan Halil Paşa'ya ulaştırmak ve onların vasıtası ile de Moskova'ya göndermek niyetindedir. Ancak bu arada Kızılordu'nun Azerbaycan'a girmesi ile İngilizlerin Batum yolunu kapatmaları sonucu mektup Bakü'ye ulaşamaz. Bunun üzerine başka bir kurye Trabzon'dan motorla Novorosisk'e geçer ve bu yoldan Moskova'ya mektubu ulaştırır.[22] Mayıs ayının 20'sine doğru Dışişleri Komiseri Çiçerin'e ulaştırılan teklifnamede; Emperyalistlere karşı Bolşeviklerle beraber çalışma teklifi, Bolşevik kuvvetlerin Gürcistan'a askeri harekat yapması halinde Türk kuvvetlerinin Gürcistan'ın Bolşevik olması yolunda gayret sarfedeceği, Ermeni hükümeti üzerine askeri harekat icra edebileceği belirtilmekte ve Azerbaycan Hükümetine Bolşevik esaslarını kabul ettirme taahhüt edilmekte, buna karşılık da para erzak ve cephane hususunda yardım talep edilmektedir.[23]

Metinde Kazım Karabekir'in Ermenistan'ı işgal konusundaki ısrarlı tutumunun yansımaları görülmektedir. Bunun karşısında Ankara'nın suskun kaldığını daha önce belirtmiştik. Mustafa Kemal'den Karabekir'e gelen 6

---

[20] **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** Cilt.1 İçtima.1. 24. 04.1336[1920] (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1985), s. 4-5

[21] Karabekir, s. 626

[22] Gürün, s. 34

[23] Karabekir. s. 626

Levent Sahverdi Arşivi

Mayıs tarihli telgrafta durum açıklığa kavuşur. Genel siyasi durum, Ermenilerle ve Bolşeviklerle ilişkiler hususlar Heyet-i Vekile'de görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Barış Konferansının (Sevr Barış Konferansı)[24] alacağı karar açıklık kazanmadan, Bolşeviklerle işbirliği koşulları belirmeden ve yapacakları yardımlar açıklanmadan bir anlaşma yapmak sakıncalı görülmüştür. Ermeniler üzerine yeni bir harekat yapılması, yeni bir soykırım olarak algılanacağından, Bütün Hristiyan dünyasını Türklerin karşısına geçirecek, özellikle Amerikan kamuoyunu aleyhe çevirecek ve İngiltere'nin uygulamaya çalıştığı yaptırımlara yardımlarını sağlayabilecektir. Bunun yerine bölgesel güçlerin desteklenerek bu saldırının yapılmasının sağlanması daha uygun olacağı yönünde karar çıkmıştır.[25] Kazım Karabekir bu konuda ısrarına devam eder. Ona göre Ermeniler Bolşevikliği ilan ederlerse bu zırh arkasında daha da güçlenecekler ve Anadolu'ya tecavüze başlayacaklardır.[26] Bütün bu ısrarları karşısında kararı kesin olan Ankara'dan bir cevap alamaz.[27]

Meclis hükümetinin oluşumu ile toplanan ilk bakanlar kurulunda Dışişleri bakanı ve İktisat bakanı seçilen[28] Bekir Sami Bey'le Yusuf Kemal Bey'lerin Moskova'ya gitmelerine karar verilir.[29] Rusya'ya gidecek heyete 8 Mayıs tarihinde bir talimat verilir. Bu talimat, Rusya'nın, Türkiye'nin köleliğe düşmesini kendi çıkarlarına aykırı görüyorsa, yardım etmesi gerekeceği, Türkiye'nin şimdiki millî sınırları içinde bağımsızlık arzusunda olduğundan bu konuda Rusya ile kader birliği etme isteği, Boğazların savunmasının Karadeniz ülkeleri ile müşterek yapılabileceği ve Türkiye'nin arzusu ile Rusya ile birlikte Çanakkale Boğazının savunmasının yapılmasının uygun olacağı, yapılacak yardımların ve ilişkilerin güvenliği açısından, Rusya ile aramızdaki ulaştırmanın engelsiz ve güvenilir olması gerektiği maddelerinden oluşmaktadır.[30] Bu talimatta, Misak-ı Millî'den bahsedilmeyip şimdiki millî sınırlar denmesi ve Boğazların birlikte savunulması teklifi dikkat çekmektedir.[31]

---

[24] Sevr Barış Konferansı 20 Ağustos 1920 de toplanacaktır.
[25] Karabekir, s. 663
[26] Karabekir, s. 670
[27] Karabekir, s. 683-684
[28] Onar, Belge no: 855, s. 129
[29] Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde,** (İstanbul: Bahar Matbaası. 1967), s. 145-146
[30] Karabekir, s. 708
[31] Yerasimos, s. 150

Levent Sahverdi Arşivi

25 Mayıs tarihinde Ankara heyeti Erzurum'a varır. Yolların Ermeniler tarafından kapatılması dolayısı ile heyet yoluna devam edemez. Bunun için Karabekir, Ankara'dan Sarıkamış'ı işgal etmesi için izin vermesini ister. 1 Haziranda gelen cevap yine öncekilerle aynı yöndedir. Bolşeviklerle bir antlaşma imzalamadan ve bu hareketin Bolşeviklerce nasıl görüleceği bilinmeden harekete geçmenin sakıncalarını anlatan Bakanlar Kurulu kararı tellenir.[32] Karabekir'in Soğanlı dağlarının işgali yönündeki talebi ise uygun bulunur.[33]

Bu arada, daha önce bahsedilen teklifnameye cevap 4 Haziran tarihinde aynı kurye ile yola çıkar ve 14 Haziran'da Türkiye'ye varır. Çiçerin'in cevabi mektubunda, açık olarak Ermeni sorunundan söz etmez. Ancak, önce de bahsi geçen Kafkasya'ya sığınmış olan Anadolu Ermenilerinin yerleştirilmeleri için Van ve Bitlis vilayetlerinin verilmesi düşüncesinin yansımaları vardır. Mektupta bahsi geçen dördüncü maddede[34] "...Türkiye Ermenistan'ının, Kürdistan'ın, Lazistan'ın, Batum bölgesinin Doğu Trakya'nın ve bütün Türk Arap halklarının karma olarak yaşadıkları devlet topraklarına, kendi kaderlerini kendileri tayin etme hakkının tanınması, Sovyet hükümeti olarak, mültecilerin ve istekleri dışındaki sebeplerden dolayı göç etmek zorunda kalan tüm göçmenlerin de bu bölgelerde serbestçe yapılacak bir referanduma katılabilmeleri için, bunların yerlerine getirilmesini doğal sayıyoruz..." ifadeleri, bu zihni arka plânı yansıtmaktadır. Dikkat çeken bir nokta da, Çiçerin'in mektubuna, "...yeni Türk Hükümeti'nin dış politikasının temel ilkelerini Rus Sovyet Hükümeti, büyük bir memnuniyetle öğrenmiş bulunmaktadır...." diyerek başlamasıdır. Ancak Mustafa Kemal'in gönderdiği ilk mektupta bu konuda bir açıklama yoktur.

Mustafa Kemal, Çiçerin'in bu mektubuna 20 Haziran tarihinde cevabi mektubunu yazar. Cevapta Rusya'nın Ermenistan ile Ankara arasında arabuluculuk yapma isteğinin memnuniyetle karşılandığı, içinde Türklerle beraber başka toplumların da bulunduğu yerlerde referandum yapılması kararı karşısında işgal altındaki Elviye'i Selase'ye yapılacak olan harekatın ertelendiğinden sözedilmektedir.[35]

---

[32] Onar, Belge no: 874. s. 146-148

[33] Onar, Belge no: 875. s. 149

[34] **Atatürk'ün Millî Dış Politikası, Cilt. I.** (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1991). s. 157

[35] **Atatürk'ün Millî Dış Politikası.** s. 165

Levent Sahverdi Arşivi

İttihatçılar Moskova'da

Heyet, 11 Mayıs 1920 günü Ankara'dan yola çıkıp, 19 Temmuz günü Moskova'ya varmıştır. Ancak; heyetin Moskova'ya varmasından önce, İttihat Terakki ileri gelenleri ve Dr. Fuat Sabit Bey'ler Moskova'ya gelip temaslara başlamışlardır.[36] Halil Paşa ve Fuat Sabit 16 Mayıs'ta, Enver Paşa, Cemal Paşa ve Dr. Bahaddin Şakir Bey'ler de 27 Mayıs tarihinde Moskova'ya gelirler. Ayrıca bu tarihte Mustafa Suphi ve arkadaşları Türkistan'dan Bakü'ye geçerler.

Burada Halil Paşa'nın ikili bir rolü sözkonusudur. Ankara'nın temsilcisi olması itibari ile Ankara ile haberleşmektedir.[37] Ayrıca Moskova'da bulunan İttihatçı önderlerle bir arada görüşmeleri yürütmektedir. Görüşmelerin İttihatçı ağırlığı konularından belli olmaktadır. 3 Haziran'da, Rusya dışişleri doğu işleri müdürü Voznesenski ile yapılan görüşmede Cemal Paşa ve Bahaddin Şakir de bulunmuş, doğu devrimi projesi ile Halil Paşa'nın İran Başkumandanlığı karara bağlanmıştır.[38] Görüşmede Ermeni sorununun konuşulduğu ve Batı kamuoyunu yatıştırmak için bazı fedakârlıklar yapılması gerektiği üzerinde durulur.[39]

Görüşmelerin sonunda, Ankara'ya gidecek ilk yardım kafilesi ile birlikte Moskova'nın Ankara temsilcisinin 16 Haziran'da yola çıkması kararlaştırılır. Bu arada hazırlanan heyetin yola çıkmasının ertelenmesi sözkonusu olur. Ankara'nın Fransızlarla imzaladığı 30 Mayıs tarihli bırakışma[40], Moskova'da tedirginlikle karşılanır. Bunun yanısıra Gence'de Kızılordu'ya karşı ayaklanan Nuri Paşa ve diğer Türk subaylarının varlığı Rusların Ankara hükümeti ile ilgili kuşkularını arttırmaktadır. Halil Paşa bütün bu kuşkuların giderilmesi için Çiçerin'le görüşür.[41] İngilizler bu durumdan istifade ederek Azerbaycan'da Türklerle İngilizlerin Bolşevikler aleyhine ittifak edecekleri yönünde bir propaganda başlatmışlardır. Bu konu ile ilgili Karabekir'den

---

[36] Gürün, s. 35

[37] Karabekir, s. 749 , Ayrıca; **TBMM Gizli Celse Zabıtları.** Cilt.1 İçtima.1. 16. 10. 1336 (1920). s. 159

[38] Yerasimos, s. 154

[39] Yerasimos, s. 154

[40] J.C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record. 1914-1956 c.2** (New York: 1971). s. 97

[41] Karabekir, s. 784-787

Levent Sahverdi Arşivi

Ankara'ya çekilen telgraf karşısında Bakanlar kurulu hemen toplanarak bir tekzip metni yayınlar.[42]

Moskova, Halil Paşa ve ekibiyle görüşürken aynı zamanda Ermenistan ile de görüşmelerini sürdürmektedir. Bu görüşmenin sonunda Moskova'nın Ermenistan ile Ankara arasında Doğu Anadolu hususunda arabuluculuk yapması kararlaştırılır.[43] Ardından yardım heyeti yola çıkar. Yardım heyetinde 500 kilo altın ve Çiçerin'den Mustafa Kemal'e yazılmış bir mektup vardır.[44]

TBMM Heyeti'nin Moskova'ya Varışı ve Moskova Görüşmeleri

Türk Heyeti Moskova'ya uzun bir çabadan sonra ulaşır. Daha sonra 16-17 Ekim tarihinde TBMM'nde Yusuf Kemal Bey'in, Moskova'da yaptığı faaliyetler hakkında iki gün süren konuşmada anlatılanlar görüşmeyi özetlemektedir:[45]

Hareketinden yetmişbirinci günü heyet Moskova'ya varır. Petersburg'da Üçüncü Enternasyonal toplantısı olduğu için heyeti karşılamaya kimse gelmez. Hariciye Komiserliğinden bir görevli bunları bir saat sonra almaya gelir. Üç gün sonra da Hariciye Komiseri ile komiserlik müsteşarı ile görüşme kararı alınır. Çiçerin konuşmaya başlayınca ilk sözü, daha önce Halil Paşa ile bir antlaşma akdettiklerini hatırlatmak ve bu hususların Halil Paşa tarafından Ankara Hükümeti'ne anlatılacağını bildirmek olmuştur. İkinci olarak da Fransızlarla yapılan mütarekenin keyfiyeti hakkında bilgi istemiştir. Ardından kendilerinin İngilizlerle yapılan görüşmeleri hakkında kısa bir bilgi vermiştir. Çiçerin'le yapılan bu kısa görüşmenin ardından yardımcısı Karahan ile müzakerelere geçilmiştir.

Karahan ile yapılan müzakerelerde ilk konu Rusya ile Anadolu arasında bir yol açılması meselesi olmuştur. Ancak bu görüşmeden somut bir sonuç alınamaz. Takibeden günlerde heyet beklemesine rağmen bir görüşme olmaz. Ardından heyet Çiçerin'le yine bir görüşme talebinde bulunur.

Müzakereler için Sabanin başkanlığında Rus heyeti kurulur. 13 Ağus-

---

[42] T.C. Başbakanlık Arşivi, **Bakanlar Kurulu Kararı,** Katalog no: 16684. 19/06/1920
[43] Yerasimos, s. 160
[44] Yerasimos, s. 160
[45] **TBMM Gizli Celse Zabıtları.** Cilt.1 İçtima.1. 16-17. 10. 1336(1920). s. 158-187

Levent Sahverdi Arşivi

tos'ta resmi görüşmeler başlar. Ancak müzakereler çok temel konulardan başlatılır. Rus heyetinin sorduğu ilk soru, Ankara hükümetinin bir devleti temsil edip etmediğidir. Türk Heyeti bu soruya, daha önce Çiçerin'in bir mektupla Türk hükümetini tanıdığı ve oraya bir elçi dahi tayin ettiği cevabını verir.

Müzakerelerin bundan sonra ortaya çıkan önemli sorunu yapılacak muahedenin nasıl yapılacağıdır. Türk heyeti bir ittifak muahedesi yapmak için tam yetkili olduklarını açıklamış, ancak karşılığında, ittifak muahedesinin yapılamayacağı cevabını almışlardır. İttifak muahedesi için tarafların eşit şartlara sahip olmaları gerekmektedir. Rusların verdiklerine karşılık Türk tarafının ne vereceği sorulmuştur. Karşılığında birşey alamayacaklarını anlayınca antlaşmanın bir himaye antlaşması olabileceğini söylemişler, bundan sonra bir dostluk antlaşması yapma hususunda karara varmışlardır. Antlaşmanın sekiz maddelik ilk bölümü parafe edilir. Bu antlaşmaya göre; Rusya Cumhuriyeti TBMM'nin tasdik ve kabul etmediği hiçbir uluslararası antlaşmayı tanımamayı kabul edecektir. Bundan önce yapılan antlaşmaların feshi kararlaştırılır. (Rusyanın aleyhine olan Brest-Litovsk antlaşması kastedilmektedir.) İki ülke arasındaki nakliye vasıtalarının işletilmesi ve yolların güvenliğinin sağlanması kararlaştırılmıştır. Bunlardan başka, Boğazlar, karşılıklı ülkelerde kalan tebaaların tabi olacağı hukuk sistemi ve bu antlaşmanın devamı niteliğindeki iktisadi, mali ve diğer antlaşmaların yapılması ve ilişkilerin sıklaşması için konsolosluk ve elçiliklerin kurulması kararlaştırılmıştır.[46]

İlişkilerin kopması ise aynı anda Ermenilerle müzakerelerde bulunan Rus heyetinin aldığı kararların öğrenilmesi ile olmuştur.[47] Türk heyeti, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yolun açılması için ısrar eder. Yapılan görüşmede Çiçerin'in "Ermenilerle yapılan muahede gereği Türkiye ve Azerbaycan arasındaki Çulha hattını Ermenilere bıraktık" demesi üzerine ilişkiler iyice gerginleşir. Türk heyeti müzakereleri bırakma tehdidinde bulunur.

29 Ağustos tarihinde durum bir raporla Ankara'ya bildirilir.[48] Ankara'da toplanan bakanlar kurulu bir mütalâa kararı yayınlar ve durumu protesto eder.[49] Bir adım daha ileri giderek Vrangel orduları ile yardımlaşabilecekleri

---

[46] Tengirşenk, s. 162-163

[47] Yerasimos, s. 169 Bu anlaşma 10 Ağustosta imzalanmıştır.

[48] Saime Yüceer, **Millî Mücadele Yıllarında Ankara Moskova İlişkileri,** (Bursa: Ekin Yayınları. 1997), s. 108

[49] T.C. Başbakanlık Arşivi, **Bakanlar Kurulu Kararı,** Katalog no: 16687. 02/09/1920

Levent Sahverdi Arşivi

tehdidinde bulunur.[50] Moskova'daki heyet bu arada Çiçerin ve Lenin'le görüşme çabası içindedir. Lenin, yapılan görüşmede durumun düzeltileceğine ilişkin söz verir.[51] Fakat Çiçerin, Türkler ve Ermenistan arasında ortaya çıkan sorunun hallinde isteksiz davranmaktadır.[52] Türk heyetinin, Kafkasya'da Türk Rus irtibatının sağlanması ve Anadolu'ya silah sevkiyatının rahat yapılabilmesi için gerekli olan Şahtahtı yolunun açılması ısrarı üzerine Çiçerin, birkaç gün içinde cevap verebileceğini söyleyip görüşmeyi bırakmıştır. 27 Ağustos gecesi Bekir Sami Bey ile Çiçerinin gece boyunca yaptığı görüşme sonucu müzakerelerin durdurulması kararı alınmıştır. Rus tarafının resmi görüşmede ve resmi ağızlardan yaptığı Ermenilere Anadolu'dan toprak verilmesi (Van ve Bitlis vilayetleri) talebi de görüşmelerin durdurulmasına sebep teşkil etmektedir.[53] Rus belgelerinde ise, yapılan görüşmenin olumlu bir hava içinde geçtiği belirtilmektedir. Nahcıvan yolunun gerekirse kuvvet yolu ile açık tutulacağı, Sarıkamış ve Şahtahtı'nın Türklerin elinde kalması ve silah ve para yardımı hususlarında anlaşmaya varıldığından bahsedilir.[54]

Ankara daha önce Ermenilere toprak verilmesi talebini bilmekteydi. Halil Paşa ile yapılan görüşmede de gündeme gelen bu talebin Ankara'nın resmi elçilerine de yapılması ve Sovyetlerin kesin kararını belirtmesi karşısında TBMM'nin tepkisi sert olur. 2 Eylül tarihli Bakanlar kurulu raporunda bundan sonraki Rusya hakkındaki düşünceler ve uygulanacak siyaset aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

Beklenen yardımı yapmaktan aciz olan Bolşevikler, Batılılarla bir antlaşma yapana kadar doğu İslam halklarını oyalama amacındadırlar. Bu arada da Türkiye'nin Batı ile bağımsız olarak bir ilişki içine girmesine engel olmak için de Türkiye içinde Bolşevikliği yayma amacını gütmektedirler. Bu olan bitenlerden Türk devletinin Bolşeviklere karşı yapacakları açıklık kazanmaktadır. Türk sınırlarından girecek olan komünist tahriklerine karşı dikkatli olmak ve bu aleti ılımlı olarak hükümetin elinde bulunacak bir yapı ile muhafaza etmek ve Bolşevikliğin ordu içine girmesine mani olmaktır. Bolşeviklere de Türk hükümetinin, Türk ve İslam toplumlarını etkileme gücüne

---

[50] T.C. Başbakanlık Arşivi, **Bakanlar Kurulu Kararı,** Katalog no: 16687. 02/09/1920
[51] **TBMM Gizli Celse Zabıtları.** Cilt.1 İçtima.1. 16-17. 10. 1336(1920). s. 166
[52] **TBMM Gizli Celse Zabıtları.** Cilt.1 İçtima.1. 16-17. 10. 1336(1920). s. 166
[53] Tengirşenk, s. 165
[54] Yerasimos. s. 171

Levent Şahverdi Arşivi

sahip olduğu hissettirilmelidir.

Bunlardan başka olarak, Azerbaycan ile irtibatın sağlanması amacıyla Ermeniler aleyhine bir emrivaki oluşturmak için Moskova'nın onayına bağlı kalmadan ilk fırsattan yararlanmak gerekir. Son olarak da Ruslardan büyük şeyler isteyip beklenileceğine, az da olsa verdikleri her şeyin Karadeniz'den nakline başlanması gerekir.[55]

Bolşeviklerle görüşmelerin kesilmesi ile ortaya çıkan bu yeni yaklaşımın daha sonra çeşitli olaylarla hayata geçirildiğini görmekteyiz.

Görüşmelerin Kesilmesi ve Ermenistan Harekatı

Görüşmelerin durmasından sonra, Yusuf Kemal Bey'in Ankara'ya gidip talimat istemesi kararlaştırılır. Bekir Sami Bey Çiçerin'e bir mektup yazarak, Yusuf Kemal Bey'in Ankara'ya talimat almak üzere gönderilmesinin kararlaştırıldığını bildirir.[56]

Ancak, görüşmelerin kesilmesi tümüyle ilişkilerin kopması demek değildir. Yusuf Kemal Bey Ankara'ya dönerken yanında bir milyon altın ruble ve bir vagon dolusu mavzer fişeği götürmektedir.[57]

Yukarıda sözünü ettiğimiz, bakanlar kurulunun uygulanacak siyaset ile ilgili kararı bu dönem içinde belirlenmiştir. Bu arada, İttihatçı önderlerle birlikte Ruslarla görüşme yapan Halil Paşa da, 27 Ağustosta Rus heyeti ile beraber Ruslardan temin ettiği para yardımını Karaköse'ye kadar getirir. Ankara Hükümetinin onu Anadolu'ya sokmama kararı üzerine Nahcıvan'a geri döner. Oradan da Bakü'ye geçer.[58] Ortamın elektrikli olmasından dolayı gelen Rus elçilik heyeti de kuşku ile karşılanır. Bu heyetin Türkiye'ye Komünist propaganda yapmak için geldiği fikri yaygındır. Elçilik heyeti başkatibi Upmal, Kazım Karabekir ile görüşmesinde, Türkiye'nin hâla sultanlık arzuladığını, halk hükümetinin gereklerini yerine getirmediğini, hiç olmazsa halka komünist propaganda yapma izninin verilmesi gerektiğini anlatır.[59]

---

[55] T.C. Başbakanlık Arşivi, **Bakanlar Kurulu Kararı,** Katalog no: 16687. 02/09/1920 (sadeleştirerek ve özet halinde alınmıştır.)

[56] Tengirşenk, s. 164-171

[57] Yusuf Kemal Bey'in getirdiği yardım deniz yolu ile Trabzon'a getirilmiştir. **a.g.e.,** s. 178

[58] Bu yardım kara yolu ile Erzurum'a getirilmiştir. Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı,** (İstanbul: Menteş Matbaası. 1967), s. 16

[59] Karabekir, **İstiklal Harbimiz,** s. 828

Levent Sahverdi Arşivi

Bu ve diğer açıklama ve çalışmaları sonucunda, Upmal'in sınırdışı edilmesi gündeme gelmiştir. Ankara'da örgüt kurduğu söylenen Upmal'in sınırdışı edilmesi, Mustafa Kemal'in 25 Ocak 1921 tarihli telgrafı ile Karabekir'e bildirilmiştir. Bu dönem İkinci İnönü savaşının galibiyet ile neticelenmesine rastlar. Komünist propagandaya ve komünistlere karşı sert tedbirler bu dönemde uygulanmaya konmuştur.[60] Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Türkiye'ye girdikten sonra 28 Ocak 1921 tarihinde öldürülmeleri de bu döneme rastlamaktadır.[61]

İlişkilerin çıkmaza girmesinin en önemli sebebi Ermeni meselesidir. 20 Eylül'de Tarbzon'a gelen Yusuf Kemal Bey'in Ankara'ya Moskova görüşmelerine ilişkin son durumu telgrafla bildirmesinden sonra, son zamanlarda düşünülen Ermenistan hareketine karar verilir.[62] Bu arada Taşnak hükümeti de boş durmamaktadır. "Sevr anlaşmasına dayanarak kendi yönünde oldu bittiler yaratma çabasındadır ve Elviye-i Selase'deki küçük İslam şuralarını ortadan kaldırmakla meşguldür."[63]

Karabekir'e verilen 20 eylül tarihli izinden sonra Ermenistan'a karşı harekete geçilir. 29 Eylül'de Sarıkamış, stratejik birkaç merkez ve geçitler ele geçirilir. 30 Ekim'de Kars alınır. Çatışmaların yoğunlaşması ve Ermenilerin ilerleyen Türk birlikleri karşısında duramamaları sonucu mütareke istemek zorunda kalırlar. Gümrü'nün teslim edilmesi şartı ile bu istek kabul edilir. 7 Kasım'da Gümrü ve Şahtahtı teslim alınır. 8 Kasım'da mütareke şartları Ermenilere iletilir.[64] İletilen şartlara göre, Ermenistan sınırları içinden geçen demiryollarının serbest olarak kullanılmasına izin verecektir. Sevr anlaşmasını tanımadığını bildirecek ve itilafla diplomatik ilişkilerini kesecektir. Türkiye ile olan sınır anlaşmazlıklarında Rusyanın arabuluculuğunu kabul edecektir. Buna karşılık Zengizor ve Karabağ Ermenilere bırakılacaktır.[65]

Ermenilerin bu teklifleri reddetmeleri üzerine 14 Kasım'da harekat kaldığı yerden devam eder. 17 Kasım'da Ermeniler mütareke şartlarını kabul ederler ve 25 Kasım'da Gümrü'de Kazım Karabekir başkanlığındaki Türk

---

[60] Gürün, s. 63

[61] Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925,** (Ankara: Bilgi Yayınevi. 1978), s. 153

[62] Tengirşenk, s. 182

[63] Yerasimos, s. 183

[64] Karabekir, **İstiklal Harbimiz.** s. 847-859

[65] Yerasimos, s. 187

Levent Sahverdi Arşivi

heyeti ile Ermeni heyeti arasında barış görüşmeleri başlar. 3 Aralık tarihinde Gümrü anlaşması imzalanır.[66] Ancak bu arada Ermenistan'da Sovyet düzeni kabul edilmiş ve anlaşmayı yapan Taşnak hükümeti yasallığını yitirmiştir. Ermenistan tarafında olan bu değişiklikler anlaşmayı etkilemez. Türk tarafının ele geçirdiği bölgelerde egemenliği devam etmektedir. Ayrıca Rusların ikinci anlaşma girişimlerinin bu dönemde başlaması da anlaşmaya muhalefeti ortadan kaldırır ve böylece yeni Türk Devleti hükümetinin imzaladığı ilk uluslararası anlaşma yürürlüğe girmiş olur.

İkinci Moskova Müzakereleri ve Moskova Anlaşması

İkinci Moskova görüşmelerinin başlamasında Moskova tarafından Ankara'ya elçi tayin edilen Budu Medivani'nin rolü büyüktür. Ali Fuat Cebesoy, hatıralarında Medivani'nin Türk temsilcilerine, Moskovada havanın değiştiği, müzakerelerin sadece Hariciye Komiserliğine bırakılmayacağı ve Stalin'in müdahalede bulunacağı sözünü verdiğinden bahseder.[67] Kazım Karabekir, Çiçerin'in önerisi ile beraber Medivani'nin verdiği güvenceler ile ilgili bir telgrafı Mustafa Kemal'e çeker.[68]

Ankara, 7 Aralık'ta Moskova'ya gidecek heyeti belirler. Heyette Yusuf Kemal, Rıza Nur ve askeri danışman olarak Saffet Arıkan vardır. Ayrıca anlaşmanın bir konferans biçiminde, Türkiye ve Rusya'yla beraber Azerbaycan, Gürcistan, Kuzey Kafkasya ve Dağıstan arasında yapılması öngörülmektedir. Moskovadan gelen cevapta ise, Anlaşmanın Azerbaycan, Ermenistan ile beraber yapılmasının kabul edildiği belirtilmektedir. Ankara, Ermenistan'ı istemezken Rusya ise Gürcistan ve Dağıstan'ın konferansa katılmasını istememektedir. Sebep aynıdır, Türk tarafı Dağıstan ve Azerbaycan ile güçlü bir cephe oluşturmak fikrinde iken Rusya da Ermenistan'ı dahil ederek bunu dengeleme arzusundadır. Türk tarafının Ermenistan'ın taraf olmasına tahammülü yoktur. Gümrü anlaşması ile kabul edilen hükümlerin tekrar tartışma konusu yapılmasını istememektedir.[69]

Sonuçta, görüşmelerin sadece Türkiye ve Rusya arasında gerçekleştirilmesi kararlaştırılır. Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa, Medivani'den anlaşmalar ile ilgili bir güvence alır. 14 Ocak'ta Karabekir Medivani'den, Lenin

---

[66] Karabekir, s. 859
[67] Cebesoy, s. 117
[68] Tengirşenk, s. 198
[69] Tengirşenk, s. 203-206

Levent Şahverdi Arşivi

ve Stalinden gelen telgrafla istenilenlerin, bir mektupla bildirilmesini istemiştir. Medivani, bunu yazılı olarak cevaplar. Cevapta Moskova'nın Türklerle siyasi hatta askeri bir anlaşmaya hazır olduğunu belirtmektedir. Bu isteğin Rus tarafından geldiğini bildirir bir metindir.[70]

Ankara'dan 14 Aralık'ta yola çıkan Yusuf Kemal heyeti, uzun bir yolculuktan sonra 18 Şubat'ta Moskova'ya varır. Yapılan ön görüşmede, Çiçerin ilk olarak heyetin neden geldiğini sorar. Heyet, Moskova'nın daveti üzerine cevabını verir. Çiçerin bunu reddeder. Bu, görüşme talebinin Türk tarafından geldiğinin üstü örtülü ifadesidir. Ancak Türk heyeti hazırlıklı gelmiştir. Karabekir'in Medivani'den aldığı mektupla Çiçerin'in talimatını gösterirler. Çiçerin durumu kabul etmek zorunda kalır.[71]

Böylece görüşmeler problemli olarak başlar. Bu arada Türk heyetine, Anadolu'da komünistlere şiddet kullanıldığı, Taşnaklara yardım edildiği, Gümrü'nün boşaltılmadığı ve Ermenilerin güçsüz bırakılarak, Bolşevik Ermenilerin zor durumda kaldığı gibi suçlamalarda bulunulur.[72]

Görüşmelerin bu şekilde olumsuz bir havada başlaması üzerine, Türk heyeti Stalin ile görüşmeye karar verir. 22 Şubat gecesi Stalin, yapılan görüşmede, Türkiye'ye yardıma devam edileceğini, ancak bir ittifak anlaşması imzalanamayacağını söyler. Sebep olarak da İngilizlerle yapılan ticaret anlaşmasını gösterir.[73] 23 Şubat gecesi de Çiçerin'le görüşülür. Görüşme olumlu bir havada geçer ve 26 Şubat'ta Konferansın açılmasına karar verilir. 26 Şubat'ta açılan konferansta Türkiye'yi Yusuf Kemal, Doktor Rıza Nur ve Ali Fuat, Rusya'yı Çiçerin ile Celal Korkmazof temsil etmektedir.[74]

Yapılan ilk resmi toplantıda Türk heyeti birtakım tekliflerde bulunur. Bunlar; İttifak anlaşmasının imzalanması, yapılacak yardımların gizli bir anlaşma ile buna ilave edilmesi, Misak-ı Millî'nin kabulü, TBMM'nin kabul etmediği Türkiyeyi ilgilendiren hiçbir anlaşmanın Sovyetlerce de kabul e-

---

[70] Tengirşenk, s. 215

[71] Tengirşenk, s. 215, Cebesoy, s. 127-128, 137

[72] Cebesoy, s. 137-138

[73] Cebesoy, s. 139

[74] Cebesoy, s. 146 Celal Korkmazof, ilk görüşmelerde bulunan Karahan'ın Türk tarafınca reddedilmesi ile atanmıştır. Karahan'ın Ermeni olması dolayısı ile murahhas kabul edilemeyeceği ve Ankara'nın onu istemediği bildirilmiştir. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım. 3,** (İstanbul: İşaret Yayınları. 1992), 142

Levent Sahveradi Arşivi

dilmemesi, Boğazlarda bütün milletlere ticaret serbestisi tanınması, Çarlık Rusyası ile yapılan bütün anlaşmalar, borçlar ve kapitülasyonların kaldırılması ve Rusya'daki Türk esirlerin Türkiye'ye gönderilmesi maddeleridir.[75]

Bu arada Batum önemli bir sorun olarak belirmektedir. Aslında Türk tarafının Batum konusunda pek ısrarlı olduğunu söylenemez ancak diğer istekler karşısında bir pazarlık unsuru olacağı düşünülmektedir.[76] Batum sorunu büyüyerek devam etmektedir. Kızılordu, İttifak güçleri ve Karabekir ordusu Batum sınırına dayanmıştır. Her an bir çatışma beklenmektedir ve Moskova'ya tehlike haberleri gelmektedir. Yapılan ikinci toplantıda Batum, Misak-ı Millî ve Gümrü anlaşması sorunları etrafında anlaşmazlığa düşülür ve ayrı bir toplantı günü tespit etmeden dağılır. Bu arada arabuluculuk işini üstlenen Enver Paşa ile Azerbaycan Dışişleri komiseri Şahtahtinski yeni tekliflerle gelir. Enver Paşa Batum karşılığında Iğdır'ın Türklere verilmesini teklif eder. Şahtahtinski ise Nahcıvan'ın statüsü üzerine teklifler sunar. Daha sonra 2 Mart günü Stalin ile görüşmeye gidilir. Türk heyeti Misak-ı Millî ve Arpaçay sınırının kabul edilmesi halinde Batum'un Sovyetlere bırakılmasını kabul eder. Tartışmalardan sonra Türk heyeti karakollarını Arpaçay sınırından beş kilometre geriye çekilmesini kabul eder. Kalan tek sorun Nahcıvan sorunudur. Bu arada Ankara Kızılordu'nun ilerleyişini anlaşmaların sağlığı açısından zararlı gördüğü için Moskova'ya, Kızılordu'nun Ahıska ve Ahılkelek kazalarına girmemeleri yönünde bir uyarı notası gönderir.[77]

Görüşmelerin uzaması sonucu Lenin Çiçerin'e 9 Mart günü yapılacak toplantıda bir karara varılması hususunda bir not gönderir. Türk heyetinin Stalin'le yaptığı görüşmeler sonucu 16 maddelik bir anlaşma metni ortaya çıkar. Anlaşmanın tam metninde şu hususlarda karara varılmıştır:

> 1. Her iki ülke de birbirinin aleyhine olabilecek herhangi bir uluslararası antlaşmayı kabul etmeyecektir. Sovyet Rusya Hükümeti, TBMM Hükümeti'nin tanımadığı herhangi bir uluslararası antlaşmayı tanımamaktadır.
>
> Antlaşmadaki Türkiye Devleti sınırları, 28 Ocak 1920 Osmanlı Mebusan Meclisi kararıyla çıkarılıp gazetelerde yayınlanan ve yabancı ülke temsilciliklerine duyurulan Misak-ı Millî sınırlarıdır.

---

[75] Cebesoy, s. 147

[76] Görüşmelerin ayrıntıları için bakınız, Rıza Nur, s. 765-768 , Cebesoy, s. 146-147, Tengirşenk, s. 216-218

[77] T.C. Başbakanlık Arşivi, **Bakanlar Kurulu Kararı,** Katalog no: 16714. 03. 03. 1921

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin kuzeybatı sınırı, Karadeniz kıyısındaki Sarp köyünden başlayıp, Şavşat dağı ve Kapni dağı eteğinden, Kars ve Ardahan'ın kuzeyinden geçip Arpaçay ve Aras nehirleri boyunca uzanıp Karasu ırmağının yatağına kadar giden bölge arasındadır. (Bu sınırla ilgili detaylı bilgi, her iki tarafça da imzalanan haritada mevcuttur.)

2. Türkiye Gürcistan'a aşağıdaki şartlar dahilinde Batum şehri ve limanını vermeyi kabul etmektedir:

a. Bölge halkları, kendi kararları dahilinde bölgede yaşayan diğer topluluklara kültürel ve dini haklarını vermek koşuluyla otonom olma hakkına sahiptirler.

b. Türkiye, Batum Limanından herhangi bir vergi ve yaptırım uygulamaksızın ithalat ve ihracat yapma hakkına sahiptir.

3. Her iki taraf da belirtilen sınırlar dahilinde Nahcıvan'da Azerbaycan'ın kontrolünde ve Azerbaycan'ın bu hakkı üçüncü bir devlete teslim etmemesi şartı ile otonom bir bölge kurma hakkını kabul etmektedir. Nahcıvan bölgesinin durumu, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan delegelerinden oluşan bir heyet tarafından karara bağlanacaktır.

4. Taraflar, Boğazların ticarete açılması ve Karadeniz'in kullanımı konusunda Türkiye'nin tam bağımsızlığını zedelemeyecek şekilde yeni düzenlemelerin yapılması için, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden müteşekkil bir heyet oluşturulması konusunda anlaşmışlardır.

5. Taraflar, doğu halklarının bağımsızlıkları ve Rus işçilerinin yeni düzen kurma yolundaki çabalarını destekleme noktasında, ulusların bağımsızlığı, özgürlüğü ve kendi devletini kurabilme hakkının verilmesi fikrinden hareketle birbirlerine destek sözü vermektedirler.

6. Her iki taraf da daha önce yapılan birbirlerinin aleyhindeki anlaşmaları yok sayma sözü vermişlerdir.

Sovyet Rusya Hükümeti, Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusyası arasındaki borçları ve anlaşmaları tanımadığını ilan etmiştir.

7. Sovyet Rusya Hükümeti, kapitülasyonların bir devletin bağımsızlık hakları ve gelişimi konusunda engel teşkil etmesi sebebi

Levent Sahverdi Arşivi

ile bu rejimin ve hükümlerinin geçersiz olduğunu ilan etmiştir.

8. Her iki taraf da kontrolleri altındaki bölgelerde birbirlerinin aleyhinde olmak üzere başka bir kuruluşun veya bir organizasyonun faaliyet göstermesine ve propaganda yapmasına izin vermeyecektir.

Rusya ve Türkiye Kafkaslar konusunda aynı yaptırımları karşılıklı olarak kabul ederler.

"Türkiye coğrafyası" ifadesinden, TBMM'nin kabul ettiği ve belirlediği sınırlar dahilinde kalan bölge anlaşılacaktır.

9. İki ülke arasındaki dostluğu pekiştirmek amacıyla her iki taraf da tren yolu hattı kurulması konusunda bütün güvenlik vs. tedbirleri alma ile ilgili, ayrıca telgraf ve benzeri haberleşme araçlarının oluşturulmasında ve iki ülke arasında ticaretin ve dolaşımın serbestleştirilmesi konularında acil adımlar atılmasını kararlaştırmışlardır.

10. Her iki ülke halklarından bir diğer ülkede oturan kişiler o ülkenin yürürlükteki kanunlarına muhataptırlar.

11. Her iki taraftan birbirlerinin topraklarında yaşayan kimselere bu iki ülke en imtiyazlı millet prensipleri ile davranacaktır. Bu madde Sovyetler Birliği topraklarındaki Ruslarla Türkiye ile müttefik Müslüman devletler için geçerli değildir.

12. 1918'den önce Rusya'ya ait olan ve sonra Türklere bırakılan topraklarda yaşayıp burdan ayrılmak isteyenlere, anlaşmaya göre, ayrılma hakkı ve mallarını götürme veya satma hakkı verilecektir. Türkiye tarafinden Gürcistan'a bırakılan Batum halkı için de aynı şartlar geçerlidir.

13. Rusya üç ay içinde Kafkasya'da ve Rusya'nın Avrupa bölümünde hapisteki ve savaş suçlusu Türkleri, masraflarını karşılayarak, iade etmeyi; Rusya'nın Asya bölümündeki tutukluları ise imza tarihinden sonra altı ay içinde iade etmeyi taahhüt etmektedir.

Suçluların iadesi ile ilgili detaylar mevcut anlaşmanın imza edilmesinin hemen sonrasında özel bir anlaşma ile karara bağlanacaktır.

14. Her iki taraf da başta belirtilen kardeşlik ilişkilerinin kurulması amacı ile finansal ve diğer konulardaki anlaşmaların bir an önce hükme bağlanması için en kısa zamanda konsolosluk düze-

Levent Şahverdi Arşivi

yinde harekete geçeceklerdir.

15. Rusya, Kafkaslar ile ilgili olan anlaşma hükümlerini Türkiye'nin de onayını alarak uygulamayı üzerine alır.

16. Mevcut anlaşma resmi onay hükmündedir. Karşılıklı onaylama Kars'ta yapılacaktır. 13. madde hariç bu antlaşma onay tarihinden itibaren uygulamaya tabi tutulacaktır.[78]

10 Martta Çiçerin'le bir araya gelinerek onaylanan hususlar tekrar gözden geçirilir. 12 Mart tarihli görüşmede Kafkas Cumhuriyetlerinin egemenliği sorunu ve iki ülkenin bağımsızlık alanında karşı tarafa düşman güçler ve kuruluşların barındırılmaması ve birbirlerine haber verilmeden başka bir devletle anlaşma imzalanmaması konuları gündeme gelir, ancak karar verilmeden bir sonraki oturuma ertelenir. 14 Mart'ta yeniden toplanan heyetler, girişe "Kardeşlik anlaşması" ibaresi konması üzerinde mutabakata varırlar. 16 Mart tarihli toplantıda Çiçerin'in para yardımını içeren mektubu ve anlaşmaya eklenecek belgelerin tesbiti yapılır. Aynı gün yapılan ikinci toplantıda anlaşma imzalanır.[79] İmza töreni ayın 18'inde yapılır. Ancak imza tarihi olarak 16 Mart 1921 tarihi esas alınır. Antlaşmanın yürürlüğe girmesi için gerekli esaslar 16'ncı maddede açıklanmıştır.

Yapılan bu antlaşmanın, Rusyanın diğer doğu halkları ile özellikle İran ile yaptığı dostluk ve işbirliği antlaşmasından farklı özellikler taşıdığı göze çarpmaktadır. Benzer taraflarının bulunmasına rağmen, daha az propagandist bir dille yazılmış bir antlaşmadır. Tarafların birbirlerine karşı tutumu ise dikkatlidir. Sekizinci maddede sözü edilen, tarafların birbirlerinin ülkesinde faaliyet ve propaganda yapmaması ve ardından "Türkiye coğrafyası"nın tanımlanması, Türklerin Sovyetlerde etki alanları oluşturması ihtimali karşısında, Türk Devleti sınırları dışında bir Türk topluluğu tanımlamasına girmenin önüne engel teşkil etmektedir. Bütün bu çabalar tarafların birbirlerinden korktukları konuları ortaya koymaktadır. Türk devleti, bir Bolşevik propagandasından çekinmekte, Sovyet Rusya ise, Türklerin Sovyet idaresi altındaki Türk-Müslüman toplumunu etkilemesi endişesini taşımaktadır.

Moskova'da bir barış anlaşmasının imzalanması sorunların bitmesi an-

---

[78] J.C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record. 1914-1956 c.2** (New York: 1971). s. 95-97

[79] Tengirşenk, s. 228

Levent Şahverdi Arşivi

lamına gelmemektedir. Batum konusunda Moskova'dan haber alamayan Ankara, Karabekir'e Batum'un işgali emrini verir. 11 Mart günü, 7'nci alayın bir taburu tarafından Batum işgal edilir.[80] Türk birliklerinin Batum'a girmesi ile şehirde, Türk, Kızılordu ve Menşevik askerleri karşı karşıya gelir. Ankara'nın emri doğrultusunda TBMM'nin Batum temsilcisi Kazım Bey (Dirik) Batum Mutasarrıfı olduğunu ilan eder ve Menşeviklere ait binalara asker sevketmeye başlar. Bu hareket menşevikleri Bolşeviklerin safına yöneltir. Bu birleşme sonucu güçlenen Bolşevikler, vilayet konağına baskın yaparlar. Baskında 4 subay, 26 er ölmüş, 26 er yaralanmış ve 46 er de kaybolmuştur. Bunun üzerine Karabekir Batum'un boşaltılması emrini verir.[81] Batum macerası böylece kanlı bir şekilde bitmiş olur.

Emperyalist Batı karşısında birkaç cephede birden savaşan Türkiye için, doğu sınırının garanti altına alınmasından başka, aynı düşmana karşı savaşan ve tabii bir müttefik olan Rusya ile anlaşma yapmak önemlidir. Yapılan yardımlar da düşünülürse anlaşma yapma gereği ve önemi daha da belirginlik kazanacaktır. Rusya için ise, en karışık bölgelerden biri olan Kafkas cephesinde ittifak güçlerine karşı bir kalkan vazifesi yapacak bir Türkiye ayakta tutulmalıdır. Ayrıca Doğuya yönelmiş Bolşevik hareketinin İslam toplumları tarafından sözü dinlenen bir Türkiye'nin engellemeleri ile karşılaşmasının önlenmesi, hatta desteğinin alınması sağlanmalıdır. Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesinde görüldüğü gibi Türkiye'nin bu konudaki etkisi büyüktür. Ayrıca Türkiye, İtilaf cephesine karşı bir pazarlık unsuru olarak tutulabilecektir. Bütün bu veriler ışığında Rusya'nın yardımları ve anlaşma çabaları anlam kazanmaktadır.

Tarafların Birbirleri Hakkındaki Düşünceleri

Millî mücadele sırasında böylesine sırt sırta yaslanmış iki devletin birbirleri ile daha sıcak ilişkiler içinde olmaları beklenirdi. Ancak, bütün yardımlaşmalara ve iyiniyet gösterilerine rağmen iki ülke de birbirlerine kuşku ile ve temkinli olarak yaklaşmıştır. Rusya Türkiye'nin, kendilerini her an satabilecek bir yönetim kadrosuna sahip olduğuna inanmaktaydı. Türkiye ise Rusya'nın ideolojik propogandaları ile Türk devletini ortadan kaldırıp bağımlı bir komünist uydu oluşturacağı endişesi içindedir. Bu kanaate iki ülke liderlerinin ve üst düzey yöneticilerinin gerek tavırları gerekse yüksek sesle

[80] Karabekir, s. 884
[81] Karabekir, s. 888

Levent Sahverdi Arşivi

serdettikleri sözlerden varılmaktadır. Mustafa Kemal daha ilişkilerin ilk başlarında tavrını açıkça ortaya koymakta idi:

> "... Biz, Avrupalıların Bolşevizmden korktuklarını ve bizim Bolşeviklerle tevhidi efkar ve hareket edeceğimizden daima kuşkulanmakta olduklarını nazarı dikkate alıyoruz... Filhakika bu hududu millimiz dahilinde arzettiğim şeraitle muhafazai mevcudiyet edebildiğimiz takdirde başka birşey istemek bendenizce doğru değildir. Yalnız her ihtimale karşı muhafazayı hayat ve mevcudiyet için hariçten kuvvet, bir menbai kuvvet aramamız lazım gelirse, yine daima kendi noktai nazarlarımız baki kalmak şartile her menbadan istifade etmeği de caiz gördük. İşte sırf bu nokta daima Bolşeviklerin ahvalini harekatını ve kendilerinden icabında ne derece muavenet görebileceğimizi anlamaya teşebbüs ettim. Bu teşebbüsat neticesinde şüphesiz bazı temaslar hasıl olmuştur. Fakat bu temaslarımız şimdiye kadar... hiçbir kat'i mevad üzerine müstenit birşey yapılmamıştır. Fakat böyle birşey yapmak imkanı mevcuttur."[82]

Mustafa Kemal'in aşağıdaki görüşleri de daha sonraki genel yaklaşımı özetleyici niteliktedir;

> "Aslında Bolşevikler beklenen yardımı yapmaktan acizdirler. Batılılarla bir antlaşma yapana kadar doğu İslam halklarını oyalamakla meşguldürler. İngiltere'ye karşı nüfuz ve kudretini hissettirmek için Türkiye'nin çabalarına yardımcı imiş görüntüsü vermektedir. Kendisinden istenen şeylerin bir kısmını vermeye muktedir olmadığından geçiştirmekte, verebileceklerini de geciktirmektedir. İslam milletlerinin Türkiye ile irtibata geçmesini engellemek için Türkiye'yi elde tutmak istemektedirler. Türkiye'nin Batı ile bağımsız olarak bir ilişki içine girmesine engel olmak için de Türkiye içinde Bolşevikliği yayma amacını gütmektedirler.
>
> Bolşevikler bilmektedirler ki, Türkler, Azeriler ve Kuzey Kafkasyalılar birleşirlerse büyük bir güç oluştururlar, Rusyayı tehdit edebilirler ve bu halleri ile Batı dünyası ile menfaatleri gereği anla-

---

[82] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**. Cilt.1 İçtima.1. 24. 04.1336(1920). (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1985). s. 4-5

Levent Şahverdi Arşivi

şıp mücadeleden çekilebilirler. Türkiye'nin en çok menfaati Batıdadır.

Bunların bilincinde olan Bolşevikler, Türkiye'nin kendi ellerinde olduğu propagandasını yapmışlar ve bunu İngilizlerle pazarlık aracı olarak kullanmışlardır. Azerbaycan'ı kolayca işgal etmişlerdir. Bu arada Ermeni meselesini Ermeniler lehine halledeceklerini gerek Ermenilere gerekse Batı alemine açıklamışlardır. Bu süre içinde Polonya taarruzu başarıyla sonuçlanır, Vrangel bastırılır ve iç sorunlar halledilirse, hiçbir taahhüt ile kendilerini bağlamadıkları Türkiye'yi, Batı ile pazarlık konusu yapmayı düşünmektedirler.

Bolşevik düşmanları, Vrangel ordularına yardım ederler ise, Kuzey Kafkasya'nın bunlar tarafından ele geçirilmesi zor olmayacaktır. Moskova'nın önemli kaynağı olan Bakü petrolleri ile ilişkileri kesilir ise, Bolşeviklerin Asya ile buluşması engellenecektir. Zaten Kafkas halkları bir sene önce olduğu gibi Bolşevikliğe sıcak bakmadıklarından aleyhte gelişecek tahriklere kolayca uyabileceklerdir.

Bu olan bitenlerden Türk devletinin Bolşeviklere karşı yapacakları açıklık kazanmaktadır. Sınırlarımızdan girecek olan Komünist tahriklerine karşı dikkatli olmak ve bu aleti ılımlı olarak hükümetin elinde bulunacak bir yapı ile muhafaza etmek ve Bolşevikliğin ordu içine girmesine mani olmaktır. Bolşeviklere ise Bütün Türk ve İslam milletlerinin bizden Bolşevikliğin leh veya aleyhinde olup olmadığımızı öğrenmek istemektedirler. Dolayısıyla bu milletleri etkileme gücüne sahip olduğumuz hissettirilmelidir.

Bunlardan başka olarak, Azerbaycan ile irtibatın sağlanması amacıyla Ermeniler aleyhine bir emrivaki oluşturmak için Moskova'nın onayına bağlı kalmadan ilk imkandan yararlanmak gerekir. Son olarak da Ruslardan büyük şeyler isteyip bekleyeceğimize, bir kuruştan ve bir fişekten başlayarak Karadenizden nakletmek gerekir. Savaş araçlarını vermeye güçleri yetmese bile verecek altınları olduğundan şüphe yoktur.[83]

İsmet Paşa'nın yapılacak yardımlarla ilgili telaşlı kuşkusu, Rusya'ya kar-

[83] T.C. Başbakanlık Arşivi, **Bakanlar Kurulu Kararı,** Katalog no: 16687. 02/09/1920 (sadeleştirerek ve özet halinde alınmıştır.)

Levent Sahverdi Arşivi

şı olan güvensizliğin bir yansımasıdır; "Halil Paşa'nın 3 Haziran tarihli mektubu milyon liradan söz ediyor ve birkaç güne kadar sınırımıza heyetlerin ve paranın geleceğini bildiriyordu. Onların yazdıkları ile şimdiki durum ne derece? Bu adamlar bizi hepten aldatmışlar mıdır? Bunu açıklamak zorundadırlar..."[84]

Bu konuda Ankara'nın yaklaşımını en güzel anlatan bir yıl boyunca Ruslarla anlaşma için Moskovada bulunmuş İbrahim Tali Bey'in söyledikleridir.

> "Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve diğerlerinin ağzına bakılırsa kötü bir Rus düşmanlığı hüküm sürüyor. Ahmet Muhtar Bey ile dün görüştüm. Yalnız onu sizinle aynı düşüncede buldum. Milyonlara ulaşan ve bugün kafilelerle yollarda görülen ve bize İkinci İnönü zaferini sağlayan malzemeyi bağış ve hediye eden Bolşevikler açıkça yağmacı, eşkıya diye aşağılanıyorlar. Mecliste ağzının istikametini göstermekten aciz bir herif, oturum anında kalkıyor ve ağız dolusu küfürler savuruyor... Hiçbir zaman memleketi Bolşevik görmek istemem ama biraz edep ve siyasi terbiye gerek, batının ezeli düşman olduğunu anlamıyorlar mı bilmem. Doğuyu da sürekli düşman yapmak için elden geleni yapıyoruz..."[85]

Türk tarafının bu tavırları karşısında Rus cephesinde de durum farksızdır. Stalin, Bakü'de yaptığı bir konuşmasında, Anadolu hükümetinden "Burjuva-devrimci bir çekirdek" olarak sözeder.[86] 17 Aralık 1920 tarihinde Rusya Komünist Partisinde yapılan bir toplantıda Lenin; "Türkiye'de yönetim bizi İtilaf'a satmaya hazır, kadetlerin, oktobristlerin, milliyetçilerin elinde. Ancak bizi satmaları çok güçtür, çünkü Türk halkı İtilaf'ın yaptığı zulme karşı ayaklanmıştır. Biz bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine, feodalleri başlarından atmış olan Müslüman köylülerin haklı kurtarılışını gerçekleştirmek için yardımımızı sürdürdükçe, Sovyet Rusya'ya karşı yakınlığı artmaktadır."[87]

Bakü Kurultayında alınan kararlar ve kurultayın liderlerinin görüşleri de

---

[84] Karabekir, s. 789
[85] Karabekir, s. 984
[86] Yerasimos, s. 195
[87] Yerasimos, s. 205

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Devleti için çok iç açıcı değildir. Bakü'de Kongre başkanlığına seçilen Zinoviev yaptığı konuşmasında Türkiye ile ilgili şunları söylemektedir:

> "Biz, bizimle aynı düşüncede olmayan kitlelere de sabırla yardım ediyoruz. Bunlar fikren dahi bize muhaliftirler. Mesela Sovyet Hükümetinin Türkiye'ye yardımcı olduğunu biliyorsunuz. Biz, başında Mustafa Kemal bulunan hareketin Komünist hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz. Ankara'daki halk hükümetinin birinci oturumunun stenograf zaptı gözümün önündedir. Mustafa Kemal, halifenin şahsını düşmandan kurtarmak istiyor... Bu Komünist prensibi midir? Hayır asla... Mustafa Kemal'in Türkiye'de yürüttüğü siyaset, Komünist enternasyonelin siyaseti değildir. Fakat İngiliz hükümetinin aleyhine yürüyen her inkılap mücadelesine yardım etmeye hazırız. Bu saatte Türkiye'de terazinin gözü kim zengin ise onun tarafına eğilmektedir. Lakin bunun başka türlü olacağı zaman da gelecektir.[88]

Sovyet temsilcilerinin yakınmaları, Türkiye'nin her an yüzünü başka tarafa çevirebilecek bir halde olduğu üzerinedir. Ancak Türk tarafı da onlara Bolşevik olma hususunda çok fazla ümit vermemiştir. Dönemdeki gelişmeler, karşılıklı bağımlılık ve pragmatik çıkar ilişkileri çerçevesinde değerlendirilirse anlamak daha da kolay olacaktır. Zaman zaman hissi davranışların ağır bastığı ilişkiler, esas itibariyle birbirine muhtaç iki ülkenin çıkar ilişkileri olarak tanımlanabilir. İlişkiler gerginleşmeye de varan ayrılıklarla dolu olsa bile emperyalist güçlere karşı birlikte mücadele etme fikri iki ülkeyi bir araya getirmiştir. Bir ülkedeki huzur veya huzursuzluğun diğer ülkeyi de etkileyeceği görüşünden hareketle karşılıklı menfaatlere dayalı uzun süreli bir dostluk ilişkisinin her iki ülke tarafından da istenilmesinden dolayı bu antlaşmanın imzalanmasına gerek duyulmuştur.

---

[88] Gürün, s. 59

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Millî Mücadele ile aynı döneme rastlayan Bolşevik ihtilali sürecinde iki ezeli düşman toplum, işbirliği ve anlaşma zemininde buluşmuştur. Osmanlı döneminde başlayan ilişkiler Millî Mücadele döneminde de karşılıklı yardımlaşma ve emperyalistlere karşı işbirliğini esas almaktaydı. Bu konudaki Mustafa Kemal Atatürk tavrı açıktır. Bolşeviklerle yardımlaşılabileceğini ancak Bolşevik propagandası ve Bolşeviklerin Ermeniler ile ilgili politikalarının dikkatle izlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu süreç içinde iki devlet birbirlerine kuşku ile ve temkinli olarak yaklaşmıştır. Bu şartlar altında Millî Mücadele TBMM'sinin en önemli antlaşmalarından biri imzalanmış ve bu antlaşmanın sonunda Anadolu hareketine silah, mühimmat, erzak yardımı yapılmıştır. Ancak bu antlaşmanın hepsinden önemli tarafı Anadolu hareketinin güçlü bir dünya devleti ile masaya oturması ile varlığını ve gücünü pekiştirmesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bolşevikler, Millî Mücadele, Ermeni sorunu, Sovyet yardımları, Moskova Antlaşması

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

During the Bolshevic Revolution, which is the time of National Struggle, the two old antagonist society come together on cooperation and agreement. The relationships beginning in the Ottoman period based on working together and cooperation contrary to imperialists at the time of National Struggle. Mustafa Kemal Atatürk's manner is clear in this subject. He thinks that it is possible cooperation with Bolshevics but it is necessary to observe that the Bolshevic's propagandas and Bolshevic Political line on the contrary of Armenians. During this period, the two states get suspicious about the other state and act with deliberation. On this conditions The Grand National Assembly of Turkey of National Struggle makes an agrement of the most important agreements and at the end of this agreement were helped military supplies and storable food to Anatolian action. But the most important point of this agreement is that the Anatolian Action makes this agrrement with a Powerful World State and get strong their existence and power.

Key Words: Bolshevics, National Struggle, Armenian Problem, Soviet aids, Moscow Treaty

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZDEMİR BEY'İN MUSUL HAREKÂTI VE İNGİLİZLERİN KARŞI TEDBİRLERİ (1921-1923)

Dr. Zekeriya TÜRKMEN*

GİRİŞ

Musul-Kerkük ve Süleymaniye bölgelerini içine alan coğrafya, Sümerler tarafından yazının icadından bu yana köklü bir tarih birikimine sahip olduğu gibi, tarihte çeşitli toplumların mücadelesine sahne olmuş, pek çok etnik unsuru bünyesinde barındırmıştır. Musul bölgesi, Birinci Dünya Savaşı sonlarına kadar Batılı kaynaklarda genellikle Irak'tan ayrı olarak, *"Yukarı Elcezire"* bölgesi içinde gösterilmiştir. Birinci Dünya Savaşından sonra ise, bölge daha çok siyasî nedenler yüzünden Irak'ın parçası olarak kabul edilmiştir.

Osmanlı idaresinin son yüz yılında Musul vilayeti 91.000 km^2 arazi üzerinde 350.000 kadar nüfus barındıran bir yöreydi. İdarî taksimata göre vilayet, Kerkük, Süleymaniye ve Musul sancaklarına ayrılmakta idi. 1330/1914 yılında hazırlanan Musul vilayet salnâmesine göre, Musul sancağı, Musul, Akra, Dohuk, İmadiye, Zaho ve Sincar; Kerkük sancağı, Revandiz, Kuşnuk, Köşk, Raniye, Selahiye, Erbil; Süleymaniye ise merkez ile birlikte Kalambriya, Şehrizor, Muhammerah ve Bazyan kazalarını içine alıyordu[1].

Bölgenin coğrafi, stratejik ve iktisadî konumu itibariyle, komşu ülkeler için önemli bir mevkide bulunması, tarih boyunca bölge üzerinde büyük

---

* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi.

[1] **Musul Vilayeti Salnâmesi**, İstanbul 1330; ayrıca bk., **İslam Ansiklopedisi**, "Musul", c. VIII, s. 744 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

devletlerin siyasî ve askerî çekişmelerine yol açmış ve bu çekişmelerin etkisi toplumun sosyal ve inanç yapısına açık bir şekilde yansımıştır[2].

İNGİLTERE AÇISINDAN MUSUL BÖLGESİNİN STRATEJİK, EKONOMİK VE SİYASİ ÖNEMİ

Bölgenin stratejik konumu, sanayi inkılâbı sonrası hammadde arama kaygısına kapılan Avrupa devletlerinin buraya göz dikmeleriyle neticelenen yeni gelişmelere, yeni olaylara zemin hazırlamıştır. İngiltere'yi bu bölgeye yönelten neden ne idi? Kısaca petrol, idi diyebiliriz.

İngiltere'nin Ortadoğu politikasının esası hem doğal kaynaklarıyla ekonomik, hem de doğu ile ulaşım bağlantısı açısından stratejik önem taşıyan sömürgesi Hindistan'ı güvenlik içinde tutmaktır[3]. Osmanlı Devleti, Hindistan'a uzanan kara ve deniz yollarının üzerinde bulunduğu için İngiltere tarafından, ilk önceleri Rusya ve Fransa'ya karşı yürütülen siyasette desteklenmiştir. Böylece, XIX ncu yüzyılda her hangi başka bir devletin Ortadoğu'ya sarkması önlenmiş ve giderek güçten düşen Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün yabancı saldırılarına karşı korunmasına destek olunmuştur[4]. Fransa'nın 1798 yılında Mısır'a saldırması ile yeni bir ivme kazanan Osmanlı-İngiliz ilişkileri; Rusya'nın kuzeyden Osmanlı Devleti'ne saldırması üzerine yeni bir şekil aldı. XIX ncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin korunması, İngiliz dış politikasında ana ilke olarak benimsendi. Nitekim, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Rusların Erzurum kapılarına kadar dayandığını gören İngilizler, Türklerin bu saldırılara karşı koyabilecekleri konusunda kuşkuluydu. Hindistan yolunu güvenlik altına almak isteyen İngiltere, milletlerarası olayları değerlendirmesini bilerek ilkin Kıbrıs ile Mısır'a yerleşti ve ardından da yürüttüğü geleneksel Osmanlı politikasını gözden geçirmeye başladı. Kesin bir tarih verilmemekle beraber, 1897 yılından itibaren İngiltere, Osmanlı Devleti'nin taksimine razı olma yönünde bir eğilim içerisine girmiştir[5].

Osmanlı Devleti üzerinde XIX ncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren gi-

---

[2] Musul vilayeti ve Kuzey Irak'ın konumu hakkında daha geniş bilgi için bk., Dr. Sinan Marufoğlu, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak**, İstanbul 1998, s. 19.

[3] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri 1919-1926**, Ankara 1978, s. 16.

[4] M. S. Anderson, **The Eastern Question 1774-1923**, London 1966, III ve IV ncü bölümler.

[5] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, İstanbul 1987, s. 10-11.

Levent Şahverdi Arşivi

derek artan Alman nüfûzu karşısında ciddi endişelere kapılan İngiltere, sonunda bir zamanlar güçlü düşmanı olan Rusya ile kader birliği etmeye başladı. Orta Asya'daki anlaşmazlıkları bertaraf eden Rusya, 1907 yılında İngiltere ile bir araya gelerek dostluklarını pekiştiren bir anlaşma imzaladılar. Bu tarihten itibaren İngiltere, Osmanlı Devleti ile Almanya karşısına müttefiki olan Rusya ile çıkmaya başladı.

Doğu Akdeniz'i karadan Orta ve Uzakdoğu'ya bağlayan yollar üzerinde bulunmasından dolayı Mezopotamya bölgesi stratejik bir öneme sahipti. Bununla birlikte bu stratejik konumu perçinleyen diğer husus ise, bölgede yer alan zengin petrol yataklarıdır. II.Abdülhamit döneminde başlayan Osmanlı-Alman yakınlaşmasının ardından uygulamaya konulan Berlin-Bağdat demiryolu projesi hep bu zengin kaynakları işletme ve pazarlama düşüncesinden hareketle gündeme gelmişti. Mezopotamya coğrafyasında yer alan Musul bölgesi özellikle büyük güçlerin Ortadoğu'da petrol arama ve işletme imtiyazları için birbirleriyle yarıştıkları bir bölge idi. Nitekim, Osmanlı Devleti tarafından 1908 yılından itibaren bölgede pek çok yabancı petrol şirketine hisse verilmişti[6].

Musul bölgesindeki Osmanlı egemenliği, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürmüştür. Birinci Dünya Savaşı ile İtilaf Devletlerinin Musul üzerindeki siyasî emelleri Irak Cephesinin açılmasına neden olmuş, savaşla birlikte Hindistan'dan gönderilen İngiliz kuvvetleri Basra'ya çıkarak kısa sürede Bağdat'a kadar ilerlemişlerdir[7]. Nitekim, Osmanlı Devleti, Irak Cephesinde

---

[6] Bk., Öke, **a.g.e.**, s. 12-13.

[7] İngilizler savaş öncesi her türlü ihtimali dikkate alarak gerekli hazırlıklara başlamışlardı. Nitekim, daha Osmanlı Devleti savaşa katılmadan Mezopotamya'ya yönelik bir askerî harekâtın hazırlıklarını bitirmişlerdi. Harekâtın hedefleri bugün dahi İngiliz tarihçileri tarafından tartışılmakla birlikte, Türklerin Odesa'yı bombalamasından önce Hindistan istila gücü "D", 15 Ekim 1914 tarihinde hareket ederek 23 Ekim 1914'te Bahreyn'e gelmiş, Arap şeyhleriyle anlaşmalar imzalanmış ve oradan hareketle Basra'ya asker çıkarılmıştır. Geniş bilgi için bk., Rahmi (Çev.), **İngiltere Kuvve-i Seferiyesinin Basra Körfeziyle Hatt-ı Irakiyede Harekât-ı Harbiyesinden Bahis Raporlar**, İstanbul 1332; ayrıca bk., Hüsamettin (Çev.), **Irak'a Ait Muharebe Notları**, İstanbul 1334. Bu İngiliz ilerleyişi karşısında Harbiye Nazırı Enver Paşa güvendiği arkadaşlarından biri olan Süleyman Askerî Bey'i çok geniş yetkilerle Irak Havalisi Komutanlığına atadı; fakat, istenen başarılar elde edilemedi. Süleyman Askerî Bey, bu yenilgileri gururuna yediremeyerek intihar etti. Bundan sonraki dönemde Irak Cephesinde Türk ordularının başarıları mevzii kaldı, genelde geri çekilme yaşandı. Bk., Öke, **a.g.e.**, s. 13-14.

Levent Sahverdi Arşivi

önemli başarılar elde etmesine rağmen, savaşın sonuna doğru diğer cephelerde olduğu gibi, bu cephede de pek çok kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldı[8]. 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalandığı sırada VI ncı Ordu komutanı Ali İhsan Paşa Musul'da bulunuyordu. Öte yandan İngilizler ise, süratli bir hareket icra ederek Musul'a egemen olmak çabası içinde idiler.

MUSUL'UN İŞGALİNDEN SONRA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

İngilizler mütareke hükümlerini ve uluslar arası savaş kurallarına aykırı bir şekilde Musul ve civarını 10 Kasım 1918 günü işgal etmişler[9]; fakat, bu işgal olayı Türk kamuoyunda hiçbir zaman kabul görmemiştir.

Esasında İngilizlerin Musul'u işgali, askerî anlamda bir statü değişikliğinden başka bir durum ifade etmemiştir. İşgalden sonra İngilizler, Musul'un siyasî geleceği hakkında karar vermekte tereddüt etmişlerdi. Musul konusunda İngiliz bakanlıkları arasında da bir fikir birliği yoktu. Bölgede bulunan İngiliz ajanları, İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdikleri raporlarda iki ayrı öneride bulunuyorlardı. Bir kısmı Irak'ın geleceği ve İngiliz çıkarları açısından Musul'u Irak'a bırakmayı önerirken, bölgenin etnik yapısını dikkate alan ajanlar ise, kurulacak Kürt federasyonunun sınırlarına dahil edilmesini teklif ediyorlardı. Bu sırada Türk toprakları üzerinde bir Ermeni devleti kurulacağı ve İngiltere'nin bunu destekleyeceği yolundaki haberler, bölgedeki aşiretleri İngiltere'den soğutmuş ve Türklerle ortak hareket etmeye sevk etmiştir[10]. Musul'u işgal etmişler ancak, bölgeye hakim olamamışlardır. Bölgedeki aşiretleri kontrol altında tutma konusunda ciddi sıkıntılar olmuştur. Kerkük

---

[8] Mondros Mütarekesinin imzasına kadar Türklerin Irak Cephesinde verdikleri kayıp, piyade kuvveti açısından düşünüldüğünde 132 taburdur. Bir taburun 1.100 kişi civarında olduğu dikkate alınırsa tahminen 145.000 kişi civarında bir kayıp verilmiştir. Bölgede İngilizlerin kaybı ise, 4.335 subay ve 93.244 er olmuştur. Musul vilayetindeki gelişmeler hakkında yazılmış fakat basılmamış önemli bir eser olması bakımından Sahir Uzel'in eseri kayda değer bir çalışmadır. Geniş bilgi için bk., Sahir Üzel, **İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak-Revandiz Harekâtı, Resmi Vesaike Müstenit Harp Tarihi**, (Daktilo Metin) Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, İstiklal nr: 215, s. 68.

[9] Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, c.I, Ankara 1959, s. 23; ayrıca bk., Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1973, s. 32; Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Harbi, Harp Hatıralarım**, c.IV, İstanbul 1991, s. 318;

[10] İsrafil Kurtcephe, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu**, Ankara 1998,(K.H.O. Yay.) s. 7.

Levent Sahverdi Arşivi

ve Süleymaniye halkı İngiliz hakimiyetine sıcak bakmadıkları gibi, aksine büyük rahatsızlık duymuşlardır[11]. Asırlarca süren bir hakimiyetten sonra Türk ordularının Musul'dan çekilmesi; mahalli halkın Türk olanlar ile Türk taraftarı aşiretler üzerinde son derece derin bir etki uyandırmıştır. Türk idaresine karşı olup da, savaş yıllarında yıkıcı roller üstlenenlerin dahi bu olay fiili hareketlere neden olmuştur. Alışılmış, uyum sağlanmış bir idarenin birden ortadan kalkıp yerine menfaat ve hakimiyet hisleri bambaşka yabancı bir otoritenin hakim olmasından doğan sarsıntı ve keşmekeş bu yöre halkını uzun süre şaşırtıcı ve yıkıcı tesirler altında bıraktı[12]. Nitekim, bölgedeki Türk ve Müslüman halk, İngilizlere vergi vermekte direnmişler, sık sık sokak kavgaları olmuştur. Yöre halkının tamamına yakını Türklerin tarafında yer almıştır. Musul halkı, Ankara'da TBMM'nin açılışından sonra millî mücadele hareketini desteklemiştir. Hatta, bölgede bulunan Araplar dahi, İngilizlere karşı Mustafa Kemal Paşa ile işbirliğini düşünmüşlerdir. Nitekim, Mim Kemal Öke, İngiliz belgelerinden hareketle Musul'da Arap ve Kürtlerin İngiliz himayesindeki Faysal'a değil, Anadolu'ya dayanmayı tercih ettiklerini ifade etmektedir[13]. Bunun yanında Fransızlar Ermenileri, İngilizler Nasturi ve Asurileri himaye edip ordularında kullanmaya başlamışlardı. Sahir Üzel'e göre, esasında İngilizler burada etkili bir nüfuza sahip olan Şeyh Mahmut'u kullanarak, *"Güney Kürdistan"* adıyla bir hükûmet teşkil etmeyi düşünmüşlerse de, Şeyh Mahmut bunu kabul etmemişti. 1919'da Şeyh Mahmut'un isyanı aslında bağımsızlık için değil, eskisi gibi Osmanlı idaresine bağlı kalmak idi[14].

Irak'taki iç durumu gözden geçirmek gerekirse, 1918'den 1920 yılına kadar bölge İngiliz askeri işgali altında kalmıştır. Aralık 1920'de Araplar arasında da ciddi bir takım isyanlar oldu. İngiliz manda rejiminin ilanı kimseyi tatmin etmedi. Özellikle Şeyh Mahmut buna karşı çıktı. Şeyh Mahmut bu sırada İngiliz nakliye konvoylarına baskınlar yaparak İngilizlerin Musul'daki etkinliklerini azaltmak istiyordu. İngilizler, Mahmut'un üzerine askerî hareket icra etmezden önce başka yollara başvurdular. Şeyh Mah-

---

[11] Bölge halkının İngiliz idaresini istemediklerine dair pek çok belge mevcuttur. İngiliz işgaline tepki göstererek Türk idaresini istemeleri hakkında bölge halkının şikayetleri hakkında bk., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Musul-Kerkükle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)**, Ankara 1993, s. 399-401.

[12] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 54.

[13] Bk., Mim Kemal Öke, **Musul Kerkük Dosyası**, İstanbul 1991, s. 15-16, 31.

[14] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 54-56.

Levent Şahverdi Arşivi

mut'a katılan bütün aşiretlerin sahip oldukları köyleri uçaklarla tahrip edip her yeri bombaladılar[15]. Ancak Hindistan'dan getirilen askerlerle isyan bastırılabilmişti. Öte yandan, Irak'a asaleten yüksek komiser tayin edilen Sir Percy Cox ise 1 Ekim 1920'de Bağdat'a gelmişti. Bu sırada İngiliz Sömürgeler Bakanlığı, Faysal'ın Irak'a kral olmasını istiyordu. Percy Cox ise, halk oyuna başvurulmasını ve Faysal'ın durumunun güçlendirilmesini teklif etmişti. Yapılan oylamada, kuzeydeki Musul, Kerkük ve Süleymaniye Faysal aleyhinde oy verdi. Buna rağmen Faysal 28 Ağustos 1921 tarihinde İngilizlerin himayesinde merasimle taç giyerek Irak kralı oldu[16].

İtilaf Devletleri gerek Paris Barış Konferansında, gerekse Sen Remo görüşmelerinde Musul bölgesini aralarında pazarlık konusu yapmışlardır. 25 Nisan 1920 tarihinde San Remo'da imza edilen Musul petrolleri konusundaki anlaşma, galip devletlerin petrol paylarını tespit etmekteydi. Buna göre, bölgede üretim yapan petrol şirketi devamlı olarak İngiliz denetiminde kalacak; ayrıca, İngiltere hisselerinin % 75'ine sahip olacak, eski Alman hisseleri olan % 25'lik pay ise Fransa'ya devredilecekti[17].

MİSAK-I MİLLİYE GÖRE MUSUL KERKÜK BÖLGESİ

Millî Mücadelenin başarılmasında ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasında çok önemli bir rolü olan *"Misâk-ı Millî"* ile her şeyden önce bölünmez bir Türk vatanının sınırları çizilmiş, Millî Mücadelenin ana ruhu oluşturulmuş, dış politikanın hedefleri belirlenmiş, devletin bağımsızlığı, milletin geleceği ve devamlı bir barışın sağlanması için gerekli olan bütün faaliyetler tespit edilmiştir. Bağımsız Türkiye Cumhuriyetinin temelini oluşturan Misâk-ı Millî prensipleriyle hedefleri birden bire ortaya çıkmamıştır. Bunlar devlet ve milletimizin yok olması yönünde beliren büyük tehlikelere karşı mücadele edebilme amacıyla, belirli bir tarihî süreç içinde doğmuşlardır. Nitekim, Misâk-ı Millî, Millî Mücadeleyi başlatan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının zihninde oluşan, Amasya Genelgesi ve Erzurum Kongresi sırasında giderek şekillenen ve belirginleşen ve Amasya Görüşmeleri sırasında İstanbul hükûmetine (Ali Rıza Paşa kabinesi) de protokol

---

[15] Bu olaylar Şeyh Mahmut'un esir edilip Küveyt'e götürülmesine kadar sürmüştür. Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 57.

[16] Kemal Melek, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)**, İstanbul 1983, s. 40.

[17] Taner Baytok, **İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1970, s. 302 vd.; ayrıca bk., Kemal Melek, **İngiliz Belgelerinde Musul Sorunu 1890-1926**, İstanbul 1983, s. 26.

Levent Sahverdi Arşivi

olarak kabul ettirilen ve bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından İstanbul'daki son Osmanlı meclisine katılacak olan Kuva-yı Milliye yanlısı milletvekillerine birer birer açıklanan 28 Ocak 1920 tarihinde benimsenerek kabul edilen ve tüm dünyaya ilan edilen "*Millî Ant*"tır[18]. Ünlü İngiliz tarih felsefecisi Arnold Toynbee'nin ifadesiyle; *"...Bu ant sadece bir savaş amaçları bildirisi, ya da bir parti programı değildi. Bu üç dört kuşaktan beri Batı tarzı eğitim gören Türklerin içlerinde besledikleri duygunun açık bir ifadesi idi..."*[19]

23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılması ve hükûmetin kurulmasının ardından yeniden düzenlenen ordunun[20] hedefi, düşmanı "harîm-i ismet"inde boğarak, Misâk-ı Millîyi gerçekleştirmek, Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalandığı gün Türk ordusunun denetiminde bulunan bölgeleri içine alacak şekilde millî bir devlet kurmaktı.

TBMM hükûmeti bu konulara daha kuruluşunun ilk günlerinden itibaren duyarsız kalmamıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından 1 Mayıs 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisinde yapılan tarihî konuşmada, Musul konusunda uygulanmak istenen politika açık bir şekilde ortaya konmuştur: O, Türkiye Büyük Millet Meclisindeki bu tarihî konuşmasında; *"Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan hudut meselesi tayin ve tespit edilirken, hudud-ı millimiz İskenderun cenubundan geçer, şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi ve Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hudud-ı millîmiz budur dedik,"*[21] şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. "*Söylev ve Demeçler*"inde de ifade ettiği gibi, Atatürk, Misâk-ı Millî'yi hedef alan sınırları bizzat kendisi tespit etmiştir: Kuzeydoğuda Kars, Ardahan, Batum; Güneyde Musul, Kerkük, Süleymaniye; Batı'da Batı Trakya Misâk-ı Millî sınırları içinde kalmıştır.

---

[18] Cemalettin Taşkıran, "Atatürk ve Misak-ı Milliye Ait Bir Belge", **Yeni Türkiye** *(Cumhuriyetin 75 nci Yılı Armağanı)*, Eylül-Aralık 1998, Sy: 23-24, c.II, s. 244.

[19] Arnold J. Toynbee, **The Western Question in Greece and Turkey**, London 1922, pp. 190.

[20] Mondros Ateşkes Antlaşmasına göre dağıtılması planlanan, silah, araç ve gereçlerine el konması karara bağlanan Türk ordusu, bu dönemde çok çetin bir mücadeleden geçmiştir. İtilaf Devletlerinin her türlü baskı ve tazyikine rağmen, bu kritik dönemde Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk ordusu yeniden yapılandırılmıştır. Bu yapılanma iki yıl kadar bir zaman almış ve Ankara'da TBMM'nin açılışıyla son şeklini bulmuştur. Mütarake döneminde ordunun yeniden yapılanma süreci hakkında geniş bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordu ve Yeniden Yapılanma (1918-1920)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi, İstanbul 1996.

[21] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. I, Ankara 1989, (Dördüncü Baskı) s. 75.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün, Söylev'inde de ifade ettiği gibi, bu yerler hem Türklerin yoğun olarak meskûn olduğu bölgelerdir, hem de Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalandığı gün Türk askerinin denetiminde kalan yerlerdir. Atatürk, Türklerin denetiminde kalan bu bölgeleri Türk yurdu olarak belirlemiş, bu bölgeleri içine alan sınırı millî sınır olarak tespit edip belgelere de geçirmiştir. O, bizzat kendisinin ve mücadele arkadaşlarının oluşturduğu bu misâk-ı millîye hep bağlı kalmış, her davranışında, her kararında onun gerçekleşmesi için çalışmıştır[22].

Bu çalışmanın konusu, Misâk-ı Millî'nin güney sınırı ile ilgilidir. Daha önce Misâk-ı Millî sınırlarına dahil edildiği halde, bugün sınırlarımız dışında kalan Musul, Kerkük, Süleymaniye bölgelerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından icra edilen faaliyetler ve buna karşı İngilizlerin gösterdikleri tepkileri özetleyeceğiz.

ÖZDEMİR BEY MÜFREZESİNİN KURULMASI

TBMM hükûmeti Özdemir Bey'in görevlendirilmesinden önce de Musul Sorunu ile ilgilenmekte idi. Meclisin açılışını takip eden aylarda Kuzey Irak'ta İngilizlere karşı çıkan bir takım ayaklanmalar sırasında bölgeye olan ilgisini daha da arttırdı. Revandiz bölgesindeki aşiretlerin yardım istemeleri TBMM hükûmetinin bölge üzerinde yeniden otoriteyi ele geçirmek için teşebbüslere geçmesine neden oldu. Nitekim, 1920 yılında Revandiz'de ortaya çıkan bir ayaklanmada, TBMM hükûmetinden yardım da istenmişti. Hatta, 9 Şubat 1920 tarihli bir belgeye bakılırsa, bölgedeki aşiretler, Osmanlı hükûmetine müracaat ederek memur ve asker gönderilmesini istiyorlaradı[23]. Bu sırada Elcezire cephesinde zayıf bir tümen bulunmakta idi. Ancak, bir bölük (üç subay, 100 er) asker yardım için gönderilmiş; 9 Ağustos 1921 tarihinde de Binbaşı Şevki Bey Süleymaniye komutanlığına atanmıştı. Bu kuvvetin sayıca azlığı ve cephane ikmalinin güçlüğünden dolayı, zorda kalmadıkça İngilizlerle çatışmaktan kaçınılması emri de verildi[24]. Bu emre rağmen, zaman zaman İngiliz saldırılarına karşı konulmaktan da geri kalınmamıştır. 16 Aralık 1921 tarihinde hava desteği ile birlikte kalabalık bir kuvvetle Revandiz'e saldıran İngilizlere; aşiretlerle birlikte çeteler Babaçiçek

---

[22] Cemalettin Taşkıran, **a.g.m.**, s. 244-252.

[23] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)., Babıali Evrak Odası (BEO)**, Harbiye Gelen nr: 346095.

[24] Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, **Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi**, Ankara 1966, 266.

Levent Şahverdi Arşivi

boğazında büyük bir kayıp verdirmişlerdi[25].

Mustafa Kemal Paşa ve Ankara hükûmeti, Musul sorunu konusunda ortaya koyduğu kararlılığı Lozan Konferansına kadar olan süre içinde çeşitli vesilelerle göstermiştir. 1922 yılı Ocak ayında İngilizler tarafından Erbil ve Revandiz arasında bulunan ve Türkleri destekleyen Sürücü aşiretine yapılan saldırılar üzerine Mustafa Kemal Paşa, 1 Şubat 1922 tarihinde Millî Müdafaa Vekâletine çektiği telgrafta, belirtilen bölgeye bir milis birliği gönderilmesi emr ediyordu[26]. Böylece yetkili bir ağızdan Revandiz bölgesine asker gönderilmesi teklif edilmiş oldu. Bu sırada Revandiz bölgesinde Türkiye'ye karşı gösterilen bu ilgi, Türk hükûmeti tarafından da büyük bir dikkatle izlenmekte olduğundan bölgenin takviyesine karar verildi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay), mahalli durumu, bölgedeki aşiretleri ve aşiret geleneklerini, çeteciliği bilen bir komutan üzerinde durmuş ve nihayet, Antep'te kuva-yı milliye komutanlığı yapmış olan Milis Yarbayı, Özdemir Bey'in bu göreve atanması kararlaştırılmış[27] ve bu maksatla bir talimat da hazırlanmıştı[28]. Nitekim bu sırada Musul Kerkük bölgesindeki halkın ısrarlı arzuları üzerine, bölgede daha esaslı bir harekete girişmek üzere bu hareketlerin bir komuta merkezinde Türk hükûmeti lehine dönüştürmek için bir seferî kuvvet hazırlanması için harekete geçildi. Buna Genelkurmay karar verdi. Seferî kuvvet Musul ve çevresinde çeteciliğe önem verip, İngilizlere gaileler çıkartacaktı[29]. Aslında bu sırada Irak'taki gelişmelere bakılırsa, Mu-

---

[25] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 57 vd.

[26] Cemalettin Taşkıran, **a.g.m.**, s. 245-246; ayrıca bk., Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, **a.g.e.**, s. 266.

[27] Şefik Özdemir Bey, Suriye ve Hatay'da Fransızlara karşı yapılan milli mücadele hareketinde büyük yararlılıklar göstermiş; Antep'in Fransızlara karşı yürüttüğü mücadeleyi idare etmiş bir milis subayıdır. 18 Mayıs 1951 yılında vefat etmiş olup Antep şehitliğine defnedilmiştir.

[28] **Genkur. ATASE Arşivi**, İstiklal Kls: 1676, Ds: 408, F: 1; ayrıca bk., Cemalettin Taşkıran, **a.g.m.**, s. 251-252. O dönemdeki faaliyetlerle ilgili önemli bir eser yazmış olan Sahir Üzel'e göre Özdemir Bey'in gönderilme gerekçesi şöyle belirtilmektedir:

"1. Musul ve havalisi, Türkiye tarafından Misak-ı Milli hudutları içinde gösöterilmek suretiyle ilan olunmuştur. Bu hudutların ihtiva ettiği araziyi geri almak milli bir gaye idi.

2. Irak'a gelmiş olan Faysal'ın faaliyetlerini önlemek işgal edilmiş araziyi geri almak siyasi bir zaruretti.

3. İngilizlerin dümen suyunda giden Faysal'ın hareketine engel olmak,

4. İngiliz idaresinin otoriteyi tam dolduramaması da engellerden biri idi." Bk., **a.g.e.**, s. 66-67.

[29] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 70.

Levent Sahverdi Arşivi

sul civarında Irak kuvvetleriyle de desteklenen İngiliz kuvvetleri, Türkiye'ye karşı ilan edilmemiş bir savaşı başlatmışlardı[30]

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Özdemir Bey'in bölgedeki aşiretler üzerindeki nüfûzu Türk Genelkurmay'ını Musul'un kurtarılması için bazı askerî tedbirlerin alınması yolunda girişimlerde bulunmasına sevk etmiştir. Dönemin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi bulunan Fevzi Paşa ise, Elcezire Cephesi komutanlığına gönderdiği 2 Mart 1922 tarihli şifre telgrafta Musul vilayeti dahilinde faaliyette bulunmak üzere Özdemir Bey'in iki üç güne kadar Ankara'dan hareket edeceğini bildiriyor[31] ve Musul'a taarruz için gerekli hazırlığın yapılmasını istiyordu[32]. Öte yandan bu konu son derece kritik bir mesele idi. Türkiye, Musul harekâtıyla ilgisi olmadığı izlenimini yaratmak, ileride İngilizlerle bir anlaşmazlığa meydan vermemek amacıyla, Şefik Özdemir Bey'e ve maiyetine verilecek subayların Türk ordusuna mensup subaylar olmamasına azami dikkat edilmiş, müfrezeye alacağı şahısları seçme konusunda Özdemir'e insiyatif bırakılmıştı. Bundan başka teşkilatın tamamlanması, ve ayrıca gerekli ödeneğin verilmesi için Elcezire Cephesi komutanlığına da emir verildi. Başkomutanlıkla birlikte Özdemir'in fikirleri de alınarak düzenlenen kadroya göre; bir binbaşı, altı yüzbaşı, altı üsteğmen, dokuz teğmen, altı asteğmen, bir zabit namzedi ve bir hesap memuru yardımcı verildi. Bu kadronun er ihtiyacı da Aneze ve diğer aşiretlerden gerekli savaşçılarla Nizip'te bulunan ve Fransız ordusundan Türklere kaçan Tunuslu ve Cezayirli erlerle sağlanacaktı.

Emri alan Özdemir Bey, 9 Mart 1922 tarihinde Revandiz'e gitmek üzere Ankara'dan hareket etti. 22 Nisan'da Diyarbakır'a gelerek burada Elcezire Cephe komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa ile görüştü. Cevat Paşa, Özdemir Bey'le yaptığı görüşmeye dair 30 Nisan 1922 tarihinde Genelkurmay karargâhına yazdığı şifrede, Özdemir Bey'i iyi kalpli, saf ve mert biri olarak gördüğünü, fakat maiyeti hakkında endişeleri olduğunu bildirmekte idi[33]. Fevzi

---

[30] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 80.

[31] Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (Gnkur. ATASE Arşivi) Klasör (Kls): 1694, Dosya (Ds): 476, Fihrist (F): 3/7.

[32] Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 282; ayrıca bk., Kâmuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, Ankara 1986, s. 390-391.

[33] *Gnkur. ATASE Arşivi*, Kls: 1687, Ds: 452/15, F: 1. Cevat Paşa bu telgrafında, Özdemir Bey'in Antep müdafaasında gösterdiği başarılarından dolayı takdirleri kazandığı, fakat daha sonra Suriye içlerine doğru yaptığı harekâtta maiyetinin çapulculuk yapmasından dolayı tenkide maruz kaldığını belirtiyordu. Ayrıca, Revandiz bölgesine icra edilecek harekât sırasında da Suriye'dekine benzer olayların olması durumunda İngilizler'in bölgedeki faaliyetle-

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa ayni gün gönderdiği cevabî telgrafında, Özdemir Bey hakkında şimdiye kadar herhangi bir şikayet olmadığını, yanında görevlendirilen kişilerin de güvenilir kimseler olduğunu belirterek, şayet olumsuz bir hareketleri görülürse ihtar edilmeleri gereğini de bildiriyordu[34]. Fevzi Paşa'nın belirttiğine göre, Elcezire cephesinde faaliyette bulunacak olan Özdemir Bey teşkilatını kurarken daha çok mahalli kuvvetlerden ve bilhassa aşiretlerden yararlanacaktı. Son derece önemli olan bu hususu Fevzi Paşa, Elcezire Cephe komutanı Cevat Paşa'ya hemen hemen her gün soruyor ve gelişmeler hakkında bilgi ediniyordu[35]. Bu yazışmaların yanında Özdemir Bey müfrezesinin masrafları konusu da gündeme getirildi[36]. Bu amaçla ayrılan 15.000 lira Elcezire cephe komutanlığına gönderilmesi kararlaştırıldı ve Maliye Vekâleti ile de yazışmalar başlatıldı[37]. Bu amaçla tahsisi planlanan paranın Mardin'e gönderilmesi kararlaştırıldı[38]. Öte yandan bu sırada yapılan yazışmalara bakılırsa, tahsisi planlanan paranın tedariki konusunda büyük sıkıntılar çekildiği anlaşılmaktadır[39]. Para konusundaki sıkıntılar büyük ölçüde sonuçlandırıldıktan sonra Özdemir Bey'in icra edeceği harekete dair bir de talimatname verildi. Bu talimatta Kuzey Irak'ın genel durumu, bölgedeki aşiretlerin tutum ve davranışları, gayr-i müslim unsurların hal ve hareketleri anlatıldı[40].

Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Diyarbakır'da her türlü donatımı tamamlanmış 100 kişilik bir müfreze kuruldu ve Özdemir Bey'e verilen talimatta özetle şunlar belirtiliyordu:

"Özel teşebbüs ile hareket etmesi gereken Özdemir Bey müfrezesi, Misâk-ı Milli sınırları içinde kalan bölgelerin Faysal tarafından işgaline engel olacaktır. Bu amacı sağlamak için, en elverişli yer Revandiz bölgesidir. Görevin başarıyla yapılabilmesi için, subay ve erlerin aşağıdaki esaslara bağlı kalması şarttır. Aksi takdirde memleket için zararlı sonuçlar verebilir:

---

rine fırsat yaratılacağını ifade ediyordu.

[34] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 1.

[35] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 8.

[36] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 6, 6-1, 6-2.

[37] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 6-3, 6-7; Tahsisat-ı Mestureden gönderilen paralar hakkında geniş bilgi için bk., *Aynı arşiv*, Kls: 2049, Ds: 179.

[38] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 6, 6-2, 9.

[39] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 6-7.

[40] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 11.

Levent Şahverdi Arşivi

a. Müfreze, ciddi ve sıkı bir disiplin altında bulundurulacak ve eğitimle meşgul olacaktır.

b. Halkı, Türk hükûmetine bağlamak için son derece eşit muamele yapacaktır.

c. Vazife zamanında ve vazife dışında halka iyi muamele yapılacaktır.

d. Bölge halkının dinî inançları, taassup derecesinde kuvvetli olduğundan subay ve askerler dinî esaslara saygılı kalacaklar ve gerektiği zaman da halk aydınlatılacaktır.

e. Revandiz'de yapılacak yerli teşkilatta halkın ve özellikle aşiret reislerinin düşünceleri sorulacaktır.

Halkla yapılacak görüşmelerde, İngilizlerin İslâm birliğini parçalamak ve bu suretle memleketlerini işgal etmek amacını güttükleri ve Faysal'ın da tamamen İngiliz isteklerine göre hareket ettiği, açık olarak anlatılmalı; Süleymaniye'de bulunmakta olan Nemrut Mustafa'nın kurduğu cemiyetin İngiliz çıkarlarına çalıştığı açıklanmalıdır. Müfreze, Hakkari kanalıya sıkı ve devamlı irtibatta bulunmalıdır. Bu, başarı için şarttır."[41]

Bu talimattan başka Özdemir Bey'e, Musul bölgesinde bulunan İngiliz ve Faysal kuvvetleriyle, Irak'ın siyasî durumu hakkında da bilgiler verildi.

Özdemir Bey aracılığıyla Irak'ta yapılması kararlaştırılan hareket idarî ve siyasî bakımlardan Suriye ve Antep'te icra edilenlere benzemeyecekti. Çünkü Musul'un geleceği yalnız Türklerle İngilizleri ilgilendiren bir sorun idi. Burası hakkında İngilizlerle ileride bir konferans toplanacak ve bir anlaşmaya varılacaktı. Bu iki devlet tarafından karalaştırılmış bulunuyordu. Bundan dolayı Musul hareketine resmî bir mahiyet verilmeyecek, görünüşte Türkiye ile hiçbir ilgisi olmadığı, şahsî ve mahallî teşebbüslerle meydana gelmiş olduğu kanaati uyandırılacaktı. Nitekim, bu husus Özdemir Bey'e verilen talimatın ikinci maddesinde de zaten açıkça belirtilmişti[42]. Bu amaçla Fevzi Paşa sık sık Elcezire Cephesine gönderdiği emirlerde bu konu üzerinde duruyor, özellikle bu hareketin *"şahsi bir teşebbüs ve mücahede şeklinde idare olunmasını"* tavsiye ediyordu[43].

İngilizler, 1921 yılından itibaren düzenli birliklerini, Musul bölgesinden

---

[41] Genelkurmay Basımevi, **a.g.e.**, s. 268.
[42] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 71.
[43] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 18.

Levent Sahverdi Arşivi

yavaş yavaş çekmeye başladıktan sonra burada Müslüman, Ermeni ve Nasturilerden ibaret *"şabbane"* dedikleri ücretli asker teşkilatını kurmuşlardı. Bunlar 200-400 kişilik gruplar halinde İngiliz subaylarının emir ve komutasına verilmişti. Ayrıca Irak kralı ilan edilen Faysal da *"vatanî"* denilen birkaç taburdan oluşan millî bir ordu da kurmaya başlamıştı.

Özdemir Bey ve müfrezesi, 15 Mayıs 1922'de Diyarbakır'dan hareketle Siirt'e geldi. Buradan sonra yolsuz ve son derece sarp araziden geçerek Beytüşşebab'a vardı. Beytüşşebap'tan Hakkari yoluyla yürüyüşüne devam eden müfreze, çetin ve yorucu bir yolculuktan sonra 22 Haziran 1922 tarihinde Revandiz'e ulaştı[44]. Özdemir Bey, vardığı yerlerde hemen Türk hükûmeti adına teşkilat yapıyor, hükûmetsizlikten doğan anarşik olayları önlüyordu. Türkiye'nin buraları tekrar kontrolü altına alacağı, müfrezenin bu amaçla gönderilen öncüler olduğuna dair kanaat halk arasında giderek yaygınlaşıyordu[45]. Ama bunun yanında Özdemir Bey müfrezesinde resmî üniformalı subay ve askerlerin olmayışı, halkı tereddütlere de sürüklüyordu. Bölgedeki faaliyetler sırasında Diyarbakır'daki Elcezire Cephe komutanlığı ile sürekli irtibatta bulunan Özdemir Bey, cephe komutanlığına gönderdiği bir raporda edindiği kanaatleri şu şekilde dile getirmekte idi: "*Bu havalide, mevcut aşiretler ve millî kuvvetlerin miktarı isterse on binlere ulaşsın, her türlü techizatı da mevcut bulunsun, kendi kendilerine düşmana bir fişek bile atmaları imkansızdır. Bunların içlerine her halde az çok bir kuvvet ithaliyle mevcudiyetlerini takviye ve ayni zamanda kendi iradelerine rağmen kafalarına vura vura ateş hattına sevk etmek mümkün olacaktır. Bunları harekete geçirmek için muntazam efrada ihtiyaç vardır.*"[46]. Özdemir Bey'in cephe komutanlığına gönderdiği raporda da ifade edildiği üzere son derece dağınık bir durumda olan bu aşiretleri kendi yanına çekmek ve onların kuvvetlerinden yararlanmak son derece zordu. Bu zorluklara rağmen, Özdemir Bey, Sürücü, Barzani, Zibarlı ve Balikli aşiretlerini yanına çekmeyi ve onlardan istifade ile jandarma kuvveti teşkil etmeyi başardı. Bütün bu teşkilatlanmayı yaparken, Ankara hükûmetinin haberi yokmuş gibi davranmaya da özen gösteriyordu. Nitekim, Özdemir Bey'in, yapacağı faaliyetlerde ilk önce herşeyi kendisine mal etmesi kararlaştırılmış idi. Merkezden aldığı emirler zaten bu doğrultuda idi. Bu harekete şimdilik siyasi durum belirginleşmeden

---

[44] Genelkurmay Basımevi, **a.g.e.**, s. 270.
[45] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 75.
[46] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 76.

Levent Sahverdi Arşivi

resmî bir hüviyet vermek İngilizlerle yapılacak muhtemel anlaşmaya engel de olabilirdi.

Revandiz ve civarında Türk idaresinin gün geçtikçe genişlediğini gören İngilizler, Revandiz'i uçaklarla bombalamaya başladılar. İlk bombalama 10 Temmuz 1922 tarihinde başlamıştır. 12 uçakla başlayan bu hava saldırısı aralıksız olarak bir gün devam etmiştir. Arazinin engebeli olmasından dolayı İngilizler bu saldırılarda pek başarılı olamadılar; kullandıkları bombalarla halkı sindirmeye çalıştılar[47]. İngilizler hava kuvvetlerini bölgede bir baskı unsuru olarak kullanmaya azami dikkat ettiler. Bu saldırılar sırasında İngiliz uçakları zaman zaman kendisine müttefik olan unsurları da bombalamaktan geri kalmamışlardı. Mesela 15 Temmuz tarihinde İngiliz uçakları Nasturi birliklerinin bir kısmını bombalayıp dağıtmıştı. İngiliz saldırılarının olduğu sırada Özdemir'e bağlı kuvvetlerle halk Revandiz tarafındaki dağlarda toplanarak kendilerini korumakta idiler. İngilizlerin dur durak bilmeyen saldırılarına rağmen, Özdemir Bey, Elcezire Cephe komutanlığından gönderilen 2.000 altın ile çetelerin maaşlarını ödemiş; Şemdinli ile Revandiz arasında 1.400 direk diktirerek telli muhabere hattını da tesis etmişti[48].

Özdemir'in Musul'daki harekâtından ve bölgedeki aşiretleri yanına çekmesinden endişelenen İngilizler, Türklerin bölgede kazandıkları başarıların İngilizler açısından kötü sonuçlar doğuracağından endişeleniyorlardı. 31 Ağustos 1922'de Özdemir Bey birlikleriyle İngilizlere saldırdı. İngilizlerin uçaklarına rağmen, Derbent Muharebesini kazan Özdemir Bey, alçak uçuş yapan dört İngiliz uçağını da düşürmüştü[49]. Hatta bu muharebede Derbent'teki İngiliz askeri hakimi yüzbaşı da ölenler arasındadır. Özdemir'e bağlı birlikler bu muharebede İngilizlerden pek çok malzeme ile birlikte altı adet makineli tüfek ve iki top ele geçirmiş; ondört civarında da şehit vermiştir[50]. Özdemir'in ilerlemesine engel olmak isteyen İngilizler, bölgede ileri gelen aşiretlerin reisleriyle de temaslar kurarak bu ilerleyişi engellemeye çalışıyorlardı[51].

---

[47] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 85; Genelkurmay Basımevi, **a.g.e.**, s. 272.

[48] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 90.

[49] İngiliz kuvvetlerine bakılırsa, Hintli, Asuri ve Araplardan oluşan iki süvari tugayı (yaklaşık 7.000 kişi), bir istihkâm bölüğü, üç batarya (12 top) ile 50 civarında uçaktan ibaret idi. Özdemir'in kuvetleri ise süvari ve piyade olmak üzere 8.000 civarında olup, iki otomatik tüfek bulunuyordu. Bk., Genelkurmay Basımevi, **a.g.e.**, s. 273.

[50] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 97.

[51] Hatta İngilizler bu sırada Şeyh Mahmut'ı Güney Kürdistan diye adlandırdıkları Musul

Levent Şahverdi Arşivi

Özellikle Derbent zaferinden sonra Musul'un tamamıyla Türkler tarafından işgal edileceğinden korkan İngilizler, Süleymaniye bölgesinin İngiliz mandası altında altında bağımsızlığını ilan etmeye kalkıştılar. İngilizler bu sırada Şeyh Mahmut'u kullanmak istiyorlardı. Özdemir Bey, Mahmut'un düşüncelerine anlamak üzere gizli olarak Yüzbaşı Feyzi'yi yanına göndermiştir. Yüzbaşı Feyzi'yi samimi bir şekilde karşılayan Mahmut, İngilizlerin zulüm ve hakaretlerinden kurtulmak istediğini, Türk hükûmetinin hizmetinde olduğunu, İngilizlerin amacının bölge halklarının arasını açmak olduğunu, Süleymaniye üzerine ortak bir hareket düzenlenmesinin yararlı olacağını belirtmiştir. Hatta Şeyh Mahmut, kuvvet toplamak için zamana ihtiyaç varsa, kendisinin İngilizlere yumuşaklık göstererek bu sürenin kazanılmasına katkısının olabileceğini de ifade etmiştir. Bu bilgiler Özdemir tarafından Cephe komutanlığına bildirilmiş ve cephe komutanlığı verdiği cevapta bölgenin kısa sürede takviye edileceğini, ondan sonra taarruza geçilmesinin uygun olacağını emretmiştir[52].

Özdemir Bey, Eylül ayı başından itibaren Musul ile irtibatı sağlamaya başladı. Aslında Anadolu'da kazanılmasına artık kesin gözüyle bakılan zafer, Musul Türklerini de gayrete getirmiş, bölgedeki aşiretlerin İngilizlere karşı mücadelede daha da cesaretlendirmişti[53].

Özdemir Bey, bölgedeki gelişmeleri en ince ayrıntısına kadar inceleyerek hareketini buna göre yönlerdirmeye dikkat ediyordu. Müfreze, 26 Eylül 1922 tarihinde Köysancak'ı kontrolü altına aldıktan sonra, bölgede hemen mülki idarenin kurulmasına çalışılmıştır. Köysancak'ı Özdemir Bey'in kontrolüne geçmesi ile İngilizlere ağır bir darbe indirilmiş oldu. Olumsuz gelişmeleri kendi menfaatlerine çevirmek isteyen İngilizler, uçaklarla halka be-

---

bölgesinin hakimi yapmak istemişler; Mahmut bu teklifi geri çevirmişti. Bir müddet sonra Şeyh Mahmut'u esir alan İngilizler, onu Küveyt'e gönderdiler. Yerine kardeşi Abdülkadir'i hakimliğin başına getirmek istediler. Bu yeni yapılanmada Nemrut Mustafa Paşa ise Maarif Nazırlığına getirilmek istenmiştir. Özdemir, bu gelişmeler sırasında Abdülkadir'e bir mektup göndermiş, bağlılığın bildirmesini istemişti. Abdülkadir, Özdemir Beye gönderdiği cevapta amaçlarının bağımsızlık değil, Şeyh Mahmut'un hapisten kurtarılması için yürütülen bir politika olduğunu, Türk hükûmetine bağlı olduklarını ifade etmiş; Şeyh Mahmut gelene kadar Süleymaniye'yi işgal etmemelerini rica etmişti. Denilebilir ki, İngilizlerin ilan ettiği *"Kürdistan İstiklali"*ne o yıllarda Kürt ileri gelenleri dahi inanmıyorlardı. Bk., Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 98-106.

[52] Genelkurmay Basımevi, **a.g.e.**, s. 277-278.

[53] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 82.

Levent Sahverdi Arşivi

yannameler attılar. Beyannamelerde, yerli halk eğer Türk müfrezelerini kasabadan çıkarmazlarsa şehrin her gün havadan bombalanacağı bildiriliyordu[54]. Bu beyannameler birkaç gün havadan atılmaya devam etmiş ve halkın Türklere karşı harekete geçmesi tavsiye edilmiştir. Bütün bu olumsuz propagandalara rağmen, yöre halkı yine de Türklere bağlılıktan geri kalmamışlardır. Bunun üzerine zırhlı otomobillerle köylere saldıran İngilizler halktan zorla vergi adı altında altınlarını toplamaya varacak hareketler icra etmişlerdir. Bir müddet sonra da İngilizler, günde 25-30 uçaklık kafilelerle olmak üzere her gün yedi sekiz sefer yaparak Ranya Ovasını boydan boya bombalayıp, mahsulün yanmasına neden oldukları gibi, elliden fazla köyü yakıp yıkmışlardır. Hava saldırılarının yanında Nasturi destekli İngiliz kuvvetleri de iki ayrı koldan Barzan ve Zibar'dan harekete geçmiştir. İngilizler Akra civarında Türklerin mukavemeti ile karşılaşmışlar, 100'den fazla ölü ve 50'den fazla yaralı verip bütün ağırlıklarını bırakıp kaçmışlar, ancak hava desteği ile bölgede tutunmaya çalışmışlardır[55]. Öte yandan bu sırada İmadiye'ye saldıran Nasturi İngiliz kuvveti de başarılı olamayıp geri çekilmiştir[56].

Türklerin başarıları karşısında endişeye kapılan İngiliz yetkililerin devlet merkezlerine gönderdikleri raporlara bakılırsa, Irak'taki birliklerinin ya takviye edilmesini, ya da bölgenin tamamen boşaltılmasından yana oldukları görülür. Bölgeye asker sevk etmenin zorluğunu dile getiren İngiliz Savaş Bakanlığı, eldeki mevcut kuvvetlerle Musul'un savunulmasını ve kademeli olarak Türklere sezdirmeden bölgeden geri çekilmelerini tavsiye edecektir. Nitekim, bu sırada Halepçe'de bulunan İngiliz İstihbarat subayı Binbaşı

---

[54] İngilizler psikolojik harp yöntemleriyle Köysancak'ta denetimi tekrar ele geçirmek amacıyla şu beyannameyi hazırlayıp uçaklarla halka attılar:

"Köysancak Sakinlerine,

Türklerin cüz'i bir kısmını kasabaya duhüllerine meydan verdiğinizi kemal-i teessüfle istima' ettim. Sizi sahih Kürt bilip ve Kürt istiklaline muhalif olan Türklerle adavet olduğunuzu anlamıştım. Bunun için ansızın bilâ-ihbar memleketleri bombarduman edip yıkmaya tayyareler gönderdim. Her nasılsa, eğer Salı gününe kadar igtişaş eden Türklerin memleketinizden tardına dair Erbil hakiminden bir haber almazsam derhal alelekseriye memleketinizi bombarduman etmek üzere tayyarelere emir verilecektir. Ta ki, bunları def ettiğinize emin oluncaya kadar bombarduman devam edecektir.

B.Z. KUKS
Mendubi Sani-yi Irak"

Bk., Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 246, Ek.42.

[55] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 131.

[56] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 136.

Levent Şahverdi Arşivi

Noel de bir uçakla Bağdat'a giderek kendini kurtarabilmiştir. Mim Kemal Öke'nin tespitlerine göre, aşiretlerin desteğini de alarak Süleymaniye'ye giren Türkleri durdurmanın mümkün olmayacağını anlayan İngilizler, bölgeden geri çekilmek zorunda kalmışlardı[57]. Bu sırada, İngiliz istihbaratının Londra'ya gönderdiği, Diyarbakır'daki Elcezire cephe komutanlığının Musul harekatını desteklediği ve Özdemir'in aşiretlere silah ve cephane dağıttığı yolundaki bilgiler İngilizleri büyük ölçüde endişelendirmişti[58].

Bu kritik dönemde İngilizler, Lozan konferansı öncesinde Türklerle olan gerginliği fazla tırmandırmamak için ne Irak ordusunu cepheye sürmüşler, ne de Hindistan'dan kuvvet getirmişlerdir. Hava kuvvetlerine güvenmişler, önceleri Şeyh Mahmut, sonra da Seyyid Taha ve Simko'yu kullanmışlar, ancak, istediklerini elde edememişlerdi[59]. Bu gelişmeler olurken, Yunanlılar üzerine büyük bir hızla hücum eden Türk ordusu ise, kısa sürede İzmir önlerine gelmişti. Başkomutanlık ve karargâhı Bornova'da kurulmuştu. Başkomutan ve Genelkurmay başkanı bir yandan da Musul cephesindeki gelişmeleri takip ediyorlardı. Özdemir Bey'in kazandığı başarılar üzerine Musul vilayetinin kurtarılması için Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa 7 Eylül 1922 tarihinde Elcezire Cephe komutanlığına çektiği çok gizli kayıtlı telgrafta, gerekirse Musul'un silahla alınması hususu dahi dile getirilmekte idi[60]. Fevzi Paşa'nın bu emrine karşılık cephe komutanlığı ise, Genelkurmay karargâhına

---

[57] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 82-83.

[58] Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s. 86-87.

[59] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 89.

[60] **Gnkur ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2, 2-9; Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın Bornova'dan 7 Eylül 1922 tarihli ve acele kaydı ile gönderdiği yukarıda numarası verilen şifre telgrafta şöyle deniliyordu:

Şark Cephesi, Elcezire Cephesi Kumandanlığına,
Müdafaa-i Milliye Vekâleti Riyasetine,

1. Musul mıntıkasında Misâk-ı Millî hududumuzun icap ederse silahla temini mukarrerdir. Çölemerik ve Revandiz hudut kıt'aatından teşkil edilecek bir cebel bataryasıyla takviye edeceği bir nizamiye süvari livası, aşiret süvari fırkaları ve mahalli halk ile takviye edilecek Özdemir'in müfrezesiyle (İmadiye-Süleymaniye hattı üzerinde Musul-Kerkük hattına taarruza memur edilecektir. Binaenaleyh bu nokta-i nazardan şimdiden istihzaratta bulunulması ve asgari zamanda intacı elzem olan bu istihzaratın ne zaman kadar ikmali ve harekâtın taarruz şeklinde idaresi hakkında mütalâ-i devletlerinin iş'arı,

2. Elcezire ve Şark cephesine yazıldı.

(İmza) F E V Z İ

Bu konu hakkında ayrıca bk., **Başbakanlık Cumhuriyeti Arşivi (BCA)**, Hariciye nr: 1/210, 18. 9. 1338 (1922).

Levent Sahverdi Arşivi

gönderdiği telgraflarda mali sıkıntıları dile getirerek gerekli takviyenin yapılması istiyordu[61]. Fevzi Paşa da bu istekleri Milli Müdafaa Vekaletine zamanında aktararak icra edilecek harekâtın aksamaması için elinden geleni yapmaya çalışıyordu. Bu çabalar içerisinde en fazla dikkati çeken konu ise, cephenin uçak bölüğü ile takviyesi hususu idi[62]. Çünkü bölgede İngilizlerin hava gücü sayesinde üstünlük kurabilecekleri görüşü ağırlıklı olarak etrafta dolaşıyordu.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın emrine göre, Elcezire Cephesi bütün gücüyle Dicle'nin iki tarafından, nehir boyunca Musul yönünde taarruza geçecekti[63]. Doğu Cephesi ise Van, Hakkari ve Iğdır sınır birliklerinden oluşan dağ bataryalarıyla takviye edilen bir piyade tümeni, bir süvari tugayı ve aşiretlerden oluşan süvarilerle İmadiye, Süleymaniye hattı üzerinden Musul-Kerkük'e taarruzla görevlendirilecektir. Hatta bu hazırlıklar olurken, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Elcezire cephesinde süratli keşif ve savaş uçaklarından oluşan bir uçak bölüğü teşkili yolunda da emirler verdi. Bu konuda Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa ile de gerekli yazışmalar başlatıldı[64]. Bu arada 6 Kasım 1922 tarihinde Özdemir Bey'den Elcezire Cephe komutanlığına gönderilen şifrede takviye kuvvetlerinin Revandiz'e ulaşmasını müteakip takip edilecek hareketin bütün kuvvetlerle ilk önce Zaho'nun işgalini, bir kolun da güneyden Dohuk üzerine inmesi diğer bir kolun da İmadiye üzerine yürümesi hususu teklif ediliyordu. Özdemir bunun dışındaki ihtimalleri de sıralamakta idi[65]. Özdemir'den alınan cevaplar çerçevesinde 10 Kasım 1922 tarihine kadar Elcezire Cephesinin gerekli hazırlıkları tamamlaması isteniyordu. Bu gelişmeler olurken, bir yandan da Lozan Konferansı devam ediyordu. Bu sırada Lozan'dan gelen haberlere bakılırsa konferansın kesintiye uğraması ihtimali vardı. Bu ihtimale karşı Fevzi Paşa, Musul harekâtına katılacak birliklerin hazırlanması konusunda gerekli talimatları da vermekten geri kalmıyordu. Hatta, 4 Aralık 1922 tarihinde İzmir'den Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgrafta icra edilecek harekâta dair daha detaylı bilgiler veriliyordu[66]. İcrası düşünülen Musul harekâtına

---

[61] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-10, ,2-11, 2-24, 2-25,

[62] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-9.

[63] Bununla ilgili yazışmalar hakkında geniş bilgi için bk., **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151; F: 3-39, 3-40.

[64] **Gnkur. ATASE Arşivi**: Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-31, 2-35.

[65] **Gnkur. ATASE Arşivi**: Kls: 1872, Ds: H-17, F: 10-18.

[66] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-108. Fevzi Paşa tarafından gönderilen telgraf şöyle idi:

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu'nun doğusunda konuşlandırılmış olan birliklerin katılması düşünülüyordu. Bu amaçla hazırlanmış olan çizelgede bu birlikler ve katılması karalaştırılan personel, silah miktarı şu şekilde tespit edilmiştir[67]:

Kıt'aat	Tüfenk	Muharip Süvari	Ağır Mk. Tf.	Hafif Mk.Tf.	Top	Mülahazat
2. Fırka	4299	76	14	4	10	-
14. Alay	1028	-	4	-	-	-
9. Liva	-	509	-	9	-	-
Van Hdt. Al.	250	-	6	-	-	-
Iğdır Hdt.Al.	241	-	8	2	-	-
S.kamış Sv.K	-	774	12	18	6	Rus cebel
Yekûn	5818	1359	54	33	16	

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa 23 Aralık 1922 tarihinde Elcezire

---

"İzmir'den, 4.12.1338 (1922) Harp Telgrafı

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

1.Musul mıntıkasında Misak-ı Milli hudutlarımızın icap ederse, silahla temini maksadıyla yapılan ihzarat (hazırlıklar) neticesinde 5.818 muharip tüfek ve 1.359 muharip süvari, 54 ağır, 33 hafif makineli tüfek ve 16 toptan ibaret bir kuvve-i seferiye, Hasankale ile Bitlis arasında yolda bulunan bir süvari livasıyla (tugay) altı toptan ibaret kısmı hariç olmak üzere kâmilen Siirt, Diyarbekir, Mardin, Cizre müstatili (uzantısı) dahilinde toplanmıştır.

Bu kuvvetin 10 gün zarfında Şırnak, Çekik, Midyat, Cizre mustatili intitatı için icap eden hazırlık da yapılmış ve buradan Musul üzerine harekât-ı taarruziyeye ibtidar (başlanması) için bu küçük mustatil dahiline lazım gelen erzak idhar edilmiştir (yığılmıştır). Yalnız taarruza karar vermezden evvel kıt'aatın küçük mustatil dahiline alınması ve orada hal-i intizarda bırakılması idhar edilen erzakın sarfına sebebiyet vereceğinden taarruz emrine intizar eylemek üzere kıt'aatın Siirt, Diyarbekir, Mardin, Cizre mustatilinde kalmalarının tensip edilerek ve Elcezire Cephesi komutanlığının evamir-i lazime verildiği ve kuvve-i seferiyenin Ankara'dan topçu ile daha ziyade takviyesine çalışılmakta olduğunu arz ederim.

2. Vaziyet ve müzakerat-ı siyasiyenin göstereceği lüzum ve şekle göre Elcezire'de harekât-ı askeriye icrası taarruz emrinin vürudundan on gün sonra mümkün olacağı anlaşılmaktadır. Irak vaziyet-i askeriyesinde mühim bir tebeddül olmamıştır. Yalnız bize taraftar aşair ile Revandiz müfrezesinin Musul şarkında icra edecekleri tazyik üzerine İngilizler Musul mıntıkasındaki tayyare kuvvetlerini tezyit etmişlerdir ve Köysancak, Akra istikametlerinde şiddetli mukabil hareketlerde bulunmuşlardır. İngilizler Musul'un 100 km. güneyinden şarka kadar şümendifer hattı ikmal etmişlerdir. Musul bölgesinde de kuvvetli otomobil kolları vardır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi"

[67] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-108.

Levent Şahverdi Arşivi

Cephe Komutanlığına gönderdiği şifre telgrafta, konferansın kesintiye uğraması halinde boğazlara karşı başlayacak askeri harekât ile ayni zamanda Musul'a karşı taarruza da başlanacağından birliklerin 10 gün içinde son toplanma bölgelerinde bulunması için gerekli hazırlıkların yapılmasını istiyordu[68]. Fevzi Paşa, ayrıca Cevat Paşa'ya gönderdiği telgrafta, konferansın kesilmesi durumunda Suriye hududunda da Fransızlara karşı gerekli müdafaa tedbirlerinin alınması gereğini de vurguluyordu[69]. Bu sırada Ayrıca Elcezire Cephesine kaydırılması düşünülen birliklerle ilgili yazışmaların da sürdürüldüğü anlaşılmaktadır[70]. Zaten bu gelişmeler üzerine, konferansın sonuçlanmaması ihtimaline karşı bir kısım kuvvetler Batı'ya kaydırıldı[71]. Gerçi Türkiye konferanstan önce Musul'u silahla almaya karar vermiş ise de, konferansın başlamasıyla birlikte diplomasi usûllerine daha ağırlıklı yer vermeyi uygun bulmuştu[72].

Görüldüğü üzere Ankara hükûmeti, daha Lozan görüşmeleri başlamadan önce Musul'un gerekirse silah yoluyla kurtarılması için İngilizlere karşı bir harekâtı göze almıştır[73]. Ancak, Türk kuvvetlerinden bir kısmının batı bölgesine kaydırılmak zorunda kalması ve daha sonra konferansın başlaması, bu isabetli düşüncenin gerçekleşmesine engel olacaktır.

Lozan Konferansında bilindiği üzere, en çetin tartışmaların meydana geldiği konu Musul Sorunu olmuştur[74]. Türkiye için hayati bir öneme sahip olan Musul, müzakerelere ve müttefiklere hakim olan İngiltere için de gerek zengin petrol kaynakları ve gerekse Hindistan yolunun emniyeti bakımından ele geçirilmesi zorunlu görülen stratejik ve iktisadi öneme sahip bir bölgedir[75]. Türkiye için ise, asgari vatan sınırlarını ifade eden Misâk-ı Millînin vazgeçilmez bir ilkesidir.

Lozan görüşmelerine gitmezden önce İsmet Paşa, Sovyet Büyükelçisi Aralof ile görüşmüş ve Boğazlar konusunda destek vereceklerine dair bir gayret sezmişti[76]. Fakat, Sovyet Rusya'nın da çok geçmeden Çarlık Rusya'sı

---

[68] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-115.
[69] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-120.
[70] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-42, 2-43.
[71] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 89.
[72] Kâmuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, Ankara 1986, s. 391.
[73] Mim Kemal Öke, **Musul-Kerkük Dosyası**, İstanbul 1981, s. 52.
[74] Ali Naci Karacan, **Lozan**, İstanbul 1971, s. 242.
[75] Kadir Mısıroğlu, **Musul Meselesi ve Irak Türkleri**, İstanbul 1975, s. 83.
[76] Ş. I. Aralof, **Bir Rus Diplomatının Türkiye Hâtıratı**, İstanbul 1967, s. 98.

Levent Sahverdi Arşivi

gibi hareket ettiği fark edilince, Boğazlar konusunda Türk-İngiliz yakınlaşması daha da belirginleşti. Boğazlar Sorununda Türk-İngiliz yakınlaşmasına karşılık, Musul Sorununda çok ateşli konuşmalar yapıldı. Lozan Konferansının birinci devresinin sekteye uğramasına neden olan hususlar, kapitülasyonlarla Musul Sorunu oldu.

Musul Sorunu açık toplantılarla görüşülürken, İsmet Paşa daha çok tarihî, etnik, sosyal, dinî, ekonomik, siyasal ve askerî ve stratejik nedenleri ileri sürüyordu[77]. Bunu karşılık Lord Curzon ise, Türklerin istatistiklerinin doğru olmadığını, Musul'un çoğunluğunu Kürtlerin ve Arapların oluşturduğunu belirtiyordu[78].

Her ne kadar uzayan bu görüşmeler esnasında sınırlar konusu tartışılıyorsa da, aslında iki ülke Musul petrolleriyle ilgili olarak görüşmeleri sürdürüyorlardı. Sonuçta İngilizler, Türklerin bu bölgeyi sırf petrolden dolayı istedikleri izlenimini konferans üyelerine aktararak diplomatik üstünlüğü ele geçirmeye çalıştılar. İngiliz başbakanı Bonar Law ise, 5 Aralık 1922 tarihinde Curzon'a yazdığı mektupta Mezopotamya sorunundan bir an evvel kurtulmak istediğini yazarak, konferansın kesilmesinin kötü olacağını ifade ediyordu. Buna karşılık Curzon verdiği cevapta, eğer Türkler saldırıya geçerse, savunmaya geçip ancak zorlandığımız takdirde geri çekilebiliriz şeklinde bir açıklamada bulundu[79]. İngiliz hükûmeti gelişmeleri değerlendirmek ve Musul'da içine düşülen duruma bir çözüm yolu bulmak amacıyla 8 Aralık 1922'de "*Irak Komitesi*" adını taşıyan bir komiteyi Londra'da topladı. Bu toplantıda petrol bulunmayan Musul Nehrinin kuzeyindeki toprakların Türklere bırakılabileceği görüşü ağırlık kazandı. Komite, sorunun çözümünde insiyatifi Lozan'da bulunan Curzon'a bırakma kararı aldı[80].

---

[77] Türklerin istatistiklerine göre, bölgede 146.000 Türk, 263.000 Kürt, 43.000 Arap, 31.000 gayr-ı müslim bulunuyordu. Bk., Kemal Melek, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu**, s. 34.

[78] İngiliz istatistiklerine göre, bölgede 445.000 Kürt, 66.000 Türk, 186.000 Arap, 79.000 gayr-ı müslim bulunuyordu. Bk., Seha L. Meray (Çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanakları ve Belgeler**, Takım 1, c. 1, s. 359 (Ankara SBF. Yay.)

[79] Kemal Melek, **a.g.e.**, s. 35-36.

[80] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 103.

Levent Sahverdi Arşivi

TBMM'DE MUSUL KONUSUNDA 1923 YILINDA YAPILAN TARTIŞMALAR

2 Ocak 1923'te Mustafa Kemal Paşa TBMM'de yaptığı açıklamada şunları söylüyordu: *"...Musul vilayetinin hudud-ı millimize dahil araziden olduğunu biddefaat ilan ettik. Lozan'da elyevm (bugünkü günde) karşımızda ahz-ı mevki etmiş olanlar bunu pekala bilirler. Vatanımızın hudutlarını tayin ettiğimiz zaman büyük fedakârlıklara katlandık. Menafiimize mugayir (menfaatlerimize aykırı) olmakla beraber müsalemet perverane (barıştan yana) hareket ettik. Artık milli arazimizden en ufak bir parçasını bizden koparmaya çalışmak pek haksız bir hareket olur. Buna kat'iyen muvafakat etmeyiz"*[81].

Mustafa Kemal Paşa 30 Ocak 1923 tarihli konuşmasında ise, Musul vilayetinin, Türkiye devletinin milli sınırları içerisinde olduğunu; buralarını ana vatandan koparıp şuna buna hediye etmenin mümkün olamayacağını ve Cemiyet-i Akvam'ın bu konuyla hiçbir ilişkisi olmadığını ifade ediyordu[82].

Lozan Konferansında Musul Sorunundan dolayı İngilizlerle devam eden tartışmalar, ileri sürülen görüşler, ayni günlerde TBMM'de de tartışılmaktadır. Mecliste devam eden tartışmalar sırasında Rauf Orbay, Musul Sorununu doğu vilayetleri sorunu olarak gördüğünü ve Musul'un tehlikeye düşmesi durumunda doğu illerinin de tehlike altına düşeceğini ifade ediyordu[83]. Mecliste bu konuda çok hararetli tartışmalar olur. Sorunun çözümlenmesi konusunda İngilizler de bir türlü geri adım atmazlar. Mecliste ve kamuoyunda tekrar İngilizlerle savaşa girme konusunda fikirler dolaşmaya başlar. Bu olayların cereyan ettiği sırada, Mustafa Kemal Paşa, TBMM'de yaptığı bir konuşmada harbe girmeden konunun çözümlenmesinden yana olduğunu belirtir[84]. Mustafa Kemal Paşa'nın barışçı bir politika ile bu sorunun çözüme kavuşturulması yolundaki fikirleri üzerine bazı milletvekilleri harekete geçerler. Erzurum mebus Hüseyin Avni Bey, TBMM'de yaptığı heyecanlı bir konuşmada; *"Paşa, ordunun başına otur, başka işin yoktur. Başkumandanlık vazifesini ifa et ve hudutlara bayrağımızı rekzet, bayrağını süngünü İngiliz'in gırtlağına daya!"*[85] diyor ve fiili olarak hareket geçmesini istiyordu.

---

[81] **ASD.**, c. III, Ankara 1981, s. 56.

[82] **ASD.**, c.III, s. 59; ayrıca bk., Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 107.

[83] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıt Cerideleri, (TBMM.GCZC)**, c. III, s. 1309.

[84] **TBMM. GCZC**, c.III, s. 1318.

[85] **TBMM. GCZC**, c. IV, s. 93-95.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer bir Erzurum mebusu Mustafa Durak Bey ise, aynı konuya temas ederek, *"Türkiye için Erzurum ve Kars'ı nasıl önemli görüyorsam, Musul'u da o kadar mühim görüyorum"* diyerek Musul'un Türkiye açısından önemini vurguluyordu[86]. Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey de, İngilizlerin bölgede Kürt-Türk ayrımı yaparak Musul'u Türkiye'den ayırmaya çalıştıklarını belirtiyor ve Musul'un Türkiye'den ayrılmasının mümkün olmadığını açıklıyordu[87].

İNGİLİZ HAVA TAARRUZLARININ ARTMASI

İngilizler 17 Ekim 1922 tarihinden itibaren Köysancak, İmadiye ve Dinart'ı havadan bombalamaya başlamışlardı. İngilizlerin amacı bölgedeki aşiretleri cezalandırmaktır. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın Musul hakkındaki beyanatları, plebisit yapılacağı yolundaki açıklamaları, yöre halkını İngilizlere karşı harekete geçirdi.

İngiliz uçak filosu şehirleri, aşiretlerin yaşadıkları bölgeleri, bunların sürülerini ve ekili alanları sık sık bombalamış; halk ise bu bombardumandan bıkıp usanmıştır. Hele 15 Aralık 1922 tarihinde Revandiz'e 22 uçaklık bir filo ile yapılan ve bir buçuk saat devam eden bombarduman her tarafta yangınların çıkmasına neden olmuştur. Özdemir Bey'in milli kuvvetlerinin gayretleri ile bu yangınlar kısa sürede söndürülebilmiştir. Bombardumandan bıkan Ranya, Mamure ve Derbent ahalisi ise işini gücünü bırakıp civardaki dağlara kaçarak can ve malını bir ölçüde kurtarabilmişti. Bombardumanı fırsat bilen Nasturiler de bu sırada harekete geçmişler fakat yağan yağmurlar hareketlerini büyük ölçüde kısıtlamıştır[88].

Köysancak ve İmadiye'ye yönelik olarak İngilizlerin icra ettikleri hava ve kara birlikleri destekli harekât başarılı olamayınca bir müddet bekleyen İngilizler, tekrar saldırılara başladılar. İngiliz Savaş Bakanlığı, Hava Kuvvetleri Mareşal John Salmon'un komutasında bulunan 8 nci filoyu takviye etmeye karar verdi. Mareşal Salmon, 1923 yılı Şubat-Nisan ayları arasında Musul vilayetinde icra ettiği askeri harekâta ilişkin bilgileri bilahare İngiltere'de yayınlamış olup, bir takım bilgileri buradan temin etmek mümkündür[89]. General Salmon, Kuzey Irak'taki harekâta 1923 yılı Şubat ayı başında

---

[86] **TBMM. GCZC,** c.IV, s. 153.
[87] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, c. 111.
[88] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 145.
[89] İngiliz Generali John Salmon, 1923 yılında Şeyh Mahmut ve Özdemir Bey'e karşı yü-

Levent Sahverdi Arşivi

başlamış ve askerî harekâtı Şeyh Mahmut ile Özdemir'in üzerinde yoğunlaştırmıştır[90]. İngiliz hükûmeti bu sırada bölgede faaliyet gösterecek olan filoya yeni uçaklar da ilave ederek sayıyı 100'e çıkardı. İngiliz kuvvetlerinde ayrıca, biri piyade, diğeri süvari olmak üzere iki Hint tugayı, dört batarya (16 top), bir istihkâm taburu, 4.000 civarında Nasturi ve Ermenilerden oluşan gönüllü birlikler ile 1500 civarında aşiret askeri bulunuyordu[91]. Bu kuvvet bölgede bulunan Türk kuvvetleriyle mukayese edilemeyecek ölçüde büyük idi. Filo bir müddet sonra bütün kuvvetiyle Renya, Derbent ile bölgedeki diğer şehir, kaza ve köyleri bombalamıştır[92]. Salmon bu raporunda ayrıca Elcezire Cephesine ait bir raporu ele geçirdiğinden bahsederek buradan elde ettiği bilgilerden hareketle kuvvetlerini Revandiz bölgesinde yoğunlaştırdığını ifade etmektedir[93]. İngiliz generalinin belirttiğine göre bölgede harekât icrası için en elverişli güzergah İran yoludur zira Türk yolu olarak bilinen Van'dan Revandiz'e ulaşan doğru ve kestirme yol uzun süre karlarla kaplı olduğundan elverişli değildir. Bu yüzden kendisinin öncelikle İran yolunu tutmayı hedeflediğini belirtmektedir. İran yolunun kapatılması halinde kış mevsiminin etkisinin henüz geçmediği bu bölgede sıkışan Türk kuvvetleri için gelecekte büyük sıkıntıların yaşaması ise pek muhtemeldir. İngiliz generali raporunda eğer bölgede başarı sağlanmak isteniyorsa kara harekatıyla müşterek olarak hava harekatının icra edilmesini istemekte ve bu şekilde bir hazırlık yapmaya gayret gösterdiğini açıklamaktadır[94]. İngiliz kuvvetlerinin bölgede başarılı olabilmesi için aşiretlerin desteğine ihtiyaç duyduğunu itiraf eden Salmon, bu amaçla Pişdar aşiretiyle şimdilik diyalog kurmaya çalıştığını ifade etmekte ve bu aşiret vasıtasıyla Şeyh Mahmut'un Süleymaniye bölgesindeki etkisini kırabileceğini açıklamaktadır[95].

İngiliz kara birlikleri Bağdat tarafından güneyden kuzeye doğru bir harekât icra ederken, Kraliyet Hava kolu ile Köysancak hava kolu da bunları

---

rüttüğü hava harekatına dair raporları 10 Haziran 1924 tarihli London Gazetesinde neşretmiştir. Bu rapor aynı yıl, Genelkurmay Talim ve Terbiye Şubesi İngilizce mütercimi Yüzbaşı Cemal tarafından Osmanlıca olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Bk., *1923'te* **Şeyh Mahmutla Özdemir'e Karşı Kuva-yı Berriye ve Havaiyenin Müşterek Harekâtı**, (Çev. Yüzbaşı Cemal), Ankara 1340

[90] John Salmon, **a.g.e.**, s. 1.

[91] Genelkurmay Basımevi, **a.g.e.**, s. 280.

[92] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 136.

[93] John Salmon, **a.g.e.**, s. 2-3.

[94] John Salmon, **a.g.e.**, s. 4.

[95] John Salmon, **a.g.e.**, s. 5.

Levent Sahverdi Arşivi

havadan desteklemektedir. Ayrıca Kerkük bölgesine doğru da bir kol hareket etmektedir. Salmon eğer şiddetli bir Türk mukavemeti ile karşılaşılırsa, güneyde tutunmaya çalışacağını belirtiyor; Türklerin karşı taarruzu durumunda Altunköprü civarında zırhlı otomobillerden kurulu bir birliğin ihtiyat olarak hazır tutulduğunu da açıklıyordu[96].

John Salmon, bölgedeki hazırlıklarını tamamladıktan sonra Köysancak kolunu 18 Mart, Musul kolunu da 26 Mart 1923 tarihinde harekete geçirdi. Bu sırada yağan şiddetli yağmurlar Musul'daki tek köprüyü tahrip ettiğinden İngilizlerin hareketi zorlaşmıştır. Seller diğer yerlerdeki köprüleri de tahrip etmiştir. İngiliz birlikleri kısa sürede Musul köprüsünü tamir ederek kullanıma açmışlar ve birlikler kuzeye doğru kaydırılmıştır. Bu harekât sırasında lojistik desteğin de tam olmasına dikkat eden John Salmon, her ihtimali dikkate aldığını belirtmektedir. Bu arada Özdemir'den bir mektup aldığını belirten İngiliz mareşali, mektupta, İngiliz ve Türk hükûmetleri arasında her iki tarafın işgali altındaki toprakların emniyetinden sorumlu olduklarına dair bir anlaşmanın mevcut olduğu hatırlatıldıktan sonra, şayet bir saldırı vuku bulursa bölgedeki aşiretlerin emniyeti için sonuna kadar muharebe edileceği ihtar ediliyordu[97]. İngiliz mareşali bu mektuba cevap vermediğini, bilakis hazırlıklarını yoğunlaştırmaya gayret ettiğini ifade eder. Bu arada Salmon bölgedeki hazırlıkları yerinde görmek amacıyla sık sık havadan uçaklarla keşif gezilerine çıkmaktan da geri kalmaz. Uçaklarla yapılan bu keşif gezilerinde halk üzerinde psikolojik etki uyandırması bakımından beyannameler atılmakta, aşiretlerin İngiliz idaresine geçmek istediklerine dair şayialar yayılmaya çalışılmakta, Türk hükûmetine karşı duyulan güveni azaltıcı her yola başvurulmaktadır[98]. Bu harekât sırasında İngilizler hava kuvvetleri kanalıyla lojistik destek temini yoluna gitmişler, havadan erzak ikmalini gerçekleştirmişlerdir[99].

İngilizler bu sırada saldırıların yanında halkı kendi yanlarına çekmek amacıyla çeşitli yollara da başvuruyorlardı. İngilizlerin dağıttığı altın paralar ve şehirler üzerinde uçan uçakları, cadde ve sokaklarda gezen zırhlı otomo-

---

[96] John Salmon, **a.g.e.**, s. 6-7.
[97] John Salmon, **a.g.e.**, s. 8-9.
[98] John Salmon, **a.g.e.**, s. 10-12.
[99] Havadan yapılan erzak ikmalinde genellikle zarar görmeyecek yiyeceklerle elbiseler atılmıştır. Böylece hava kuvvetlerinin lojistik destek sağlama yönündeki ilk tecrübeleri de başlamıştır. Bk., John Salmon, **a.g.e.**, s. 20-21.

Levent Sahverdi Arşivi

billeriyle halkın üzerinde bir baskı unsuru yaratmışlardı. Öte yandan bu sırada Türk milli müfrezesi ise, bırakın halka para dağıtmayı kendi subaylarının ödeneklerini dahi ödemekte sıkıntılar yaşıyordu[100]. Öte yandan bu sırada Ankara'dan gönderilen paranın Özdemir Bey'e ulaşması da iklim şartlarının güçlüğünden dolayı mümkün değildir. Hatta Cephe komutanlığı 1923 yılı Ocak ve Şubat ayında sıkıntıların çok arttığını, ordunun iaşesinin dahi karşılanmasının güçleştiğini bildiriyordu. Bu maksatla merkezden 150.000 lira para istenir fakat ancak bunun 100.000 lirası gönderilebilmiştir[101].

Bu arada İngiliz uçaklarının saldırıları durmaksızın devam etmiştir. Özdemir Bey'in 25 Ocak 1923 tarihinde Şark ve Elcezire Cephe komutanlığına gönderdiği 93 numaralı şifreye göre, İngilizlerin yaptıkları taarruz sırasında top ateşiyle iki İngiliz uçağı daha düşürüldüğü belirtiliyordu[102].

Lozan görüşmeleri devam ederken, Musul'daki İngiliz-Irak birlikleri, 8 Nisan 1923'de birisi Hodran Suyu üzerinden Şeytan Boğazı, diğeri Büyük Zap Suyu vadisinden Serderya istikametinde olmak üzere iki koldan yeniden harekete geçmişlerdi.11/12 Nisan gecesi yapılan baskın taarruzlarıyla İngilizlere zayiat verdirilmişti. Bir süre sonra hava taarruzlarına daha fazla önem veren İngilizler, 13 Nisan'da daha fazla uçakla saldırıya geçmişlerdi. 19 Nisan günü bu taarruzlar daha da şiddetlenmiştir. Revandiz bölgesi halkı bu saldırılardan dolayı yerini yurdunu bırakıp dağlara sığınmıştır. İngilizlerin Türk birliklerine dört bir yandan saldırması Özdemir Bey müfrezesinin bölgeden geri çekilmesini dahi tehlikeye düşürmüştür. Bu sırada Özdemir Bey'in Hakkari ile irtibatı kesilmiş, müfreze çok nazik bir duruma düşmüştür.

Bölgede daha fazla kalamayacağını anlayan Özdemir Bey, 23 Nisan 1923 tarihinde İran'a çekilmeye karar vermiştir. Özdemir Bey sarp dağları aşarak, silahlarıyla birlikte 29 Nisan 1923 günü İran'ın Uşnu kasabasına ulaşmıştır. Özdemir Bey müfrezesinin bu sırada icra ettiği hareketi Rauf (Orbay) Bey onaylamadığını belirttiği gibi, Genelkurmaya yazdığı yazıda Özdemir'in başına buyruk hareket ettiğini belirtiyordu[103]. Bunun üzerine Şark Cephesi Komutanlığı Özdemir'e gerekli ihtarda bulunarak hareketlerine

---

[100] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 153 vd.

[101] Bununla ilgili yazışmalar için bk., **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1726, Ds: 640, F: 1-1, 2-2, 2-6, 2-10.

[102] Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 302.

[103] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 25, 26.

Levent Sahverdi Arşivi

çeki-düzen vermesini istedi[104]. Burada İran makamları müfrezenin silahlarını ellerinden alarak kendilerinin Türkiye'ye geçmelerine izin vermişlerdir. Şark Cephesi komutanı Ali Saip Paşa'nın Genelkurmay'a gönderdiği raporlara bakılırsa, İran devleti bu sırada Türkiye'ye karşı iki yüzlü bir politika izliyordu. Bu yüzden bu politikanın devlet merkezince de bilinmesi gerektiği vurgulanıyordu[105]. Böylece Özdemir Bey'in hareketi sona ermiş oldu. Özdemir buradan hareketle 10 Mayıs 1923 tarihinde Van'a ulaştı ve 1922 yılında başlayan Türk askeri harekâtı bu noktada son buldu[106]. Özdemir Bey müfrezesinin İran'da bıraktığı silah ve techizat, 1923 yılı Temmuz ayında yapılan yazışmalarla İran makamlarından istendi. Bu silahlar Van bölgesinde teşkil edilen birlikler için gerekli idi[107]. Silahların teslimi hususu uzun süren yazışmalardan sonra ancak gerçekleştirilebildi[108].

General Salmon, Özdemir Bey'in İran'a sığınmasının ardından harekâtına devam etti. Bölgedeki aşiretleri tamamen sindirmeyi amaçlayan İngiliz politikası tam anlamıyla uygulamaya konuldu. Türkiye taraftarı olan pek çok aşiret reisi ise bu sırada İngiliz takibine uğramamak için bölgeden uzaklaşmak zorunda kaldılar[109]. Bölgeyi tam anlamıyla kontrolleri altına almak isteyen İngilizler, bundan sonra Nasturileri destekleyerek Türklere karşı kullanmak istemişler, Ağa Petrus bu noktada istedikleri desteği vermeyi taahhüt etmişlerdir.

SONUÇ

Mustafa Kemal Paşa tarafından başlangıçtan itibaren Musul'dan vaz geçilmesi yönünde herhangi bir hareket görülmemiştir. O, değişik tarihlerde verdiği demeçlerinde Musul vilayetinin anavatandan ayrılmaz bir Türk yurdu olduğunu defalarca belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa Musul üzerine yapılması gereken bir askerî harekâtı çeşitli zamanlarda müzakere etmişler; hatta Kâ-

---

[104] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 27.
[105] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 27-1.
[106] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 112.
[107] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1726, Ds: 640, F: 2-11.
[108] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 9.
[109] John Salmon, **a.g.e.**, s. 22-29.

Levent Sahverdi Arşivi

zım Karabekir Paşa'ya Musul'un alınması için teklifte dahi bulunmuşlardı[110]. Esasında bütün bu askerî çözümlerle ilgili düşünceler TBMM hükûmetinin ve Mustafa Kemal Paşa'nın Misâk-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi hususundaki hassasiyetinden kaynaklanmaktadır.

Lozan Barış Konferansı sırasında Musul konusunun çıkmaza girmesi, TBMM hükûmetini bölgeyi savaşarak kazanma düşüncesine yöneltecektir. Konferansın başarısızlığa uğraması halinde karşılaşılacak güçlükler için Genelkurmay (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti) tarafından *"Çok Gizli"* kaydıyla bir harekât planı hazırlanmış, fakat bu plan uygulamaya konulamamıştır[111]. Bunun üzerine M. Kemal Paşa gayr-ı resmi bir şekilde bölgede faaliyette bulunacak olan Özdemir Bey'e gerekli desteğin verilmesini kabul etmiştir. Özdemir Bey'in gayr-ı resmi olarak başlatmış olduğu harekât ise gerekli lojistik desteğin sağlanamamasından dolayı başarılı olamamıştır. Nitekim, Ankara bundan sonra, diplomatik usullerle sorunun çözümlenmesine daha ağırlık vermiş, tüm hazırlıklara rağmen beklenen askerî harekât yapılmamıştır.

Musul konusunda İngiltere'nin şiddetli direnmesi, bölgenin petrol kaynakları açısından zengin oluşu, stratejik önemi ve İngiltere'nin imparatorluk yolları üzerinde oluşundan dolayıdır[112]. Bölgenin sahip olduğu bu özellikler, İngiltere'nin ısrarcı, uzlaşmaz ve baskıcı tutumuna neden olmuştur. İngiltere'nin ortaya koyduğu bu tavrın bir diğer nedeni de 1922'li yıllarda hâlâ Türk Milletinin hayat hakkını tanımak istememesinden kaynaklanmaktadır[113].

Ömer Kürkçüoğlu'nun da belirttiği gibi, İngiltere'nin bu tavrı karşısında Türkiye'nin dış politika meselesindeki yalnızlığı, Musul'un kaybedilmesinde öne çıkan önemli bir nedendir. Bu yalnızlık bir müddet sonra Milletler Cemiyetinde de görülmüştür[114]. Nitekim, bölge üzerinde hakimiyet iddiasını sürdüren Türkiye Cumhuriyeti 1925 Şubat ayında çıkan Şeyh Sait ayaklan-

---

[110] Kâzım Karabekir, **Paşaların Kavgası**, İstanbul 1991, s. 279, 283.

[111] İhsan Ilgar, "Türk Genelkurmayının Gizli Harekât Planı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Eylül 1970, sayı:36, s. 33 vd.

[112] Abdülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, Ankara 1991, s. 126.

[113] E. Semih Yalçın, "Misak-ı Milli ve Lozan Belgelerinde Musul Meselesi", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 1998, s. 172.

[114] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara 1978, s. 301.

Levent Şahverdi Arşivi

masıyla Musul üzerindeki hak iddiasına dayandırdığı tezin zayıfladığını anlayınca İngilizlerle anlaşma yolunu tercih etmiştir.

Sonuç olarak Ankara antlaşması imzalandı ve Musul terk edildi. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey, 7 Kasım 1926 tarihinde meclis kürsüsünde Türkiye'nin yaptığı fedakarlıklardan bahsederken şunları söylemiştir[115]:

"Yakın Şarkta başlıca hürmeti temsil eden Türkiye Cumhuriyeti, en esaslı mihveri medeni milletlerin siyaseti arasında bir intizam unsuru ve terakki olarak çalışmakta olduğundan cihanın ve yakın şarkın sulh ve huzuru ve Irak'ın istiklal ve saadeti adına Büyük Britanya İmparatorluğu ile ilişkilerimizi normal bir hale getirmek için yegane problem olan bu arazi meselesinde fedakârlıklara katlandık."

[115] **TBMM. ZC.**, II. Devre, c.26, s. 165.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Musul Sorunu, Lozan Barış görüşmeleri sırasında Türk-İngiliz ilişkilerinin düğüm noktasını teşkil etmiştir. İngiliz Dışişleri ve Savaş Bakanlığı, Musul vilayetinin İngilizlerin denetiminde kalması için 1922-1923 yılları arasında büyük çabalar harcamıştı. İngilizler bu sırada mümkün olan her türlü faaliyeti destekledikleri gibi, bölgede yürüttükleri istihbarat çalışmaları ile de yerli aşiretler üzerinde nüfuz sağlamaya çalışmışlardır.

İngilizlerin Musul'u ele geçirmek için başlatmış oldukları bu çabalara karşılık, TBMM hükûmeti de bölgedeki nüfuz mücadelesinde geri kalmadı. Misak-ı Milli'ye göre Türkiye, hudutları içinde yer alan bu bölgedeki hakimiyetini yeniden güçlendirmek istiyordu. Nitekim,TBMM hükûmeti düzenli ordunun kuruluşundan itibaren bölgedeki askerî faaliyetleri yürütmek üzere 1921 yılında Binbaşı Şevki Bey'i Süleymaniye Komutanlığı'na tayin etti. Lozan Barış görüşmeleri sırasında TBMM hükûmeti bölgedeki etkisini artırmak için bir takım faaliyetler içerisine girdi. Lozan görüşmelerinin başlamasından kısa bir süre önce Antep Milis Kuvvetleri komutanı Özdemir Bey küçük bir gönüllü birliği ile Diyarbakır'dan Musul'a gönderildi. Aslında Mustafa Kemal Paşa ve TBMM hükûmetinin gizli bir emri ile Musul'a gönderilen Özdemir Bey, bölgeye kendi şahsî gayretleriyle gittiği izlenimi verecekti. Bunun için de yanına Türk askeri verilmedi. Özdemir Bey'in mütarekeden sonra Türkiye'de kalan Kuzey Afrikalı (Cezayir, Tunus vb. gibi) topluluklardan sağladığı sivil kuvvetlerle hareket etmesi sağlandı.

Özdemir Bey'in Musul'a yönelik faaliyetlerini yakından takip eden İngilizler, bölgeyi askerî açıdan takviye ederek, Süleymaniye ve Revandiz bölgesinde kara ve hava kuvvetleriyle harekete geçtiler. Özdemir'in küçük müfrezesi bölgedeki yerli halk üzerinde yer yer başarılar kazandı. Fakat her bakımdan üstün olan İngiliz kuvvetleri karşısında fazla tutunamadı. Bu makalede, İngiliz generali John Salmon'un raporlarına göre İngilizlerin Özdemir Bey'e karşı icra ettikleri askerî faaliyetler hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Musul Sorunu, Özdemir Bey, İngilizler, Lozan, Misak-ı Millî

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTARCT

The Mosul Problem, constituted the hardest point of the Turkish-British relations during the Lousanne Peace Talks. British Foreing Ministry and War Ministry spent a lot of efforts to keep Mosul Province under British control between the years 1922 and 1923. While they were supporting every possible activity, they tried to have influence over the local tribes by intelligence studies they carried on in the region.

Against the endavours of the British to take over Mosul, the TGNA (Turkish Grand National Assembly) government did not fall back in the influence struggle in the region. Turkey was wanting to restrength its authority in the region which was in its own borders according to the National Pact of 1920. Thus the TGNA government appointed Major Şevki Bey to the Süleymaniye Command in 1921 in order to take control of the military activities in the region after the establishment of the regular army. During the Lousanne Peace Talks the TGNA government carried on same activities to strength its influence over the region. A little while before the start of Lousanne Talks Antep Territorial Forces Commander Özdemir Bey was sent to Mosul from Diyarbakır with a small group of voluntary corps. In fact, Özdemir Bey, who was sent to Mosul by a secret order of Mustafa Kemal Paşa and TGNA government, would gave an impression that he came the region by his personal efforts. Thus, no Turkish soldier was given to him; he was made able to work with civil forces he supplied from North Africans (Algeria, Tunusia, etc.) who stayed in Turkey after the Armistice.

The British, closely examining the activities of Özdemir Bey, initiated an operation in the region of Süleymaniye and Revandiz with land and air forces by militaraly reinforcing the region. In this article, information about the British military activities against Özdemir Bey will be given according to the reports of the British General John Salmon.

Key Words: Mosul Problem, Özdemir Bey, British, Lousanne, Misak-ı Millî

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN BİLİNMEYEN BİR MEKTUBU

Yrd.Doç.Dr.Abdullah İLGAZİ*

Mustafa Kemal Atatürk, gerek Kurtuluş Savaşı sırasında gerekse Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra çok sayıda yurt gezisine çıkmış ve büyük önem verdiği bu gezileri yaşamı boyunca sürdürmüştür[1]. Amaçları ve gerçekleştikleri tarihler dikkate alındığında bu geziler genel olarak Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemi gezileri olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi içinde önemli bir yere sahip olan bu gezilerin ciddi bir şekilde araştırılması ve incelenmesi; ortaya çıkacak sonuçların ilgililerin bilgisine sunulması gerekmektedir.

1923'ten önce ya da diğer bir ifadeyle Kurtuluş Savaşı sırasında yapılan gezilerin amacı, bir yandan Türk halkını yaşanan büyük sıkıntılardan ve karanlık gelecekten haberdar etmek; diğer yandan yapılması gerekenler konusunda gerekli tedbirleri alarak, onları verilecek olan zor ama onurlu ulusal mücadeleye hazırlamak olarak özetlenebilir. 19 Mayıs 1919 tarihinde başlayan, bir süre sonra sivil nitelikli olarak devam eden ve etkileri bakımından bütün Anadolu'yu içine alan bu geziler, O'nun Samsun'a çıkışı ya da gönderilişini sağlayan resmi görevinin tamamen dışında kalmış ve çok önceleri zihninde tasarladığı bir sistemi adım adım gerçekleştirmeye yönelmiştir.[2] Atatürk'ün bu konuyla ilgili sözleri aşağıdaki şekildedir:

"...Bu önemli kararın bütün gereklerini ve zorunluluklarını ilk gününde açıklamak ve söylemek elbette yerinde olmazdı. Uygulamayı bir takım evrelere ayırmak ve olaylardan yararlanarak ulusun duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım ilerleyerek amaca ulaşmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz yılda yaptıklarımız bir mantık dizisiyle

---

* Gazi Osman Paşa Ün.Fen Edebiyat Fak. Tarih Böl.

[1] Bkz. Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ank.1975; N.Onat, **Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri**, İst.1984.

[2] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt:I, Ank.1989, s.19.

Levent Sahverdi Arşivi

düşünülürse, ilk günden bugüne dek izlediğimiz genel gidişin, ilk kararın çizdiği çizgiden ve yöneldiği amaçtan hiç ayrılmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır."[3]

1923'ten sonra başlayan, yaşamı boyunca devam eden ve devlet başkanı sıfatıyla gerçekleştirdiği gezilerin amacı ise, büyük sıkıntılar sonucu kurulan Laik Türkiye Cumhuriyeti'nin bir an önce kurumlaşmasını tamamlayarak, çağdaşlaşma yolunda hızla ilerlemesini sağlamaktır. Halkın ihtiyaçlarını yerinde tespit ederek görüş alışverişinde bulunmak ve yapacağı devrimlerin altyapısını oluşturarak benimsenmesini hızlandırmak bu gezilerin öne çıkan en önemli yönleridir. Atatürk ilke ve inkılaplarının bütün dünyada hayretle karşılanacak kadar kısa bir sürede benimsenmesi ve uygulanmasının temelinde bu yatmaktadır. Büyük önder Atatürk'ün bu yönünün de mutlaka araştırılması ve elde edilen sonuçların dikkate alınması gerekmektedir.

Bu yazıda, örnek devlet adamı olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün yurt gezilerinin birinde yaptığı inceleme ve denetimler sırasında karşılaştığı önemli bir sorunu çözmek için ortaya koyduğu tutum ve konuyla ilgili yazmış olduğu bir mektup üzerinde duracağız. 1924 yılı sonbaharında gerçekleşen ve Karadeniz Bölgesi'ni kapsayan bir yurt gezisinde yazılan bu mektup, O'nun üstün devlet adamı özelliğini ortaya koymak bakımından önemlidir. 24 Eylül 1924 tarihinde Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Atatürk tarafından Başvekil İsmet Paşa'ya hitaben yazılan mektup, yeni harflerle ve sadeleştirilmemiş haliyle aynen şöyledir:[4]

Tokat

26/27 Eylül 1340

Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine

Tokat'da bulunduğum bir gün zarfında hükümetin bütün şuubât idaresi bilhassa muhacirîn işleri ile yakından meşgul oldum. Burada muhacirîn vaziyeti şöyledir.

Muhacirlere henüz arazi verilmediğinden şikayet ettiler. Vali Bey arazi verildiğini fakat henüz verilen arazinin tahdit olunmadığını, fakat başlandığını söylüyor. Kendi fikrine henüz hane gösterilmemiş muhacirler de

---

[3] **Aynı eser**; Cilt:I, s.21.

[4] Mektubun orjinal metni için bkz.**EK:1**.

Levent Sahverdi Arşivi

vardır. Ve bilhassa vilayetin kazalarında mesleksizlik yüzünden tehaddüs eden ahvalin daha feci olduğu oradan gelen muhacirler tarafından söylenmektedir. Ermeni emvali metruke bağlarının yerliler ve memurin elinde bulunmasından da şikayet olundu. Buradaki iskan müdürünün raporlarına itimaden yapılan muamelatın baştan nihayetine kadar şayanı itimad olmadığına hüküm olunabilir. Ankara'da Vekaletin umum muamelatını dinlediğim zaman çok memnun olmuştum. Meşhüdatım katiyen bunu tekzib edecek mahiyetttedir. Bunlardan fazla Tokad İskan Müdürü'nün gözleri heman görmez, elleri titrek bir ihtiyar mütekaiddir. Adem-i vucudu vücudundan enfadır. Hiç olmazsa muhacirlerin ahvaliyle alâkadar olacak, kazaları dolaşacak faal bir iskan müdürüyetine acilen ihtiyaç vardır. Fakat bu memur bir iki güne kadar gelip işe başlamalıdır. Samsun mıntıka müdürünün faal bir zat olduğu söyleniyor. Bizzat bu müdürün buraya gelip kazaları dolaşarak ifay-ı vazife etmesini emir buyurmanızı rica ederim. Müdür muavini Osman Bey müdüre vekaâlet edebilir. Bana verilen şikâyet istidalarını kaffesini gelecek olan müdür tarafından tedkik olunmak üzere burada Vali Bey'e bıraktım. İskan Vekâleti büdçesinde bu havaliye gönderilen muhacirinin iskanına kafi para yok mudur. Iskan-ı muhacirin meselesinin Başvekil tarafından tedvir ve bütün heyet-i vekile alakadar olmak lazım gelirken, koskoca kadrolu bir vekalet yapmış olmaktaki hata vahimen meydandadır. Bu nokta-i nazardan bütün muhacirin vaziyeti şimdiden tetkik buyrulursa meclisin içtimaında ilk teklif bu vekaletin kadrosunun lağvı olacaktır.

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal [5]

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e ait ve Tokat'ta kaleme alınan bu mektup, O'nun ülke sorunlarıyla çok yakından ilgilendiğini ortaya koyan önemli bir belgedir. İlk defa yayımladığımız bu belge, Atatürk'ün Cumhuriyet dönemi yurt gezilerinin amaçlarını ortaya koymak bakımından da dikkat çekicidir. Bu belgeden de açıkça anlaşıldığına göre; O, sadece ülke sorunlarını tespit etmekle kalmamakta, aynı zamanda sorunların çözümü için de somut öneriler ortaya koymaktadır. Bu, Atatürk'ün devlet adamlığı bakımından ne kadar üstün niteliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Kurtuluş savaşı ve sonraki dönem, O'nun devlet adamlığı özelliklerinin

---

[5] **Cumhuriyet Arş., Başbakanlık Özel Kalem Evrakı,** K.No:40, D.No:237, B.No:17.

Levent Şahverdi Arşivi

bütün yönleriyle ortaya çıktığı dönemlerdir.[6] Büyük ve zor savaşın başarıyla sonuçlanması, barış görüşmelerinin tamamlanması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan devrimlerin akla durgunluk verecek bir hızda gerçekleşmiş olmasına kadar her aşama, Büyük Atatürk'ün örnek devlet adamlığının çarpıcı örnekleriyle doludur.[7]

Başvekil İsmet Paşa, Atatürk'ün 24 Eylül 1924'te Tokat'ta kaleme aldığı ve Başvekalete hitaben yazdığı bu mektuba 4 gün sonra yanıt vermiş ve tespit edilen sorunların O'nun isteği doğrultusunda çözüme kavuşturulduğunu açık bir dille ifade etmiştir. Söz konusu mektubun yeni harflere çevrilmiş metni aşağıda verilmiştir: [8]

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C.26/27 Eylül 340. İmar Vekili'nin Samsun, Tokat ve Amasya havalisindeki teftişatı esnasında vâki olan meşhûdâtı üzerine basit şekilde köylü haneleri inşaası karargir olarak tarzı inşanın alakadar memurin-i mahalliye ile bi'l-istişare tesbit ve Samsun mıntıka müdürü ile Amasya ve Tokat Valilerine ve İskan Müdürlerine şifahen tebliğ edildiği ve lazım gelen havale ve nakdin de gönderildiği, aczi görülen Tokat müdürünün azlolunarak yerine diğerinin tayin edilmiş bulunduğu arz olunur. 28 Eylül 1340 [9]

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile Başbakan İsmet Paşa arasındaki bu karşılıklı mektuplaşma, devlet kurumları arasındaki uyumu ve devlet adamı olmanın gerektirdiği duyarlılığı ortaya koymak bakımından önemlidir. Atatürk döneminde çok kısa bir zamanda büyük atılımların gerçekleştirilmiş olmasının nedenlerinden birisi de bu olsa gerek.

---

[6] M.Balcıoğlu, "Atatürk'te Devlet Adamlığı Duyarlılığı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:XII, Sayı:35, s.595.

[7] Bu konuda bkz:Niyazi Ahmet Banoğlu, **Nükte Fıkra ve Çizgilerle Atatürk**, İst.1955; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt:I-II, Ankara 1966; F.Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul 1984.

[8] Mektubun orijinal metni için bkz.**EK:2.**

[9] **Aynı Arş., Aynı Yer**, B.No:18.

Levent Sahverdi Arşivi

EK-1 a

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

توركيه جمهوريتى

باش وكالت
قلم مخصوص مديريتى
عدد

آنقره

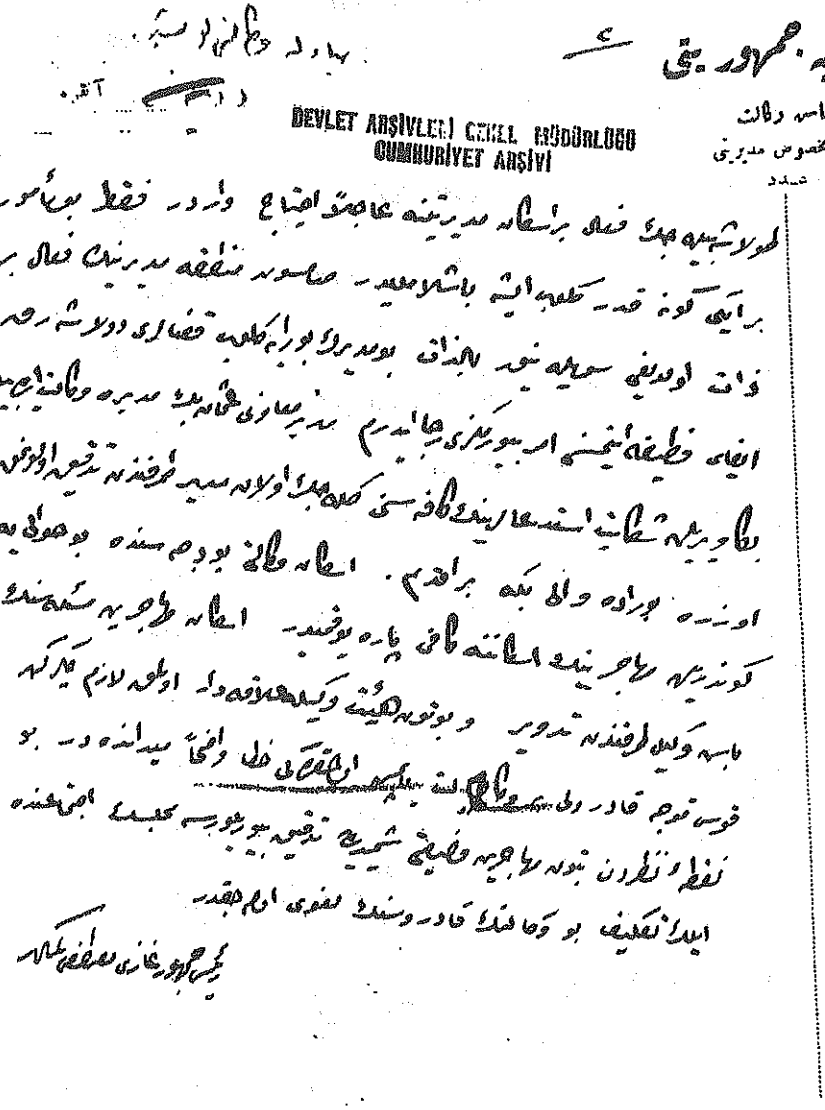
توقاد : [illegible]

باشوكيل عصمت پاشا حضرتلرينه

توقاتده بولونديغم برقاچ گونده حكومتك نيوه شعبات اداره‌سى بالخاصه مهاجره
اسكانيله ياقيندن مشغول اولدم . بوسيرهده مهاجره فنا معامله ايديلييور . مهاجرلر
هنوز اراضى ويرلمديكندن شكايت ايديور ولى بك اراضى ويرلديكى فقط هنوز ويرله
اراضيه تحديد اولنمديغى فقط باشلانديغى سويله‌يور . كندى قريه‌ هنوز خانه
يوقدر هيچ مهاجرلره وارد . بالخاصه ولايتك قضالرنده سكنه بك يوقدر
تحديث ايدن اهالينك هرحالده اولديغى اوراده مهاجرلر طرفنده سويله‌نيلمكده در
امنيت احوال متروكه بالخاصه يرلير و مأموريه الندهدر بولنمقده‌در شكايت
اولونمه‌سى بوراده‌كى اسكان مديريتك ايشلرينه اعتماد ايدلمه‌ مسئله‌نك
باشنده [illegible] قدر شايان اعتماد اولمادينه حكم اولونه‌بيلير . آنقره‌ده وكالتك
عمل مسئله‌سى دقيقه‌ ديكم زياده جديه صورتده اشتغال ايتمه‌سى فقط بونى
تدقيق ايده‌جك مأمور بورادهقنده توقاد اسكان مديرى كوررك
هم ده كورمك الاى نتيجه‌ده براختيار مشاهده ايدلم عدم وجودى وجوهى
انتقده هيچ اولمزسه مهاجرلر احواليله علاقه‌دار اولمجه قضالر

جواباً يازيله‌جق اوراقه جواب اولنان محرراتك تاريخ ونومروسنك درجى رجا اولنور .

EK-1 b

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

جواباً یازیلمق اوزره ، جواب ارسالنده تحریراتك تاریخ ونومرولرینك درجی رجا اولنور .

Levent Şahverdi Arşivi

EK-2

BAŞBAKANLIK MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

B1

آنقره

تورکیه جمهوریتی

باسه وکالت
الم‌خصوص مدیریتی
عدد

ریئس جمهور غازی مصطفی کمال پاشا حضرتلرینه

[illegible] افندی کیفیت حاضره توقاد دایر حوالیسنی تفتیشاتی اثناسنده واقع اولمش سوء تفاهم اوزرینه بسیط شکلده کوریشمه‌لری اتخاذ قرارینه اولدیغندن طرفین اشتراکله علاقه‌دار مأمورینه مجلسده بولونمق اشاره‌ینی حاضر مقتضی مدیریته امانیه وتوقاد امانیه بولونمشلرده تفتیشات وحاضر مقتضی مدیریته امانیه وتوقاد امانیه بولونمشلرده تفتیشات بیتنجه ایریکه ولایتنه عودتلرینه والیسنه واسکاله مدیرینه تشفاتا بیتنجه ایریکه ولایتنه عودتلرینه رفقاسنه کوندرلدیکی وعجزی کوریلیه توقاد مدیریتی غل اولندیغندن یرینه دیگرینک تعیینه اسلبه برلینجه [illegible]

[illegible]

جواباً یازیلاجق اوراقه ، جواب اولدیغی عرضاتک تاریخ ونومرولرینک درجی رجا اولنور .

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu büyük önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk, gerek Kurtuluş Savaşı gerekse Cumhuriyet kurulduktan sonra bir çok defa yurt gezilerine çıkmış ve önemli hizmetlerde bulunmuştur. Amaçları ve gerçekleştikleri tarihlerine göre bu geziler iki başlık altında incelenebilir.

Kurtuluş Savaş yıllarında gerçekleştirilen gezilerin amacı, Türk ulusunu içinde bulunduğu kötü durumdan haberdar etmek ve kurtuluş çarelerini ortaya koyarak gerekli olan ulusal direnişi bir an önce örgütlemektir.

Cumhuriyet kurulduktan sonra gerçekleştirilen gezilerin amacı ise, kurduğu yeni cumhuriyetin işleyişini görmek, bire bir görüşmelerde bulunarak ülkenin ihtiyaçlarını yerinde tespit etmek ve devrimlerin bir an önce benimsenmesini sağlayarak çağdaşlaşma sürecini hızlandırmak olarak özetlenebilir.

Bu yazıda, örnek devlet adamı olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün bir yurt gezisinde yaptığı inceleme ve denetlemeler sonunda Ankara'da Başvekil İsmet Paşa'ya göndermiş olduğu bir mektubu ele alacağız. İlk defa yayımlanacak bu mektup ve İsmet Paşa'nın bu mektuba verdiği yanıt, Atatürk'ün örnek devlet adamlığını ve kurumlar arası uyumu ortaya koymak bakımından önemli belgelerdir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Cumhuriyet, Yurt, Gezi, Mektup, Başvekil, İsmet, Kurtuluş.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Republic of Turkey, the great leader, visited some parts of the country many times both during the war of independence and after the foundation of the Republic, perfoming important servies.These travels can be studied in two sections.

The aim of Atatürk's travels during the war of İndepence was to inform the Turkish Nation about the dramatik coditions in which the nation is and organise the national resistance required by explaining the ways of salvation.

The aim of Mustafa Kemal Atatürk's travels after the foundation of the Republic can be summarized as follows: To see how the Republic he founded operates; to meet the people in these places and find out What the needs are; to acceleate the process of being contemporaryby having the reforms he introduced be adopted at once.

In this article, We vill study a letter, Which was written by Atatürk after examining and supervising during one of his travels in the country.This letter was sent to İsmet Paşa, the Prime Minister in Ankara. This letter which will be published for the first time and the letter written by İsmet Pasha as an answer are important documents in terms of revealing how an example for statesmen Atatürk presents and the harmony between between the institutions.

Key Words: Atatürk, Indepence, Republic, Travels, Letter, Minister, İsmet, Republic.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

UNDERSTANDING OF ATATÜRK'S FOREIGN POLICY: PEACE AT HOME, PEACE IN THE WORLD AND ACCESSION OF HATAY TO TURKEY

Doç. Dr. Cezmi ERASLAN

Introduction

It is quite apparent that the words spelled out during the years of national struggle which he made it ended with a great success and triumph having achieved the integration of armed forces -nation, as well as during the periods that he served as the president upon the proclamation of Turkish Republic, in many occasions provided always taking the state and circumstances of the country into the consideration and the deeds he performed, policies he implemented have been intended to get alive during the aftermath of his death under the title of "Atatürk Principles" or the "Atatürkism"[1]. The best definition of foreign policy of Atatürkism is described in his epigram "peace in the country, peace in the world". Atatürk who had directed the state life under a brand new administration method after a battle period of ten years, had made the Turkish Republic an Independent country with a strong identity and capacity, able to stand alone and contribute to regional peace and peace of the world thanks to the policies that he implemented during that era. However, those who asserted that they were his faithful followers, abandoned the state and the nation to develop on its own in every aspect, while

---

* Associated Professor in the University of Istanbul, Faculty of Letters, History Department

[1]The wordings of Atatürk that are pronounced in connection with his deeds during Atatürk's period had become significant verses today. But, It is rather interesting to see many people from every layer of the society to create a clause that would fit best for their intentions and make it to be taken the possession of Atatürk. One of the banners displayed during the 1992 Traffic Week would read "The Turkish Driver is the man of the most royal feelings K. ATATÜRK". . It is naturally affirmative in the sense of it indicates the priority of Atatürk in the opinion of the Turkish people, but it is rather wrong in the sense of some people intend to do their deeds as they think fit personally sheltering behind his name.

Levent Şahverdi Arşivi

making the Atatürkism the source of legitimacy of the era. Under such circumstances, The first thing to consider is that there had been something wrong with the opinions governing the state administration. However, despite such inconvenient conditions and insufficiencies it appeared that Atatürkism was rather successful under the personal implementation of Atatürk himself.

Bearing this in mind, we believe that the present Atatürkism, which is intended to be the systematised form of Atatürk's views, opinion and directives, misinterprets these very things, and has not been able to comprehend the basic sense of Atatürk's ideas. This is what lies behind the country's present problems.

In this study, it is intended to evaluate and analyse the meaning of the principle "peace at home, peace in the world" which is asserted and accepted to be the foreign policy of the Turkish Republic, and the process which was implemented during the accession of Hatay to Turkey.

Atatürk always said, "I do not leave any moral heritage, any verses, dogmas, nor any moulded standard principles, my moral heritage is science and intelligence. What I have done and intended to do for the Turkish Nation lies in that. Anyone willing to appropriate my ideas for themselves after me will be my moral inheritors provided they would approve the guidance of science and intelligence on this axis".

Under the present global circumstances we are in the belief that we can be more efficient if we depend on Atatürk's Principle" peace at home, peace in the world" together with the existing means of our government, provided we are able to comprehend this principle in its real sense.

Atatürk's Principle of "Peace at Home, Peace in the World"

At this stage it is necessary to answer the question of what is the principle of "Peace at home, peace in the world". For this purpose, we must remember the conditions under which that principle was specified. When Atatürk had initiated the national struggle and held the general assembly meetings and congresses of Erzurum and Sivas, the decree was issued to defend the integrity of the country within its national borders against the foreign invader forces and their destructive interventions, hand in hand with all national elements. The approval of this principle was strongly advised to the participants of the parliament which was held the last time as the Otto-

Levent Sahverdi Arşivi

man Parliament who came from Anatolia by Atatürk personally as the National Pact. The following statement of the Edirne Deputy Şeref Bey who proposed the approval of the bill of national pact has revealed the current situation very clearly "Whereas achieving and complying with the following terms and conditions which will include the maximised devotion and self sacrifice that could be risked for achieving the purpose of righteous and continuous peace for the independence of the country and the nation by the deputies of the Ottoman Parliament and..."[2].

So it appears that Atatürk believed that what could be done as the greatest sacrifice and devotion under then existing conditions was "approval of the borders of such devotion". We would like to remind that such borders meant the places within our country which were encircled once the Mudros Armistice was signed, which apparently included Hatay as well[3].

The foreign policy implemented by Atatürk after having founded the Republic, including the maximum of the borders that are specified in the national pact, bears a character of an overall world policy. He carefully monitored every single event all over the world, having embraced the whole world and made the required preparations for future actions.

This is because he believed "We cannot think of ourselves living alone by closed eyes. We cannot also live by taking our country in a circle and keeping away from the global relations ourselves. Any country or nation who gets, involved in such a manner will be condemned to be put under the dominance and yoke of other nations who are able to embrace the philosophy of life in a larger angle"[4]

Today, when our country is apparently surrounded by the significant challenges of either the political, economic and geopolitics of appreciation, the question is what should have been done? Atatürk's answer to such a question is as follows "The ones who intend to save their country must also

---

[2] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, II, Istanbul 1967, page 238.

[3] See the map likely to be drawn by Atatürk When he was in the Military College for the staff officer education while studying on a national government model where he included the borders of western Thrace and the European land portion populated by the Turks in the southern part of Bulgaria, provided in the south it was also included Aleppo and Mosul for further reference see Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Istanbul 1967, p. 116-11 Aydemir, **Tek Adam**, p. 239-240.

[4] **Atatürkçülük,** III, Intellectual system of Atatürkism, Istanbul 1984 p. 123.

Levent Sahverdi Arşivi

be honourable experts and scientific men in their professional lives. Only in this way can logical conclusions of every venture be achieved"[5].

Under the foregoing, in the foreign policy, we should not say, "it is of no interest to me" when there is a certain problem somewhere in the world and cling to the principles of mutual equity and friendship. If such a problem exits, we must take care of it as if it had happened in our own country. Without regarding the distance of such events such a principle must always be observed, because "we never know whether such an event, which we assume to have occurred very far away, would effect us today or not. For this purpose it would be the best if we assume that the whole of humanity is one single body and the nation to be its organ. If there is any pain in the finger, the other organs are identically effected"[6].

Atatürk, who always got involved and interested in almost every development taking place anywhere in the world, has executed peace pacts and peace co-operations in our region without releasing the initiative at all times in the protection of the government benefits against any approximated developments by monitoring the global developments and happenings, thus he contributed regional and global peace. In addition to The Balkans Entente (February 9, 1934), The Sadabad Pact (July 8,1937) concluded in regional sense, the Montreux agreement with respect to the straits of Istanbul (the Bosphorus) which certified the sole Turkish Dominance over such was signed by him on July 20th 1936.

Another matter which is worth discussing before moving on to the Hatay Affair is to consider that Atatürk did not limited his foreign policy to only reliable relations. For the purpose of causing the Turkish Nation to live to the contemporary living standards of the civilisation true and contingent means and possibilities in respect of the intellectual, cultural and economical living conditions other than geography must be evaluated and duly considered. However, it must be borne in mind that Atatürk's foreign policy was actually based on respecting the territorial integrity of other nations. Atatürk, who states "in my opinion the arms rank last amongst the impacts which conclude the results achieved by force", always aimed to be powerful in the

[5] **Ibid**, p. 113.
[6] **Ibid**, p. 67.

Levent Sahverdi Arşivi

sense of morality, science, and technical affairs[7].

That is the first basis of all who are to work for the true happiness and development of the nation and the country, preserving our existence depending on our own strength within our national borders, to avoid involving the country and the nation in random ideas and unknown objectives resulting in loss and damages constituting the national foreign policy basis of ours in this path. Our international relations may be maintained intact without subjecting the country to the risk of involuntary wars and battles.

We clearly see the material execution of these principles during the process of accession of Hatay to the homeland.

Atatürk's Policy towards the Accession of Hatay to the homeland

Once the Mudros Armistice was executed the Iskenderun (Alexandretta) which was under the control of Atatürk's Forces was put under the control of the British then the French before and after the foregoing peace agreement respectively. However, Iskenderun in the opinion of Atatürk, was always included in the National Pact, and waited for convenience in terms of prevailing conditions.

As a matter of fact, some possibilities were even attained under the Ankara Agreement, which was executed on 20 October 1921. But, Iskenderun would be included within the borders of Syria provided the applicable currency would officially be the Turkish currency, and for the population every facility would be made available in order for them to preserve their national cultures. Despite the Italians and Germans, since the U.K. was evaluating Turkey as a valuable ally with reference to Mediterranean domination, and in accordance with such objectives having tried Turkey pulling to its own side had resulted in our concrete domination over the straits, as well as it provided us more liberty to move forward against France, which was uneasy about such developments.

---

[7] **Ibid.** p.63. Atatürk describes the war as follows" I am not in favor of engaging the country in any war under whatsoever reasons, The war must be mandatory and vital. My real discretion is that, I must not suffer in conscious when I make the nation engaged in any war. We may enter in any war with the grounds that we will stand against the ones who yell we will kill you saying no we will not get killed .On the other hand, unless otherwise the life of nation is in danger, the war is a murder". The same work p.125.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk, who made the Hatay problem included in the agenda under such affirmative atmosphere, followed the developments with close attention as described above. During the process of France, who was making the preparations in respect of recognising the independence of Syria and Lebanon, he began to emphasise in the Parliament that it was the time for Hatay problem for settlement, which had been part of Turkish territory for the last 4000 years. Atatürk, who made the necessary internal arrangements, which in his opinion would activate during the application of his plan first of all caused the "Iskenderun and Antakya Aid Association" which was located in Istanbul to be transformed into the "Hatay Society of Sovereignty". He caused the formation of an active "Hatay Committee" with its centre in Dörtyol. On such occasions a political polemic was given a start in order to get Hatay back from France. A General Consulate was opened in Antakya.

Meanwhile, with the independence of Syria, which was awarded by France in 1936, the activities were accelerated. In the agreement executed between France and Syria the status of Iskenderun was not specified. It appeared that it was transferred to Syria as a "fait accompli". Turkey objected to this process and asked for further negotiations. At the end of the negotiations, which were rather negative in a sense, on October 9, 1936 a memorandum was delivered to France who claimed recognition of the independence of Iskenderun. Atatürk, in the statement he made in the parliament on 1 November 1936, heavily emphasised on the Hatay Affair, which had become the first concern of the Turkish Nation day and night. He said "The fate of Iskenderun, Antakya and the surrounding area, whose origin is Turkish, having deeply such true and actual privileges is the primary concern of the Turkish People and we must deal with this problem with determination and seriousness"[8].

France rejected this approach on the ground that recognising the independence of Hatay would result in the separation of Syria behind its consideration about its own influence in the region without counting on the opinion of the people actually living in Hatay. After many memorandums that had been exchanged between the parties, upon the request of France the case was referred to the League of Nations.

The strained relations between the parties began to deteriorate by the

[8] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I. Ankara 1945, p. 392.

Levent Sahverdi Arşivi

help of police-public conflicts in Hatay and particularly after Atatürk's chairing the meeting of Council of Ministers on his return from Konya-Ulukışla in January 1937[9].

The Importance of Press in Atatürk's Foreign Policy

The appropriation of the problem by Atatürk was not limited to words. He activated the press with his understanding of using all of the available means up to the end having taken the benefit of the nation into the consideration as a matter of precedence in his traditional way of settling the country's affairs.

However, between 22-26 Jan 1937, five essays he had dictated to the editor-in- chief of Kurun Gazette, Asım Us, in which had given the requisite messages to be transmitted to the related parties in this matter[10]. We can easily say that Turkey's exposure of its determent political attitude in insisting on the matter to the maximum possible extent had given acceleration to the decree in the meeting of the League of Nations, which was held in Geneva.

As a matter of displaying the attitude of Atatürk in terms of his foreign policy, it is worthwhile to examine these essays.

In the beginning, Atatürk, who has pointed out the endeavours of the French statesmen who were intending to put the matter in an insoluble situation, kept accusing the French diplomats that they were failing in the administration of the government while they were out of the capacity of appreciat-

---

[9] When Atatürk traveled to Eskişehir, then to Konya was evaluated that he intended to approach to Hatay directly, particularly once he ordered General Izzettin the commander of the armed forces to wait for him in Konya, but after having met with General Ismet and Fevzi in Eskişehir he did not proceed further and traveled back to Ankara and chaired the meeting of council of ministers in Ankara was evaluated his intention to be forwarded to march directly to his target see Abdurrahman Melek , **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara 1966. P. 37.

[10] Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938**, Ankara 1988, p.597. Atatürk had used the way of transmitting his messages through the columns of the head writers of the newspapers without charging any direct responsibility to the government in his relations with foreign countries in many other occasions. See the essays of Yunus Nadi, the head writer's columns of Cumhuriyet Gazette even for the problems of the straits, see.Haldun Derin,**Çankaya Özel Kalemini Anımsarken,** (edited and published by Cemil Koçak) Istanbul 1995, p.107-108.

Levent Sahverdi Arşivi

ing[11] the active energy which would be performed by the Republic of Turkey which was following up the Hatay question as a national concern in order to produce such for defending its rights and duties in doing so. When he has been involved in this process he was also very careful and diligent not to hurt the French Nation, what was interesting the most he was frequently addressing such to the friends of France in the international platforms. He was pointing out to U.K. and Russia that he wished them to act knowing the absolute righteousness of Turkey[12]. In the second essay, he was referring to the French Foreign Affairs, and specifying the unavoidable significance of Turkey for France. In his statements he was inquiring the foreign affairs by saying "Are they the intelligence, freedom and moral inheritors of the great French revolutionaries who have announced the declaration of the human laws, or the fanatics who are trying the patronage the expatriated French monks in the countries which are developing in the path of development and trying to defend the hazardous and destructive activities of them? Whereby he as a matter of fact intended to invite them to see the realities of the scene in fact.

As a matter of fact, Atatürk who continued, "While reading the cruelty of the French Mercenaries that they have committed over the Hatay Turks who have been desperately struggling for the liberty and independence these and other similar questions rushed into my mind", could not set a liaison between the past and the present situation of the Quai d'Orsay [13].

Atatürk has drawn the attention to the matter that France who could only achieve beating their eternal enemy Germany by the assistance of USA and the rest of the world, hurt the feelings of U.K and Russia, and defined the French Foreign Affairs "An entity which has worsened the vital benefits of French Nation with the persistence and negligence associated with daydreamers' show off"[14].

Atatürk stated that France, in this situation, "due to the blindness of their Foreign Affairs today it is about to lose one more friend who is leaning on it" and continued his warning "the Quai d'Orsay (French Ministry for For-

---

[11] **Kurun Gazette**, edition no. 6838, dd, 22 January 1937.The essay of Asım Us with the heading of "a message to the friends of France" p.1

[12] **Ibid.**

[13] We know that Atatürk was very much impressedy the French Revolution.

[14] **Ibid.**

Levent Sahverdi Arşivi

eign Affairs) can be happy for its enriching collection of treason to its own nation generating from its irrational attitude"[15].

Having transmitted the messages he thought fit to France in foregoing manner he intended to address the common allies in order to use the increasing significance of Turkey.

When Turkey referred the Hatay problem to the agenda of the League of Nations, he proved that he also honoured and credited the friendship of other countries which he wished to be relayed by them to France, unless otherwise our esteemed allies would be considered to be in gross negligence in appreciating Turkish self-respect and the honour and dignity of Turkish Nation in line with the negligent attitude of France. In such case he was willing to tell both "France and the friendly governments that Republic of Turkey knew the way of preserving its rights and benefits with its dignity and honour"[16]. On the other hand, having the matter to be directed in this course could lead Turkey in an undesirable political platform which Turkey was never willing to be in. The impact of such a selection might have influenced some other points. Atatürk, as a matter of fact, was willing to tell to the other countries who were assuming Turkey to be the continuation of Ottoman Empire that they would undertake what is requisite in terms of their duties to execute on their part before the matter worsened.

When the situation is examined carefully, Atatürk continued to address the governments who asserted to have worked for global peace, and always intended to avoid disregarding them in such vital matters. Turkey had sufficient power and force to take Hatay. However, either the regional developments, or the circumstances generated thereunder or the atmosphere of cooperation that they were in were at such a convenient level, which would avoid entering any war for such a purpose. Atatürk who was able to follow such circumstances and making the required overall specifications, was always expected that "He would entrust that there would be people if reason and foresight who could appreciate the global benefits of France, particularly the ones who could evaluate the existing safety factors and the situation in

---

[15] **Kurun** edition no. 6839, dated 23 January 1937, Saturday, The essay by Asım Us with the heading "Kedorseg in Paris" . p.1.

[16] **Kurun**, edition no. 6840, 24 January 1937 , the essay by Asım Us with the heading"Turkey knows the way of protecting and defending its rights and benefits". p.1.

Levent Sahverdi Arşivi

the Middle East"[17]. As a matter of fact, in Geneva, the views of Turkey were significantly to synchronise with the views of the major countries. However, he never believed what has been told around without achieving any substantial conclusion in this regard. Therefore he preferred to wait for the government release to be made. Meanwhile, the permitted time limit of 15 days allocated for the settlement of conflict had been already expired. Atatürk was a little restless because he was susceptible and had serious concerns, because he thought, during the meetings, the ones who were pretending to take their standing on the Turkish side, while in the matters which appeared to be not more than simple details might be compassed and made them appear under illegal purpose. Therefore he had taken an extremely strong position as the final step. "France and the whole world are required to know the reality without any further delay; The Turkish Republic is not an entity that could be easily deceived. The ones who assume that they can deceive, then there should be no doubt that they having such contingent assumptions would be the real ones who are irrevocably deceived and such deception might never be compensated, have no doubt about it"[18]. Turkey was extremely determined in the project of accession of Hatay to Turkey, which it made a matter of self-respect.

As the President and the most authoritative voice of the country he stated "Once the Republic of Turkey suggested the Hatay question in which it was totally right, who could ever assert that it did not consider all of the consequences of such a deed itself?"[19]. The question was developed in a capacity of international aspect and Turkey was right. "From now on everybody else must carefully look at the words and from whose mouth, which is worth to listen to, they are spoken. The righteous and logical words of the Turks represent directly the Turks themselves. Thus, "not to respect it and fail to comply with it, avoid to recognise it, not to take it into the consideration, will be subjected to an absolute end they could never thought of with no doubt"[20]. Atatürk's saying " that is all at this moment that we could tell you all" implied that the next step would be putting on his boots and leading to the front at the head of the soldiers.

---

[17] **Kurun**, edition no. 6841, 25 November 1937.

[18] **Kurun**, edition no. 6842, 26 January 1937 Tuesday, the essay with the heading "Turkey can not be deceived", p.1.

[19] **Ibid.**

[20] **Ibid.**

Levent Sahverdi Arşivi

Towards to the Solution

After having implied that Atatürk would not have avoided the war as the last solution, we see reconciliation in the meeting that was held in Geneva on 17 January. The question of language that was considered as the last shagginess was settled by approving the Turkish language as the official language, provided that Arabic would be the second language if necessary. Thus the seas were not rough any more.

The Hatay question was considered to have been settled at this stage in Turkey's opinion. First of all, it was being officially recognised as a separate entity while it was just about to be left to the control and mercy of Syria. Asım Us was evaluating the matter as breaking of the assassination arms which were made available to stab into the heart of our country from the southern borders in addition to saving the life and rights of 300.000 Turks[21].

On January 28, while Atatürk was congratulating the government, in the person of Prime Minister Inönü, for his wisdom, prediction and dignity, Inönü truthfully specifying that "the way and method which was followed by the government in the Hatay question have been the work of Atatürk's inspiration and inculcation"[22].

The League of Nations approved a special status which constituted Iskenderun as a separate area free in its internal affairs but attached to Syria in foreign affairs, and holding its own constitutional law (27 January 1937). Under this agreement Iskenderun was named "HATAY" which was given by Atatürk, and a constitutional law was approved after having obtained the views of Parties by the League of Nations. Once the constitutional law was put in force on 29 May 1937, Turkey and France accepted to be the grantors of Hatay. Upon such development, with the increasing trust associated with the meetings of the people for independence in Hatay into an armed conflict when the French soldiers had interfered in the meeting. When the French soldiers provoked the minority against Turkey, this time the Turkish community was agitated. During the election, which was held pursuant to the constitutional law, many incidents occurred. The League of Nations stopped such conflicts. When the French colony officers provoked the riots in Hatay,

---

[21] **Kurun**, edition No. 6841, 27 January 1937 the essay with the heading of "we achieved our goal"

[22] **Ibid.**

Levent Sahverdi Arşivi

Turkey had to drive the run and taken control and the initiative. Atatürk did not let it go and caused the press to announce and duly publish his decision accordingly. On November 10, 1937, one year prior to his death, in an interview he held with the Cumhuriyet Gazette, he pointed out that the Hatay question had been his own personal problem.

His intention was relayed to the French Ambassador. He clearly described his determination so that he did not think of any armed intervention for the moment but he had decided by taking every possible means into consideration (including war) he relayed his determinant statement to the French Ambassador. Despite the very low possibility of war, should it occur he declared that he would resign from this position as President and Member of Parliament deputy and proceed to Hatay with a handful friends who most likely would join him and continue the struggle with the local people there[23].

Conclusion

As he said to Ruşen Eşref at this time, he was not interested in territorial conquests, and had no intention of violating any peace agreement. On the other hand he could not have waived his contractual rights either. He would keep his word to his beloved nation who believed in him. Thus, when relations reached such level and shaped in such dimensions, he ordered to deploy some military corps to the south. On 10 May 1938 he caused a military parade to take place in Mersin which lasted many hours, despite his serious illness[24]. Once France had observed the extent of Atatürk's determination she appointed a Turkish Governor to Hatay having stepped back.

---

[23] Enver Ziya Karal, **Atatürk'den Düşünceler**, Istanbul 1986, p.

[24] Atatürk's trying to handle the matter with such extend of determination made his close circle to worry about breaking out a war. But, he was a commander who would never consider the war unless he really had to. As a matter of fact, upon one of his civilian friends stood up and said" my general, why are you worrying yourself that much, you could take over Hatay if you deploy a division to Hatay even tomorrow. Don't you see that the Germans entered Renani, and the France could do nothing, the ones who could do nothing for Renani do you think would dare to a war with Turkey because of a sub province of Syria?", he retorted, "Yes, if I deploy one division tomorrow morning I may take over Hatay, the ones who could do nothing for Renani would not dare to a war with Turkey because of a sub province of Syria that is right. I know it. But should they take the matter as a matter of an honor and dignity? You never know what the nations might do, I can not dare a risk of war for Turkey because of a sub province myself". It is not a cowardice. It must be evaluated as the meaning of love for the nation and the country when there is the means of politics still available the though of war is to be avoided. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Istanbul, 1969.p.488.

Levent Sahverdi Arşivi

The annexation of Austria to Germany in March 1938, the imperialist activities of Italy in the Mediterranean basin, that is strengthening of Berlin-Rome axis necessitated the requirement of a support that might be relied on in the eastern Mediterranean region by Britain and its allies[25]. Afterwards, France manifested favourable behaviour on the Turkish side.

On 3 July 1938 Turkey and France agreed to send peace forces comprising 2.500 soldiers each in order to obtain the territorial integrity and political status of Hatay. On 4 July 1938 the Turkish Peace Corps took over duty in Hatay. In the general elections held on 3 August 1938 the Turks won 22 out of 40 seats. At the first general assembly meeting held on 02 September 1938 the parliament proclaimed the Republic of Hatay, provided it would be free in the Republic itself while having been attached to France in its foreign relations.

Atatürk could not see the decrees of the parliament with reference to the accession to Turkey on 30 June 1939 and pursuant to the approvals of Turkish Civil law and the Criminal Code on 1 January 1939 by the Hatay Parliament. However, he had followed up the Hatay question with close interest, which was deeply connected to the territorial integrity of Turkey itself and provided the settlement of conflict in favour of the Turkish Nation with the help of international developments.

If we look at these developments, Atatürk's general attitude revealed that he always preferred to follow peaceful means to the end, and only when they failed then choose the armed solution. Another extraction from the articles is that, in international relations he made his counterparts felt at the beginning that he had taken all risks into consideration an could be reached to the last point when the matters were related to the rights of the nation and the country. This was not aggressiveness, and must not be considered a noisy advertising. Atatürk, in the Agreement of Straits of Montreaux, had proven that the way of living by owning the honour and benefits in the civilised world as was personally practised in the accession process of Hatay to the homeland and it was duly implemented thereunder. As long as such a path is followed

---

[25] For a remarkable summary of England and France' despair in feeling and requiring the Turkish support at Mediterranean region against the alliance of Germany and Italy despite they both assumed that Turkey's strong positioning in the region particularly having taken over Hatay would not concord with their benefits see Ali Arslan, "Hatay Meselesinde İngilizlerin Tutumu", **II. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu,** Hatay 1992.

Levent Sahverdi Arşivi

it is apparent that national and governmental success will be always available in the present and the future.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Atatürk'ün dış politikasını anlamak Türkiye'nin menfaatlerini korumak için hala temel hareket noktasıdır. O, mesafeleri dikkate almadan dünyanın her yerindeki gelişmeleri takip ederdi. Onun anlayışında askeri güç kullanmak son çözümdü. Bu yüzden Balkan Paktı ve Sadabat Paktı gibi oluşumlarla bölge barışına katkıda bulundu. O Türk halkına Hatayı alacağına söz vermişti. Hayatının son yılında asker yerine basını kullandı. Kurun Gazetesinde Asım Us'a Fransa'nın milletlerarası platformdaki dostlarına mesajlar içeren beş makale yayımladı. Bunlarda Türkiye'nin Hatay'ın ilhakını mümkün kılacak her şeyi yapacağını ifade etti.

Hatay ve İstanbul'da Hatay komiteleri ve yardım dernekleri kurdurdu. Bütün bu düzenlemelerin sonucunda Milletler Cemiyeti İskenderun'a içişlerinde serbest, dışişlerinde Suriye'ye bağlı bir statü verdi. Hatay parlamentosu 2 Eylül 1938'de Cumhuriyet ilan ettikten sonra 30 Haziran 1939'da Türkiye'ye ilhakı kabul etti. O'nun yakın ilgisi sayesinde Türkiye'nin çok stratejik bir parçası askeri problemlerle uğraşmadan kazanıldı.

Anahtar Kelimeler: Yurtta Sulh Cihanda Sulh, Atatürk'ün Dış Politikası, Atatürk'ün Dünya Politikası, Kurun Gazetesi, Asım Us, Hatay'ın İlhakı, Misak-ı Milli, Milletler Cemiyeti, Suriye'nin Bağımsızlığı.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Understanding Atatürk's Foreign Policy is still basic point in order to defend Turkey's rights. Without regarding the distance he always kept in touch with the developments which were seen all over the world. According to his point of view using army was the last solution. Therefore he contribute to the regional peace, by Balkan Pact and Sadabad Pact. He had promised to Turkish Nation that, he will get Hatay in to Turkey. In his last year, he used the media instead of army. He had dictated five articles under the name of Asim Us in Kurun Gazette by which addressing the friends of France in the international platforms. He stated that Turkey can implement everything what it is possible for Annexation. He caused the formation of several Hatay Committee and Aid Association both in Hatay and Istanbul. At the end of such arrangements The League of Nations approved a special status which constituted Iskenderun as a separate area free in its internal affairs but attached Syria in foreign. Hatay Parliament had proclaimed the Republic on 2 September 1938, finally on 30 June 1939 annexation to Turkey. With the help of his close interest very strategic part of Turkey was gained without militarist problem.

Key Words: Atatürk's Foreign Policy, Kurun Gazette, Asım Us, Annexation of Hatay, Misak-ı Milli, Atatürk's World Policy, Leauge of Nations, İndependence of Syria

Levent Sahverdi Arşivi

BEKİRAĞA BÖLÜĞÜ'NDEN MALTA ADASI'NA UBEYDULLAH EFENDİ'NİN ANILARI

Yrd.Doç.Dr.Serpil SÜRMELİ*

Malta Adası Sürgünleri, Milli Mücadele Tarihimizde önemli ve ilginç olaylardan biri olarak yer almaktadır.

Bu olayın tarihi süreci, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra mütareke hükümlerini uygulamak üzere İstanbul'a gelen İtilâf Devletleri temsilcilerinin Anadolu'yu işgâl plânlarını vakit geçirmeden yürürlüğe koymak istemeleriyle başladı. İşgâlcilerin bunu kolayca yapabilmeleri, ülkede kendilerine engel teşkil edebilecek üst düzey asker ve sivil önemli şahsiyetlerin ortadan kaldırılmasına bağlıydı. Bu plânın baş mimarı olan İngilizler ilk önce işe, Türk savaş suçluları olarak mimlediği komutanlardan başladı ve ilk kara listeyi de savaşta cephe komutanlığı yapmış kişilerden oluşturdu. Fakat daha sonra savaş suçluları kavramını açarak, savaş içinde İngiliz tutsaklarına kötü davrananlar ve Ermeni katliamından sanık olanlar şeklinde genişletti.

Böylece işgâlcilerle birlikte İstanbul Hükümeti ülkede insan avına çıkarken, hükümet bunu ittihatçı avlamak adına, İngilizler ise işgâllerine haklı gerekçeler göstermek amacıyla yarattıkları her türlü suçlu tipi adına yaptı. Çok geçmeden bu suçlu tipine Mustafa Kemal Paşa ve taraftarları da katılacaklardı.

1919 Ocak ayından itibaren başlayan tutuklamalar Şubat ve Mart aylarında giderek arttı ve bu tutuklamalarda ev sahipliği yapan meşhur Bekirağa Bölüğü[1], mütarekede en meşum rolünü oynadı.

Mayıs 1919'a gelindiğinde Bekirağa Bölüğü'nün en az 250 kadar tutuk-

---

* Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi.

[1] İstanbul Üniversitesi merkez binasıyla Süleymaniye Camii arasında kalan hapishane ve tutuklular evi amacıyla kullanılan yapılar.

Levent Sahverdi Arşivi

lusu vardı[2].

15 Mayıs 1919 İzmir'in Yunanlılar tarafından işgâli Bekirağa Bölüğü'ndeki bu doluluğun Malta'ya boşaltılması işlemi gereğini de beraberinde getirdi. Bu, İstanbul'daki İngiliz yüksek temsilcilerinin kaygısından ileri gelmekteydi. Çünkü İzmir'in işgâliyle birlikte Türk kamuoyunun tepkisi artmış, işgâlcilere protesto telgrafları yağmaya ve onların gözü önünde protesto[3] mitingleri yapılmaya başlamıştı.

İngilizler halkın galeyana gelip Bekirağa Bölüğü kapılarına dayanmalarından korktu. Bunun için bir an önce tutuklular Malta'ya gönderilmeliydi. Fakat bir zorluk vardı. Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluların hepsinin birden Malta'ya gönderilmesi mümkün değildi. Bunun için alelacele bir liste hazırlandı.

Amiral Webb tarafından hazırlanan bu liste 59 kişilikti ve onların gözünde en tehlikeli şahıslardan oluşmaktaydı. Ancak Amiral Webb 19 Mayıs'ta listeyi General Milne'ye iletirken bir seçme işine daha girişerek 19 kişinin isimlerinin karşısına birer yıldız işareti koydu. Liste Londra'ya ulaştığında İngiliz Dışişleri görevlilerinden Edmonds yıldızlı ve yıldızsız isim listesine bir göz atarak Süleyman Numan Paşa ve Fethi (Okyar) Bey'in yanısıra "tanınmış panislamist Ubeydullah Efendi'nin" birer yıldızı hak edecek kadar önemli olduğu notunu kaydetti[4].

15 Mayıs'ta İzmir'e Yunanlıların girmesiyle İstanbul'da işgâli protesto mitinglerinin artması ve giderek yoğunlaşan gergin hava İngilizlerin Malta'ya ilk sürgün kafilesini 28 Mayıs 1919'da yola çıkarmasına neden oldu ve Malta'ya sürülenlerin 67'si Bekirağa Bölüğü'nden alındı.

İngiliz Dışişleri Görevlisi Edmonds'un, isminin karşısına yıldız hakedecek önemde bir kişi olduğuna işaret ettiği Ubeydullah Efendi[5] de

---

[2] Bilâl N.Şimşir, Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınları, İkinci Basım, Ankara, 1985, s.96.

[3] 19-23 Mayıs 1919 tarihleri arasında Fatih, Üsküdar, Kadıköy ve Sultan Ahmet Mitingleri

[4] Şimşir, Malta Sürgünleri, s.96-98.

[5] Mehmet Ubeydullah (Hatipoğlu) 10 Ocak 1858'de İzmir'de dünyaya geldi. İzmir'in köklü Hatipoğlu ailesindendir. Medrese öğrenimi gördü. Buradan icazet aldıktan sonra Mekteb-i Tibbiye'ye girdi. İttihat ve Terakki Fırkası'na ilk katılanlar arasında olan Ubeydullah Efendi, II.Abdülhamid döneminde özgürlükçü düşünceleri ve eylemleri nedeniyle tutuklandı. Onüç aylık mahkumiyetle Bekirağa Bölüğü'ne kapatıldı. Mahkumiyetinden önce Paris, ha-

Levent Sahverdi Arşivi

Malta'ya sürülmek üzere Bekirağa Bölüğü'nden alınan 67 kişi arasındaydı.

Onun Bekirağa Bölüğü'nden Malta Adası'na yolculuğunu konu alan anıları burada kendi ağzından aynen aktarılmaya çalışılacaktır.

---

pisten sonra Amerika'ya giden Ubeydullah Efedi burada iki yıl kaldı. (1893-1895) Amerika'dan sonra hemen İstanbul'a dönmedi. 1896-1898 yılları arasını Liverpool, Paris ve Filibe'de geçirdi.

Yaklaşık altı yıllık bir gurbet hayatından sonra İstanbul'a gelen Ubeydullah Efendi, sakin bir yaşam seçmedi ve Yıldız'ın hışmını büsbütün üzerine çeken siyasi bir gösteriye katıldı.

Bu, İngilizlerin Güney Afrika'da Kap sömürgesinde Boerlere karşı açtığı savaşla ilgiliydi. Ubeydullah Efendi, İngilizlerin Boer savaşında kazandığı zaferden duyulan memnuniyeti bizzat ifade etmek üzere İngiliz Büyükelçiliği'ne giden üç gruptan, ilk grubun başkanı olarak bu girişimi yapmıştı. Ancak İngilizlere duyulan bu sempati girişimi II.Abdülhamid tarafından kısa sürede duyuldu ve Ubeydullah Efendi Taif'e sürüldü. Beşbuçuk yıl Taif'de kaldıktan sonra 1905'de Mısır'a kaçtı. Meşrutiyetin ilânı sırasında Berlin'de olan Ubeydullah Efendi, dışarda yaşayan diğer sürgünler gibi İstanbul'a döndü ve yeni teşkil edilen Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına 17 Aralık 1908'de Aydın Mebusu seçildi. Üç kez parlamentoda yer alan Ubeydullah Efendi, 14 Mayıs 1914'de İzmir Mebusu olarak doğduğu şehri temsil etti. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla, İslam milletlerine "Cihad" ilân edilip ittifaka çağrılması hükümetin siyaseti icabı olduğundan Ubeydullah Efendi bu yolda görevlendirilerek Afganistan'a gönderildi.

Birinci Dünya Savaşı'nda uğranılan yenilgi üzerine Ubeydullah Efendi gerek savaş içindeki faaliyetleri, gerekse Alman yanlısı olarak tanınması gibi gerekçelerle tutuklandı ve kendisi gibi kader ortaklığı yapan ülkenin önemli şahsiyetleriyle birlikte yenilginin faturasını ödemek üzere Bekirağa Bölüğü'ne kapatıldı. 28 Mayıs 1919'da Bekirağa Bölüğü'nden alınarak Malta'ya sürüldü. Dört buçuk aylık Malta mahkumiyetinden sonra serbest bırakıldı ve İstanbul'a döndü. Ancak işgâl tutuklamaları sırasında yeniden mahkum olan Ubeydullah Efendi Malta'ya ikinci kez gönderildi. Malta serüveni 30 Mayıs 1921'de Toronto limanında salıverildiği güne kadar devam etti.

Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye'nin bağımsızlığını savundu. Medeni Kanunun kabulünden sonra Beyoğlu Evlendirme Memuru oldu. Laiklik ilkesinin en ateşli savunucusu olan Ubeydullah Efendi laikliğin "Türk halkını cahil ulema topluluğunun elinden kurtarmaktan başka bir şey olmadığı" görüsünü yaymaya çalıştı. 4. ve 5. dönem TBMM'de mebus olarak görev yaptı.

11 Ağustos 1937'de İstanbul'da ölen Ubeydullah Efendi Mecidiyeköy Asrî Mezarlığı'nda Şair Abdülhak Hamid Tarhan'ın yanına gömüldü. (Biyografisi için bkz. Ahmet Turan Alkan, Sıradışı Bir Jön Türk Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.13-37; Ahmet İhsan Tokgöz, Matbuat Hatıralarım, Yayına Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.272, Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.20, Renkli Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986, (Ubeydullah Efendi Maddesi).

Levent Sahverdi Arşivi

"Mayıs'ın 28. Salı günüydü; sabahleyin güneş doğarken Bekirağa Bölüğü mevkufininin bulunduğu adalara birtakım Osmanlı zabitleri giriyor, elinde bir liste ile bazı kimseleri isimleriyle çağırıyor ve eğer çağırdığı kimse uykuda ise uyandırıyor, "siz de varsınız, buyrun, hazır olun, gideceksiniz" diyordu. Bu zabitlerin Osmanlı zabiti olduğunu burada zikretmek lazımdır. Çünkü o tarihten takriben bir hafta evvel Bekirağa Bölüğü'nün muhafazasına İngilizlerle Fransızlar da iştirak etmişti. Zabitin ihtarını alanlar, yahud uykusundan uyandırılanlar tarafından irad olunan "nereye" sualine zabit "Arabyan Hanına" cevabını veriyordu. Kimse bu cevabın manasını ne anlıyor ne de şu tebdil-i mekan veya intikaldeki hikmeti biliyordu. Yalnız o ihtarı emir suretinde telakki ederek kemal-i inkıyâd ile giyinip hazırlanıyor, eşyasını topluyordu. Hemen hemen yarım saat denebilecek bir müddet içinde herkes hazır oldu. Kışla kapısından çıkan kimse dışarıda İngiliz, Fransız karışık birtakım zabitlere tesadüf ediyordu. Bu zabitlerin elinde eşhas-ı matlubenin isimlerini havi listeler ve o mahalde üzerleri tente ile örtülmüş yük otomobilleri vardı. Zabitler çıkan adamın ismini soruyorlar, orada mevcud bulunan İngiliz askeri neferleri marifetiyle otomobillere koyduruluyorlardı. Zabitlerin sual ve cevab muameleleri oldukça hakimane idi.

"İşte bu vaz' ve tavır ile orada ve o zamanda bu memlekette sadrazamlık, şeyhülislamlık, etmiş, vükelâlıkta, mebuslukta bulunmuş elhasıl Osmanlı milletinin bir zaman güzidegânı sırasına geçmiş adamlar, bazıları ellerinde, sırtlarında taşıdıkları eşyalarıyla o yük otomobillerine râkib oldular. Arabyan Hanı'na diyerek yola çıkıldı. Her otomobile de ellerinde süngüleri takılmış tüfekleriyle üçer nefer İngiliz askeri bindirilmişti. Herkesin uykudan uyandırılması idama mahkûm olanların darağacına götürüldüğü vakte tesadüf ettiğinden otomobiller hareket edince içlerindeki yolcuların ne düşünmekte olduklarını tahmin müşkül değildir. Lakin otomobillerin içinde oturacak yer olmadığı ve herkes ayakta bulunduğu için hareketin iras ettiği sendelemekten ve birbirine kafa vurmaktan birşey düşünmeye vakit olmadı.

"Daire-i askeriyenin Mercan kapısından çıkılarak Fincancılar yokuşundan aşağı inildi. Sultan Hamamı, Ömer Efendi Mağazası önlerinden bi'lmürûr köprüye gelindi. Oradan da geçilerek köprünün Galata ucuna varınca hemen sağa tahvil-i istikamet edilerek rıhtımdan Galata gümrüğü medhaline kadar gelindikten sonra orada sola dönüldü. Derken Tophane yolu tutuldu. Otomobiller doğru Tophane meydanına girdiler. Denizin kenarına kadar vardılar. Ta iskelenin önünde durdular. Orada yine birtakım İngiliz zabitleri gelenleri karşıladılar. Tahta bir köprü ile iskeleye vasıl edilmiş olan yandan çarhlı (Vater Viç) isminde bir vapura bindirdiler. Buradaki muamele daire-i

Levent Sahverdi Arşivi

askeriyedeki muameleden biraz daha farklı idi. Bu vapurda Bekirağa Bölüğü'nden gelenlerden başka 5-10 yolcu da görüldü. Bunlar da Kars Cumhuriyeti rüesası olan Kafkasyalılarmış. 11 kişi idiler. Ve iki üç aydan beri İstanbul'da Arabyan Hanı'nda mahpus imişler. Bir iki saat sonra vapur hareket etti. Sarayburnu'nun iç tarafında bulunan (Prenses Ena) vapuruna yanaştı. Yolcuları kâfeten oraya çıkardı. Orada akşama kadar herkes ayakta güneşte kaldı. Vapurda bulunanların ailelerinden haber alan kadın erkek sandallarla vapura geliyorlar, tesviye ve tedarik ihtiyaçları için imdadlarına yetişmek istiyorlardı.

"Nihayet bir İngiliz yüzbaşısı zuhur etti. Cemaatin içinde İngilizce bilen birisi tercümanlık etti. Herkes açlığından bahsetti. Yüzbaşı gitti. Bir binbaşı geldi. Bu binbaşı: "Herkes atyeb malından ve enfes menalinden kendi yiyeceğini yemelidir. Buna bizim tarafımızdan mezun ve kendi hesabına mecburdur" dedi. Cemaat el çırptılar, alkışladılar, arz-ı şükran ettiler. Fakat ne suretle mümkün olacağını istifâr eylediler. Binbaşı birdenbire irkildi. Buna cevab veremedi. Biraz düşündükten sonra ayrıldı gitti. Herkes birbirinin yüzüne bakarak biraz gülümsedi. Çünkü açlıktan öksürmeye, aksırmaya derman yoktu. Bir müddet sonra evvelce gelmiş olan yüzbaşı zuhur etti. Yiyecek, içecek tedarikine cemaatin mezun olduğunu ve hariçten bu yolda gelecek imdada müsaade edileceğini tebşir etti. Kamaralarda 12 kişiye yatak verileceğini, para ile kamara yemeğine iştirak edilebileceğini de söyledi.

"Bekirağa Bölüğü'nden otomobillerle vapura naklolunanlar 67 kişi idi. Vapurda bunlara Kafkasyalılardan da 11 kişi inzimam ederek 78'e baliğ oldular[6] . 12 kişiye yatak verildi. Bir 12 kişi kadar da kamarotla yolunu bularak öteye beriye sıkıştı. Bakiyesi güverte üzerinde kaldı. Sabahleyin Bekirağa Bölüğü'nden naklolunurken eşyasını toplamaya çalışanlara bizim zabitler "Efendiler, zahmet çekmeyin, herşeyiniz gelecektir. Arkanızdan tamamiyle biz göndereceğiz. Beyhude zahmet çekmeyin." diyorlardı.

---

[6] Bilal N.Şimşir Malta Sürgünleri adlı eserinde, Prenses Ena adlı İngiliz gemisinin 28 Mayıs gecesi 78 sürgün götürdüğünü, 67'sinin Bekirağa Bölüğü'nden alındığını, İngilizlerce dağıtılan 11 kişilik Kars Şûrası üyelerinin İngiliz Yüksek Komiserliği'nce değil, askeri makamlarca tutuklanıp sürüldüğünü ifade etmektedir. Amiral Calthorpe'un bu 11 kişiyi Türk makamlarına bildirmediğini, bu yüzden ilk sürgün kafilesinin bugüne kadar 67 kişi olarak bilinegeldiğini, çeşitli yayınlara da hep 67 kişi olarak geçtiğini ve yanlış olduğunu belirtmektedir (Şimşir, Malta Sürgünleri, s.107).

Levent Şahverdi Arşivi

Bu söz üzerine cemaatin ekseriyet-i azimesi eşyalarını kışlada bırakmışlardı. İkindiye kadar herkes eşyasına muntazırdı. Vapur da akşam saat altıda hareket edecekti. Altıya on kala bir büyük mavna dolusu eşya karşıdan göründü. Herkes bayram ediyordu. Memnuniyetten çıldıracaklardı. Mavna vapura Babıali ile akşam.....kadar kalınca (Prenses Ena) vapuru fekklenger ikamet ve aram ve Marmara denizine doğru tahrik çarh-ı azimetle kıbleye müteveccihen yol almaya kıyam eyledi. Yolcular yük mavnasına doğru ellerindeki mendilleri sallayarak mavnacılarla alafranga bir veda' ettiler.

"Vapur Sarayburnu'nu dolaşınca manzara pek şairane idi. Güneş batıyordu. Ön tarafta Kadıköy, Adalar vapurları kendilerini akıntılara koyuvererek gidecekleri yerlere doğru iniyorlardı. Arkada Üsküdar ve Boğaziçi vapurları akıntıları sökerek çıkıyorlardı. Kadıköy'ü denizin kucağına yaslatmış adalar Marmara'nın sinesinde memeler teşkil etmişti. Vapur halkının göğüsleri içinde yürekler nim faal bir tarzda çarpıyor, yüzlerde hüzün ve serverden hiçbirine delalet edecek bir eser görülmüyordu. Dudaklar oynuyordu. Herkes birbirine birşey söylememek için birşeyler söylüyordu.

"Vapurdakilerin o zamanki hali ancak mübhemiyet tabiriyle tarif olunabilir. Denilebilir ki cemaat baht ile mütekellim yahud tekellüm ile mebhut idi. Kulaklar duyar işitmez, gözler bakar görmez, ağız seslenir duyurmaz, dil oynar söylemez idi. Sakin bir cisimde faaliyet-i ruh herkesin gördüğü ve belki çok kere kendi nefsinde müşahede ettiği ahvaldendir. Lakin müteharrik bir cisimde sükûn mutlak halinde bir ruh ne kadar garib bir manzara ibraz ediyor! İşte hal böyle idi. Bu hal ne vakte kadar devam etti? Gurubdan sonra ortalık görünmeyecek bir karanlık hasıl oluncaya kadar. İnsan dışını görmeyince içini görmeye başlar. Öyle ya zulmet ve müştakat ve müteradifatı münebbihtir.

"Zulmet bastığı zaman deniz görünmüyordu. Çünkü ay karanlığı idi. Ramazana ancak iki gün kalmıştı. Bütün gece Marmara geçildi. Deniz hiç yürek oynaması göstermedi. Bir sekinet ve vekâr idi. Ale's-sihir Gelibolu önüne geldik. Şehir yorgun, yer uykuda etraf rakid idi. Fakat deniz vapurun yarmasıyla hışıltı yapıyordu. Güneş doğdu. Vapur boğazdan çıktı.

"Bir müddet sonra vapur (Bozca) adayı sağında bırakarak yoluna devam etti. O gün vapurda bir semahat vardı. Kuşluk zamanı yolculara ekmek, peynir, reçel, konserve, et ve kovalarla çay dağıttılar. Bu semahat günde iki defa olmak üzere Malta'ya kadar devam etti. Halkın karnı doydu, yüzü güldü.

"Tam öğle vakti idi. Sakin bir deniz içinde yoluna devam etmekte olan

Levent Sahverdi Arşivi

vapur birdenbire geri döndü. Cenuba doğru gitmekte iken şimale çevrildi. Bu herkesi hayrette bıraktı. Yolcuların kimisini güldürdü, kimisini düşündürdü. Türlü türlü tefsirata yol açtı. Şek ve tereddütler husule getirdi. Memnun olanlar da bulundu. Mahzun olanlar da. Tahkik ve tecessüs neticesinde telsiz ve telgraf vasıtasıyla İstanbul'un verdiği bir emirle vapurun Limni adasındaki Mondros limanına döndüğü anlaşıldı. Fakat niçin? Orası na malûm. İki saat sonra vapur Mondros limanına girmişti. Hariçten vapura birkaç İngiliz zabiti geldi. Onlar da bir haber getirmediler. O gece orada geçirildi. Ertesi Cuma günü öğle zamanı birkaç zabit geldi. Ellerinde bir esami listesi vardı. Vapurun içindeki yolculardan 12 kişiyi (Prenses Ena) vapurundan aldılar. Dışarı çıkardılar. Bunlar Said ve Abbas Halim Paşalarla, Hacı Adil, Halil, Şükrü, Ali Münif, Midhat Şükrü, Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmed, Hüseyin Tosun Beyler, Mahmud Kamil Paşa'dan ibaretti. Bunlar niçin buraya çıkarıldılar? Onu yaradan Mevla biliyordu[7] .

"Bunlar Limni'ye çıktıktan iki saat sonra (Prenses Ena) da limandan çıktı. Malta yolunu tuttu. Ta Malta'ya varıncaya kadar şayan-ı kayd vukuat yalnız Limni'den hareket olunan Cuma günü gurubunda hilal-i ramazanın hayli mürtefi' görülmesinden ve bu rû'yet üzerine din ve devlet ve vatan ve milletin husul-ı saadet ve selametine dualar edilmesinden ve birgün sonra da Mataban burnunun tayin-i mevkiinde ihtilaf hasıl olmasından ibaret idi.

"Haziran'ın 2. Pazartesi sabahı (Prenses Ena) Malta limanına girdi. Öğleye kadar yolcular vapurda kaldılar. Öğle vakti vapurdan bir mavnaya nakledildiler. İşte bu vapurdan mavnaya geçmek hususu acayib bir temaşa teşkil ediyordu. İnsanlar birer birer mavnaya geçiyorlar, eşyaları, sandıkları vapurun küpeştesinden vapur tayfaları eliyle mavnanın içine atılıyordu. O parçalar ötekinin berikinin başına, sırtına düştükçe bir gülüşmedir gidiyordu.

"Bu fasıl da bitti. Mavna çarh ile (Salvator) kalesinin iskelesine isal edildi. Bu iskeleden kaleye olan mesafe piyade olarak yarım saatten az değil, ziyade idi. O iskelede yolcuları birtakım İngiliz zabitanıyla bir müfreze-i

---

[7] Bu kişiler Amiral Calthorpe tarafından birinci sınıf tutuklular olarak ayrılan, önce Limni'ye daha sonra da Malta'ya sürülen kişilerdir. Mondros'ta dört ay kaldıktan sora 21 Eylül 1919'da Malta'ya getirileceklerdir. (Şimşir, Malta Sürgünleri, s.107). Ubeydullah Efendi vapurdan 12 kişinin alındığını söylemekle birlikte 11 kişinin ismini veriyor. Kemal Bey'i (Kara Kemal) ya hatırlayamamış, ya da anılarını hikâyesi sırasında ismini söylediğini düşünerek atlamış olması muhtemeldir.

Levent Şahverdi Arşivi

askeriye istikbal etti.

"Salvator kalesinde taştan oymaya benzer beş tane yer odasıyla cenahlarında üç tane büyük koğuş vardı. Sağ cenahtaki büyük koğuşa girildiği zaman iki.... bir sahadan ileriye geçilince koğuşun ileri kısmı medhal kısmı zemininden birkaç basamak merdivenle iki metre irtifaa kaldırılmış ve burada yanıbaşındaki büyük koğuşa bir kapı ile iştirak ettirilmiştir. Bundan sonra bir numaralı oda gelir. Bu odada Hüseyin Cahid Bey, İzmir Valisi Rahmi Bey, Canbulad İsmail Bey'le, Bitlis Valisi Cevdet Bey ikamet ediyorlar. Yanıbaşındaki iki numaralı odada Kemahlı Sabit Bey, Ahmed Nesimi Bey, Şeyhülislam Hayri Efendi, Doktor Süleyman Numan Paşa, Sahib-i Mollazade İbrahim Bey, Bolu Mebusu Habib Bey bulunuyorlar. Üç numaralı odada Enver Paşa'nın pederi Ahmed Paşa, Muammer Bey, Memduh Bey, Zekeriya Bey, Polis Müdürü Ahmed Bey, Harputlu Gani Bey oturuyorlar. Dört numaralı odada[8] Salah Cimcoz Bey, Sudi Bey, Saruhan Mebusu Sabri Bey, Bursa Mebusu Rıza Bey ve muahharan getirilen Medine Kumandanı Fahri Paşa[9] sakindir. Beş numaralı odada Merkez Kumandanı Cevad Bey, Doktor Fazıl Berki Bey, Mümtaz Bey, sabık valilerden Bedri Bey'le Hoca Hasan Fehmi Efendi mukimdir.

"İki tabakalı koğuşun yüksek tabakasında Kafkasyalılar, zemin tabakasında Osmanlılardan bir haylisi, yanındaki ikinci koğuşta hademe, sol cenahta büyük koğuşta Bekirağa Bölüğü'nden Malta'ya naklolunan askeri ümera ve zabitan bulunmaktadır. Bu oda ve koğuşların önünde oldukça geniş bir avlu vardır. Bu avlu onbeş metre irtifaında duvarlarla muhattır. Avlunun ortasında suyu dışardan konulur bir havuz, odaların önünde yarım metre arzında yeşillik yapmak için yerden dört parmak kaldırılmış toprak çiçeklikler, havuzun başında vaktiyle Alman üserası tarafından yapılmış Hindenburg'un çamurla karışık alçıdan bir heykeli vardır. Bu avluya açılan marü'z-zikr odalardan üç numara ile bir numara birbirine muttasıl olmayıp aralarında bir fasıla vardır ki bu fasıla arkada diğer bir avluya çıkan geçiddir. Ve avlu bu geçidin nihayetinde bir büyük kapı ile ayrılmıştır ki, bu kapı tulu'-ı şems ile açılmak üzere gurub zamanında kapanır. Arkadaki avlu ön-

---

[8] Ubeydullah Efendi kendisinin hangi odada kaldığını belirtmemekle birlikte onun Salah Cimcoz ve Sudi Bey'le aynı odada kaldığı bilinmektedir (Alkan, Sıradışı Bir Jön Türk Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları, s.33).

[9] Fahri Paşa, 5 Ağustos 1919 Salı günü Salvator kalesine getirilmişti. (Hüseyin Cahid Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları", Yedigün C.IV/100 (6 Şubat 1935), s.9.

Levent Şahverdi Arşivi

dekinin birkaç misli geniştir. Ve burada mutfak, kâseli muslukları havi abdestliklerle hamam ve abdesthaneler vardır.

"Cemaatin buraya vusulü günü memur zabitan isimleri ve şahısları tayin ve muayene ve odalara taksim ile uğraştıklarından yemek meselesini halletmek ertesi gününe talik edildi. Ertesi gün herkese açık olarak nefer tayini tevzii olunacağı mahbusine tebliğ edildi. Bir bakkal dükkânıyla, bir sebze ve meyveci tayin olundu. Muahharan Malta'da diğer karargâhlarda bulunan Osmanlı üserasından onbeş neferden ziyade hademe getirildi. Bu hademeye mahbusinin ücret vermesi lâzımdı. Herkesin parası alınarak haftada kendilerine kendi paralarından ikişer İngiliz lirası verileceği bildirildi. Gün geçtikçe herkes yeni yurdda bir elverişlilik husule getirmeye çalıştı. Vakit geçirmenin yolunu aradı. Fransızca, İngilizce dersleri açıldı. Gündüz açık bulundurulan büyük avluda (Tenis) ve (Hokey) oyunları tertib edildi. Cemaat içinden imam müezzin ayrıldı. Namaz kılınacak yerler tehyie edildi. Hademeden birtakımı aşçılığa intihab olundu. Yemekler için vakt-i muayyen tahsis olundu. Hapishane idaresi tarafından avuluya taamhane olarak iki büyük çadır kuruldu. Muhafız çavuş ve onbaşılarla alışıldı. Velev gayet mahdud ve az çok geç olsun, herkes için ailesiyle ahbabıyla muhabere etmeye müsaade olundu. Yevmi Royter Ajansı'yla (Times), (Tan) ve (Maten) gazeteleri gelmeye başladı. Bu suretle alam-ı mahbusiyet tahfif ve tehvin edildi. Cemaat nasıl vakit geçirdi? Şöyle: Seher vakti güzel sesliler tarafından ezanlar okunur, kable't-tulu'uş-şems cemaatle sabah namazı kılınır. Saat yedide çay ve kahvaltı edilir. Gün ortası öğle yemeği yenir, ikindi çay içilir, saat yedide akşam taamı edilir, vaktinde ezanlar okunarak cemaatle namazlar kılınır, evkat muayenesinde dersler okunur, oyunlar oynanır, gece saat onbirde gazlar söner, uykuya yatılır. Kâh gülmeler, kâh ufak tefek mübaheseler, mücadeleler olur, günler geçer, ömür seyrinden hiç geri kalmaz. Hayatın fusul-ı sairesi de böyle değil mi? Ufak tefek tehalüfle bazı tefavütler olabilir. Fakat hülasa-i hayat yiyip, içmek, yatıp kalkmak vesairedir? Fakat ne olursa olsun, herhalde Malta'da mazlumen mahbus bulunmak Damad Ferid Paşa tarzında sadrazam olmaktan daha tatlıdır."[10]

Yenigün gazetesinin talebi üzerine hikayesi ve yayını gerçekleşen bu anılar Ubeydullah Efendi'nin ilk Malta sürgününü içermektedir.

---

[10]Yenigün, 12 Teşrin-i evvel 1335/Ekim 1919, No:205.

Levent Sahverdi Arşivi

Hüseyin Cahit Yalçın, Malta Adası'nda Esaret Hatıraları adıyla Yedigün dergisinde yayınlanan anılarında, Ubeydullah Efendi'nin bu ilk Malta serüveninde serbest bırakılışıyla ilgili olarak, içlerinden birinin hiç beklenilmeyen kurtuluşunun herkesi çok sevindirdiği ve şerefine kalede bir şenlik düzenlendiği şeklinde yer vermektedir.

Ubeydulah Efendi'nin Malta'dan kurtuluşu şerefine oda arkadaşı Süleyman Sudi Bey tarafından kale bahçesinde bir çay ziyafeti hazırlatılmış, ziyafetten önce spor eğlenceleri düzenlenmiştir. Birinci gelenin bir düzine yumurtayla ödüllendirildiği koşu yarışması ile, kaşık içinde yumurtayla koşu ve ip çekme yarışmaları yapılmış, bu eğlencelerden sonra çay ziyafetine geçilmiştir.

Ubeydullah Efendi'ye ilk veda nutkunu da Hüseyin Cahit Bey söylemiştir.

İstanbul'a gönderildikten sonra Malta'ya sürülmenin anlamını çok iyi bilmesine rağmen, İngiliz işgâl kuvvetlerinin hoşuna gitmeyecek hareketlerde bulunmaktan çekinmeyen Ubeydullah Efendi, İstanbul'un işgâlinden sonra yapılan tutuklamalarda tekrar tutuklanarak Malta'ya sürülmüştür.

Ahmet Emin Yalman, Ubeydulah Efendi'nin "...hepimize bir cehennem gibi görünen bu adaya kendi ayağı ile ikinci defa gelmek gibi bir garabet..."[11] gösterdiğini ifade ederken, Hüseyin Cahit Bey de, anılarında bu olaya şöyle yer vermiştir:

"O zaman bizim mahbes değişmişti. Polverista kışlasında oturuyorduk. Yeni gelenlerin hepsine acıyorduk. Fakat Ubeydullah Efendi'yi gülerek karşıladık. Hatta alay bile ettik:

"-Oh olsun sana! İnsan bir kere Malta'dan kurtulur da tekrar buraya gelmek yolunu bulur mu? dedik.

"Fakat o memnundu. Burada birçok dosta kavuşuyordu ve macera hayatına karışıyordu. Ubeydullah Efendi bu hayattan o kadar memnundu ki, Milli Mücadele'nin galibiyeti sayesinde Malta'dan kurtulmak nasib olduğu zaman içinde adeta bir esef duydu:

---

[11]Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, I, (1888-1922), Yay.Haz.Erol Sadi Erdinç, 2.Baskı, Pera Turizm ve Ticaret A.S., İstanbul, 1997, s.559.

Levent Sahverdi Arşivi

"Şurada alışmış oturuyorduk, şimdi nereye gitmeli? diye içini çekiyordu."[12].

Dünyayı macera yaşanacak bir yer olarak gören ve bunu bir yaşam tarzı olarak benimseyen Ubeydullah Efendi'nin Malta Adası'na ait tasvirleri onunla aynı ortak kader ve yaşamı paylaşmış kişilerin anılarına çeşitli anekdotlarla yansımıştır.

Onun hatıra değer özellikleri, zekası, mücadeleci ve özgürlükçü ruhu, dostluk ve fedakârlık anlayışı ve mizahî yönü olmuş, kısaca bu renkli kişiliği Ubeydullah Efendi'in Malta Adası Sürgünleri içinde en sevilen simalardan biri olarak yer almasını ve anılmasını sağlamıştır.

[12]Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları", Yedigün, C.IV/102 (20 Subat 1935), s.8.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

1858-1937 yılları arasında yaşayan Mehmet Ubeydullah Efendi ilginç ve renkli kişiliğiyle yaşadığı dönemin tarihi olayları içinde yer almış önemli simalardan biridir.

Ubeydullah Efendi'nin Bekirağa Bölüğü'nden Malta Adası'na anıları Milli Mücadele Tarihimizin en ilgi çeken olaylarından birini teşkil eden Malta Sürgünleri konusuna açıklık getirmektedir.

Onun Malta yolculuğunda ve sürgünde aynı ortak kader ve yaşamı paylaştığı kişilerle yaşadığı zorluklar, sıkıntılar ve beklentiler günümüze tarihi bir tanığın kendi ağzından tüm canlılığıyla yansımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ubeydullah Efendi, Milli Mücadele, Malta Sürgünü

ABSTRACT

Mehmet Ubeydullah Efendi, who lived between in the years of 1858 and 1937, and took the place in the historical events in the period he lived with his interesting and colorful personality, is one of the striking, important personages.

Ubeydullah Efendi's Malta memories from Bekirağa Squadron to Malta İsland has brought a clearness to the subject of Malta exiles forming one of the most interesting events of our National Struggle History.

The difficultios troubles and expectations he experienced with the people whom he shared the same commonfate during Malta journey and exile have been reflected to our present day from a historic-witness own mouth with its all liveliness.

Key Words: Ubeydullah Efendi, National Struggle, Malta exile

Levent Sahverdi Arşivi

TÜRK EDEBİYATINDA MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK)* İSMİNİN YER ALDIĞI İLK "MANZUM" VE "MENSUR" ESERE DÂİR

Arş.Gör. Ömer ÇAKIR**

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde gerçekleşen millî bir mücadelenin eseridir. Bu eserin ön sözü Çanakkale Muharebeleri'nde yazılmıştır. Zira Çanakkale Cephesi'ndeki mücadele azmi ve ruhu, milli mücadelenin temel dinamiklerinden biri olup kurtuluş destanı için bir ön merhale niteliğindedir. "Eğer, Mustafa Kemal'in de ifade ettiği gibi, Çanakkale geçilseydi, İstanbul alınır, Osmanlı Devleti paylaşılır ve Türkiye Cumhuriyeti diye bir şey kalmazdı".[1] Bu bakımdan Çanakkale Harbi'nin Türk tarihinde ayrı bir yeri ve önemi vardır.

Çanakkale Harbi ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın hayatında da kariyerinin dönüm noktalarından birini teşkil etmesi bakımından büyük bir öneme sahiptir.[2] Çünkü bu savaşta özellikle Conkbayırı ve Anafartalar'da cereyan eden muharebelerin en kritik zamanlarında gösterdiği üstün komuta başarısı ile hem askeri rütbesi yükselmiş hem de cephe gerisinde büyük bir sevgi ve hayranlık uyandırmıştır. Kamuoyu, "Harp Mecmuası"[3] ve

---

* Mustafa Kemal Paşa bu eserlerin yazıldığı (1915) tarihde henüz Atatürk soyadını almamıştır.

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

[1] Prof.Dr.Azmi Süslü, "Çanakkale Zaferi ve Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XII, Sayı: 34, Mart 1996, s.288.

[2] Prof.Dr.Abdurrahman Çaycı, "Çanakkale Gelibolu Yarımadası'nın Atatürk'ün Askeri Kariyeri'ndeki Yeri", (**Çanakkale Savaşları, Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu**'ndan Ayrıbasım), T.T.K. Basımevi, Ank., 1993, 61-62.

[3] **Harp Mecmuası**, Yıl:1, No:2, Kânûnievvel 1331/1915, s.25; Yıl:1, No:4, Kânûnısâni 1331. Derginin bu sayısının kapağında "Çanakkale'de Kabatepe'de" şehitler anısına top mermilerinin üst üste dizilmesinden yapılmış bir anıtın önünde çekilmiş Mustafa Kemal Paşa'nın resmi yer almaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

"Servet-i Fünun"[4] dergilerinde çıkan cephede çekilmiş fotografları ile onu sîmaen tanıma imkanı bulmuştur. Öyle ki daha savaş sona ermeden Çanakkale Harp sahasını gezmek üzere Suriye'den cepheye gelen bir heyetin üyelerinin büyük bir merakla görmek istedikleri komutan "Mustafa Kemal Bey"dir.

Basında olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Kara Muharebeleri'nde gösterdiği büyük kahramanlık ve başarı, bu harp ile ilgili eserler kaleme alan devrin şair ve yazarlarının da dikkatinden kaçmamıştır. Üç aylık ara ile Çanakkale Cephesi'ne giden iki heyet mensubu Mustafa Kemal (ATATÜRK) ismini edebiyat tarihimizde yerini alan eserlerine kaydetmişlerdir. Bu eserlerden biri uzun bir "şiir" diğeri ise "gezi yazısı" türündedir. Makalemizde bu iki kitabın yazılış hikayesi anlatılacak ve "ilk eser" olma özellikleri üzerinde durularak tanıtımları yapılacaktır.

Manzum Eser

Çanakkale Muharebeleri'nin bütün şiddeti ile devam ettiği günlerde Harbiye Nezareti bir "harp edebiyatı" kampanyası başlatır; bu yolda eser yazılmasını sağlamak maksadıyla şair ve yazarları teşvik mahiyetinde bazı faaliyetlerde bulunur. Harbiye Nezareti'nin başlattığı bu kampanya çerçevesinde yaptığı faaliyetlerden biri de sanat ve edebiyat mensuplarından oluşan bir kafileyi Çanakkale Cephesi'ne götürüp gezdirmek olur.[5]

Harbiye Nezareti'nin düzenlediği bu geziden beklentilerini genel olarak şöyle sıralayabiliriz:

1-Çanakkale'deki emsalsiz yurt savunmasında gösterilen yiğitlik ve kahramanlığın büyüklüğünü tespit ettirerek bunu halka, tarihe ve gelecek nesillere nakletmek.

2-Askeri harbe teşvik ve tebcil mahiyetinde şiirler yazılmasını sağlamak.

3-Vatana ve millete olan borçlarını cephede fedakarâne bir şekilde îfa

---

[4] Servet-i Fünun Dergisi'nin (No.1281, 24 Kânûnıevvel 1331/1915) kapak resminin altında şu ifade yazılıdır: "Anafartalar Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey ve Maiyyeti".

[5] "Harp edebiyatı" kampanyası ve Çanakkale gezisi hakkında daha geniş bilgi için bkz: Ömer Çakır, I. Dünya Harbi Sırasında Harbiye Nezareti'nce Başlatılan "Harp edebiyatı" Kampanyası ve Bu Çerçevede "İstanbul Edebiyat Heyeti'nin Çanakkale Cephesi'ne Gönderilmesi", Genelkurmay Başkanlığı'nca 25-27 Ekim 1999 tarihleri arası İstanbul'da yapılan **Yedinci Askeri Tarih Semineri**'nde sunulan tebliğ.

Levent Sahverdi Arşivi

etme imkanı bulamayan sanatkarları verimli hale getirmek; dolayısıyla da ikaz etmek suretiyle "harp edebiyatı"na teşvik etmek.

4-Çanakkale Cephesi'ndeki eşsiz mücadele ve kahramanlıkları sanatın bütün şubeleri ile tespit ettirip bu kahramanlık destanını diğer cephelere de yaymak.[6]

Geziye katılanlardan genç şair İbrahim Alaaddin, Hükümet'in bu faaliyeti hakkında şu bilgileri verir: "1915 senesi Haziran'ının içinde bir gün İstanbul'da ihtiyar, genç yirmi otuz şiir ve sanat müntesibi Karargâh-ı Umûmî İstihbârat şûbesi Müdürlüğü'nden birer tezkere aldılar. Bu tezkerede Başkumandan Vekâleti edebiyat ve güzel sanatlar müntesiplerine Çanakkale harp sahalarını ziyaret etmelerini ve hasıl edecekleri tahassüsleri halka, tarihe ve gelecek nesillere anlatmalarını teklif ediyordu.

Kılıcın kaleme ve bütün sanat vasıtalarına yaptığı bu rehberliği ulvî olduğu kadar samîmi idi. Çünkü - belki bana öyle geliyor - teklifte hiç bir mensûbiyet aranmamıştı. Vücûda getirilecek eserlerde şahıslara veya makamlara ait methiyeler değil, askerin cevherine ve milletin kabiliyetine dair hakîkî ve şe'nî tasvirler istenmişti...

Tevfik Fikret'in rahatsızlığı sebebiyle katılamadığı kafilenin edebî heyeti çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu şu zevâttan ibaret kaldı: Ağaoğlu Ahmed, Ali Canib, Celal Sahir, Enis Behiç, Hakkı Süha, Hamdullah Suphi, Hıfzı Tevfik, Mehmed Emin, Orhan Seyfi, Ömer Seyfeddin..."[7]

28 Haziran 1331(1915) de İstanbul'dan yola çıkan kafilenin harp sahasını ziyareti gidiş dönüş günleri hariç on gün sürmüştür. Kısa ziyaretin programı şöyle tatbik olunur: Sirkeci Garı'nda bir araya toplanan heyet, saat sekizde hareket eder ve ilk geceyi Uzunköprü'de geçirir. Kafile, Uzunköprü-Keşan yolundan geçerek Bolayır ve Gelibolu'ya gelir. Bolayır'da Rumeli Fatihi Süleyman Paşa ile vatan şairi N.Kemal'in düşman mermilerine hedef olan kabirlerini ziyaret ederler. Sonra, Gelibolu'dan 5. Ordu Karargâhına gelir, oradan da Arıburnu ve Seddülbahir cephelerini gezerler.[8]

Arıburnu cephesi gezilirken Ali Canib, Esat Paşa'ya ; "Paşam müsaade

---

[6] Ömer Çakır, **a.g.tebliğ**, .s.3.

[7] İbrahim Alâeddin (Gövsa), **Çanakkale İzleri**, Marifet Mat., İst., 1926, s.3-5.

[8] İbrahim Alaaddin (Gövsa), **a.g.e.**, s.3-7.

Levent Sahverdi Arşivi

eder misiniz, Mustafa Kemal Bey'i Selanik'ten tanırım, bir hal hatır sorayım" der. Bunun üzerine Esat Paşa Mustafa Kemal'i telefonla bulur. Mustafa Kemal, Ali Canip'le görüşmesi sırasında arkadaşlarının kimler olduğunu sorar; içlerinden yalnızca Mehmed Emin Bey'i tanımaktadır. Kafileyi kendi bulunduğu yere davet eder. Ancak aradaki birbuçuk kilometrelik mesafe ateş hattında olduğundan bu görüşme telefon konuşmasıyla sınırlı kalır.[9]

Mehmet Emin (YURDAKUL) ile Mustafa Kemal'in tanışması nerede ve ne zaman olmuştur onu bilemiyoruz. Ancak bu tanışıklık Mustafa Kemal'in Anafartalar'daki başarısıyla birleşince tarihî bir başlangıca vesile olur ve Mustafa Kemal (ATATÜRK) ismi Türk edebiyatında "ilk kez" Mehmed Emin Bey'in bu gezinin mahsülü bir şiirinde yer alır.[10]

Mehmed Emin İstanbul'a dönüşünde "Çanakkale Kahramanlarına" ithaf ettiği Ordunun Destanı[11] adlı kitabı ile Çanakkale Muharebeleri'ni destanlaştırır. O bu şiirinin sonunda şöyle seslenir.

Ey bu güne şahit olan sarp hisarlar
Ey kahraman Mehmed Çavuş siperleri
Ey Mustafa Kemallerin aziz yeri
Ey toprağı kanlı dağlar, yanık yarlar!

Sizler burda gördüğünüz şanlı cengi
Elde kılıç parladıkça unutmayın;
Bugünü de bundan üç bin yıl evvelki
Kahramanlık devri gibi unutmayın. (s.38)

Ordunun Destanı, hece ölçüsü ile kaleme alınmış; 678 mısradan meydana gelen uzun bir şiirdir. M. Emin, şiirine Birinci Dünya Harbi'ne girişimizi haber vererek başlar:

---

[9] Niyazi Ahmet Banoğlu, **Çanakkale Zaferinin Altın Sayfaları**, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., 1982, s.107-108.

[10] Behçet Necatigil, **Atatürk Şiirleri**, T.D.K.Yay., Ank., 1963, s.V; Necat Birinci, "Millî Mücâdele Devri Edebiyatı", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.6, Dergâh Yay., İst., s.361.

[11] Mehmed Emin, **Ordunun Destanı**, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, İst., 1331(1915), 40 s.

Levent Sahverdi Arşivi

"Bugün hakan seferberlik ilan etti;
Üç devlete topları gürüldetti. (s.5)

Yurdun her yerinde "vakur sesli davullar", ay yıldızlı al bayrağın gölgesinde bir araya gelerek gençleri harbe davet etmektedir. Şair bu atmosferde mevcut halin tablosunu şöyle nazmeder:

Bugün Şark'ın nur yüzüne matem çökmüş;
.....
O mübarek Tanrı dağı
Ulu Kabe derin derin inildiyor,
Kafkas yolu Şat vadisi, Nil ırmağı
Boğaz önü kurtarıcı el istiyor. (s.6)

Daha sonra büyük Türk coğrafyasında emperyalist güçlerin uyguladığı zulme dikkat çeken şair, gelişen hadiselerin bizi tahkir ettiğini söyler:

Bu toprakta şimdi gülen, öğündüren bütün şeyler
Biz Türklere kaygu verir, biz Türkleri tahkir eder. (s.8)

Bu tehlike karşısında, Türk kızına ve delikanlısına düşen görevi Mehmed Emin şöyle belirtir:

Yurdun böyle felaketli günlerinde.
Onun yayla, köy, kasaba her yerinde
Her kahraman delikanlı
En sevgili vücudlardan uzaklaşır
Her genç zevce her nişanlı
Bir kız kardeş kalbi gibi duygu taşır. (s. 11)

Memleketin genç kızlarından, cepheye gidecek delikanlıların bir isteği vardır:

Bizi sizler türkülerle yolcu edin;
Ruhumuzda hiddet, gazap, kin titretin.
.....
Siz şefkatle biz kuvvetle çalışarak
Şu sevgili vatanımız kurtulacak. (s. 15)

Başarının ön şartı cephe ile cephe gerisinin birlik ve bütünlük içinde ol-

Levent Sahverdi Arşivi

masıdır. Cepheye gidenler geride bıraktıklarını teselli ederler. Onların tek isteği vardır:

Ağlamayın bizlere siz
Güle güle veda edin
Vatan için o lekesiz
Dudaklarla dua edin! (s.16)

Bu duygu ve düşüncelerden sonra Çanakkale Boğazı ve Gelibolu'nun bizim için ne kadar önemli olduğuna dikkat çeken Mehmed Emin, kuvvetli bir tarih şuuru ile;

"Bizler burda yedi asrın tarihini okuyoruz
Bu mübarek topraklara basıyorken korkuyoruz" der.

Çünkü bu mübarek topraklarda başta Rumeli fatihi Süleymen Paşa olmak üzere ecdad yatmaktadır. Boğazın manevi bekçileri, bugün Çanakkale'de çarpışan ordumuza seslenerek onları harbe teşvik eder:

Ey Osman'ın asil nesli!
Kanımızla yoğrulan bu mübarek güzel ili
İstanbul'a kilit olan
Bu sevgili toprakları düşmanlara çiğnetmeyin!
Her dağından kumsalından
Tekbir gelen bu yurtları, Avrupa'ya terk etmeyin
İstanbul'un, memleketin ümitleri bütün sizde;
Şark'ın Garb'ın istikbali bugün sizin elinizde! (s. 18)

Bu sese Türk ordusunun kahraman evlatları şöyle karşılık verir:

Ey atalar, ey yurt için uğraşanlar
.....
Bize sizin yattığınız kanlı toprak
Yedi kat gök Tanrı şahit olsunlar ki;
Düşmanların bizden almak istediği
Topraklara yad ayaklar basmayacak.
Biz hepimiz siperlere giriyorken
Bu yerleri birer mezar bileceğiz
Hayatının hukukunu biz gençlerden
Dava eden vatan için öleceğiz. (s. 22)

Levent Sahverdi Arşivi

Bu azim, samimiyet vatan sevgisi ile dolu yiğit Türk erlerinin dünyaya ve özellikle de Çanakkale'deki düşmanlara kısa ve net bir mesajı vardır:

> Türk yurduna yaklaşanlar burda iki şey bulurlar:
> Öldürücü bir demir el, bir de kanlı derin mezar!.. (s. 27)

Mehmet Emin Bey'in bu mısralarla dile getirdiği Çanakkale müdâfîlerinin mesajını maalesef düşman güçleri dokuz ay boyunca anlamak istememişler ve bu süre zarfında Gelibolu yarımadasını kana bulamışlardır. Neticede ise îman dolu sinesini düşmana siper eden ve "Çanakkale geçilmez" dedirten Türk askerinin mesajı yerini bulmuş; Türk'ün "öldürücü demir el"iyle tanışan düşmanlar geride "kanlı derin mezar"lar bırakarak Çanakkale'yi terk edip gitmek zorunda kalmışlardır.

Mensur Eser

Enver Paşa'nın İstanbul'dan gönderdiği heyetin bir benzerini yaklaşık üç ay sonra Cemal Paşa Suriye'den yola çıkarır. Cemal Paşa o sırada 4. Ordu komutanı olarak Suriye ve havâlisinin idaresi ile meşguldür. Bölgede Osmanlı devletine karşı İngiliz ve Fransızların kışkırttığı Araplarla büyük bir mücadele içinde olan Paşa yörenin ileri gelenleri ile kurduğu diyaloğu Ortadoğu'da birlik ve beraberliğin tesisi istikametinde değerlendirmeye çalışmaktadır.

Bu sırada Çanakkale Cephesi'nde başta İstanbul olmak üzere Osmanlı coğrafyasının dört bir yanından gelen yiğitler tarihin sayfalarına büyük bir destan yazmaktadır. Şam ve yöresinde ayrılıkçı Arap çeteleri ile uğraşan Cemal Paşa hem Çanakkale cephesindeki kahramanları tebrik ve tebcil etmek hem de buradaki birlik ve bütünlük atmosferini idaresindeki topraklara taşımak üzere Çanakkale Cephesi'ne bir heyet gönderir.

Devrin basınında "Suriye Heyet-i İlmiye ve Edebiyesi" olarak adlandırılan heyette bulunanların çoğunu "din adamları", bölgede çıkan "gazetelerin sahibi ve yazarları" oluşturmaktadır. Esad Şâkir Efendi[12] başkanlığında 1915 yılı Eylül ayı sonlarına doğru İstanbul'a gelen heyette şu isimler bulunmaktadır:

---

[12] Esad Şâkir hakkında bkz. Falih Rıfkı Atay, **Zeytindağı**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1998, s.52-55.

Levent Sahverdi Arşivi

Suriye Müftüsü Ebü'l-hayr Abidin, Beyrut Müftüsü Mustafa Necâ, Halep Müftüsü Muhammed Abîsî, Kudüs Şâfiiye Müftüsü Tahir Ebü's-suûd, Antab Müftüsü Rıfat, Hayfa Müftüsü Muhammed Murad Efendiler.

Suriye Heyeti: Abdülmuhsin Ustuvânî, Atâ Aclânî, Abdülkadir Hatib, Taceddin, Tevfik Atâsî, Ahmed Geylânî, Muhammed ez-za'l, Muhammed Halebî Efendiler.

Beyrut Heyeti: İbrahim Ali, Rıfat Tuffâha, Abdülkerim Avîza, , Mehasin Ezherî, Abdurrahman Azîz, (Lübnan'dan) Şeyh Abdülgaffar Efendiler.

Haleb Heyeti: Muhammed Habîb el-Âbîdî, Abdüllatif Haznedar, Bedreddin Na'sânî Efendiler.

Kuds-i Şerif Heyeti: Ali Rîmâvî, Selim Yakubî Efendiler.

Sahhâfiye Heyeti: Beyrut'ta el-İkbâl gazetesi sahibi ve muharriri Abdülbasît Ünsî, Beyrut'ta el-Belâğ gazetesi sahibi ve muharriri Muhammed el-Bâkî, Şam'da Ebâbil gazetesi sahibi muharriri Hüseyin Habbal, Şam'da el-Muktebes gazetesi sahibi ve muharriri Muhammed Kürd Ali Efendiler,[13]

İstanbul'da bir süre kalan ve çeşitli ziyaretlerde bulunan heyet Padişah tarafından da kabul edilir. Huzûr-ı şâhânede Sultan Reşat ile heyet arasında geçen şu konuşma ziyarete ne kadar önem verildiğini göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Padişah heyete hitaben;

- "Çanakkale'ye gitmek istiyor musunuz? Suâlini îrad buyurdular. Bütün heyet:

- "Evet gideceğiz!" cevabını verdi. Bunun üzerine zât-ı şâhâne :

- "O halde gidiniz, sizin oraya muvasalatınızda ahvâlin daha ziyâde kesb-i sükûn edeceği me'mûldür" buyurdular".[14]

İstanbul'daki ziyaretler tamamlanıp artık Çanakkale Cephesi'ne gidecek olan heyete mihmandarlık yapmak üzere Kassâm-ı Umûmî Müşâviri Uryânîzâde Ali Vahid[15] görevlendirilir. Ali Vahid Mihmandarlığında bulun-

---

[13] "Suriye Heyet-i İlmiye ve Edebiyesi", **Donanma**, No: 111-62, 1 Teşrîn-i evvel 1331, s.979.

[14] "Suriye Heyet-i İlmiye ve Edebiyesi", **Tanin**, N.2447, 26 Eylül 1331, s.3.

[15] Uryânîzâde Ali Vahid (Ali Vahid Uryânî) 1879'da İstanbul'da doğdu. İlk tahsilini Haseki'de Evliya Mekteb-i İbtidaiyesinde yaptı. 1904'te Beyazıt Camii Dersiamlarından Hadimî Hasan Efendi'den icâzet aldı. İlk vazifeye 23 Haziran 1895'te Meşihat Sicil-i Ahval

Levent Şahverdi Arşivi

duğu heyetle birlikte Çanakkale cephesine gider ve "Çanakkale cephesini ziyaret edip de susmak, gördüklerinden bahsetmemek insanın elinden gelmez" düşüncesiyle orada aldığı notları "Çanakkale Cephesi'nde Duyup Düşündüklerim"[16] adlı kitapta bir bütün halinde okuyucuya takdim eder.

Ali Vahid'in eseri gezi yazısı mahiyetinde olup 36 sayfalık küçük bir kitaptır. Kitabın son sayfasında "Tarih-i tahrir 12 Kânûn-ı evvel 1331" notu vardır. Bu nottan anlaşıldığı üzere 1915 yılında yazılan eser, ancak 1916 yılında kitap olarak basılabilmiştir. Kitabın kapağındaki "Hasılatı tamâmen Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne Aittir" ifadesinden anlaşıldığı gibi Uryânîzâde, kitabın satışından elde edilecek gelirin tamamını Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne bağışlamıştır.

Ali Vâhid, otuz altı sayfanın yarısından fazlasını cephede gezip gördüklerine ayırır. Devam eden sayfalarda Liman Paşa ile görüştükten sonra bindiği arabanın Hacı Mehmed adındaki binicisinden dinlediklerini yazar. Uryânîzâde kitabının son sayfalarını ise bilhassa İstanbul halkına hitaben kaleme alır ve şu çağrıda bulunur:

"...Hele siz İstanbullular! Düşünün daima şu askerleri düşünün! Bakın, görün! Onlar ne gayretler gösteriyorlar, nasıl hayatlarını hiçe sayıyorlar. Arslanlar gibi vatanı müdafaa ettikleri halde asla öğünmeyip hep ağırbaşlı davranıyorlar; sessiz sedasızca vazifelerini görüyorlar. Siz bu mahviyete bakıp da sakın onlara karşı gayr-ı mütehassis kalmayın, düşünün! Malsa mal.. Cansa can.. Ne lazımsa onu seve seve ordunun emrine âmâde kılın!..." (s.34)

Şubesi Katibi olarak başladı.30 Mart 1910-25 Mart 1911 tarihleri arasında Eyüp Kadılığında bulundu. 23 Kanun-ı evvel 1330'da Muhallefat-ı Umumiye Kassamlığı Müşavir-i Saniliğine atandı. 1921'de Ankara Sultanisi Ulum-ı Diniye Muallimliğine, 1923'te Şura-yı Evkaf Âzâlığı'na, 1925'te ise Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşavere Âzâlığı'na tayin edildi. Bu görevde iken Köy Hocası adlı bir dergi çıkardı. 1932'de kendi isteği ile emekliye ayrıldı ise de yine talebi üzerine 1937'de tekrar aynı göreve tayin edildi. Bu görevde iken 21 Temmuz 1940 tarihinde Ankara Numune Hastanesi'nde vefat etti. Eserlerinden bazıları şunlardır: Asker İlmihali(1939); Vücut Sağlığı; Köy Hatibi; Köylü İlmihali, Türkçe Hutbeler (1928) Daha geniş bilgi için bkz. **Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü (1924-1989)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank., 1989, s.60; Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, C.1, İst., 1980, s.317-318

[16] Uryânîzâde Ali Vâhid, **Çanakkale Cephesinde Duyup Düşündüklerim**, Necm-i İstikbal Mat., Dâr-ül- Hilâfet-ül Âliyye (İstanbul), 1332, 36 s.

Levent Sahverdi Arşivi

Uryânizâde Ali Vâhid'in bu "risalesinin bilhassa baş tarafları, dikkat çekmemesine rağmen, güzel bir seyahat edebiyatı örneğidir. Eserin diğer bir özelliği ise Atatürk'ten bahseden ilk mensur kitap olmasıdır."[17] Uryânîzâde, Mustafa Kemal'i "Anafartalar'ın en nazik bir zamanında aldığı tertibâta istinaden bütün İslamların ve müttefiklerimizin şükran borçlu oldukları bir komutan olarak nitelendirir:

"Ertesi günü Anafartalar grubuna gitmek üzere ale's-sabah hareket olundu. O grupta da bu heyet bir gün yaşadı ki dünyada tarif kabul etmez. İstikbal, hüsn-i kabul, mihmannüvazlık olsa da "Allah" için bu kadar olur.(...)

*Bu grubun kahramanı **Mustafa Kemal Bey'e**, bu büyük kumandana bütün İslâmlar ve müttefiklerimiz medyun-ı şükrandır. Anafartalar'ın en nazik bir zamanında **Mustafa Kemal Bey'in** aldığı tertibat, ve tertib ettiği bir hücum sayesinde boğaz büyük bir tehlikeden kurtulmuştur.*

*Heyet-i ilmiye bu zât-ı şerife esâsen ani'elgıyâb gönül vermişdi. Memduhları öyle bütün kemâlâtıyla karşılarında tecelli edince hepsi bülbül oldu, şakıdı. Her biri hissiyatını bir başka şekilde meydana koydu. **Mustafa Kemal Bey** de bilmukâbele beyân-ı ihtisâsât ederek heyeti büsbütün kendine meftun etti..."* (s.19-20)

Sonuç

"Yeni Türkiye'nin önsözü" olarak değerlendirilen Çanakkale Muharebeleri'nden başlamak üzere Türkiye Cumhuriyeti tarihine damgasını vuran ve dolayısıyla da kendisinden en fazla söz edilen; hakkında kitaplar yazılan kişi şüphesiz ki Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Türk milletinin yetiştirdiği bu askerî ve siyasi deha sahibinden yalnızca tarih kitapları bahsetmez, o "edebî eser kahramanı" olarak da Türk edebiyatında yer almaktadır.[18] Öyle ki Cumhuriyetten günümüze Atatürk'ü konu alan ve edebiyat sahasına dahil edilebilecek eserler bir hayli yekün oluştur-

---

[17] Kitabın bu özelliğine ilk işaret eden kıymetli edebiyat araştırmacısı Nâzım H.Polat'tır (**Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti** , K.T.B.Yay., Ank., 1991, s.166) Biz de "münhasıran" bu konuyu araştırmamız neticesinde Uryanizâde'den (1916'dan) önce yayımladığı mensur kitapta Mustafa Kemal (Atatürk)'e yer veren başka bir yazar tespit edemedik.

[18] İnci Enginün, "Edebî Eser Kahramanı Olarak Atatürk", **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, Dergah Yay., 2.bsk., İst., 1991, s.451-457.

Levent Sahverdi Arşivi

maktadır. O sebeple Türk Edebiyatında bir "Atatürk edebiyatı"ndan bahsetmek mümkündür.

Mustafa Kemal ATATÜRK'le (direkt ya da dolaylı olarak) ilgili bu güne kadar pek çok şiir, hikaye, roman, tiyatro vadisinde eser kaleme alınmıştır.[19] Özellikle şiirlerin sayısı oldukça fazladır ve bu şiirlerin derlenmesinden oluşan bir çok antoloji hazırlanmıştır.[20] Bu manzum ve mensur eserlerin çoğu kurtuluş savaşı yıllarında veya daha sonraki yıllarda yazılmışlardır. Oysa bizim yukarıda bahsettiğimiz eserler çok daha önceki bir tarihte kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu eserler Atatürk'ün önemine yıllar önce işaret etmesi bakımından tarihî bir öneme sahiptir.

Biz buradan hareketle makalemizde konunun bütüncül yapısına değil "ilk eser" boyutu üzerine eğildik. Zira bu güne kadar yaptığımız araştırma sonucunda konunun bu yönünü "münhasıran ele alan bir araştırma"ya rastlamadık.

Nazmımızda Çanakkale Muharebeleri[21] isimli yüksek lisan tezimizi hazırlarken dikkatimizi çeken bu husus bizi böyle bir araştırmaya sevk etti. Elbette "ilk eser" ifadesinin çok iddialı bir tespit olduğunun farkındayız. Ancak hem bizden önce konuya dikkat çeken kıymetli araştırmacılardan öğrendiğimiz bilgi hem de bizim "münhasıran araştırmamız" neticesinde vardığımız sonuç "şimdilik" söz konusu bu eserlerin "ilk" olduğu yönündedir. Bununla birlikte daha önceki bir tarihte basılmış eser var ise bilenlerin bahsetmesi bizi son derece memnun edecektir.

---

[19] Geniş bilgi için bkz. İnci Enginün, **a.g.e.**, s.451-493; Hilmi Yücebaş, **Edebiyatımızda Atatürk**, Dizerkonca Mat.,İst.,1960; Aydın Oy, **Şiir Dünyamızda Atatürk**, T.D.K.Yay., Ank., 1989.

[20] Bunlardan bazıları şunlardır:Behcet Necatigil, **Atatürk Şiirleri**, T.D.K.Yay., Ank., 1963; Mehmet Kaplan-Necat Birinci, **Atatürk Şiirleri Antolojisi**, K.T.B.Yay., Ank., 1992; Muzaffer Reşit, **Atatürk Şiirleri Antolojisi**, Varlık Yay., İst., 1950; Vecihi Timuroğlu, **Atatürk Şiirleri**, K.T.B.Yay., Ank., 1994; Yekta Güngör Özden, **Atatürk Şiirleri**, Bilgi Yay., Ank., 1994; Necdet Alpay, **Türk Şiirinde Atatürk**, Hürriyet Yay.,1.bsk., İst., 1980.

[21] Ömer Çakır, **Nazmımızda Çanakkale Muharebeleri (1915-1928)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Mustafa Kemal ATATÜRK'le ilgili Türk Edebiyatında pekçok şiir, hikaye, roman ve tiyatro türünde eser kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Atatürk'ten bahseden ilk manzum eser Mehmet Emin YURDAKUL'un Ordunun Destanı adlı şiiridir. İlk mensur eser de Uryânîzâde Ali Vahid'in Çanakkale Cephesinde Duyup Düşündüklerim adlı kitabıdır.

Makalede bu iki eserin "ilk olma özelliği" üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyatımızda Atatürk, Türk Edebiyatı, Çanakkale Savaşı, Mustafa Kemal, İlk Eser.

ABSTRACT

In Turkish Literature many poems, stories, novels and drames have been written about Mustafa Kemal ATATÜRK. Among them the firs poem that mention about Atatürk is Mehmet Emin YURDAKUL's "Ordunun Destanı". And the first prose book mentioning about Mustafa Kemal is Uryânîzâde Ali Vahid's Çanakkale Cephesinde Duyup Düşündüklerim.

The article deal with its being first of this kind.

Key Words: Atatürk in our literature, Turkish Literatüre, Çanakkale War, Mustafa Kemal, The first work.

Levent Sahverdi Arşivi

YENİ DOĞUŞ: MANİSA HALKEVİ DERGİSİ

Yrd.Doç.Dr.Nejdet BİLGİ*

Giriş

Manisa'da basın hayatının 1930'lu yılların ortalarına kadar yeterli seviyeye ulaşamadığı bilinmektedir. Hatta 1926-1933 yılları arasında Manisa şehrinde yayınlanan herhangi bir süreli yayından söz edilememektedir. En azından kataloglara girmiş veya Manisa ile ilgili yayınlarda işaret edilmiş bir süreli yayın bulunmamaktadır. Ancak Manisa Halkevi'nin açılmasından sonra şehir yeniden süreli bir yayına kavuşabilmiştir.

Bilindiği üzere Halkevleri ülke çapında yayılarak, kapatılan Türk Ocakları'nın yerine ikame edilmiştir. Halkevleri'nin ağırlıklı olarak üzerinde durduğu kültürel faaliyetler, özellikle yayın alanında kalıcı izler bırakmıştır. O günün şartlarında imkansızlık ve fedakarlıklarla yayınlanan dergi, kitap ve broşürler, günümüzde sosyal bilimlerin hemen her alanında kaynak olma özelliğini taşımaktadırlar. Nitekim Manisa Halkevi'nin yayınladığı *Gediz* dergisi ile Manisa tarih, coğrafya ve kültürüne ait eserler bunlara örnektir[1].

Manisa Halkevi'nin *Gediz*'den önce yayınladığı iki dergi daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki 17 sayı yayınlanan *Yeni Doğuş*, ikincisi de 3 sayı yayınlanan *Bozkurt*'dur[2]. Ancak her ikisi de *Gediz* kadar ün yapamamışlar-

---

* Celal Bayar Ünivesitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

[1] Manisa Halkevi'nin yayın faaliyetleri hakkında bkz. Hakkı Uyar, **Cumhuriyet Döneminde Manisa'da Eğitim (1923-1950)**, (DEÜ AİİTE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir 1993, s. 68-72; Müslime Şen, "Manisa Halkevi Yayınları ve Yerel Tarih Çalışmaları Örneği", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, II/6-7, İzmir 1997, ss. 147-156.

[2] Mahmut H. Şakiroğlu, "Halkevi Dergileri ve Neşriyatı", **Kebikeç**, II/3 (1996), s. 133'te Manisa Halkevi'nin *Bozkurt* ve *Gediz* adlı iki dergisinin bulunduğunu, s. 138'de *Gediz*'in ilk 14 sayısının *Yeni Doğuş* başlığını taşıdığını, s. 142'de de "*Gediz* dergisinin ilk 12 sayısının adı"nın *Yeni Doğuş* olduğunu yazmaktadır. Halbuki *Yeni Doğuş* dergisi Manisa Halkevi'nin üç dergisinden birisi ve ilkidir. Ayrıca 12 veya 14 sayı değil, ikisi birleştirilmiş olmak üzere 17 sayı yayınlanmıştır. *Gediz*'in tam koleksiyonunun Milli Kütüphane'de bulunduğunu be-

Levent Sahverdi Arşivi

dır. Aslında, muhteva bakımından da *Gediz*'le kıyaslanamayacak seviyede oldukları söylenebilir. Fakat *Gediz*'den önce önemli bir tecrübe birikimi yarattıkları ve *Gediz*'in daha dolgun muhtevaya sahip olmasında etkili oldukları muhakkaktır[3].

Yeni Doğuş dergisi aynı zamanda alfabe değişikliğinden sonra Manisa'da yayınlanan ilk süreli yayın olma özelliğini de taşımaktadır. Bu bakımdan yalnız *Gediz* için değil, *Gediz*'den önce Manisa'da çıkan gazeteler için de bir örnek veya tecrübe olmuştur.

A. Yayın Bilgileri

İlk sayısı Cumhuriyet'in 10. Yıldönümünde çıkarılan *Yeni Doğuş*, aylık olarak yayınlanmakla beraber, bu periyoduna her zaman uyamamıştır. Temmuz-Ağustos 1934 sayıları (9-10) ile Eylül- Ekim (1 inci Teşrin) 1934 (11-12) sayıları birleştirilerek çıkarılmıştır. Aralık (1 inci Kânun) 1934'te yayınlanması gereken 13. Sayı ise Ocak (2 inci Kânun) 1935'te yayınlanmıştır. Yine Mayıs 1935'te yayınlanması gereken 17. ve son sayı da bir ay sonra, Haziran 1935'te yayınlanmıştır. Dergi toplam 17 sayı olmakla beraber, iki kez birlikte çıkarılan sayılardan dolayı aslında 15 sayı yayınlanmıştır.

Ebadı 19x26,5 cm olan derginin, hemen her sayısı 16 sayfa olarak yayınlanmıştır. Yalnızca 9-10. Sayı 19, 13. Sayı da 14 sayfa olarak yayınlanmıştır. "Orijinal bir kapak içinde çıkan bu mecmuanın"[4], tespit edebildiğimiz tek koleksiyonu İzmir Milli Kütüphanesi'ndedir ve yalnızca ilk sayısının kapağı bulunmaktadır. Diğerlerinin de kapağı olduğu, fakat ciltleme sırasında söküldüğü anlaşılmaktadır.

Derginin imtiyaz sahibi Avni Gemicioğlu, neşriyat müdürü ise Rıza Külahtaşoğlu'dur. İdare yeri ise Manisa Halkevi'dir. *Yeni Doğuş* dergisinin ilk sayfasında yer alan başlığının altında bulunan, "Her Ayın Birinde Çıkar" ifadesi, 13. Sayıdan başlayarak "Her Ayın İptidasında Çıkar" şeklinde de-

---

lirtmesine ve yaptığı çalışmalar sırasında ilk sayılarını da görmüş olması ihtimaline rağmen, Şakiroğlu'nun yazısındaki yanlışlıkların nereden kaynaklandığı anlaşılamamaktadır. Halkevleri dergileri hakkında yapılan bir çalışmada ise, *Yeni Doğuş*'un da *Bozkurt*'un da adı geçmemektedir. Bkz. Nurettin Güz, **Tek Parti İdeolojisinin Yayın Organları Halkevleri Dergileri (1932-1950)**, Ankara 1995.

[3] *Gediz* dergisi için bkz. Necla Türkçapar Günay, **Gediz Bibliyografyası**, Akademi Kitabevi, İzmir 1999; Güz, *a.g.e.*, ss. 110-112.

[4] **Ülkü**, III/15 (Mayıs 1934), s. 225.

Levent Sahverdi Arşivi

giştirilmiştir.

Derginin basıldığı matbaalar ise muhteliftir. İlk sayı İktisat Matbaasında (muhtemelen İzmir'de), 2. Sayı belirtilmemiş (muhtemelen Meşher'de), 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sayılar Meşher Matbaası'nda (İzmir), 9-10, 11-12 ve 13. sayılar Ticaret Matbaası'nda (İzmir), 14, 15 ve 16. sayılar Suhulet Matbaası'nda (Manisa) ve 17. Sayı da Kolaylık (eski adı Suhulet) Basımevi'nde (Manisa) basılmıştır. Buna göre 15 kez yayınlanan derginin ilk 11 sayısı İzmir, son dört sayısı Manisa matbaalarında basılmıştır. Derginin bütününde ve özellikle ilk sayılarında çok denilebilecek miktarda dizgi hataları bulunmaktadır.

Derginin ilk sayısında yıllık aboneliğinin 120 kuruş olduğu belirtilmektedir. Buna göre her sayısının fiyatı 10 kuruştur. Ancak elimizdeki son sayıda (17.) derginin fiyatının 5 kuruşa indirildiği ve gençlerin ilgisinin beklendiği belirtilmektedir.

B. Derginin Amacı

Derginin yayın amacıyla ilgili ilk bilgi ilk sayının önsözünde şu şekilde yer almaktadır: "*Yeni Doğuş' birçok diplomatların 'ölüme mahkum hasta' dedikleri bir memleketi yeniden doğuran, yaratan, yoktan vareden bir deha güneşinden aldığı ışığı, velevki bir zerre olsun, güzel Manisa ile komşu şehirlere aksettirmeğe çalışacaktır. Bir zerreden bir küre yapan inkılapçıların himmetiyle 'Yeni Doğuş'un da, evvela soluk ve sönük bir kızıllık ile doğarak az zamanda ışığı dünyaya yayılan bir güneş gibi yurdumuzun her köşesini aydınlatacağını ümit ediyoruz. 'Yeni Doğuş' her büyük şey gibi Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü bayramından doğduğu için bu çok uğurlu gününün ebedi hatırasını her zaman taşıyacaktır.*"

Bu veciz ve edebi ifadelere göre dergi, ölüme ve yok olmaya mahkûm edilen Türk milletini ayağa kaldıran ve adeta yeniden doğuşunu sağlayan dehadan yani Atatürk'ten aldığı her ışığı çevreye yayacaktır. Ayrıca derginin Cumhuriyetin Onuncu yıldönümünün hatırasını yaşatmak amacıyla, 29 ekim 1933'te yayın hayatına girdiği de belirtilmektedir. Ülkenin her yerinde olduğu gibi, Manisa'da da Onuncu yıl kutlamalarının büyük ilgi gördüğü bilinmektedir[5]. Bu ilgi Yeni Doğuş dergisinin yayın hayatına girmesiyle kalıcı bir

---

[5] Mevlüt Çelebi, **Atatürk ve Manisa**, Manisa 1997, ss. 64-84. Derginin ikinci sayısındaki bir yazıda kutlamalardan şu şekilde söz ediliyor: "*Kendi hesabıma söylüyorum. 48 [yıllık] bir hayat taşıyorum, bütün ömrümde bu bayramın ebedî zevkleri kadar beni bayıltıcı sevinçler içinde bırakan bir bayram hatırlamıyorum. Bütün millet de benimle aynı duyguda idi. Bütün halkı sinesine toplıyan cumhuriyeti, kutlulumak için köyler araba ve atlarıyla Manisa'ya*

Levent Sahvedi Arşivi

özellik kazanmıştır.

Halkevleri, yeni rejimin anlayışlarının yerleştirilmesine çalışacak kuruluşlar olduğu gibi, bulundukları yerlerde bir kültür çevresi, kültürel hareketlilik oluşturmak görevini de üstlenmişlerdir. Nitekim Fevzi Lütfi Bey, dergide yer alan konuşma metnine göre bu konuda şunları söylemektedir[6]: "*Fikir hareketleri, fikir arayışları ve heyecan yaşatma kabiliyetinde olan milletlerin ve insanların işidir. Kültür bünyesi basit ve cılız bir cemiyette fikir yoktur. Hayat yoktur, heyecan yoktur. Fikre kültür hareketi vermiyen, durduğu noktada kalan, yeni fütühat peşinde yeni atılışlar yapmıyan durgun bir milletin havasında ancak inhilâl ve bozgunluk unsurları gıdalanır.*" Şüphesiz dergi ve kitap yayını, bu hareketliliğin en kalıcı yanlarını oluşturmaktadır.

Ancak, Manisa Halkevi'nin fikir ve kültür hareketliliği sağlamak amacıyla yayınlamaya başladığı *Yeni Doğuş*, Manisalılar'dan beklenen ilgiyi görememiştir. Nitekim, derginin 8. Sayısında yer alan bir yazıda bu durum dile getirilmektedir[7]. Yazıda, "Manisa halkevinin mecmuası Manisa'da hiç denilebilecek kadar az satılıyor" denilerek, bu durumun dikkat çekici olduğu vurgulanıyor. "Her insan kendi doğduğu yerin en büyük müdafiidir ve böyle olmak lazım gelir" görüşünün ortaya konulduğu yazıda, Manisa'da gençlik faaliyetlerinin durgun olduğu ve bir nemelazımcılık zihniyetinin bulunduğu belirtildikten sonra, mesele şu şekilde ele alınıyor: "*Manisa'da çıkan bu mecmuayı Manisalılara munis göstermek için çalışıyoruz. Fakat neşemizin artması için yazılarımızın okunmasını isteriz. Aydan aya her aile bu mecmuanın bir nüshasına on kuruş verebilir: Bundan bir şey çıkmaz. Fakat Manisa halkevinin mecmuası yaşar. Bu hüsnüniyet ve samimi düşünceyle bir çare düşündük: Manisa halkevinin mecmuasını muhterem ve tanınmış zevatın adreslerine hususi olarak takdim etmek.*

Fena bir fikir değil diye takdim ettik. Bu ihtiramı nefsinde toplamış faziletli insanlar bu hareketimizi memnuniyetle, hatta bir az da takdirle karşıladılar. Kendilerine gösterdikleri nezaket ve incelikten dolayı teşekkür ederiz.

---

taşınmışlardı... Altmış bin kişilik irili ufaklı bir halk cumhuriyet meydanında ve gök kubbenin altında, cumhuriyetin onuncu yıl marşını gönüllerinden fışkıran bir heyecanla hep bir ağızdan söylediler." Mustafa Nuri, "Altı Ok I Cumhuriyetçiyiz", **Yeni Doğuş**, S. 2, 1 1inci Kânun 1933, s. 2.

[6] "Fevzi Lütfü Bey'in Evimizin Açılma Günü Söyledikleri Nutuk", **Yeni Doğuş**, S. 1 29 1nci Teşrin 1933, s. 16.

[7] ***, "Şuna Buna Dair..", **Yeni Doğuş**, S. 8, 1 Haziran 1934, s. 13-14.

Levent Sahverdi Arşivi

Fakat burada utanarak üzülerek kaydetmeliyiz ki bazı zevat da mecmuayı geri vermek tuhaflığında bulundular. Bunlar gençlerdir? Burada isimlerini zikretmekten teeddüp ediyorum. Bunlar, hamal Ahmet ağa, bakkal Mehmet Ağa, arabacı Rüstem ağa.... değildir. Bunlar, memleketin içtimai muhitinde yüksek birer mevki ve birer şöhret temin etmiş olan muhterem zevattır.

(...) Mecmuayı niçin iade ettiler. Bu hareket şüphesiz büyük bir tahkirdir. Bu tahkir on kuruş kaybettiğimizden doğan bir teessür değil, yüzümüze fırlatır gibi hareketlerinden doğan bir iştir. (...) Biz, bu büyük ve muhterem isimler arasında isimlerini zikretmekle kendilerine de kıymet verdik. Eğer onları istisna etmiş olsaydık bu nezaketsizliği biz yapmış olurduk. Fakat buna layık olmadıklarını bugün anlıyoruz. Ve ilave ediyoruz bu itibara layık olmıyan bu zevatı da muhterem isimler arasında saymakla hataya düşmüşüz bizi af buyursunlar!"

Bu yazıdan sonra 13. Sayıda derginin amacına ilişkin kısa bir yazı daha çıkmıştır. "İnkılap ve bilgi" yolunda, "gönül ve ülkü birliği" ile millete yararlı bir iş yapmak amacıyla yayınlanan dergideki yazılarda, herhangi bir kişiyi gücendirecek izler aranmaması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca, kişileri hedef alan yazılar gönderilmemesi, gönderilecek yazıların "inkılap ve bilgi yayımına" uygun olması da istenmektedir[8]. Dolayısıyla, açıkça belirtilmemekle beraber, dergide yer alan bazı yazıların alınganlıklara yol açtığı, gönderilen bazı yazıların da "inkılap ve bilgi yayımına" uygun olmadığı için basılamadığı anlaşılmaktadır.

Eldeki koleksiyona göre, *Yeni Doğuş*'un son sayısı Haziran 1935 tarihini taşımaktadır. Son sayıda derginin ilgi görmediğine ilişkin bazı ipuçları bulunmaktadır. Mesela "Dileğimiz" başlığı altında dergiye gönderilecek yazıların öz Türkçe yazılmış olması ve bütün yazıların Halkevi Kütüphane ve Neşriyat Kolu başkanlığına gönderilmesi istenmektedir[9]. Anlaşılan yeni kelimelerle kaleme alınmış yazı bulmakta sıkıntı çekilmektedir. Yine aynı sayının sonunda, "Sayın Okurlarımıza" başlığıyla şu duyuru bulunmaktadır[10]: "*Evimiz gibi bu mecmua da halkımızındır. Münevverlerimizin ulus yükselmesine yarayan bütün faydalı fikirlerine sayfalarımız açıktır. Türk gençliğinin ulusal duygularını halkımıza sunmak ve yaymak ödevini başarmağa çalışan ve fiatı da beş kuruşa indirilen mecmuamıza; gençliğin daha çok bağlantısını*

---

[8] "Yolumuz ve Amacımız", **Yeni Doğuş**, S. 13, İkinci kânun 1935, s. 1.
[9] **Yeni Doğuş**, S. 17, Haziran 1935, s. 14.
[10] **Yeni Doğuş**, S. 17, Haziran 1935, s. 16.

Levent Şahverdi Arşivi

özler ve Halkevi Neşriyat Koluna değerli yazılar gönderilmesini dileriz."

Bu duyuru, *Yeni Doğuş*'un ayakta kalabilme uğrundaki son duyurusu ve çabası olarak derginin sayfaları arasında yer almıştır. Dergi yeni rejimin ilkelerini ve kültür anlayışını savunan ve yaymaya çalışan, amatör bir çabanın simgesi kabul edilebilir. Fiyatını yarıya indirmesine rağmen ilgi görmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca muhteva açısından aldığı eleştiriler de uzun ömürlü olmasını engellemiş olabilir. Fakat, Manisa Halkevi dergi yayın çabalarına ara vermemiştir. 1936 yılı içinde *Bozkurt* adıyla yalnızca üç sayı çıkarılabilen geçişten sonra 1937 yılında *Gediz*'i yayın hayatına sokmuştur. 1950 yılı ortalarına kadar yayınlanan *Gediz* ise Halkevlerinin yayın amaçlarına uygun çizgisiyle, Manisa'nın kültür hayatında önemli bir iz bırakmıştır.

C. Muhtevası

19 Şubat 1932 tarihinde kurulan Halkevleri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir alt kuruluşu olmakla beraber, genel çerçevesi belirlenmiş kültür kurumları niteliğini taşımışlardır. Genel merkezi olmayan, her biri diğerinden bağımsız yönetilen Halkevlerinin, birçok bakımdan merkezî kontrol ve yönlendirmeye tâbi tutuldukları bilinmektedir. Nitekim hangi alanlarda çalışmalar yapacakları, dergilerinin adlarının ne olacağı Cumhuriyet Halk Partisi Genel Merkezi tarafından belirlenmekte idi[11]. Genelde Halkevleri için belirlenen çalışma alanları, dergilerin yayın konularının ve içeriklerinin yönünün de belirleyicisi olmuştur. Ancak belirlenen içerik dolayısıyla, aynı şeylerin yayınlanması değil, her mahallin kendine özel yönlerinin, genel bakış açısına uygun olarak ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu bakımdan, yerel kültür özelliklerinin belirlenmesi ve bunların Türk kültürü içinde tamamlayıcı unsur olarak değerlendirilmesi söz konusudur.

Halkevleri tarafından yayınlanan dergilerin bir kısmı bu çerçevede yayın yapmaya çalışmışlardır. Ama önemli bir kısmının istenilen nitelikte yayınlanamadığı da bilinmektedir. Hatta bunlardan bazılarının yayın bilgileri incelendiğinde Halkevleriyle ilgisini kurmak bile mümkün değildir. Yerel bir kültür veya edebiyat dergisi görüntüsüne sahiptirler.

Daha çok mahalli konulara yer veren ve vermesi istenilen Halkevi dergileri arasında, bu özellikleri taşımayanlardan birisi de *Yeni Doğuş*'tur. Nite-

---

[11] Ömer Türkoğlu, "Halkevlerinin Kuruluş Amaçları, Örgütsel Yapısı ve Bazı Uygulamaları", **Kebikeç**, II/3 (1996), s. 99-101.

Levent Sahverdi Arşivi

kim derginin 6. Sayısıyla ilgili olarak *Ülkü*'de "Bu mecmuada mahalli ve ilmi mevzular azdır. 'Edebiyat nasıl olmalı', 'Bir hanımı mesut etmek sanatı' gibi geniş manada halk terbiyesi bakımından faydalı olabilecek yazılar var"[12] denilerek, bir bakıma, mahalli ve ilmi konulara ağırlık verilmesinin daha doğru olacağı hatırlatılmaktadır.

Ülkü dergisinde yer alan bu hatırlatmanın, *Yeni Doğuş*'la sınırlı olmadığı, halkevleri dergileri üzerine yayınlanan diğer yazılarda da görülmektedir. Ancak bu hatırlatmaların pek etkili olmadığı anlaşılmış olmalı ki, Halkevleri dergilerinin nitelikleri açısından ele alındığı bir yazının, *Ülkü* dergisinin Ağustos 1934 tarihli sayısında yer aldığı görülmektedir[13]. Yazıda *Ülkü*'nün "bütün Halkevleri arasında bir fikir ve ülkü bağı olarak çıkmakta" olduğu ve diğer halkevleri dergileriyle birlikte dergi sayısının 10'u bulduğu belirtiliyor. Halkevlerinin diğer yayın faaliyetlerinden de söz edildikten sonra "eldeki kuvvet ve vasıtalardan layıkiyle" istifade etmenin yolunun, her işte olduğu gibi iş bölümünden geçtiği belirtilmektedir. Verilen emeklerin boşa gitmemesi, sıkıcı tekrarların olmaması ve önemli meselelerin laubalileşmemesi gerektiği vurgulandıktan sonra, yayınlarda farklı fikirlerin yer almasından endişe edilmemesi gerektiği de şu şekilde ifade ediliyor: "*ana fikirler üzerinde bütün Türk münevverlerinin, her halde büyük ekseriyetinin, hemfikir olduklarını kabul ettikten sonra, fer'î fikirlerin de fabrika metaı gibi bir çapta ve bir örnekte olmasına ihtiyaç yoktur; hatta böyle olursa fikirleri dumura uğratacak bir hareketsizlik doğuracaktır.*"

Yazının devamında halkevleri yayınlarındaki iş bölümü ve ülkü birliğinin fikir esareti anlamına gelmediği belirtilerek iş bölümü şu şekilde değerlendirilmektedir: "*Bütün Halkevleri için çıkmakta ve inkılâp merkezinde çıkarılmakta olan Ülkü bütün memlekete şamil ve bütün memleket münevverlerini alakadar edecek mahiyette mevzuları, inkılâp meselelerini, felsefî, içtimaî, iktisadî prensiplerin işlenmesi işini üzerine almıştır; münferit Halkevleri tarafından çıkarılmakta olan mecmualar ise daha ziyade mahallî mevzular üzerinde esaslı tetkikler ve teklifler neşretmelidir. Bu arada İstanbul Halkevini, memleketin başlıca irfan merkezinde olması itibariyle, istisna eylemek doğru olur.*"

Yazıda bu özelliklere uygun bir dergiyi düzenli olarak çıkarmanın kolay

---

[12] **Ülkü**, III/15 (Mayıs 1934), s. 225.
[13] N. K., "Halkevleri Neşriyatı", **Ülkü**, III/18 (Ağustos 1934), ss. 465-466.

Levent Sahverdi Arşivi

olmadığı ve bu yüzden de bazı dergilerin düzenli yayınlanmakta sıkıntı çektikleri ifade edilmektedir. Bu sebeple bazı dergilerin iki sayıyı birleştirme yoluna gittikleri, bunun doğru olmadığı, derginin hacmine bakılmaksızın periyodunda düzenli çıkarılmasına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Sonuç olarak halkevleri dergilerinin misyon ve değeri şöyle belirtilmektedir: "*Mahallî Halkevleri mecmualarının ve sair neşriyatının en büyük değeri yaptırmağa saik olacağı ve neşredeceği ciddî ve etraflı tetkiklerle muhitinde ilim telakkisini kökleştirmek ve derinleştirmek, millî kültürümüzün mahallî tetkikler kütüphanesine az da olsa öz eserler kazandırmak olacaktır.*"

Halkevi dergilerinin hangi istikamette yayın yapmaları gerektiği bu yazı ile açıklanmış olmaktadır. Yayın faaliyetlerinin milli kültürün mahalli cephesinin tespitine yöneltilmiş olması dikkat çekici bir husustur. Bütün halkevleri bu hususu dikkate almış ve bu yönde yayın faaliyetlerinde bulunmuş olsaydı, her halde millî kültürümüzün tespiti ve geliştirilmesi çalışmalarının temelini atmış olurlardı. Nitekim dergi ve diğer yayınlarıyla belirtilen yönde faaliyette bulunan halkevlerinin bu hususta katkıları dikkate değerdir.

Ülkü dergisinin mahalli halkevi dergilerini yönlendirme çabalarının zaman içinde başarılı olmuş olması muhtemeldir. Fakat *Yeni Doğuş* dergisi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Derginin bütün sayıları dikkate alındığında, Manisa ve çevresine ilişkin yazıların yok denecek kadar azlığı dikkat çekmektedir. Halkevi'nin faaliyetleri, Manisa konulu şiirler veya bazı küçük haberler dışında, Manisa ve çevresi üzerine yapılacak araştırmalara kaynak olabilecek yazı çok azdır. Derginin bu yayın çizgisi 14. Sayının tanıtımı dolayısıyla *Ülkü*'de şu şekilde eleştirilmektedir[14]: "*Kime hitab ettiği ve ne için çıktığını bilemediğim bu mecmuada Amerika mektublarını, Napolyonun mektublarını ve büyük aşkının sonunu büyük bir isteksizlikle okudum. Manisalı arkadaşlardan okunacak yazı beklemek hakkımızdır. Manisa gibi tarihte ve ziraat hayatında mühim bir yer tutan memleketin çocukları gözlerini Amerikaya, Fransaya değil bir parça kendi kendilerine çevirmiş olsa daha faydalı, daha esaslı yazılar yazabilirler.*"

Aldığı uyarılara rağmen çizgisinde fazla bir değişiklik görülmeyen *Yeni Doğuş*'un, yayınlayıcı ve okuyucularının da dergiyi daha çok edebiyat dergisi olarak algıladıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, yayınlanmak üzere hacminin üstünde yazı ve şiir geldiği, derginin bazı sayılarında yer alan itizar veya

[14] **Ülkü**, V/26 (Nisan 1935), s. 157.

Levent Sahverdi Arşivi

özür yazılarında belirtilmektedir. Derginin sıkça yer verdiği yazılardan bir kısmını küçük fıkralar ve özlü sözler oluşturmaktadır. Edebi yönünün ağırlıklı olmasının yanında "adab-ı muaşerete" dair yazıların çokluğu da dikkati çekmektedir. Derginin bu yönüyle kendi çapında sosyal hayatın modernleşmesine katkıda bulunmaya çalıştığı söylenebilir.

D. Dergide Atatürk

Cumhuriyet'i Türkler için yeniden doğuş olarak tanımlayan ve bu tanımı isim olarak kullanan dergide, doğrudan Atatürk'le ilgili yazı sayısı fazla değildir. Fakat yazıların birçoğunda Atatürk'e, Atatürk'ün zafer ve başarılarına ve fikirlerine mutlaka değinilmekte veya atıfta bulunulmaktadır. Ancak bu değinmeler derginin yerel ve amatörlüğü çerçevesini aşamamakta ve yüzeysel kalmaktadır. Başka bir ifade ile özellikle Atatürk'ün fikirleri yeterli seviyede işlenememiştir. Daha çok, Türk milletine kurtuluşu ve yeniden bağımsızlığı yaşatan yüce bir insan profili çizilmiştir. Atatürk'le ilgili değinmeler teknik konulardaki yazıların dışında, sosyal, tarihi ve fikri yazılarda ağırlıklıdır.

Türk inkılabında kadının rolünün ele alındığı bir yazıda, Gazi sıfatıyla anılan Atatürk, yürüdüğü yoldan gidildiğinde büyük başarıların elde edildiği bir önder olarak görülmektedir. "*Büyük Gazimizin yolunda on senede on asrın verebileceği feyz ve nimetleri elde ettik. Gelecek on senenin doğuracağı yeni mucizelere daha emin ve cesur gözlerle bakabiliriz*", sözleriyle Türk kadınının gelişme ve ilerleme yolunda olduğu ve daha da ilerleyeceği vurgulanmaktadır. Yazar, kadınların girdiği ilerleme yolundaki önemli görevlerinden birisinin de yeni nesillere Mustafa Kemal'in adını öğretmek olduğunu belirtmektedir. Böylece Atatürk, bu çocukların hayatında "*karanlıkları delip yol gösteren*" bir ışık olacaktır[15].

Cumhuriyetin onuncu yılı törenlerinde sıkça kullanılan özlü sözlere, dergide de yer verildiği görülmektedir. Bunlardan bazıları Atatürk'le ilgilidir. Bu sözlerde Atatürk Türk milletiyle özdeşleştirilmektedir. "*Ne mutlu milletimize, kendi bağrından bir Mustafa Kemal Çıkardı*" ve "*Gazi bizden biridir, bizim en büyüğümüzdür, bizim bütünümüzdür*" sözleri, Atatürk'ün aynı zamanda Türk milleti için bir övünme ve gurur kaynağı olduğuna vurgu yap-

[15] Ş. A., "Türk İnkılabında Kadın", **Yeni Doğuş**, S. 1, 29 Inci Teşrin 1933, s. 4.

Levent Sahvardi Arşivi

maktadır[16].

Milliyetçilik ilkesinin işlendiği bir yazıda, Atatürk, Türk milletini Samsun'a ayak basarak dirilten, kurtuluş yolunu açan ve milli gelişme yoluna sokan bir lider olarak ele alınmaktadır[17]. Halkçılık ilkesinin ele alındığı yazıda, "*Büyük Gazi memleketi haricî düşmanlardan kurtardıktan sonra cumhuriyeti kurmuş ve onun feyizli gölgeleri altında Türk milletine yeni ve ışıklı bir ufuk, bir yükselme ufku açmıştır*" denilerek, Atatürk'ün cumhuriyeti kurarak halka aydınlık bir gelişme yolu açtığı vurgulanmaktadır[18].

Dergide konusu yalnızca Atatürk olan ilk yazı, Atatürk'ün Manisa'ya gelişiyle ilgilidir. Mustafa Nuri imzası ve "Gazi Geliyor" başlığıyla yayınlanan yazıda, Atatürk'ün Manisa'ya gelişi ve karşılanması ile ilgili bilgilerin yanında, daha çok bu gelişin Manisa ve Manisalılar için ifade ettiği anlam edebi bir dille anlatılmaktadır[19]. Yazıda "*En düşkün ve en kimsesiz günlerimizde bizi düştüğümüz felaket çukurundan kurtararak en medeni milletler irtifaına yükselten 'Büyük adam*" olarak tanımlanan Atatürk'ün, akşam karanlığında Manisa'ya inişi şöyle tasvir ediliyor: "*Zarif ve yakışıklı boyuna yaraşan bir boz renk yerli malı kostüm içinde, o ne vakarlı yürüyüştü... Tarihin seyrini değiştiren bir yürüyüş, milletin menhus talihini yenen bir varlık. İnsan boyunda, fakat başı göklere değen temiz, pak bir nasiye. O yürürken, o yürümüyordu, sanki vatan canlanmış ona doğru gidiyorduk.*"

Yine Mustafa Nuri imzalı başka bir yazıda, "*Büyük Gazi'nin Samsun'a ayak bastığı günden başlıyan ve her gün yeni ve sevimli bir tecellisini gösteren büyük inkılâp o güneş başın büyük eseridir*" denilerek, Cumhuriyet dönemindeki yeniliklerin başlangıcı olarak, Atatürk'ün Samsun'a çıktığı tarihe işaret edilmektedir. Ayrıca inkılâplar Atatürk'ün büyük eseri olarak tanımlanmaktadır[20].

Yazılarda bazen Atatürk'ün ünlenmesini sağlayan önceki başarılarına da değinilmektedir. Nitekim bir yazıda Boğazlardan söz edilirken şu tanımlama yapılıyor[21]: "*Boğazlar, Mustafa Kemal'in Türk dehasını yükselttiği ve baha-*

---

[16] "Cumhuriyeti Sev ve Sevdir", **Yeni Doğuş**, S. 1, 29 Inci Teşrin 1933, s. 8.
[17] Mustafa Nuri, "Altı Ok 2 Milliyetçiyiz", **Yeni Doğuş**, S. 3, 1 2nci Kânun 1934, s. 3.
[18] Mustafa Nuri, "Altı Ok 3 Halkçıyız", **Yeni Doğuş**, S. 4, 1 Şubat 1934, s. 2-3.
[19] Mustafa Nuri, "Gazi Geliyor", **Yeni Doğuş**, S. 7, 1 Mayıs 1934, s. 5-7.
[20] "Altı Ok 6 İnkılâpçıyız", **Yeni Doğuş**, S. 8, 1 Haziran 1934, s. 4.
[21] Mustafa Nuri, "24 Temmuz-İstiklal", **Yeni Doğuş**, S. 9-10, Temmuz-Ağustos 1934, s. 1-4.

Levent Sahverdi Arşivi

dırlığın en büyük numunesini yaşatan bu can ve şah damarı, (...)" Aynı yazıda Lozan zaferinin "*başımızda büyük başbuğumuz*" olarak tanımlanan Atatürk'ün iradesiyle elde edildiği belirtiliyor ve önemi şu şekilde vurgulanıyor: "*Millî ülkülerinin tahakkukunu kendi varlıklarından ziyade başkalarının yardımından bekliyen, başkaları uğrunda kendilerini girdaba, felâkete atan milletler için de bu siyasî ve askerî zaferimiz büyük bir ibret dersidir.*"

Dergide, TBMM tarafından Gazi Mustafa Kemal'e Atatürk soyadının verilmesi üzerine yer alan ve "Atatürk" başlığını taşıyan yazıda şöyle denilmektedir: "*O, geçmiş Türk budunlarının atasıdır; çünki tepeleri bulutları delen Altayların yüksek yaylalarından, acunun çevre yanına yayılan aslan Türklerin adı, sanı, kökü batar olmuştu. Çankaya'dan uzanan Atatürk'ün eli; öldürülmek istenen budunların damarlarını, benliklerini toprakların altından çıkararak arıttı ve yaşattı. Bu bakımdan ona geçmiş soyların atası dense tümyerinde düşmez mi? / Bgünkü Türk oğulları, ölüm kuyusu kıyısında can çekişirken yine onun kurtarıcı eli yetişti. Bir baba oğlunu, bir ata torununu kurtarmak için ne yapabilirse, o büyük Atatürk bu uğurda elinden geleni esirgemedi.*" Bu ifadelerde ve yazının devamında, Mustafa Kemal'in Atatürk soyadını gerçek anlamıyla hak ettiği vurgulanmaktadır[22].

E. Dergide Cumhuriyet, Halkevi ve Gençlik

Dergi, ismiyle Türk milletin yeniden doğuşunun yanı sıra, Cumhuriyet idaresini ve yenilikleri de ifade etmeye çalışmıştır. Nitekim Manisa milletvekili Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu) Bey'in Manisa Halkevi'nin açılışında yaptığı ve *Yeni Doğuş*'ta yayınlanan konuşmada, Cumhuriyet yönetiminin inkılapçı karakterine şu şekilde değinilmektedir[23]: "*Telakkimiz şu olmalıdır: Türk inkılabı, Türk yurdunun imarı, Türk vatanının kurtuluşu, bütün millet için müşterek bir iştir, bir yapıdır ve muhtelif iş sahipleri bu yapının muhtelif yerlerinde ihtisaslarına göre iş almışlardır. Ve hepsi de bu yapıyı işlemekle, bu yurdu şenlendirmekle mükelleftir. Burada ana hatları inkılabımızın prensipleri içinde olmak şartiyle muhtelif kanaatlar yaşıyabilir. Burada ancak duran adamın, yerine saplanan, düne bağlanan veya geriye bakan adamın alacağı iş yoktur.*"

Fevzi Lütfi Bey konuşmasında Türk inkılabının hedeflerini şu ifadelerle belirtiyor: "*Milli kurtuluş cidaliyle başlayan Türk inkılabı, günden güne*

---

[22] Mustafa Nuri, "Atatürk", **Yeni Doğuş**, S. 13, İkinci Kânun 1935, s. 2.
[23] "Fevzi Lütfü Bey'in", **Yeni Doğuş**, S. 1, 29 Inci Teşrin 1933, s. 14.

Levent Sahverdi Arşivi

ilerliyor. Bütün bu haller onun canlılığına alamettir. Şu halde yaşıyacaktır. Buna inanmak lazımdır. Evet emin olmalıyız ki inkılabımız yaşıyacak ve onun gösterdiği bütün davalar tahakkuk edecektir. İnkılabımız hudutlarımız içinde yüksek ve en ileri bir millet bünyesi yaratırken hudutlarımız dışında da bütün mazlum milletlerin rehberliğini yapmaktadır. Ve bu suretle adım adım itibarını artırmakta ve inkişafını bulmaktadır."

Fevzi Lütfi Bey konuşmasının devamında inkılabın yaşamasının her şeyden önce inkılab heyecanının gençliğe hakim olmasıyla mümkün olduğunu ve halkevlerinin birinci davasının da geçliği inkılap esaslarına bağlı yetiştirmek olduğunu belirterek şöyle devam ediyor[24]: "*Türk inkılabı fikir, hareket ve heyecan inkılabıdır. Bu inkılap hamle ve heyecan istiyor. Bu inkılap buhran, intizar, özenti, miskinlik tanımaz ve istemez. Gençlik bu suni vasıflardan şiklerden uzak kalmalıdır. Onun heyecanını kesecek her söz her hadise bir zulmettir.*"

Konuşmanın devamında gençliğin birlik ve beraberlik içinde olmasının karşılıklı sevgi ile olacağı belirtiliyor ve gençliğin inkılap hareketi içindeki rolü şu şekilde vurgulanıyor[25]: "*Türk inkılabı her hangi bir anarşinin ve başı boşluğun eseri olmadığı gibi bünyesinde de başka yarım inkılaplarda olduğu gibi cemiyet nizamsızlıklarının ve dağınıklığın seciyesi yoktur. O inzibatla kurulmuştur inzibatla yürüyecektir. Gençlik yaşı içtihat yaşı değildir. İnanmak ve ilerlemek yaşıdır.*"

Gençlik ve inkılap üzerine sözlerini sürdüren Fevzi Lütfi Bey, inkılap davasının günlük politika değil milli dava olduğunu, asi ve inzibata girmeyen, kendine gösterilene inanmayan gencin kaybolduğunu halbuki, "Sokağın, dağınıklığın fikir ve zevk ayrılığından, tereddüdünden kurtarılan" gencin "milletin ruhuna gurur ve emniyet" verdiğini belirtmektedir. Ayrıca şunu ilave etmektedir[26]: "*Hiçbir milletin gençliği kendi eserlerinden bizimki kadar asil bir heyecan duymaya haklı değildir. Bu hakkımızı iftiharla hissetmek halkla beraber ve halkın önünde olmak mecburiyetindeyiz. Halkın arkasında kalan genç ve münevverliğine heyecan duymayan ve yaptığı yapacağı işlerin şerefini his etmiyen idrak etmiyen manasız bir yığındır.*"

---

[24] "Fevzi Lütfi Bey'in Evimizin Açılma Günü Söyledikleri Nutuk –2", **Yeni Doğuş**, S. 2, 1 1inci Kânun 1933, s. 15.

[25] "Fevzi Lütfi Bey'in-2", **Yeni Doğuş**, S. 2, 1 1inci Kânun 1933, s. 16.

[26] "Fevzi Lütfi Bey'in Nutku-3", **Yeni Doğuş**, S. 3, 1 2nci Kânun 1934, s. 14.

Levent Şahverdi Arşivi

Dergideki yazılardan birinde, Cumhuriyet idaresinin on yılda yanan, yıkılan ülkeyi imar ve ihya ettiği, millete istiklalin neşesini tattırdığı ve geleceğin aydınlığını gösterdiği belirtildikten sonra şöyle deniliyor[27]: "*Evet cumhuriyet bize bütün bu güzel emelleri tahakkuk ettirdi. Bize rüyalarımızda göremediğimiz hülyaları canlandırdı: fakat bize sorarlarsa ki cumhuriyetin en büyük feyiz ve tecellisi nedir? Ona cevabımız şu olacaktır: Mukaddes cumhuriyetin, Gazi gibi tarihlere cidden şeref veren bir azizi bir kurtarıcıyı, bir inkılapçıyı ve bir Türkçüyü Türk varlığı içinde bulup seçerek bir örnek diye bütün dünyanın önüne çıkarmasıdır. Cumhuriyetin yalnız bu mazhariyeti Türklüğün ebediyete kadar iftihar etmesine kâfidir.*"

Cumhuriyet ve hürriyetin coşkuyla övüldüğü bir şiirde, cumhuriyet Türk milleti için vazgeçilemez bir yönetim biçimi olarak ele alınmakta ve bu durum çarpıcı bir şekilde, şöyle ifade edilmektedir[28]: "*Cumhuriyet çok sağlamdır Gazi kadar kuvvetli/Hayır ondan daha kavi, onda kuvvet daha az/Bunu kuran Gazi bile bunu artık yıkamaz.*"

Halkevlerinin yıldönümü münasebetiyle, 23 Şubat 1934 günü Manisa Halkevi'nde yapılan törende bir konuşma yapan Fevzi Lütfi Bey, halkevlerinin önemini ve yeni rejimle ilişkisini şöyle vurgulamaktadır[29]: "*Burası, gencin, inkılâpçının, hız almış adamın isabet ettirmek için hedef arayan yürek ve gönül avcılarının yeridir. Burada fikir, emel, his ve ümit yaşar; hayat güzel ve taze bahar çiçekleri gibi yetişir, serpilir, yeşerir. Burada inkılap tefekkürü, inkılâp heyecanı içinde didinilir.*"

Derginin ayrı sayılarında, "Altı Ok" ana başlığı altında Mustafa Nuri tarafından ele alınan ilkelerden birisi de lâikliktir. Yazıda laikliğin tanımı şöyle yapılmaktadır[30]: "*Lâyik bir insan ve bunun gibi Lâyik bir devlet, vicdan hürriyetini sayan, fikir serbesliğini koruyan, Allah ile kul arasına girmek selâhiyetini kendinde bulmıyan ve bu hakkı başkalarına da tanımıyan, hür düşünceli bir insan ve bir devlet demektir.*" Yazıda laikliğin önemi anlatıldıktan sonra yanlış anlamalara meydan verilmemesi için şu ifadeler kullanılmaktadır: "*Lâyiklik hiçbir zaman dinsizlik demek değildir. Bunun gibi Lâyik devlet te, fertlerin, yurttaşların dinî itikatlarına ve ibadetlerine karış-*

---

[27] Mustafa Nuri, "Altı Ok I Cumhuriyetçiyiz", **Yeni Doğuş**, S. 2, 1 1inci Kânun 1933, s. 3,

[28] Mehmet Sırrı, "Cumhuriyet Marşı", **Yeni Doğuş**, S. 1, 29 1nci Teşrin 1933, s. 5.

[29] **Yeni Doğuş**, S. 5, 1 Mart 1934, s. 16.

[30] Mustafa Nuri, "Altı Ok 5 Lâikiz", **Yeni Doğuş**, S. 6, 1 Nisan 1934, s. 1.

Levent Sahverdi Arşivi

maz, onları hareketlerinde tamamen serbest bırakır ve hiç bir ferdin de Allah ile kul arasında mutavassıt bir rol almasına müsaade etmez. Fikir hürriyeti, vicdan hürriyeti lâyikliğin en mutlu esaslarındandır."

Mustafa Nuri'nin inkılapçılığı ele aldığı yazıda, bazı yazarların inkılapçılığın anlamları üzerinde durarak, bundan neyin kastedildiğini ve kıyamete kadar inkılapçı mı olacağız diye sordukları belirtiliyor ve bunlar cevaplandırılıyor. İnkılapçılığımızın, sözlük anlamlarının dışında son onbeş seneden beri yaşanılan canlı olaylarla anlatılabileceği belirtildikten sonra, ülkenin işgallerden kurtuluşu, Cumhuriyet idaresinin kuruluşu ve her alanda gerçekleştirilen yeniliklerin bu kavramın anlamını ifade ettiği vurgulanmaktadır. İnkılabı, "Türk budununu" hiç durmadan ve geriye doğru bir adım atmadan ışığa, refaha ve şerefe koşturmak olarak anlatan M. Nuri, şöyle devam ediyor[31]: "*Bu büyük inkılabın en büyük hedefi, Türk cemiyetinin refahı ve yükselmesidir. Bu hedefe varılmak için ise inkılabın inkılapçılığın elbette devam etmesi lazımdır. Bir inkılap kendisini korumak için daima tetikte bulunmak, istikbale hazır olmak lazımdır. Yine bunun için inkılabın devamlı olması lazımdır.*" Burada inkılabın hedefiyle birlikte, nereye kadar inkılapçı olunacağına dair sorulan soruya da "devamlı" şeklinde cevap verilmektedir. Bu noktada, M. Nuri'nin devamlı inkılapçılıktan kastettiği ile Marksizm'deki "sürekli devrim" kavramını karıştırmamak gerekiyor. Çünkü buradaki devamlılık, Türk inkılabının hedefi olan Türk toplumunun refahı ve yükselmesi çerçevesindedir. Nitekim M. Nuri yazısının sonunda bu görüşünü pekiştiren şu ifadeleri kullanıyor: "*Bir millletin refah ve saadeti için o millet fertlerinde elbette bir vatan sevdası, engin bir vatan aşkı olacaktır. Ve madem ki tuttuğumuz yol bu hedefe ulaşacaktır, oraya yükselerek çıkacağız, elbette ki inkılapçılığımız devam edecektir.*"

Derginin 14. Sayısında Manisa Halkevi'nin faaliyetleri değerlendirilirken şöyle denilmektedir: "*Halkevimiz hele bir, bir buçuk aydan beri geniş, verimli bir çalışmaya sahne olmaktadır. Orada gençliğin, inkılâbın sesleri sık sık gürlemekte, derin akisler bırakmaktadır. Şunu bütün gençlik bütün inkılâpçı nesil pek güzel anlamıştır ki, bir ulusu ulus kılığına sokan şey yalnız maddi varlığı değildir. İnsanı yalnız et ve kemikten yapılmış bir makine, bir kukla sanmak elbet doğru değildir. Onu canlandıran, onu yürüten, onu yükselten bir kudret vardır ki, inkılâp dilinde biz buna (Kültür) diyoruz.*

---

[31] Mustafa Nuri, "Altı Ok 6 İnkılapçıyız", **Yeni Doğuş**, S. 8, 1 Haziran 1934, s. 1-4.

Levent Şahverdi Arşivi

Milletlerin içtimaî, edebî, ahlakî, siyasal perseleri, ancak bu kültür dediğimiz ölçü ile ölçülebilir. Bu kültürün en sıcak kucağı, bu kültürün en samimi yuvası şüphesiz Halkevidir. Oradan her okumuşun bildiğini anlatması, halkın içine sokularak onlara bütün gerçekleri aşılaması vazifesi icabıdır. Bizi şüphesiz ki çok güzel günler bekliyor. Önderlerimiz, şeflerimiz gecelerini gündüze katarak çalışıyor. Bize mesut bir istikbal hazırlamak için koşup didiniyorlar. Fakat bunların semerelerini halka anlatmak lazımdır. Halkevi öyle bir hayat mektebidir ki, orada vatandaş, günün çalışmalarından kurtulduktan sonra temiz duyguları konuşacak, memlekette çıkan güzel yazıları, güzel fikirleri okuyacak, olanı biteni öğrenecek, maddiyatını olduğu gibi maneviyatını da güçlendirecektir. İşte bu mektebin hocaları, memur, esnaf halkın kendisidir. Hakikatları daha yakından görmüş duygulu yurddaşlardır. İşte Halkevi bu mutlu vazifeyi başarmak için çalışıyor."

F. Manisa ve Halkevi'ndeki Sosyal - Kültürel Faaliyetler

II. Meşrutiyet döneminde kurulan ve Türk fikir, kültür ve siyasi hayatında önemli bir yeri bulunan Türk Ocakları 1931 yılında kapatıldı. Ülke çapında, bir bakıma Türk Ocakları'nın yerini almak üzere, Cumhuriyet Halk Fırkası'na bağlı Halkevleri, 19 Şubat 1932 tarihinde açıldı. Manisa Halkevi ise bu tarihten bir yıl sonra, 24 Şubat 1933 tarihinde açılmıştır[32]. Kuruluşundan itibaren şehrin kültür hayatında önemli bir hareketlilik yaratan Halkevi'nin en önemli faaliyetleri arasında, şüphesiz kalıcılığı ve araştırmacılara kaynak olması açısından yayınları olmuştur. Bu yayınlardan süreli olanlarının ilki *Yeni Doğuş*'tur. *Yeni Doğuş* sayfalarında Halkevi'nin ve Manisa'nın sosyal ve kültürel faaliyetlerine de yer vermiştir.

Manisa Halkevi'nin *Yeni Doğuş* sayfalarında yer alan ilk faaliyeti, açılış gününe ilişkindir. Manisa milletvekili Fevzi Lütfü Bey'in açılışta yaptığı konuşmanın metni, derginin ilk dört sayısında yer almıştır. Derginin 1 Ocak 1934 tarihli sayısında, Menemen Olayı'nın yıldönümü dolayısıyla, 23 Aralık 1933'te Menemen'de yapılan anma törenlerine, Manisa'dan da kalabalık bir grup katıldığı ve Manisa adına Halkevi mensuplarından ve derginin yazarlarından S. Behzat Bey'in bir konuşma yaptığı belirtilmektedir[33].

---

[32] *Anadolu*, 26 Şubat 1933; Uyar, **a.g.t.**, s. 64. Manisa Halkevi'nin kuruluş yıldönümü kutlamasının 23 Şubat 1934'te yapılması, kuruluş ve açılış tarihlerinin aynı olmadığını akla getirmektedir. **Yeni Doğuş**, S. 5, 1 Mart 1934, s.14-15.

[33] "Kubilây Günü", **Yeni Doğuş**, S. 3, 1 2inci Kânun 1934, s. 10.

Levent Sahverdi Arşivi

Manisa Halkevi'nin ilk kuruluş yıldönümü dolayısıyla, 23 Şubat 1934 günü Halkevinde bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda, önce İstiklal Marşı okunmuş, ardından Mustafa Bey tarafından, "*Bu günü kültür kaynağımız halk evlerinin bu kuruluş ve açılış gününü, halkca bir bayram gibi severek karşılıyoruz*" şeklinde başlayan ve Atatürk'e "*Sana selam, sana saygı.. Sana beklediğin daha güzel günleri görmek için uzun ömürler ve afiyet.. Sana sevgilerinle gönüllerinde yanar dağlar tutuşan bu halk namına çok sevdiğin Türk oğulları namına, bu ünlü bayram gününde minnet ve şükran, büyükler büyüğü Gazi!..*" hitabıyla biten bir konuşma yapılmıştır. Bunun ardından Atatürk'ün, Manisa Ortaokulu resim öğretmeni Cemal Bey tarafından yapılan resmi, Manisa Valisi Murat Bey tarafından salondaki yerine konulmuştur. Şiirlerin okunması, Cumhuriyet marşının söylenmesi ve Halkevi'nin bir yıllık faaliyetini gösteren istatistiğin okunmasından sonra, Fevzi Lütfü Bey tarafından "Halk Evlerinin Maksadı" konulu bir konferans verilmiştir. Konferanstan sonra Halkevi orkestrasının konseri, akşam geç vakte kadar da danslı aile toplantısı gerçekleştirilmiştir[34]. Ayrıca törenden sonra Manisa Halkevi reisi Abbas imzasıyla, Atatürk'e bir telgraf çekilmiştir[35].

Dergide, Mart ayı (1934) içinde Halkevi salonunda Vali ve Fırka kumandanının da katıldığı bayramlaşma, Hilâliahmer Cemiyeti tarafından hükümet konağında bir balo, Ortaokul öğretmenleri ve dışardan katılanlarla birlikte, Bergama harabelerine bir gezi düzenlendiği ve Avni Gemicioğlu'nun eşi tarafından da fakir öğrencilere bayramlık hediye verildiği belirtilmektedir[36].

1934 Nisan ayı içinde Atatürk'ün İzmir'e giderken 8 Nisan akşamı trenle Manisa'ya gelişi ve o gece Manisa'da kalması da dergide bir yazının konusu olmuştur[37]. 23 Nisan Çocuk Bayramı kutlamaları Halkevi'nde de yapılmış, Halkevi önünden geçenlere şeker, çikolata ve pasta ikram edilmiştir. Ayrıca çocuklar için şehrin muhtelif yerlerinde ücretsiz eğlenceler ve sinema göste-

---

[34] "Halkevimiz Büyük Bir Merasim Yaptı ...", **Yeni Doğuş**, S. 5, 1 Mart 1934, s. 15-16.

[35] Daha sonra Atatürk'ten gelen cevap şu şekildedir: "*Abbas Bey/ Halkevi reisi/ Manisa/ Halkevlerinin açılmasının yıl dönümünden hakkımda bildirilen candan duygulara teşekkür eder, ülkümüze ulaşmak yolundaki çalışmalarında muvaffakiyetler dilerim. Efendim./ Reisicumhur Gazi/ M. Kemal*". "Manisa'da Olup Bitenler ...", **Yeni Doğuş**, S. 5, 1 Mart 1934, s. 14.

[36] "Manisa'da Olup Bitenler", **Yeni Doğuş**, S. 6, 1 Nisan 1934, s. 14.

[37] Mustafa Nuri, "Gazi Geliyor", **Yeni Doğuş**, S. 7, 1 Mayıs 1934, s. 5-7.

Levent Sahverdi Arşivi

rileri yapılmıştır. Aynı gün Halkevi musıki kolu tarafından bir konser, ardından Şükriye Abbas Hanım tarafından, "Anne, Baba ve Muallimlere" hitaben bir konferans verilmiştir. Çocuk haftası dolayısıyla bütün okullarda müsamereler verildiği gibi, Halkevi salonunda Hilâliahmer gençlik derneği tarafından çocuklar için bir balo düzenlenmiştir. Yine Nisan ayı içinde, Akhisar Ortaokulu'ndan gelen bir sporcu kafilesi ile Manisa Ortaokulu öğrencileri arasında futbol müsabakası gerçekleştirilmiştir[38].

16 Mayıs 1934 günü, Türk Atletizm Fedarasyonu Antrenörü Mösyö Abraham Manisa'ya gelerek spor sahasıyla ilgilenmiş, ortaokul öğrencilerine koşu ve jimnastik oyunları göstermiş ve yine ortaokulda bir konferans vermiştir[39]. Yine Mayıs ayı içinde Ortaokul riyaziye öğretmeni Kamil Bey, Eskişehir Lisesi'ne tayini dolayısıyla Fırka kumandanı, Nüfus müdürü ve Halkevi reisinin de aralarında bulunduğu kalabalık bir grup tarafından uğurlanmıştır. Ayrıca Manisa Halkevi'nin ihtiyaç duyduğu büyük bir sahnenin inşasına karar verilmiştir[40].

Manisa Halkevi, 24 Temmuz Lozan Günü'nü Halkevinde kutlamıştır. Törende İnhisarlar müstakil müdürü Mustafa Nuri Bey, Sevr ve Lozan andlaşmalarını harita üzerinde çizerek ve mukayeseli bir şekilde anlatmıştır[41].

Eylül ayı (1934) içinde Manisalı yazar Yakup Kadri, Manisa milletvekili Fevzi Lütfü ve Halkevi reisi Abbas beylerin de aralarında bulunduğu bir grup, Manisa köylerine bir inceleme gezisi yapmışlar ve köylülerin sıkıntılarını dinlemişlerdir. Bu gezi, derginin yazarlarından S. Behzat tarafından kaleme alınarak dergide yayınlanmıştır[42]. Dergide, S. Behzat'ın "Gece ve Işıklar" adlı şiir kitabının İnkılap kütüphanesi tarafından yayınlandığı ve Manisa'da satışa sunulduğu da haber olarak yer almaktadır[43]. 26 Eylül'de Dil Bayramı dolayısıyla Manisa Halkevinde bir kutlama töreni düzenlenmiştir. İstiklal Marşı ile başlayan tören, gençlerin mandolin ve piyano konserleriyle devam etmiş, ardından öğretmen Behzat Bey 26 Eylül hakkında, onun da

---

[38] "Manisa'da Olup Bitenler", **Yeni Doğuş**, S. 7, 1 Mayıs 1934, s. 11-12.

[39] G. A., "Antrenör Müsyü Abraham Manisada", **Yeni Doğuş**, S. 8, 1 Haziran 1934, s. 12.

[40] "Manisa'da Olup Bitenler", **Yeni Doğuş**, S. 8, 1 Haziran 1934, s. 15.

[41] "Manisa Haberleri", **Yeni Doğuş**, S. 9-10, Temmuz-Ağustos 1934, s. 18.

[42] S. Behzat, "Musahabe: Köylü ve İstedikleri", **Yeni Doğuş**, S. 11-12, Eylül-1inci Teşrin 1934, s. 1-2.

[43] "Yeni Bir Eser", **Yeni Doğuş**, S. 11-12, Eylül-1inci Teşrin 1934, s. 8.

Levent Sahverdi Arşivi

ardından öğretmen Nazmi Bey dil hakkında konuşmalar yapmışlardır. Toplantı gençler tarafından çalınan bir marşla son bulmuştur[44].

Cumhuriyetin onbirinci yıl dönümü halkın büyük katılımıyla Hükümet binası önünde büyük bir törenle kutlanmıştır[45]. 26 Aralık 1934'te, Kubilây Günü için Manisa'dan Menemen'e, valinin başında bulunduğu onbir vagon dolusu insan gitmiştir. Törenler sırasında, Manisa adına Necdet Otaman ve Mustafa Er çok alkış alan birer konuşma yapmışlardır[46].

Derginin ilk sayılarında Halkevi'nin bütün faaliyetlerine yer verilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim 1934 yılının son aylarındaki bazı faaliyetleri, derginin Şubat 1935 tarihli sayısındaki dökümden öğrenebilmekteyiz. Buna göre, Halkevi'nde Aralık 1934'ten önce verilen konferanslar arasında, Erkânıharp kaymakamı Ekrem Bey'in "Boğucu gazlar" hakkındaki konferansı, Halkevi dil ve edebiyat kolu başkanı Mustafa Er'in "Dil inkılabı" hakkındaki konferansı, Avukat Sabri Bey'in İktisat Haftası münasebetiyle "Tutum" hakkındaki konferansı ve Avukat Kamil Bey'in "Halkçılık" hakkındaki konferansı yer almaktadır[47].

Manisa Halkevi'nde 1935 Ocak ve Şubat ayları, konferanslar açısından yoğun geçmiştir. 10 Ocak tarihinde Çaprazsagir Ocak seçimleri dolayısıyla, bu Ocak üyesi kadınlardan Fahriye Ferid, Atatürk inkılâpları ve Türk kadını üzerine etkili bir konuşma yapmıştır. 17 Ocak'ta Nefise Ural tarafından, Türk kadınının tarihi serüveni ve Atatürk inkılaplarıyla ulaştığı seviye anlatılmıştır. 21 Ocak'ta İkinci noter Sıtkı Bey tarafından sosyal ve idari konular çerçevesinde bir konferans verilmiştir. 25 Ocak'ta Öğretmen Nazmi Bey tarafından "Bizde Münevverler" konulu bir konferans verilmiştir. 29 Ocak'ta Doktor Dâhi Bey tarafından "Boğucu Gazlardan Korunma" hakkında bir konferans verilmiştir. Şubat ayının ilk günlerinde de konferanslar devam etmiş ve ilk konferans 4 Şubat'ta öğretmen Nazmi Bey tarafından "köycülük" hakkında verilmiştir. 7 Şubat'ta seçimler dolayısıyla Mustafa Er tarafından, cumhuriyet, milli hakimiyet esasları, halkın oy kullanması ve anaya-

---

[44] "Manisa Haberleri", **Yeni Doğuş**, S. 11-12, Eylül-1inci Teşrin 1934, s. 16.

[45] M. N., "Ulusal Bayramda İçimizden Neler Geçiyordu", **Yeni Doğuş**, S. 13, İkinci Kânun 1935, s. 10.

[46] "Manisa Haberleri: Kubilay Günü ve Kurçağın Açılışı", **Yeni Doğuş**, S. 13, İkinci Kânun 1935, s. 13.

[47] "Manisa Halkevinde Konferans Serisi – Fikirler ve Duygular", **Yeni Doğuş**, S. 14, Şubat 1935, s. 10.

Levent Sahverdi Arşivi

sa hakkında bir konferans verilmiştir. 9 Şubat'ta Tekirdağ milletvekili Hüseyin Apak tarafından verilen, "Gençlik ve Spor" konulu konferans dinlenmiştir. 14 Şubat'ta Halkevi reisi Doktor İzzet Niyazi tarafından sağlık hakkında, ilgi çeken bir konferans verilmiştir. Dergi'de de belirtildiği gibi, Manisa Halkevi 1935 kış mevsimini konferans serisiyle geçirerek, kültürel bakımdan büyük bir ihtiyacı karşılamıştır[48].

Dergi aynı sayısında, "Manisa'da Yararlı Bir Varlık" başlığı altında Sadullah Erim tarafından kurulan Suhulet Matbaası'nın açılış haberini vermektedir. Haberde *Yeni Doğuş*'un da bu matbaada basıldığı ve önemli bir kültür ihtiyacını karşıladığı belirtilmektedir[49].

Halkevlerinin üçüncü, Manisa Halkevi'nin ikinci kuruluş yıldönümü 22 Şubat 1935 tarihinde Halkevi salonunda bir törenle kutlanmıştır. Törende İstiklal ve Onuncu Yıl marşlarından sonra, Halkevi Başkanı İzzet Niyazi ve onun ardından Mustafa Dümer tarafından, Halkevleri ve çalışmaları hakkında konuşmalar yapıldı. Tören, okunan şiir ve marşlarla son bulmuştur. Dergi bu kez törene ve konuşmalara ayrıntılı olarak yer vermiştir[50]. Dergide yer alan bir haberde, Halkevi Başkanı İzzet Niyazi'nin Manisa'dan ayrılarak Konya'ya gittiği, yerine de Halk Partisi idare üyelerinden Avukat Ali Osman Ülkü'nün seçildiği belirtilmektedir[51].

Derginin son sayısında, Yozgat milletvekili Avni Doğan'ın parti işleriyle meşgul olmak üzere Manisa'ya geldiği ve 11 Haziran akşamı Manisalılar'a bir konuşma yaptığı; Vali Murat Germen'in ilin kültür işleriyle yakından ilgilendiği, ilkokulların imtihanlarında bulunduğu ve kurulan sergileri gezdiği; Kültür müsteşarı Rıdvan Nafiz Beyin ilk ve orta okulları gezdiği ve imtihanlarda bulunduğu; ders yılı sonu dolayısıyla merkez ilkokullarının açtıkları sergilerin kıvanç verici olduğu; Mimar Sinan'ın eseri olan Muradiye külliyesi içinde İlbay (vali) Murat Germen'in yardımlarıyla, İl Müzesi kurma çalışmalarının ve Kiraz Yaylası yolu çalışmalarının hızla ilerlediği; Manisa Elektrik Fabrikası'nın yandığı ve Şarbay (belediye başkanı) Avni Gemicioğlu tarafından Manisa'nın yeniden aydınlığa kavuşturulması için

---

[48] "Manisa Halkevinde Konferans Serisi - Fikirler ve Duygular", **Yeni Doğuş**, S. 14, Şubat 1935, s. 10-13.

[49] **Yeni Doğuş**, S. 14, Şubat 1935, s. 15.

[50] "Manisa Halkevinde Konferans Serisi - Fikirler ve Duygular", **Yeni Doğuş**, S. 15, Mart 1935, s. 3-13.

[51] **Yeni Doğuş**, S. 15, Mart 1935, s. 16.

Levent Sahverdi Arşivi

çare arandığı; İlkbahar başındaki soğuklar nedeniyle, Manisa'da meyve ağaçlarının bozulduğu ve meyvelerin az olduğu, fakat baharın yağışlı geçmesiyle ekinlerin, sebzelerin ve bağların verimli olduğu; okulların tatile girmesiyle birlikte, Manisa ili öğretmenlerinin Bergama ve Soma'ya geziler düzenlediklerine dair kısa haberler yer almaktadır[52].

Yeni Doğuş'un sayfalarından özetlenen bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Manisa Halkevi kısa sürede şehrin sosyal ve kültürel hayatında önemli bir yer edinmiştir. Üstelik derginin özellikle ilk sayılarında bütün faaliyetleri sayfalarına yansıtmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Batı Anadolu'nun önemli merkezlerinden birisi olan Manisa, yanarak çıktığı işgalden sonra, gündeminin ilk sırasını imar ve yeniden inşa çalışmalarına ayırmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki imkansızlıklara rağmen, verimli arazisinden elde edilen gelir sayesinde şehrin yeniden dirilmesi sağlanmışsa da uzun süre istenilen seviyeye ulaşılamamıştır. Bu durum şehrin kültür hayatındaki gelişmeyi de etkilemiştir.

Manisa'da Cumhuriyet'in ilk on yılında basın yayın faaliyetleri açısından gösterilen çabalar hep kısa ömürlü olmuştur. Halkevi'nin açılması ile başlayan dönemde ise diğer kültürel alanlarda olduğu gibi, yayıncılık alanında da öncülüğü Halkevi yapmıştır. Bunun ilk ürünü de *Yeni Doğuş* dergisidir. Manisa Halkevi 1935'te yayın hayatı son bulan *Yeni Doğuş*'tan sonra, 1936'da *Bozkurt* dergisini, 1937'de de *Gediz* Dergisini yayın hayatına sokarak, 1950 yılına kadar Manisa basın hayatındaki etkinliğini sürdürmüştür. Fakat *Yeni Doğuş* 1926 yılından sonraki dönemde, şehirdeki ilk süreli yayın olma özelliğine sahiptir. Yayın hayatının sona ermesinden sonra hissedilen gazete ihtiyacı, birkaç ay sonra *8 Eylül* gazetesinin yayın hayatına girmesiyle karşılanmaya çalışılmıştır.

Yeni Doğuş dergisi, Halkevleri'nin istediği çizgide, yerel kültürün incelenmesine ağırlık veren bir dergi olamamıştır. Bu yüzden de eleştirilere maruz kalmıştır. Ayrıca bir kültür dergisi olarak yeterli ilgiyi de görememiştir. Fakat yeni rejimin ilkelerini ve anlayışını elindeki imkanlar ölçüsünde yaymaya çalışmıştır. Cumhuriyet'in yeni doğuş olarak adlandırıldığı dergide, Atatürk'ten sıkça söz edilmiş, Atatürk'ün mücadele, başarı ve fikirlerine

---

[52] "Manisa Duyumları", **Yeni Doğuş**, S. 17, Haziran 1935, s. 15-16.

Levent Sahverdi Arşivi

atıfta bulunulmuştur. Ancak Atatürk'ün düşünce ve uygulamaları yeterli seviyede tahlil edilememiştir. Bunun yanında Manisa'nın kültür tarihi açısından, derginin sayfalarında değerli metinler bulunmaktadır. Bazı ünlü yazar ve şairlerin ilk yazı ve şiirleri bu dergide yer almaktadır. Dergi, sınırlı ölçüde de olsa şehirdeki kültürel ve sosyal hareketliliğin aynası olabilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Ek:

Yeni Doğuş Dergisi Bibliyografyası*

29 1 inci Teşrin (Ekim) 1933, Sayı 1:

"Önsöz", s. 3.

Ş. A., "Türk İnkılâbında Kadın", s. 4.

"Mehmet Sırrı, "Cumhuriyet Marşı" (şiir), s. 5.

Avni Nafiz, "Derli Birlik" (şiir), s. 5.

"Yeni Cumhuriyet Marşı" (şiir), s. 6.

"Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Marşı" (şiir), s. 6.

Alaşehirli Dr. Sıtkı Şükrü, "Cumhuriyet Gençliği -Alev Gibi Bir Gençliktir-", s.7.

"Cumhuriyeti Sev ve Sevdir", s. 8-9.

Hilmi Cevheri, "Yeni Doğuş", s. 10.

Muallim Muzaffer Kemal, "Tehattür" (şiir), s. 11.

Turgutlu: Niyazi Hicran, "Koşma Karaca Oğluna Benzemd" (şiir), s. 11.

Turgutlu: Niyazi Hicran, "Bir Ölüm Hikâyesi" (şiir), s. 12-13.

"Fevzi Lütfi Bey'in Evimizin Açılma Günü Söyledikleri Nutuk", s. 14, 16.

Halit Nafiz, "Eriyen Bir Nefes" (şiir), s. 15.

1 1inci Kânun (Aralık) 1933, Sayı 2:

Mustafa Nuri, "Altı Ok -1- Cumuhuriyetçiyiz", ss. 1-3.

S. Behzat, "Türklerin Marşı" (şiir), s. 4.

Salahattin Âsım, "Tahattür", s. 5.

Gemicioğlu Avni, "Centilmenin Bilgileri: Halk Arasında", ss. 6-7.

Manisa: Zeytincilik Mütehassısı Remzi, "Zeytin Ağacı ve Zeytin Yağı", ss. 7-9.

Yeni Doğuş, "Millî Varlığımızı Kendi Emek ve Paramızla Başarıyoruz", s. 10.

Ş. A., "Çocuk Kini..", ss. 11-13.

S. Behzat, "Küçük Şeyler (hikâye)", ss. 13-14.

"Fevzi Lütfi Bey'in Evimizin Açılma Günü Söyledikleri Nutuk-2", ss. 15-16.

"Gülmek Sıhhattır", s. 16.

"Manisa'da Olup Bitenler", s. 16.

1 2inci Kânun (Ocak) 1934, Sayı 3:

Mustafa Nuri, "Altı Ok -2- Milliyetçiyiz", ss. 1-3.

Mehmet Sırrı, "Hep Gözlerine Dair" (şiir), s. 4.

---

* Bibliyografyada dergideki imlaya sadık kalınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

S. Behzat, "Yolcular" (şiir), s. 4.

Turgutlu: M. Remzi, "Çiftçinin Türküsü" (şiir), s. 4.

Manisa: Zeytincilik Mütehassısı Remzi, "Zeytin Ağacı ve Zeytin Yağı", s. 5.

Ş. A., "Solmuş Rüyalardan: İncinin Gelişi", ss. 6-8.

Gemicioğlu Avni, "Centilmenlik Bilgileri: Sokakta", s. 9-10.

Yeni Doğuş, "Kubilay Günü", s. 10.

Yeni Doğuş, "Millî Varlığımızı Kendi Emek ve Paramızla Başarıyoruz", s. 10.

S. Behzat, "Sürpriz (hikâye)", ss. 11-14.

"Fevzi Lütfi Bey'in Nutku-3", ss. 14-16.

1 Şubat 1934, Sayı 4:

Mustafa Nuri, "Altı Ok -3- Halkçıyız", ss. 1-4.

Salâhattin Asım, "Emir Ayşe", ss. 4-5.

S. Behzat, "Hasret" (şiir), s. 6.

Ş. A., "Sokağın Çocukları", ss. 6-8.

"Fevzi Lütfi Bey'in Nutku-4", ss. 8-9.

Gemicioğlu Avni, "Centilmenlik Bilgileri: Sokakta", s. 9-10.

S. Behzat, "Bir Kedi Yüzünden (hikâye)", ss. 10-11.

Manisa: Zeytincilik Mütehassısı Remzi, "Zeytin Ağacı ve Zeytin Yağı", s. 12-13.

M. Sırrı, "Millî Mahsul, Yerli Malı" (şiir), s. 14.

Manisa: N. İlhan, "Ses" (şiir), s. 15.

M. S., "Yontulmamış Sözler...", s. 15.

"Kendinizi Daima Doğru mu Bulursunuz?", s. 16.

G. A., "Gülmek Sıhhattır", s. 16.

1 Mart 1934, Sayı 5:

Mustafa Nuri, "Altı Ok -4- Devletçiyiz", ss. 1-3.

S. Behzat, "Arzu ve Korku" (şiir), s. 2.

Gemicioğlu Avni, "Fen Âlemi: Yıldızları Görmek İçin Çok Büyük Bir Teleskop", ss. 4-5.

Hekim Hakkı Şükrüoğlu Gündüz, "Emcibaşı= Hekimbaşı" (hikâye), ss. 6-8.

Gemicioğlu Avni, "Centilmenlik Bilgileri: Ziyaret", s. 9-10.

S. Behzat, "Kesmemek Şartile (hikâye)", ss. 10-12.

Gördes: Muammer Kemal, "Oğluma" (şiir), s. 13.

O. Tuğrul, "Manisa" (şiir), s. 13.

Turgutlu: N. H., "Dilek" (şiir), s. 13.

"Manisa'da Olup Bitenler: Gazi Hazretleri'nin Manisa Halkevi'ne Büyük İltifatları", s. 14.

Yeni doğuş, "Halkevimiz Büyük Bir Merasim Yaptı: Büyük Gazinin Resimleri Alkışlar Arasında Asıldı", ss. 15-16.

İshak Korkut: Akhisar, "Selâm" (şiir), s. 16.

1 Nisan 1934, Sayı 6:

Mustafa Nuri, "Altı Ok -5- Lâikiz", ss. 1-4.

S. Behzat, "O Yerler" (şiir), s. 3.

Necdet Arif, "Edebiyat Nasıl Olmalı", ss. 5-6.

Gemicioğlu Avni, "Centilmenlik Bilgileri: Öğle Yemeği", s. 6-8.

Gemicioğlu Avni, "Beylere Hitap: Bir Hanımı Mes'ut Etmek San'atı", ss. 8-9.

Levent Sahverdi Arşivi

S. Behzat, "Mezar Bekçileri (hikâye)", ss. 10-15.

"Manisa'da Olup Bitenler", s. 15.

Hayri (Ortamektep), "Çakal Dağının Esrarı (hikâye)", ss. 15-16.

1 Mayıs 1934, Sayı 7:

Necdet Arif, "Musahabe: Kültür Meselesi", ss. 1-3.

S. Behzat, "Rüya" (şiir), s. 2.

Gemicioğlu Avni, "Centilmenlik Bilgileri: Akşam Yemeği", ss. 3-4.

Mustafa Nuri, "Gazi Geliyor", ss. 5-7.

S. Behzat, "Hasta (hikâye)", ss. 8-10.

Gemicioğlu Münevver Avni, "Hanımlara Hitap", s. 10.

"Manisa'da Olup Bitenler", ss. 11-12.

G. A., "Gülmek Sıhhattır", s.12.

Manisa: N. İlhan, "Bir Varıyo, Bir Geliyo!" (hikâye), s. 13.

S. Behzat, "Roma Yanıyor" (şiir), s. 14.

Turgutlu: N.H., "Korku" (şiir), s. 14.

Manisa: N. İlhan, "Gözlerin" (şiir), s. 15.

Manisa: M. Haşim, "Türk Askeri" (şiir), s. 15.

M. O. M.: Muazzez, "Ölüm", s. 16.

1 Haziran 1934, Sayı 8:

Mustafa Nuri, "Altı Ok -6- İnkılâpçıyız", ss. 1-4.

Hekim Hakkı Şükrü, "Halk = Ortalık İçin Hekim Öğütleri", ss. 5-6.

M. N., "Tarama Dergileri Çıktı", s. 6.

Necdet Arif, "Sinemaya Dair", s. 7.

Gemicioğlu Avni, "Centilmenlik Bilgileri: Sofrada Et veya Kanatlı Hayvanat Parçalamak ve Tevzi Etmek", ss. 8-9.

S. Behzat, "Bir Şişe ve Bir Tek Mantar Meselesi" (hikâye), ss. 9-11.

S. Behzat, "Yara" (şiir), s. 11.

G. A., "Antrenör Müsyü Abraham Manisa'da", s. 12.

***, "Şuna Buna Dair..", ss. 13-14.

M. Yalçın, "Geceler" (şiir), s. 15.

"Manisa'da Olup Bitenler", s. 15.

G. A., "Gülmek Sıhhattır", s. 16.

G. A., "Tam Bir Evli Erkek Nasıl Olmalıdır?", s. 16.

Temmuz – Ağustos 1934, Sayı 9-10:

Mustafa Nuri, "24 Temmuz – İstiklâl", ss. 1-4.

S. Behzat, "Eskiden" (şiir), s. 4.

Doktor Mahmut Sadi (Tıp Fakültesinde Doçent), "Hayatın Mahiyeti", ss. 5-6.

Doktor Mahmut Sadi (Tıp Fakültesinde Doçent), "Veraset ve Tekâmül", ss. 7-10.

Gemicioğlu Avni, "Centilmenlik Bilgileri: Balolar", ss. 10-11.

Kadıköy: Necdet Arif, "Musahabe: Lisan meselesi", s. 11-13.

Hekim: Hakkı Şükrü, "Ne Zaman Ana Südü Çocuğa Yasak Edilir?", s. 13.

Doktor İzzet Niyazi, "Zavallı Leylekler", s. 14.

S. Behzat, "Karşılık (hikâye)", ss. 15-17.

G. A., "Dünya Haberleri", s. 17-18.

"Manisa Haberleri", s. 18.

"Gülmek Sıhhattır", s. 19.

Levent Sahverdi Arşivi

Eylül – 1 inci Teşrin (Ekim) 1934, Sayı 11-12:

S. Behzat, "Musahabe: Köylü ve İstedikleri", ss. 1-2.

Dr. M. Sadi: İstanbul, "Medenî ve İctimaî Muhit", ss. 3-4.

Gemicioğlu Avni, "Centilmenlik Bilgileri: -Balodan Mabat-", ss. 5-6.

S. Behzat, "Keder" (şiir), s. 6.

Doçent Doktor Muzaffer Tevfik, "Kötü Alışkanlıklar", ss. 7-8.

Necdet Raif, "Sahne ve Ehemmiyetine Dair...", s. 9.

Manisa: N. İlhan, "Bakışların" (şiir), s. 9.

Gemicioğlu Avni, "Tenis", ss. 10-11.

O. Tuğrul, "İşgal Hatıraları: Manisa Yanarken", ss. 11-13.

O. Tuğrul, "Sıla" (şiir), s. 13.

S. Behzat; "Bir Dolup Boşalma Meselesi (hikâye)", ss. 14-15.

"Gülmek Sanattır: Fıkralar", s. 16.

N. İlhan, "Bundan Sonra", s. 16.

"Manisa Haberleri", s. 16.

İkinci Kânun (Ocak) 1935, Sayı 13:

Yeni Doğuş, "Yolumuz ve Amacımız", 1.

M. Er. Mustafa Nuri, "Atatürk", s. 2.

A. Bahadır: İstanbul, "Amerika Mektupları: İlk duygular", ss. 3-4.

Muallim Nazmi, "Bizde Münevverler", ss. 5-6.

Mustafa Nuri, "Dil İnkılâbı", ss. 6-7.

A. Gemicioğlu, "Tenis: Racket (Raket)", ss. 8-9.

N. İlhan, "İstediğin Gibi Ol.." (şiir), s. 9.

M. N., "Ulusal Bayramda İçimizden Neler Geçiyordu..", s. 10.

A. Gemicioğlu, "Fen Alemi: Ayda Hayat Var mı?", s. 11.

A. G., "Dünya Haberleri", s. 12.

A. G., "Gülmek Sıhhattır", s. 12.

Mecmua, "Manisa Haberleri: Kubilay Günü ve Kurçağın Açılışı", s. 13.

Mecmua, "Bay Mustafa Er'in Kubilay Okulasındaki Söylevi", s. 13-14.

Şubat 1935, Sayı 14:

Mustafa Er, "Nüfus Sayasası", ss. 1-2.

Selâhattin, "Köylü ve Ziraat Bankası", ss. 3-4.

A. Bahadır Er, "Amerika Mektupları: Filorida", ss. 5-8.

N. İlhan, "Düşün" (şiir), s. 9.

"Manisa Halkevinde Konferans Serisi: Fikirler ve Duygular", ss. 10-13.

A. Gemicioğlu, "Birinci Napolyon' un Mektupları ve Büyük Aşkının Sonu", ss. 13-15.

N. İ., "Cezmi Tahir ve Yalnızlığımız", s. 16.

Mart 1935, Sayı 15:

Mustafa Dümer, "Halkevlerinin Yıldönümü", ss. 1-2.

Neriman Akgün, "Gurbette" (şiir), s. 2.

"Manisa Halkevinde Konferans Serisi: Fikirler ve Duygular", ss. 3-5.

"Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat Kolu Başkanı Bay Mustafa Dümer'in Söylevi", ss. 5-10.

"Halkevleri" (şiir), ss. 10-11.

"Manisa Marşı" (şiir), s. 12.

Levent Sahverdi Arşivi

"Gözümle Gördüm" (şiir), ss. 12-13.

A. Bahadır Dümer, "Amerika Mektubları (3): Gainesville", ss. 14-16.

"Halkevi Başkanlığı", s. 16.

Nisan 1935, Sayı 16:

Mustafa Dümer, "9-19 Mayıs 935", ss. 1-4.

S. Behzat, "Rüzgâra" (şiir), s. 5.

A. Osman Ülkü, "23 Nisan 935" (şiir), ss. 5-6.

N. İlhan Berk, "Hep Senin İçin" (şiir), s. 6.

Dr. Mahmud Sadi, "Akraba İzdivacı Meselesi", ss. 7-8.

N. İlhan Berk, "Bir Mum ve Bir Kandil Ruyası" (şiir), s. 8.

S. Behzat, "Asıl Mes'ele Şimdi Tamam (hikâye)", ss. 9-12.

A. Osman Ülkü, "Millî Hâkimiyet", ss. 13-14.

N. İlhan Berk, "Koca Sinan –Koca Sinan'ın Yıl Dönümü Münasebetiyle", s. 15.

"Genç Duygular: 1-Şadan Akgün: Halkevi; 2-Nerime Gündüz: Atatürk", s. 16.

Haziran 1935, Sayı 17:

A. Osman Ülkü, "En Büyük Vazife", ss. 1-3.

Nazmi Bayçın, "İnkılâp ve Sosyal Yaşayış", ss. 3-5.

N. İlhan Berk, "Deniz Hasreti" (şiir), s. 4.

Sözen, "Üzgülü Çocuklar", ss. 5-6.

Yeni doğuş, "Vasıf Çınar", s. 7.

Hasan Erginol, "Millî Edebiyat", ss. 8-10.

N. İlhan Berk, "Dağlının Ayşe (hikâye)", ss. 10-12.

H. İsmet Sütuna, "Gurbetde" (şiir), s. 12.

"Borsa Haberleri", ss. 13-14.

"Manisa Duyumları", ss. 15-16.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Manisa Halkevi'nin ilk dergisi, Cumhuriyet'in Onuncu yıldönümünde yayın hayatına giren ve 17 sayı çıkarılan *Yeni Doğuş*'tur. *Yeni Doğuş* 1926 yılından sonra Manisa'da yayın hayatına giren ve yeni harflerle çıkarılan ilk süreli yayındır. Dergi Türkiye'nin yeniden doğuşunu gerçekleştiren Atatürk'ün fikirlerini yaymak ve Manisa'nın kültür hayatına bir canlılık kazandırmak amacıyla çıkarılmıştır. Atatürk, cumhuriyet ve inkılaplardan sıkça ve övgüyle söz edilmiştir. Son sayısı 1935 yılı ortalarında yayınlanan *Yeni Doğuş*, yeni rejimin anlayışını yaymakla beraber, mahallî kültürün ortaya konması çabalarına ağırlık verememiştir. *Yeni Doğuş* istenilen seviyede olmamakla beraber, Manisa basın, kültür ve sosyal hayatındaki ilkler arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Manisa, Basın, Halkevi, Atatürk, Yeni Doğuş.

ABSTRACT

The first periodical of the House of Commons in Manisa is *Yeni Doğuş* that has entered the publication life on the tenth anniversary of the Republic and was published in 17 editions. *Yeni Doğuş* is the first periodical which was published by new alphabet after 1926 in Manisa. The periodical was published in order to spread the ideas of Atatür who has realized a fresh birth of Turkey and to secure vividness for the cultural life of Manisa. It has often and by admiration mentioned about Atatürk, the Republic and his renovations. *Yeni Doğuş* that the last edition was published in the mids of 1935 by spreading the sagacity of the new regime, has not stressed the efforts on putting forward the local culture. *Yeni Doğuş* was not its first part in the press, culture and social life of Manisa.

Key words: Manisa, Press, House of Commons, Atatürk, Yeni Doğuş.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

TÜRK BEDAİ'İYİNİ KORUMA DERNEĞİ VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK GÜZELLİĞİNİ GELİŞTİRME ÇABALARI

Dr. Leyla KAPLAN*

Kadınların kılık ve kıyafetlerine ait tartışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında "Batılı kadınların sahip olduğu hakların Osmanlı Müslüman kadınlarına da tanınması isteklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dünyadaki her toplum dinine, örf ve adetlerine geleneklerine, coğrafyasına ve iklim şartlarına bağlı olarak kendine özgü bir giyim tarzı oluşturmuş, dinî kuralların etkili olduğu toplumlar, dinlerinin belirlediği kurallara göre giyinmeye dikkat etmişlerdir.

Yaşantılarını aynı dine dayalı kurallarla belirleyen toplumların giysilerinde şekil benzerliği ortaya çıkmıştır. Kadınların el ve yüzlerini açıkta bırakıp vücutlarının tamamını örten kıyafetlerle, yüzleri örten peçeler, İslâm dünyasında Müslüman kadının ortak giysisi olarak algılanmaktadır. İslâmiyet'in kadını şekli olarak sınırlayan giyinme kurallarına sahip bir din olması Müslüman kadının yaşantısını etkilemektedir. Bu durum onların ayrı coğrafya ve iklim şartlarında yaşasalar da dinî kurallara dayandırılan (tesettür) örtünmeye dayalı giysiler giymelerine sebep olmaktadır. Yine dinî kurallar çerçevesinde sokağa yalnız ve serbest kıyafetlerle çıkmaları da yasaklanmaktadır. Yakın tarihimizde kadınların kılık ve kıyafetlerine, giysi şekillerine devlet müdahaleleri olarak değerlendirdiğimiz yasaklamalar oldukça fazladır. I.Ahmet (1603-1617) ahlaksızlığın arttığını ileri sürerek kadınların erkeklerle birlikte aynı sandala binmesini, belli mağaza ve dinlenme yerlerine gitmelerini yasaklamıştır. III.Ahmet (1704-1730), I.Mahmut (1730-1754) zamanında da bu uygulamalar devam etmiş ve ferace giyilmesi yasaklanmış, III. Osman (1754-1757) kadınların sokağa haftanın belli günlerde çıkmasını, II.Mustafa (1757-1774) yakası açık giysilerle sokakta dolaşılmasını yasakladı. III.Selim (1789-1808) zamanında benzer bir karar alınarak yakası açık bulunacak fazla süs ve kumaş kullanılan kıyafetlerle dolaşanlara müdahale

* Celal Bayar Üniversitesi Öğretim Üyesi

Levent Sahverdi Arşivi

edileceği ve cezalandırılacağı, bu kıyafetleri diken terzilerin de idam edileceğini bildiren emirname yayınlamıştır. IV.Mustafa (1808), I.Abdulhamit (1774-1789) ve II.Abdulhamit (1876-1909) zamanlarında kadın kıyafetlerinde giysilerle sokağa çıkmalarına ait kısıtlayıcı kararlar alınmış emirnameler yayınlanmıştır[1]. Osmanlı Devleti'nde kılık ve kıyafetlerde kadın ve erkek giysilerindeki çeşitliliğin yanı sıra Müslümanlarla gayrimüslim giysilerindeki farklılık da ülke genelinde yaygındır. Çeşitli dinî cemaatlerle etnik toplulukların giysilerinde de birbirlerinden farklı bir şekil ve çeşitlilik söz konusudur. Hiçbir topluluk diğerinin giysisini giyme hakkına sahip değildir. Osmanlı Devleti'nin toplumları birbirine kaynaştırma politikası olarak gözüken bu uygulama, aslında hoşgörülü bir devlet idaresi altında dinlerin ve toplumların varlıklarını korumayla ilgili bir uygulama olarak değerlendirilmektedir[2]. III.Selim zamanının Nizam-ı Cedid askeri kıyafetleriyle ve kıyafetlerle ilgili kararnameler II.Mahmut zamanının asker ve devlet memurlarının kıyafetlerini düzenlemeye ait kararlar ve uygulamalar Avrupaî giyim şeklinin Osmanlı toplumunda yaygınlaşmasında önemli bir adım olurken, daha sonraki yıllarda "Batılılaşma" yani "Avrupalılaşma" taraftarlarının artmasını da sağlamıştır. İşgal edilen Osmanlı topraklarında düşman devletlerin Türklere karşı uyguladığı soykırım binlerce kişinin başta hilafet ve saltanat başşehri İstanbul olmak üzere Anadolu'nun diğer yerlerine göç etmelerine sebep olmuştur. Anadolu şehir ve köylerine yerleştirilen bu göçmenlerin kendilerine özgü kıyafetlerinin olması ve bu kıyafetlerin bazılarının şekilce İslâmî kural ve geleneklerin ağır baskısından uzak çeşitliliğe sahip bulunması yerel kıyafetlerle uyuşmazlığa ve tepkilere neden olmaktadır. Ayrıca ülkedeki yoksulların giysileri (ne bulurlarsa giyinmeleri) kılık kıyafet kargaşası meydana getirmekte, Osmanlı halkının görüntüsünü daha da çeşitlendirmektedir. Kadınların çalışma hayatına atılmasıyla birlikte kıyafetlerde daha pratik ve kullanışlı, rahat bir giyim tarzı benimsenmekte. Bu duruma Avrupa modası ve giyim tarzının etkisi eklenince ülkenin her tarafında bir kılık kıyafet kargaşası yaşanmaya başlanmaktadır.

II.Meşrutiyet döneminde kurulan dernekler kadınlarla ilgili meselelere yönelirken, özellikle kadın dernekleri kılık kıyafet alanında çalışmalar yapmaktadır. Yeni bir giyim tarzını Osmanlı toplumuna benimsetmeyi gaye edinen kuruluşlar yazı ve yayınlarında, kadın giysilerinin kadının sosyal

---

[1] Reşat Ekrem Koçu, **Tarihimizde Garip Vakalar**, İstanbul 1958, s.67; Suha Umur, "Kadınlara Buyruklar", **Tarih ve Toplum Dergisi,** Ekim 1958, s.13-15; Leyla Kaplan, Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını, Ankara 1998, s.178-180

[2] Dimitri Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu**, İstanbul 1996,s.186

Levent Şahverdi Arşivi

hayata katılmasını kısıtlamayacak bir tarzda olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Dönemin mücadele edilen kadın kılık ve kıyafetlerini; "peçe takmamak ve çarşaf giymemek" şeklinde özetlemek mümkündür. Peçesiz, başörtülü, pardesüye benzer giyim şekli Halide Edip ve diğer batıcı yazarlar tarafından savunulmakta, bu şekil yazı ve romanlarla yaygınlaştırılmaktadır[3]. Kadın haklarını savunan dernek üyesi kadınların peçesiz giysiler giyinmeleri, bu şekilde fotoğraf çektirmeleri, sokaklarda peçesiz gezmeleri, çok az da olsa başörtüsü kullanmayan şapkalı Müslüman kadınların görülmesi[4], "Kadının Özgürleşme" gayretleri olarak dikkati çekmektedir.

Kadın kıyafetlerindeki Avrupalılaşma muhafazakar çevrelerin hoşuna gitmemektedir. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında uğradığı yenilgilerin sebebi Müslüman kadınların şeriate aykırı giyinmeleri (örneğin; peçesiz sokağa çıkmaları) gösterilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca kıyafetlerdeki değişim ahlaksızlık olarak da değerlendirilmektedir. Bütün bunlara rağmen Avrupaî kıyafetlerin halk arasında yaygınlaşması devam etmekte, sert eleştirilere aldırmayan kadınlar bu kıyafetlerle gezmektedir. Avrupaî kıyafetlerle bunları giyinenlere öfke duyulmakta, zaman zaman bu kadınlara saldırılar yapılmaktadır. Bu tepkilere rağmen değişim hızlanarak yayılmakta evinden nadiren dışarı çıkabilen Müslüman kadınlara ulaşmaktadır.

Bu dönemde sadece kılık kıyafet alanında değil mimarî, edebiyat, sanat, sanayî gibi bir çok alanda da toplumda yenileşme, Avrupalılaşma gerçekleşmektedir. Bu yenileşmeyi yönlendirecek dernekler ve komisyonlar kurulmakta, oluşturulan kurumlar çeşitli alanlarda faaliyetlerde bulunmaktadır. Toplumda varolan güzellikleri ön plâna çıkararak yenileşmeye hizmet etmeyi amaçlayan kurumların oluşmasının sebebi, toplumda son zamanlardaki yozlaşma ve savaşlar gösterilmektedir.

Balkan, I.Dünya Savaşı ve sonrasında işgal edilen İstanbul ve Anadolu'nun birçok yerlerinde işgalcilerin yaptığı tahribat, genç nüfusun cephelerde erimesi veya sürekli silah altında olması, üretim gücünün azalmasına, yoksulluğun artmasına ve büyük ölçüde fikri gelişmenin de durmasına sebep olmuştur. Bu durum her alanda gerilemeye ve yozlaşmaya yol açarken toplumun değer yargılarını da etkilemiştir. Türk toplumunu bulunduğu yozlaşmadan kurtarmak kısır tartışmalarla vakit kaybetmemek için yeni bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Toplumu yönlendirecek ve yeniden şekil-

[3] H. Edip Adıvar'ın **Yeni Turan** romanı (vd.)
[4] L. Kaplan, **a.g.e.**, s.30-31

Levent Şahverdi Arşivi

lendirecek çalışmalar başlatılmış aydınlar, çeşitli kurum ve kuruluşlar oluşturarak faaliyetlere başlamışlar ve yaptıkları tartışmalarla toplumu yönlendirmeye çalışmışlardı.

1922'de kurulan "Türk Bedaiiyini (Güzelliklerini) Koruma Cemiyeti" de toplumu yönlendirmek amacıyla kurulan derneklerden biridir. "Edebiyat-Sanat-Mimari-Sanayi-Kıyafet ve diğer alanlarda Türk yenileşmesini savunmak amacıyla kurulan dernekle ilgili ilk haberler 22 Haziran 1922 tarihli İkdam Gazetesi'nde yer almaktadır.

Bu haberde dernek hakkında bilgi verilerek yönetmeliği yayınlanmaktadır. "Türk Bedaiiyini Koruma Derneği", Türk güzelliklerini ortaya çıkararak şekillendirme amacını benimsemektedir. Bununla birlikte kuruluş amacı arasında "Türk kadınlarının kisvei hariciyesini tesbit edecek ve bu şeklin kabulünü isteyecek" ifadesinin bulunması bu derneğin kadınların dış görünüşleriyle de ilgilendiğini ve kadınların giysi şeklini belirlemeye çalışacağını göstermektedir. Derneğin ilk toplantısına katılan üyelerin fikirlerini açıklayan haberde, "Meclis-i Kebiri Maarif azasından Mehmet Ziya Bey'in riyaseti altında dün saat dörtte ini'kad etmiştir. Müessislerden Erkan-ı Harbiye Miralaylığından mütekaid İsmail Hakkı Bey tarafından iradei seniye karait olunmuş ve ona göre tertip edilen nizamnamenin müzakeresine geçilmeden evvel, Muammer Sedad Bey'in teklifi üzerine gerek Meşihat-ı Aliye ve gerek Maarif Nezareti tarafından gönderilen memur mahsusların da ıtla'kesb etmesi için nizamname esasî yeniden okunmuştur. Denilmektedir. Derneğin toplantısına başkanlık eden Mehmet Ziya Bey'den sonra bu toplantıya görevli olarak katılan memurlardan Şefik Bey kadınların dış görünüşlerini belirleyen "dış giysilerin görüşülmesini önerirken, memur Sedad Bey de derneğin kuruluş amacından bahsederek görüşmelerin sadece dış giysi üzerine olmayıp, dernek esaslarını kapsaması gerektiğini söylemektedir. Türk sanayi ve bedayi üzerinde cemiyetin maksad-ı teşekkülüne medar olacak mesail ile iştigal edilmesini ve kisve-i hariciye meselesinin derece-i taliyede kaldığını binaenaleyh ihtisas encümenlerinin teşekkülünden sonra kisve meselesinin müzakerata geçilmesinin muvafık olacağını derneğin amacının toplumdaki yenileşme hareketlerine öncü çalışmalar yapmak ve meseleleri ortaya koymak olduğunu" anlatan Sedat Bey, başta giysilerin şekli olmak üzere bu konuda yapılacak çalışmaların uzmanlardan oluşturulan kurullara bırakılmasını istemiştir. Sedat Bey'in konuşmasından sonra Meşihat-ı Aliye namına gelen (eski) sabık Urfa milletvekili Şeyh Saffet Efendi, memur Sedat Bey'in ifadesini onayladığını söyleyerek; "bedayeten mütehassıs hanımlardan mürekkeb ihtisas encümenlerinin teşekkülünden sonra, kisve-i hariciyenin

Levent Sahverdi Arşivi

tebdil ve iyi bir şekle ifrağı hususunda yapılacak müzakeratta bulunmak üzere kendilerine de malumat verilerek hep birlikte çalışmanın daha muvafık olacağı" ifadesiyle fikrini belirtmektedir. Abay Halid Bey ise, konuşmasında, zamanın öneminden bahsederek derneğin oluşum amacının bu günkü "dış giysilerin" değiştirilerek başka bir şeklin kabul edileceği "çarşafın" şeklinin nasıl olacağını tesbit etmek olduğunu, bunun için orada olan üyelerin ayrı ayrı fikirlerini açıklamasını istemiştir. Hakkı Süha Bey de giysilerin görünüşüyle ilgili olarak, bunun bir zevk meselesi olduğunu, burada yalnız çarşafın şeklinin belirlenmesi için konuşulmasını isteyerek konuşulan "çarşafın hudud esasiyesi" hakkında kabul edilecek esasların kontrolü için uzmanlar kuruluna gönderilmesini önererek bu suretle bu günkü toplantıda bir karar verilebileceğini ve orada bulunan kişilerin çarşaf hakkında birer fikri olduğunu söylemiştir. Şefik Bey; kabul edilecek çarşafın genelde kabul edilebilmesi için gayet iyi düşünülmesini ve Şeyhülislâmlık dairesi memuru tarafından verilecek şer'i bilgilerin etrafında "çarşaf" hakkında konuşulmasının uygun olacağını ifade etmiştir. Konu üzerinde daha bir çok görüşme ve tartışma olduktan sonra "sanatkar hanım ve beyler" tarafından oluşan bir uzmanlar kurulu seçilmiştir. Bu hususta gönderilmiş olan padişahın irade-i seniyesine bir arifiye-i teşekküriye yazılması da kararlaştırılmıştır.

Toplantıda genel sekreter Mehmet Ali Bey'in görevinin çokluğu ve hastalığı dolayısıyla istifa ettiğini bildiren mektubu okunarak, yerine Meclis-i Kebir azasından Mehmet Ziya Bey'in seçildiği anlatılan haberde, dernek heyet merkezini oluşturanların adları verilmektedir.

"Meclis-i Maarif azasından Mehmed Ziya, Mehmet Ali Tevfik, Yakup Kadri, Yahya Kemal, Mustafa Şekip, Sanayi Nefise azalarından ressam Ruhi, İnas Sanayi Nefise müdürü ressam Adil, ressam Hikmet, Velid, emekli Erkanı Harp Miralayı İsmail Hakkı, Miralay Hafız Reşid, Miralay Halid, Enis Behic, Hakkı Süha, Falih Rıfkı beylerle Saime Vesim, Bahire Hakkı, Hamiyet, Sabiha, Naciye Faham, Nezihe Muhiddin, Münevver ve Zekiye hanımlar. Bunların içinden heyet-i idareye sekiz kişi tefrik edilmiştir. Üyeleri arasında tanınmış kişiler bulunan derneğin kuruluş toplantısına padişahın bir yazı göndermesi ve Şeyhülislâmlık dairesinin görevli memurlarla toplantıda temsil edilmesi giysilerin görünüşünün düzenlemesine verilen önemi göstermektedir.

Derneğin merkez heyet üyeleri olarak sayılan ve adları verilen kadınlar, batılılaşma yanlısı olarak tanınan ailelerin kadınlarıdır. Dönemin derneklerinde çalışmalarıyla tanınan bu kadınlar aynı zamanda asker ve sivil bürok-

Levent Sahverdi Arşivi

ratların yakınlarıdır.

"Türk Bedaiiyini Koruma" Derneği'nin kuruluş amaçlarını ve çalışma yöntemlerini belirleyen yönetmeliği sekiz maddeden oluşmaktadır. "İlerleme yolunda olan milletin son zamanlarda kozmopolitizme ve taklitçiliğe yöneldiği, bununla mücadele edileceği, dinî ve millî özelliklerimize uygun bir Türk uslûbunun yaygınlaştırılacağı, zaman ve mekanın müsaadesine göre, her alanda ihtiyaca göre ve yeni yorumlarla evlerin iç düzeninde değişiklikler yapılacağı, kadın giysi ve eşyalarında dinî ve millî his ve zevklerimizin vücuda getirileceği ve güzelliklerin geliştirileceği ve yüceltileceği, güzel ahlâk ve terbiyenin okulların ilk kısımlarından başlayarak yaygınlaştırılacağı, konferans ve yayınlarla güzel eşya, giysi ve süsleme ilmi ve sanayi şubelerinin ayrıntılarıyla araştırılıp tesbit edileceği, derneğin amacına uygun gösteriler düzenleneceği" belirtilmektedir. Yönetmelikte ayrıca derneğin iki kurul vasıtasıyla idare olunacağı, bunun birisinin heyet-i idare, diğerinin heyet-i merkeziye olarak adlandırılacağı ve heyet-i merkeziyenin, heyet-i umumiye tarafından seçileceği de yazılmaktadır. Sekreterinin dışında heyet-i merkeziyenin kadın ve erkeklerden oluşturulacağı ve bir yıl süreli olacağı idare heyet-i merkeziyesinin üyelerinin on iki kişiden ibaret olacağı da yazılmaktadır. Yönetmelik maddelerinin tamamı şu şekildedir:

"Cemiyet Nizamame-i Esasiyesi:

1-Tekâmüle doğru olan millî yürüyüşlerde bedâiiyin ahlakî ve terbiyevî te'sirat mühimesini te'mil ederek son zamanlarda milletimizin kapılmış olduğu kozmopolitizme, mukallidliğe karşı mücadele etmek.

2-Din ve milletimizin hususiyetlerine, ulviyet ve kudsiyetlerine nazaran tekâmül etmiş bulunan ve her sanatda müstevli bir hakimiyet ihraz etmiş olan "Türk uslübu"nu ihya kasdıyla onun bütün ruh nefasini ilmi ve sanayi tetbalarla arayıp bulmak ve halka mütenevvi vesait-i mümküne ile tanıtarak sevdirmektir.

3-Bedayiî milliyenin şuabat ve esası arasından mahiyetin ihtiyaç ve istidadına ve zaman ve mekanın müsaadesine göre şimdilik muvafakkiyet vaad eden şube-i mesai "bedâyi'î beytiye" namıyla tefrik edilerek ilk defa işe bu yoldan girilecekdir, ki bu kemale muhtaç tefsir görüldüğü takdirde "bedayiî beytiye" evlerimizin tertibat ve tanzimat dahiliyesinde milletimizi görmek ve göstermek ve bir Türk salonunda bulunabilecek bilcümle eşya ve müzeyyenat ve bilhassa salonun en kıymettar bir ziyneti olan dahili ve bilhassa harici kadın kisvelerinde ve kadın eşyalarında dinî, millî his ve zevkle-

Levent Şahverdi Arşivi

rimizin vücuda getirdiği güzelliklerin ihya ve inkişafına çalışmakdır.

4-Bedayiîn ahlakî ve terbiyevî te'sirat mühimmesini daima gözönünde tutarak mekteblerimizde bilhassa inas kısımlarında millet nokta-i nazarından bu cihete sarfı ehemmiyet etmek ve hin-i hacetde muavenet etmektir.

5-Cemiyetin tarik-i mesaisi ikidir. Birisi bu bedii eşya, libas ve müzeyyenatı ilmi, sanayi şuabat ve teferruatıyla tedkik ve tesbit etmek ve bu sahada bil-fiil çalışmakdır. Diğeri neşriyat ve konferanslarla halkı tenvir irşad etmektir.

6-Cemiyet azalarından aidat taleb edilmeyecektir. Ancak teberruat kabulüyle beraber mesârıf-ı fevkaladesine karşılık olmak üzere icab ettikçe müsamereler tertib edecekdir.

7- Cemiyet birisi Heyet-i Merkeziye ve diğeri Heyet-i İdare olmak üzere iki heyet marifetiyle idare olunur. Ve Heyet-i Merkeziye, Heyet-i Umumiye tarafından intihab edilir.

8- Heyet-i Merkeziye, katib-i umumi hariç olmak üzere kadın ve erkekden müteşekkil ve bir sene müddetle otuz kişiden mürekkeb olacaktır. Ve Heyet-i İdare, Heyet-i Merkeziye azası meyanından on iki kişiden ibaret olmak üzere intihab edilecektir.

Kadın kıyafeti hakkında, 25 Haziran'da Takvimi Vekayi'de okunduğu iddiası ile, 27 Haziran 1922 tarihli İkdam gazetesinde yer alan bir haberde kadınların kıyafeti hakkında yeni bir emirnameden bahsedilmektedir. "Nisvan-ı İslâmiye'den bazıları eyyam-ı ahirede kıyafet-i hariciyece pek laubaliyane durmakta ve şeri'en vacibürriaye olan mesturiyete menâfi eşkal ile kesb-ü güzar eylemekde olub gerçi muhadderat hane-i derununde iktisa edecekleri elbisenin eşkali libaslerinin intihablarına tabi olmak lazım gelir ise de harici telbis ve istîmâl edilecek satırların herhalde şer-i şerife ve adab-ı İslâmiye'ye muvafık bir şekil müstahsende ve diyaneten ve edeben inkişâfı memnu' ve medhûl cevahirihi kapadacak suretle bulunması elzem olduğu ve menafi-i şeriat ve diyanet ve mebayin-i edeb ve iffeti ziyy ve kıyafeti haricîyenin hususuyla makarrı hilafetde revac bulabilmesi pek mazarr-ın nate'ic-i tevlid eyleyeceği bedihi bulunduğu halde bu babda vacibül ittihaz olan tedabirin tatbikatında tekasül ve ihmal gösterilmesi nezdi ali-i cenab-ı hilafetpenahide tecviz buyurulmakla beraber elyevm kısmı azamı mügayir diyanet ve edeb açık saçıklıktan mütehaşi bulunan ve iffet ve ismetini muhafazada dikkat-i mütemadiyyesi meşhud olan İstanbul Sekene-i İslâmiyesince

Levent Sahverdi Arşivi

dahi tesirat-ı elem engizi bedihi olarak İkdam Gazetesi'nin 9069 numaralı nüshasında (Bizde Kıyafet ve Zevk-i Selim Meselesi) sernamesi tahtında muharer bendde nisvan-ı İslâmiye'nin kıyafetlerini tayin için Biçki Yurdu'nda bir heyet-i mahsusa teşkil edeceğinin ve hatta kız mektepleri talebatı çarşafları ne şekilde olmak lazım gelir ise anın da bu heyetçe kararlaşdırılması Maarif Nezaretince tensib edilüb nezareti müşarünileyhadan bir murahhasın azami mev'ud bulunduğunun gösterilmesi nisvanı İslâmiye'den bazılarının kıyafet laub-iliyanelerindeki redaitinizalesi lüzum-u mübremenin bu suretle de tebarüzüne delil olmasıyla ve teşebbüs vaki' nezd-i âlide rehin takdir ve istihsan görünmesiyle bunun hükümetçe sehabet ve himayeye mazhariyet-i iktizai müsalahat olduğundan salifüz-zikr heyete bab-ı fetvadan vesair icab eden devairden en münasib memurinden lüzumu kadarı iştirak ettirilecek bade izin nisvan-ı İslâmiye'ye şer'i ve edebe mutabık ve zevk-i selimin kabul edebileceği şekil ve surete muvafık bir setre-i hariciyenin tayin ve tesbitine elbirliği ile çalışılması ve verilecek kararın şer'iyen hak-pay-ı aliye arzıyla şayan buyurulacak irade-i seniye üzerinde dustur-u amel tutulması şeref sunuh eden emr'ü ferman isabet-i beyan-ı cenab-ı hilafetpenahi mantuk-ı münifinden bulunmuş ve keyfiyet-ı makam-ı sami-i sedaretpenahiden taraf ve alay-ı meşihatpenahı ile Maarif Nezareti celilesine tebliğ kılınmıştır".

Müslüman kadın kıyafetlerinin belirlenmesinin şer'iate, ahlak ve edebe uygun olmasını isteyen emirnameden başka aynı gazetede bulunan diğer bir haber de yine kadın kıyafetlerine aittir. Türk Bedayiîni Koruma Derneği'nin Türk hanımlarının dış giysileriyle ilgili çalışma yapacağından bahseden haber, derneğin bu fikrini en çok kabul edecek kişilerin bayan öğretmenler olduğunu anlatarak, kıyafet değişikliğinin uygulanmasına okullardan başlanılmasını tavsiye etmektedir. Derneğin kurucularından Erkan-ı Harb Miralaylığından emekli İsmail Hakkı Bey'in görüşlerine yer veren yazıda "Maksad ve gayemiz eskiden beri mevcud olub bu gün tedrici bir suretde, kisve-i nisyane atılan (Türk Bedayiî)ni bulup meydana çıkarmak ve onu bütün halkın ruhuna sokmaktır. Bu maksadla bedayi-î birisatan ve sanatkarandan faal ve gayur pek çok zevata müracaat ederek fikirlerini bir araya toplamak ve eski Türk bedayiîyi herkese kabul ettirmek istedik." Derneğin kurulmasının sebebinin, kadınların bu günkü uygun olmayan kıyafetleri olduğunu söyleyen Hakkı Bey, bu girişimleriyle eskiye dönmek istemediklerini yalnız adabı İslâmiye'ye uygun olmayan şekli daha uygun bir şekle sokmak istediklerini anlatarak; memlekette pek yüksek ve muhterem mevki işgal eden zevatın bu dernekle ilgilenmesinin derneği amaçlarına ulaştıraca-

Levent Sahverdi Arşivi

ğını ifade etmektedir. Derneğin çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi elde edememekle birlikte, kısa süreli bir dernek olduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyetin ilk yıllarında faaliyet gösteren dernekler arasında bu derneğin ismine rastlanmadığını belirtmeliyim. Muhtemelen saltanatın kaldırılmasıyla birlikte gerçekleştirilmeye başlayan yenileşme hareketlerinin yoğun günlerinde faaliyetlerini devam ettiremeyen dernekler arasında yer almaktadır. Fakat kadın giysileriyle ilgili tartışmalar devam etmektedir. Bu mesele "kadın kıyafetlerinin düzenlenmesi" meselesi ve "Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında başlatılan kadın haklarına ve kıyafetlerine ait tartışmalar" Cumhuriyet'in ilânından sonra da gündeme gelen en önemli meselelerden biri olmaktadır. "Cumhuriyet vatandaşı" oluşturma gayretleri kadınlar söz konusu olduğunda "Cumhuriyet Kadını" kimliği ve kişiliği oluşturulması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Paşa "çağdaşlaşmak" ilkesiyle savaş sonrasında her alanda yenileşme hareketlerini başlatmıştır. "Düşmanlarımız bizi dinin tahtı tesiri altında kalmış olmakla itham ve tevakkuf ve inhitamızı buna atfediyorlar. Bu hatadır. Bizim dinimiz hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allah'ın emrettiği şey Müslim ve Müslimenin beraber olarak iktisabı ilmü irfan eylemesidir. Kadın ve erkek bu ilmü irfanı aramak ve nerede bulursak oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetindedir."[5] 31 Ocak 1923 tarihinde İzmir'de yaptığı bu konuşmada, kadınlarla ilgili olarak yapılacak inkılâpların adeta müjdesini veren Mustafa Kemal Paşa, uygar dünya içerisinde Türk kadınlarının yer almasının şart olduğunu açıklamaktadır. Cumhuriyet kadını çağdaşlaşma yolunda adeta bir simge olmakta, şeri hukuk sisteminden lâik hukuk sistemine geçişte kadın erkek eşitliğinin sağlanmasında dinî baskının ortadan kaldırılmasında kadın ön plâna çıkarılmaktadır.

Yeni bir toplum, yeni bir kültür ve hayat tarzı oluşturulan sosyal ve siyasî değişim günlerinde kadın haklarıyla olduğu kadar, dış görünüşleriyle de ilgilenilmektedir. "Şekli tesettür kadını hayatından mevcudiyetinden tecrit edecek bir şekilde olmamalıdır"[6] ifadesinin ardından "Kadın kıyafetlerinden çarşaf ve peçeye karşı mücadele başlatılacak, bu mücadelede dönemin tanınmış dernekleri öncü faaliyetlerde bulunacaklardır. Bu dernekler arasında çalışmalarıyla takdir toplayan ve kamuoyunu etkileyen iki önemli dernek, Türk Ocakları ve Türk Kadınlar Birliği dernekleridir. Batılılaşmanın milliliğe tercih edilmesiyle oluşturulan resmî devlet ideolojisi içerisinde Türk

[5] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C.II, (2.Baskı), Ankara 1961, s.86.
[6] Bernard Caporal, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını,** Ankara 1982.

Levent Sahverdi Arşivi

Ocaklarının kadınlarla ilgili faaliyetleri fazla muhafazakar bulunarak dışlanmakta[7], kadınlarla ilgili çalışmaları Türk kadınlar birliği yönlendirmektedir. Toplumu Avrupalılaştırmak, yeniden şekillendirmek, kıyafetten el sanatlarına, ev dekorasyonuna varıncaya kadar yeni bir zevk düzenine geçişi sağlamak görevini üstlenmekte olan Türk Kadınlar Birliği, atölyelerinde Avrupa modasının izlerini taşıyan kıyafetler üretmekte, açtığı biçki-dikiş kurslarıyla yeni kıyafetlerin şekillerini topluma benimsetmeye çalışmaktadır. Konferans ve yayınlarla[8] "Cumhuriyet kadını"nı oluşturma çabalarını destekleyen dernek, bu konudaki faaliyetleriyle diğer derneklere örnek olmaktadır. Kılık kıyafet alanında alınan değişim kararıyla birlikte hız kazanan yenilik hareketleri yerel yönetimlerin aldığı önlemler[9] sonucunda gittikçe yaygınlaşmakta, peçe takan – çarşaf giyen ve sarık sararak gezen kişilerin sayısı azalarak Avrupaî giyim tarzını benimseyenler çoğalmakta bu kişilerin öncülüğünde "Cumhuriyet vatandaşı"nın kıyafeti "Türk toplumunun" görüntüsü belirlenmektedir.

[7] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, " Christian Science Monitör Gazetesi Tercümesi", 17 Mayıs 1930, D.6, Kl.60-3, F.65-1-92.

[8] Kadın Yolu Dergileri (Türk Kadın Yolu)

[9] L.Kaplan, **a.g.e.**, s.186.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Cumhuriyet'in ilanından önce kurulan Türk Bedaii'yini Koruma Derneği (Türk Güzelliğini Koruma Derneği), batılılaşma sürecinde doğu ve batı değerleri arasında kalan Türk toplumunu yönlendirmek amacıyla kurulmuştur.

Yenilik hareketleri ve değişim toplumun bütün kesitlerine aynı hızla yayılmamakta ve benimsenememektedir. Mimariden, güzel sanatlara, ev dekorasyonuna, kılık kıyafete kadar her alanda bir kargaşa ve yozlaşma yaşanmaktadır. Bunu önlemek ve batılılaşma sürecindeki toplumu yönlendirmek amacıyla çalışmalar yapmayı amaçlayan dernek, kılık ve kıyafetle ilgili çalışmalar yapmıştır.

Topluma yeni ve batılı bir anlayışla yeniden şekil vermek, ortak değer yargıları etrafında batıcı bir çizgide beğeniye dayalı yenileşme sağlamak gayretiyle çalışmalar yapmayı gaye edinen dernek, özellikle kadının dış görünüşünü, dış giysi şeklini değiştirmeyi hedeflemiştir. Belli bir çarşaf şekli belirleme, yeni bir dış giysi oluşturma çalışmalarında bulunan dernek, bu çalışmalarında başarıya ulaşamamış ve kısa bir süre sonra dağılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra kılık kıyafet alanında yenileşme hareketleri yeniden ele alınarak bu alanda inkılâp gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Türk Güzelliğini Koruma Derneği, Toplum, Batılılaşma, Yenileşme, Kadın, Giysi (Çarşaf).

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

Protecting the Turkish beauty ass, which takes place among the associations founded before the declaration of the Republic, was founded with the aim of directing the public who suffers from being congested between East and West standards of judgement and who experiences confusion (complexity) an every respect (of life).

The Association, aiming to form a new aspect, a new style of living with in the framework of Westernization in the fields such as architecture, fine arts, home decoration and external appearance, worked on the field of "external appearance" of Turkish people.

The association worked on re-forming (changing) Tukish Women's external appearance but the efforts didn't give any possitive result; becouse of that unfortunately the association ended its strugle.

Key Words: Republic, Protecting The Tukish Beauty Association, Society, Westernization, Re-forming, Woman, Clothes (dress with veil-shect)

Levent Sahverdi Arşivi

CUMHURİYET DÖNEMİ DEVLET ADAMLARINDAN: VASIF ÇINAR

Yrd.Doç.Dr. Tülay Alim BARAN*

Türkiye Cumhuriyeti, hem bağımsızlık hem de egemenlik savaşının verildiği ve ikisinin de başarıya ulaştırıldığı bir sürecin ardından kurulmuştur. Kuruluşuyla birlikte hızla gelişen dünyada kendisine bir yer aralama savaşının da başladığını görerek, buna uygun bir politika belirlemek durumunda kaldı. Egemenliğin kaynağının değiştirilmesi ile başlayan büyük değişim, toplumun da aynı hızla ve yeni bir kimlik etrafında değişmesini zorunlu hale getiriyordu. Bu yeni kimliğin anlaşılması ve anlaşıldığı oranda yerleşmesi hiç kuşkusuz iyi bir eğitim politikasına ve bu politikaya yön verebilecek cesur isimlere bağlıydı. Vasıf Çınar, önce Milli Mücadele yıllarının yazılarıyla halkı coşturan, daha sonra ise eğitimci kimliği ile bu dönüşümde büyük hizmetleri olan cesur isimlerinden bir tanesidir.

Eski Kaymakam Abdullah Hulusi Bey'in oğlu olarak 1896 yılında dünyaya gelen Vasıf Bey[1] 1910 yılında İzmir İdadisi'nden mezun oldu.[2] Hukuk Mektebi'nde okudu. Üçüncü sınıftan itibaren Hukuğa devam etmedi. 1915 yılında eski Maarif Vekili Mustafa Necati Bey ile birlikte öğretmenliğe başladı.[3] 1915-1918 arasında yakın arkadaşı Mustafa Necati ile birlikte İzmir'de

---

* İstanbul Bilgi Üniversitesi, Türk Devrim Tarihi Araştırma Merkezi.

[1] Vasıf Çınar'ın doğum tarihi konusunda kaynaklar değişik bilgiler vermektedir. **T.B.M.M Albümü** (1920-1991 Ankara 1994) doğum tarihini İzmir 1892, İsmail Hakkı Baltacıoğlu (**Hayatım,** İstanbul 1998) 1895, **Türk Parlamento Tarihi** (T.B.M.M II.Dönem 1923-1927 III.cilt, Ankara 1995) İzmir 1892; Bilal Şimşir (**Bizim Diplomatlar,** Ankara 1996) 1896 Girit Kandiye olarak vermektedir. Vasıf Çınar'ın yeğeni Sayın Neriman Selgil'in de verdiği bilgiler doğrultusunda doğru olan tarihin 1896 olması gerektiğini düşünmekteyiz. Vasıf Çınar'la ilgili çok sayıda anıyı dinleme fırsatı bulduğum Sayın Neriman Selgil'e ve eksik bilgilere ulaşmamı sağlayan Prof Zeki Arıkan'a yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

[2] **Türk Parlamento Tarihi**, T.B.M.M II.Dönem 1923-1927, III.c., Ankara 1995 s. 671.

[3] Bilal Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Ankara 1996 Bilal Şimşir üçüncü sınıftan itibaren Hukuğa devam etmediğini söylerken (s. 234) yine **Türk Parlamento Tarihi** (s. 671) ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu (s. 380) Hukuk Fakültesi'ni bitirdiğini söylemektedir. Bu konudaki karışıklığa yine Neriman Selgil aracılığı ile son vermek mümkün. Vasıf Bey Balıkesir cephe-

Levent Sahverdi Arşivi

kurduğu Özel Şark İdadisi'nin yönetiminde ve öğretmenliğinde bulundu.[4]

20 Ağustos 1912'de İzmir'de şubesi açılan Türk Ocağı'nın etkili isimlerinden birisi olarak bu ocak içerisinde son derece önemli hizmetlerde bulunmuştur. Mütarekede Ocağın üye sayısı 190'ı bulmuştu. Türkçü Necip'in başkanlıktan ayrılmasından sonra onun yerine Dr. Ethem geçti. İşte ocağın bu sıradaki yönetim kurulu üyeleri arasında müdür ve murahhas-ı mesul olarak Vasıf Bey de bulunuyordu.[5] Vali İzzet'in göreve başlamasından sonra ocak üyeleri baskı altına alındı. Heyet-i Nasiha'nın İzmir'e gelmesiyle bu baskı daha da arttı.[6]

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti çalışmalarını Kemeraltı'nda Hacıhasan Kahvesi üstünde bulunan ocağın merkezinden yürütüyordu. İşgalci güçlerin İzmir'e çıktıktan sonra şehirde yaptıkları ilk işlerden biri Türk Ocağı binasını kapatmaları oldu. Binanın camları, çerçeveleri kırıldı ve ateşe verildi. Bütün kitap, evrak ve defterlere el konuldu. Bundan sonra da ocak üyelerini aramaya koyuldular.[7]

Bu çalışmalar İzmir'in işgaliyle kesintiye uğramış olmakla beraber, bu kez yepyeni bir çalışma ve mücadele döneminin başlamasıyla yeni bir yön kazanmıştır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra başlayan İzmir'in işgali süreci, Milli Mücadele'nin başlamasında itici bir rol oynayacak ve vatanseverleri gözlerinin önünde olup biten olaylara karşı harekete geçmeye zorlayacaktır.[8]

Vasıf Bey, Haydar Rüştü Öktem'in Anadolu gazetesindeki yazılarıyla haksızlığı anlatmaya başlamış, Redd-i İlhak Cemiyeti içerisinde bulunmuş ve 14 Mayıs 1919 akşamı Maşatlık Mitinginde konuşanlardan birisi olarak[9] bu yılların önemli çalışmalarına imza atmıştır.

Vasıf Çınar'ın mücadeleci ve cesur yaşamında önemli yer tutan olaylar-

---

sini kurmak üzere okulu yarıda bırakır ve Milli Mücadele'nin sona ermesi üzerine yarım bıraktığı öğrenimini tamamlar.

[4] **Türk Parlamento Tarihi**, s. 671.

[5] Zeki Arıkan "Vasıf Çınar'ın Yaşamı ve Hizmetlerine Toplu Bakış" 27 Ekim 1999'da Ankara TED'de düzenlenen toplantıda sunulan tebliğ.

[6] Bu konuda bkz Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus–Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)** İletişim, İstanbul 1997.

[7] H.Rüştü Öktem, **Mütareke ve İşgal Yılları**, (Yay Zeki Arıkan) TTK, Ankara 1991, s. 62-64.

[8] Bkz. Engin Berber, **Sancılı Yıllar İzmir 1918-1922**, Ankara 1997.

[9] Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Ankara 1974, s. 109.

Levent Şahverdi Arşivi

dan birisi hiç kuşkusuz Mustafa Necati ile birlikte çıkardığı "İzmir'e Doğru" gazetesidir.

16 Kasım 1919'da Balıkesir'de yayınlanmaya başlanan ve "Ulusal Kurtuluş Hareketinin Destekçisi ve Yürütücüsüdür"alt başlığı ile tanıtılan gazete Balıkesir'in işgaline kadar düzenli olarak haftada iki gün, Ocak 1920'den itibaren haftada üç gün çıkmıştır.[10]

İzmir'e Doğru gazetesi Vasıf Çınar'ın hem işgal güçlerine, hem batılı devletlere ve hem de kendi halkına karşı yazdığı ve genel olarak karşı karşıya kalınan işgal zulmünün anlatıldığı son derece önemli yazılardan oluşmaktadır. Vasıf'ın Milli Mücadele yıllarındaki duygularını ve kişiliğini anlamamıza yardım edecek bu yazılardan vereceğimiz alıntılar, Milli Mücadele'ye karar verip bunu tek kurtuluş yolu olarak düşünen halk üzerinde kuşkusuz son derece etkili olmuştur.

"Türk Milleti üç asırdan beri İslav ve Cermen taarruz ve istilaları ve bir asırdan beri de Bulgarlık ve Elenizm tecavüzleri karşısında hakk-ı hayatını, şeref –i tarihini muhafaza için mütemadiyen düşünmüş ve kanlar dökmüş ve fakat nihayet afak-ı insaniyetinden bir hak güneşinin doğacağına kani olmuştu... Milliyet asrında her türlü inkişaflar kuvve-i amilleri ihdas ederken kılıç şakırtıları, top sesleri altında bir milletin saday-ı hakkını yok etmek kabahatı kalmaz... Türkün kabahati nedir ki ruhu bile kabzedilmek isteniyor? Türkün kabahati eğer senelerden beri Rumları en asil bir şefkat ve himaye ile himaye etmesi, onlara her türlü inkişaf-ı iktisadiye ve milliye hakkını bahş etmesi ise biz bununla her zaman insaniyet esasları karşısında iftihar edebiliriz..."[11] diyen Vasıf Çınar İzmir'in işgali ile ortaya çıkan durumu da "İzmir Türktür" başlığı ile gazetesinde eleştirmiş ve bu yazısını "Düvel-i Muazzama-i Mutelife'nin Muhterem Fevkalade Komiserlerine" açık mektup olarak yazmıştır.

Wilson prensiplerinin hümanist ve barışsever olarak değerlendirilen ilkelerinin uygulamalardaki farklılığının yarattığı hayal kırıklığı, onun kaleminde kararlılığın ve azmin tercümesi olarak hayat bulmuştur.

"...Biz istiyorduk ki bütün beşeriyete vaad edilen hukuk dahilinde şarkta bir anasır-ı medeniyet ve salah; büyük devletlerin muavenet ve müzaharetiyle cihan-ı insaniyete müfit bir uzuv olalım. Bütün tarih ve alem

---

[10] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, **a.g.e**, s. 367.
[11] H.Vasıf,"Medeniyet Namına Cinayetler", **İzmir'e Doğru**, 7 Kanun-u Evvel 1335.

Levent Şahverdi Arşivi

takdir eder ki Türk Milleti'nin kabiliyet-i medeniyesi yüksek ve katidir... Dökülecek kanların mesuliyeti barbar ordularını bir asayiş kuvveti olarak teslid edenlerdedir".[12]

Daha sonra bu kez Düvel-i İtilafiye Fevkalade Komiserliğine benzer içerikli bir mektup daha yazmış ve İzmir'deki vahşetin karşısında suskun kalmayı tercih eden devletlere bu tavırlarından dolayı hesap sormuştur.[13]

Batılı devletlerin haksız işgaller karşısında sergiledikleri tavra yöneltilen serzeniş "Yaşamak İstiyoruz" yazısında dünya devletlerinin benzer uygulamalarla ele geçirmeye çalıştıkları ülkelerde karşılaştıkları sorunlardan örneklere dönüşmüş ve milli arzunun daima galip geleceği umudunun altı çizilmiştir. "...Menafi-i vataniye namına şimdilik yine sükut ediyoruz; hukukumuzun müdafaasını milletin gözbebeği ve irade ve azimetin mümessili bulunan Meclis-i Milli'mizin hamiyetine tevdi ediyoruz. Bundan da bir sabah ümit doğmazsa milletin vereceği son bir karar vardır. Arş; Herkes silah başına"[14]

San Remo Konferansı kararlarının ilanının ardından yine Vasıf Çınar, hükümlerin yanlışlığını ve haksızlığını dile getirmiş ve "Silahların şakırdısı altında yıkılmaya mahkum olduğunu" söylemiştir.[15]

"Türkiye Türktür" başlıklı bir başka yazısında tekrar bu konferans kararlarına değinerek Fransa'nın Alsas-Loren için verdiği mücadeleyi örnek göstermiş ve bu durumda Edirne'nin Yunanlılara bırakılmasının ne kadar haksız olduğuna konuyu bağlıyarak Trakyalı gençlere seslenmiştir.[16]

Bununla bağlantılı olarak yine San Remo Konferansı kararlarının ardından "...Sinesinde asar ve mefahir-i mazimizin en kıymetli abidatını saklayan sevgili Edirne'miz ve Trakya Yunanistan'a verilmiş... Aylardan beri bütün Anadolu evlatlarının uğrunda kan döktükleri kıymetli İzmir Yunan işgal kuvvetleri altında bırakılmış... Niçin ve ne hakla? Çünkü İslamiyet'in son penahı olan Anadolu'yu tamamen mahv etmek İngilizler için bir esas ve gaye!"[17] diye devam eden yazısında da bu konferans kararlarının sebep ola-

---

[12] H.Vasıf, "İzmir Türktür", **İzmir'e Doğru**, 7 Kanun-u Sani 1336.
[13] H.Vasıf, "Düvel-i İtilafiye Fevkalade Komiserlerine Açık Mektup" **İzmir'e Doğru**, 14 Mart 1336.
[14] H.Vasıf, "Yaşamak İstiyoruz", **İzmir'e Doğru**, 28 Kanun-u Sani 1336.
[15] H.Vasıf, "San Remo Konferansı", **İzmir'e Doğru**, 5 Mayıs 1336.
[16] H.Vasıf, "Türkiye Türktür", **İzmir'e Doğru**, 26 Mayıs 1336.
[17] H.Vasıf, "Muahade-i Sulhiye", **İzmir'e Doğru**, 23 Mayıs 1336.

Levent Sahverdi Arşivi

cağı olaylar üzerinde durmaktadır.

15 Mayıs dolayısıyla "...Hayır; garbın kandan zevk alan efendileri milletimizin saday-ı celadetine tercüman olarak haykırıyorum;Türklüğü boğamayacaksınız! Sevgili İzmir'i Yunan yapamıyacaksınız..."[18] diyerek aslında bütün bir Milli Mücadele ruhunun ortak düşüncesini seslendirmiştir. Benzer düşünceleri "Hak ve Hakikat Daima Hakimdir", "Zulmün Hüsranı", "Son Tahviller" başlıklı yazılarında da ifade etmiştir.[19] Özellikle İngiliz himayesi altındaki müttefiklerin Anadolu'yu kolay parçalanabilir diye düşünmelerinin en büyük yanılgıları olduğunu ve sonuçta savaşarak galip gelineceğini anlattığı yazılarıyla Vasıf Çınar başlangıçta eksikliği duyulan kararlılığın güzel örneklerini vermiştir.

Vasıf Çınar'ın hata olarak değerlendirdiği gelişmeler sadece işgal devletlerinin eylemleriyle sınırlı değildir. Aynı zaman da Milli Mücadele'nin karşısındaki tavırlarıyla dikkat çeken değişik İstanbul Hükümetleri de onun vazgeçilmez yazı malzemesidir. Örneğin "...Milletin samim ruhundan bir timsal-i vahdet ve şeref şeklinde doğan Kuvay-ı Milliyeyi bir iki şakinin harekat-ı caniyanesiyle ikna etmek siyasetinin ne sefilane düşünceler mevludu olduğunu izah etmeyi zaid addederim ve fakat milli teşkilatın meşruiyet ve ehemmiyeti ve şimdiye kadar Kuvay-ı Milliye'nin ifa ettiği fedakarlıklar ile Damat Ferit Paşa hükümetlerinin aciz ve meskenet ve riyakarlıkları ve şimdiki tarz-ı teşkilin mahiyetini teşrih etmek zamanı da artık gelmiştir itikadındayım..." diyen yazısında ve diğerlerinde özellikle Damat Ferit Paşa hükümetleri eleştirilmiştir.[20]

Vasıf Çınar'ın Balıkesir'de yayınlanan İzmir'e Doğru gazetesindeki yazı konularından biri de bununla bağlantılı olarak, İstanbul Hükümeti ve Anzavur ilişkisidir. Anzavur ve onun gibi hareket edenlerin Milli Mücadele kadrosu tarafından mutlak surette yok edileceğini ve resmi makamlar bunları affetse bile halkın asla affetmeyeceğini açık bir şekilde anlatmıştır.[21]

"...Daha dün bir çok masumun kanına giren Anzavur gibi Şah İsmail gibi şakileri bir münci gibi gösteren ve bunları sevkeden bu sefiller çok alda-

---

[18] H.Vasıf, "15 Mayıs", **İzmir'e Doğru**, 16 Mayıs 1336.

[19] Bu konuda bkz. H.Vasıf, "Hak ve Hakikat Daima Hakimdir" 25 Nisan 1336, "Zulmün Hüsranı", 9 Haziran 1336, "Son Tahviller", 20 Haziran 1336 **İzmir'e Doğru.**

[20] H.Vasıf, "Tebdil-i Hükümet", **İzmir'e Doğru**, 11 Nisan 1336.

[21] H.Vasıf, "Hurşid Paşa'nın Nutku Münasebetiyle", **İzmir'e Doğru**, 18 Kanun-u Evvel 1335.

Levent Sahverdi Arşivi

nıyorlar. Şimdiye kadar seksen Türkün kanını emen Şah İsmail gibi bir canavarı, Anzavur gibi bir teşkilat memuru olarak gönderen bu gafiller milletin şuur ve idrakini çok ihmal ediyorlar..."[22]

"...Gafiller düşünemediler ki milletin ruhundan doğan ve aylardan beri şeni bir düşmanın toplarla, mitralyözlerle yaptığı müthiş tecavüzlere mukavemet eden Kuvay-ı Milliye böyle bir iki vatansızın ika edeceği hareketi daima bastırmaya kadirdir..."[23]

Bu ve buna benzer diğer yazılarında Çınar, halen devam etmekte olan resmi makamların karşısında onları suçlayan ve eleştiren yazılar yazmaktan geri durmamış, işgal güçleri kadar İstanbul'un da başarısızlığa uğrayacağının altını çizmiştir. "Bu Millet Sizi Affetmeyecektir" başlıklı yazısında Damat Paşa ve arkadaşlarına seslenmiş,[24] onun İngiliz dostluğuna rağmen İngiltere'nin saltanatın bölüşülmesini istemesini, İstanbul Hükümeti'nin hayal kırıklığı olarak değerlendirmiş ve bu politikayı şu cümlelerle eleştirmiştir: "...İngilizler İslamiyet'in ebedi düşmanıdırlar. İslamiyet'i esir bırakmak hususunda sabit ve layategayyer siyasetlerini Damat Paşa gibi bir sersemin hatırı için değiştirmezler..."[25]

Dönemin en belirgin politikalarından birisi olan İngiliz himayesi anlayışı, Vasıf Çınar'ın yazılarında ulusun karşısına konulan yepyeni ve bunlardan tamamen farklı ideallerle yer değiştirmiş ve sürekli göz önünde bulundurulmaya çalışılan ümit kırıcı tablo, gelecek olarak asla benimsenmemiştir. Bu umudun boşuna olmadığı zaten bir süre sonra görülmeye başlanacak ve özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile somut örneklerin varlığına dayalı direniş daha kolaylaşacaktır. Vasıf Çınar aslında Milli Mücadele'nin savaşarak tam bağımsızlığa ulaşmak fikrini içeren felsefesinin sözcülüğünü yapmıştır. Esir olma düşüncesinin tamamen uzaklaştırıldığı ve savaşarak kazanmanın tek çıkar yol olduğu anlayışı onun yazılarının ana fikridir. Bu ana fikrin "...23 Nisan tarih-i milliyesinde Anadolu'nun selahiyetdar mümessillerinden terekküb ederek müzakeratına başlayan Büyük Millet Meclisi artık bütün milletin yegane istinadgahı ve dimağıdır"sözlerinde ifade edilen kuruluşu ve bundan sonraki yönü de Meclistir.[26]

---

[22] H.Vasıf, "Melunane Tertibat", **İzmir'e Doğru**, 3 Mart 1336.
[23] H.Vasıf, "Arzu-yu Millet Daima Hakim Olacaktır", **İzmir'e Doğru**, 7 Mart 1336.
[24] H.Vasıf, "Bu Millet Artık Sizi Affetmeyecektir", **İzmir'e Doğru**, 12 Mayıs 1336.
[25] H.Vasıf, "Hain Bir Siyasetin İflası", **İzmir'e Doğru**, 30 Mayıs 1336.
[26] H.Vasıf, "Büyük Millet Meclisi", **İzmir'e Doğru**, 2 Mayıs 1336.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazılarından örnekler verdiğimiz Vasıf Çınar gazetenin, Balıkesir'in işgali ile yayınının sona ermesi üzerine buradan ayrılır ve Maarif Vekaleti Özel Kalem Müdürlüğü'ne atanır. Bu görevini yürütürken T.B.M.M'nin İkinci Dönem milletvekillliği seçimlerine katılır. 5 Temmuz 1923'te yapılan seçimde 580 oy alarak Saruhan'dan milletvekili seçilir. 11.8.1923'te Meclise katılır ve ertesi gün mazbatası onaylanır. İrşad, Maarif, Mübadele, İmar ve İskan Komisyonlarında çalışmıştır.[27]

T.B.M.M'nin İkinci Dönem toplantılarında Fırka konusunun yanısıra Meclis Divan Riyaseti konusu da görüşülmüş ve idare memurluğu için yapılan seçimlerde Çınar, 182 oy alarak idare memurluğuna seçilen üyelerden biri olmuştur.[28]

Bundan sonra bir parlamenter olarak gördüğümüz Vasıf Çınar, gazetecilik yaşamındaki kadar etkili düşüncelerini bu kez de mecliste dile getirmeye başlamıştır. Örneğin Lozan Barış Anlaşması'nın görüşülmesi sırasında "Bu muahede bize İzmir'i, İstanbul'u, Trakya'yı iade etmiştir. Fakat bunlar bizim sarih haklarımızdır. Bunlar tarihin, ırkın, beşeriyetin, insaniyetin en basit düşünceyle bize verecekleri, vermeye mecbur oldukları hakkımızdır..." demiş ve hudutlar sorunu, mali bağımsızlık, ticaret anlaşması, kabotaj konusu ve düyun-u umumiye, şirketler ve imtiyazlar konuları tartışılırken eleştirilerde bulunmuştur. Aynı eleştirilerini İstanbul'daki Rumların yerlerinde bırakılması ile yapılan mübadele konusunda da sürdürmüş ve[29] "Avrupa Medeniyeti'nin ilim ve sanat kısmına aşığız. Garp Medeniyeti'nin tekamülünü temin eden vesaike aşığız ve bundan istifade etmek istiyoruz. Bu istifademiz ancak vicdanımızdan doğan bir arzunun mahsulü olabilir. Kısmi cebrin, hiç bir hakimiyetin, hiç bir kuvvetin üzerinde serfüru ederek bu gibi esareti hazmedemeyiz"[30] diyerek Lozan'a karşı mesafeli bir tutum takınmayı tercih etmiştir.

Vasıf Çınar'ı parlamentoda karşı karşıya getiren bir diğer olay da "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi İle İlgili Kanun Teklifi"dir. Konuyla ilgili konuşmasında Çınar: "Dört sene evvel güzel

---

[27] **Türk Parlamento Tarihi**, T.B.M.M II.Dönem 1923-1927, III.c., Ankara 1995, s. 671-672.

[28] Faruk Alpkaya, **Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu**, (1923-1924), İstanbul 1998, s. 32,36.

[29] **Türk Parlamento Tarihi**, I.c., Ankara 1993, s. 99-102.

[30] ***T.B.M.M Zabıt Ceridesi***, İnikad 8 (Bundan sonra I olarak kısaltılacaktır) 22.8.1339 Celse (C.) 1.

Levent Sahverdi Arşivi

vatanımızın dört tarafı batıyordu. Memleketi istila etmek, esir etmek isteyen bu müstevli kuvvet bu güzel diyarın Garp tarafını müthiş bir ihtirasla yakıp yıkıyordu. Memleket inliyordu millet inliyordu. Herkesin kalbi kan ağlıyordu, yalnız bu fecaat manzarası karşısında bihis kalan ve memlekete karşı hiç bir merbutiyet göstermeyen bir şey vardı. O da saray ve sultan ; kendisine verilen, millet tarafından verilen tahtı kurtarmak için gözünün önünde çiğnenmiş olan namuslar karşısında duyulan vaveylalara karşı kulaklarını tıkamıştı. O sultan gözünün önünde Kuran'ın, dinin, mabedinin çiğnendiği vakit gözünü kapamıştı, vicdanını tıkamıştı..."[31] diyerek saltanatın kaldırılmasının ne kadar yerinde olduğu düşüncesini taşıdığını açıklamıştır.

Meclis'te yaptığı konuşmada "...Arkadaşlar! Yeni Türkiye Devleti herhangi bir kabile serdarının, herhangi bir kabile reisinin taca mazhar olmak için kurduğu bir devlet değildir. İstiklalini kurtarmak isteyen, hür yaşamak isteyen, Türk Milleti'nin doğrudan doğruya ruhundan doğan bir devlettir. Türk Milleti asırlardan beri ruhuna, kendi seciyesine tevafuk eden bir devlete ilk defa kavuşuyor. Bununla daima müftehir olacaktır. Vatan, bugün düşmandan ve düşman istilasından kurtulmuştur. Fakat arkadaşlar unutmamalıdır ki onun karşısında yıkılan bir saray ve o sarayın etrafında milletin kanını emen bir zümre vardı..."[32] açıklamasıyla saltanat kalsın mı tartışmalarının anlamsızlığını vurgulamıştır.

Parlamentoda saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin ilanı tartışmalarının önemli ismi olarak karşımıza çıkan Vasıf Çınar, bu ilanda aceleciliğin söz konusu olamıyacağını ve zaten "Mevcut ve müesses olan şeklin Cumhuriyetten başka bir şey olmadığını" söyleyerek arkadaşlarına "Alelade bir Heyet-i Vekile buhranından kurtulmak için mi rey verdiniz?" diye sormuş [33] ve bunun zaten bir rejim değişikliği olduğunun anlaşılması gerektiğini söylemiştir.

Vasıf Çınar'ın Cumhuriyet tartışmalarında uzlaşmazlık içerisine düştüğü isim, genel olarak zaten bu tartışmaların vazgeçilmez yüzü olan Rauf Orbay'dır. Onun Cumhuriyetçi olup olmadığı sorgulanırken Vasıf Çınar da Rauf Orbay'a dikkatli yaklaşan konuşmaları ve eleştirileri ile safını belirlemiştir. Cumhuriyetin Heyet-i Vekile buhranını çözmek için değil, tarihi bir zorunluluk dolayısıyla ilan edildiğini ve Rauf Bey'in halkın endişelerini

---

[31] **Türk Parlamento Tarihi**, I.c., Ankara 1993, s. 200.
[32] **T.B.M.M Zabıt Ceridesi**, I : 43, 29.10.1339, C. I.
[33] **Türk Parlamento Tarihi**, I.c., Ankara 1993, s. 238.

Levent Şahverdi Arşivi

gidermek yerine daha çok endişeye sevkettiğini ısrarla belirtmiştir.[34]

Saltanat ve Cumhuriyet tartışmalarının geride bırakılmasının ardından bu kez Çınar'ı dönemin tartışmalı mahkemeleri olan İstiklal Mahkemeleri içerisinde görüyoruz.

8.12.1923'te İstanbul İstiklal Mahkemesi savcılığına seçilen Vasıf Bey 5 Şubat 1924 tarihinde son yargılamayı yapan mahkemenin görevinin sona ermesi üzerine Ankara'ya tekrar döner.[35]

T.B.M.M bütçe görüşmeleri sırasında Halifeliğin bütçesi görüşülürken Vasıf Çınar' da yine aynı kararlı ve sert çıkışları görüyoruz. Saruhan Mebusu Vasıf Bey, uzun ve coşkulu konuşmasında "Cumhuriyeti ilan ettiğimiz zaman Cumhuriyetin ruhu esasisini, Cumhuriyetin mevcudiyetini daima tehdit edebilecek olan bu müesseseyi ortadan kaldırmaya lüzum görmedik. Fakat arkadaşlar Cumhuriyeti ilanımızın akabinde idi ki asırlardan beri bu milletin başına bir bela olarak, zevk içinde yaşayan yine harekete gelmek, yine eski saltanatı elde etmek arzusuna düştü... Yıktığımız müessese en felaketli bir günümüzde tekrar başınızda bela olmak için hazır ve müheyya beklemektedir... O halde arkadaşlar, elinde cismani bir kudret olmayan herhangi bir seyl-i tehacümün karşısında yine sarayına kapanmaktan başka elinden birşey gelmeyen halifenin Türk Cumhuriyetinin aziz siyaseti dahilinde manası nedir...Bundan sonra Türk Milletinin Türk Cumhuriyeti'nin bütçesinde hilafet için verilecek hiç bir tahsisat yoktur"[36] açıklamasında bulunmuş ve bu kurumun etkisizliğinin yanısıra doğurabileceği tehlikelere de işaret etmiştir.

Hilafetin ilgasına ve hanedanın yurt dışına çıkarılmasına dair görüşmeler devam ederken yine Vasıf Çınar benzer içerikli bir konuşma yapmış ve "Cumhuriyeti ilan eden bir milletin en yüksek vazifesi kendi vatanı için, kendi selameti için kabul edeceği en büyük esas, kendi mevcudiyetine tehlike iras edebilecek ikiliklere meydan vermemek, saltanat ihtiraslarına meydan bırakmamaktır. Milletin selamet-i efkarı için daima sultanlığa timsal olabilecek bütün müesseseleri yıkmaktır. Ancak o zaman Cumhuriyet tamam olabilir, o zaman ancak Cumhuriyetin temeli esaslı olabilir."[37] demiş ve bu ikiliğin kaldırılmasının şart olduğunun altını çizmiştir. Mecliste Vasıf Çınar

---

[34] Faruk Alpkaya, **a.g.e**, s. 138.
[35] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, I-II 1920-1927, İzmir 1988, s. 227, 250.
[36] **T.B.M.M Zabıt Ceridesi**, I : 113, 27.2.1340, C. 2.
[37] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, I : 2, 3.3.1340, C. 2 .

Levent Sahverdi Arşivi

ile Gümüşhane milletvekili Zeki Bey'in Halifeliğin kaldırılmasına itiraz eden sözleri nedeniyle ortaya çıkan tartışmalar uzun uzadıya devam etmiştir. Vasıf Bey, Zeki Bey'in Hilafetin ilgası ile gelenek ve islam adına büyük sakıncalar doğacağını söylemesi üzerine "...Ananat ve adat-ı İslamiye yalnız Zeki Bey'in ruhunda tecelli etmemiştir. Bu milleti en büyük bir felaketten kurtaran, Meclis-i alinizi teşkil eden üçyüz arkadaşın ruhunda da hissiyat-ı İslamiye mündemiçtir"[38] diyerek onun bu sözlerini sert bir dille eleştirmiştir

Vasıf Çınar bu ve buna benzer sözleriyle Cumhuriyet'in ilanının ardından şiddetle ihtiyaç duyulan, değişime hazır zihniyetlerin parlamentodaki güzel örneklerinden birini vermiştir. O, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini ve amacını çok iyi kavrayan hem bir düşünce adamı hem de bir eylemcidir. Onun bu özelliği ve bu noktaya gelinceye kadar sergilemiş olduğu cesur tavır, kanımızca yeni devletin en önemli değişim programı olan eğitimin yeniden düzenlenmesi konusunda öne çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle biz onu hem Tevhid-i Tedrisat'ın hazırlanmasında ve hem de Bakan olarak uygulamalarında başta görüyoruz. Tevhid-i Tedrisat salt bir eğitim reformu olarak değil, onun etkileyeceği bütün toplumsal dönüşümün aslında anahtarı olarak değerlendirilmelidir. Bu kanunun önemi hem bu değişimi bir ihtiyaç olarak belirleyen ve üzerine giden zihniyetten hem de uygulayıcılarından gelmektedir. Eğitim reformunun başarıya ulaşması, devletin de anlaşılabildiği oranda yaşaması ile çok yakından ilgiliydi. Bu konuda karşılaşılan en büyük sorun ise, bu kanunun karşısında direnebilecek kadar güçlü olarak duran geçmiştir.

Vasıf Çınar Maarifin önemini 1339 yılında Meclis'te yaptığı bir konuşmada şu sözleriyle anlatıyor: "...Arkadaşlar yeni yetişecek nesle hakim olacak olan terbiye nazariyelerini bu gibi nazariyeler peşinde koşan müessese ile halledebiliriz. ...Maarif devletin hidemat-ı umumiyesinden değildir. Hukuk-u Esasiye kitaplarında böyledir. Maarif vezaif-i tabiiyesindendir."[39]

Kurtuluş Savaşı boyunca Cumhuriyet'in ilanına kadar öğretim programları ve yönetmelikleri ile bakanların tutumu milliyeti zaman zaman din ile bir arada ayrılmaz bir bütün gibi ele almalarına karşı, bazen her iki ilkeyi tercihler yapmak suretiyle değerlendirme eğilimleri de göstermiştir. Bu hususta kesin bir sonuca varmak için eğitim dini mi olmalıdır, milli mi olmalıdır

---

[38] Kemal Arıburnu, **Milli Mücadele ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar**, Ankara 1957, s. 166.

[39] **T.B.M.M Zabıt Ceridesi**, I : 59, 29.11.1339, C. 2.

Levent Sahverdi Arşivi

sorusu ortaya atılmıştır. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Gazi'nin laikleştirme hareketini halkın nasıl karşılayacağı sorusuna "Türk Milleti laik terbiye esasını çok iyi kabul edecektir. Çünkü dünyanın en realist en müsbet kafalı milletidir" diye cevap verdiğini söyler.[40]

Geçmişten arınmanın gerekliliği ve buna bağlı olarak ortaya çıkan büyük zorunluluk ve çok canlı olarak ortada duran tarihsel süreç bu kanunu son derece önemli kılıyordu.

Atatürk 1921 yılındaki Maarif Kongresi'nde geriliğimizin asıl nedeninin eski eğitim ve öğretim metotları olduğunu vurgulamış, milli eğitim programının eski devrin hurafelerinden, yabancı fikirlerden tamamen uzak hazırlanmasını istemiştir.[41] Bursa'da İstanbul öğretmenlerine yaptığı konuşmada da "Okulun Türk toplumunun kalkınmasında göreceği işi" belirtirken eğitim sistemine verilecek yönü şu şekilde özetlemiştir: "Ulusu kurtarmak için iyi niyet önemlidir. Fakat hastalığı iyileştirmek için bu özellik yeterli değildir. Bu özelliğin yanında ilim ve fen gereklidir. İlim ve fen ise ancak okulda öğrenilebilir."[42] Eğitim politikasında geçmişten farklı olarak belirlenen ve hayata geçirilmesine büyük önem verilen bütün bu düşünceler direnebilecek bir muhalefetin varlığı nedeniyle zorluklarla karşılaşabilirdi. Bu muhalefetin gücü ve ne kadar etkili olabileceği ise ancak kanunun yaşama geçirilmesinden sonra görülebilecekti.

Saruhan Mebusu Vasıf Çınar ve elli arkadaşının verdiği önerge" Bir devletin irfan ve maarif-i umumiye siyasetinde milletin fikir ve hissi itibariyle vahdetini temin etmek için Tevhid-i Tedrisat en doğru, en ilmi ve en asri ve her yerde fevaid ve muhassenatı görülmüş umdedir. 1255 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan sonra açılan Tanzimat-ı Hayriye devrinde Saltanat-ı Münderise-i Osmaniye Tevhid-i Tedrisata başlamak istemiş ise de buna mu-

---

[40] Hıfzırrahman Raşit Öymen, "Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi", **Atatürk Konferansları 1973-1974**, Ankara 1977, s. 177-178.

[41] Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara 1982, s. 47.

[42] Rauf İnan, "Atatürk'ün Eğitimci Kişiliği", **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, İstanbul 1983, s. 25.

Atatürk 3 Şubat 1923'te İzmir'de yaptığı konuşmada Tevhid-i Tedrisat konusunu ele alarak "...Medreseler ne olacak, Evkaf ne olacak dediğiniz zaman derhal bir mukavemete maruz kalırsınız. Bu mukavemeti yapanların ne hak ve ne salahiyetle yaptıklarını sormak lazımdır... Milletimizin memleketimizin Darülirfanları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır"diyerek konuya verdiği önemi ortaya koymuştur. Bu konuda bkz Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, İstanbul 1977, c. 5, s. 1736.

Levent Sahverdi Arşivi

vaffak olamamış ve bilakis bu hususta ikilik vücuda gelmiştir. Bu ikilik, vahdet-i terbiye ve tedris nokta-i nazarından bir çok muzır neticeler tevlit etti. Bir millet efradı ancak bir terbiye görebilir. İki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise vahdet-i his ve fikir ve tesanüt gayelerini külliyen muhaldir. Teklif-i kanunimizin kabulü takdirinde Türkiye Cumhuriyeti dahilinde ve bilumum irfan müesssesatının merci-i yeganesi Maarif Vekaleti olacaktır. Bu suretle bilcümle mekatibde bundan böyle Cumhuriyet'in irfan siyasetinden mesul ve irfaniyatımızı vahdet-i his ve fikir dairesinde ilerletmeye memur olan Maarif Vekaleti müsbet ve müttehit bir maarif siyaseti tatbik edecektir. Teklifimizin bugün derakap ve müstacelen müzakeresiyle kanuniyet kesbetmesini Heyet-i Celile'den rica ederiz."[43] sözleriyle sunulmuş ve tartışmalara geçilmiştir.

Meclis görüşmelerinde genel eğilim eğitim ve öğretimin Milli Eğitim Bakanlığı'nın sorumluluğuna bırakılmasıydı. Tartışmalar genellikle eğitim bütçesiyle ziraat, mühendislik gibi ihtisas okullarının bakanlığa bağlanıp bağlanmaması üzerindeydi.[44] Vasıf Bey yüksek okulların söz konusu olmadığını, ziraat gibi okullarda meslek derslerinden başka dersler bulunduğunu, onun için bu okulun İktisat Bakanlığı'na bağlı kalmasının doğru olmayacağını açıklamış[45] ve kanun teklifi tartışmaların ardından yasallaşarak yaşama geçirilmiştir.[46] Vasıf Bey kanunun kabulünden üç gün sonra 6 Mart günü Maarif Bakanı oldu ve bu sıfatla kanunun uygulanmasında önemli rol oynadı. Tevhid-i Tedrisatı uygulayan bakan oldu.[47]

17 Nisan 1340 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada "Huzur-u Alinizde katiyyetle arz ediyorum ki iptidai tedris ve terbiye ancak hükümetin açacağı mekteplerde olabilir. Bunun hilafını da hiç kimse iddia edemez ve talim ve terbiyeye müsaade edemez... Elbette memleketimizin terbiye sistemini, tedris sistemini tesbit ederken ve bunu takip ederken milletin gençliğine yüksek bir seciye, yüksek bir terbiye ve yüksek bir irade vereceğiz. Bu bizim hedefimizdir... Kızlarla erkekler arasında gençlik noktasından ve tahsil noktasından Maarif Vekaleti hiç bir fark düşünmemiştir ve düşünmeyecektir. Genç kızlarımızla genç erkeklerimiz aynı sistem dahilinde, aynı tedris sistemi dahilinde yetişecektir. Şimdiye kadar maalesef ayrılık vardı. Kız liselerinin

---

[43] Kemal Arıburnu, **a.g.e**, s. 158-159.
[44] Seçil Akgün, "Tevhid-i Tedrisat", **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, İst. 1983, s. 45.
[45] İhsan Sungu, "Tevhid-i Tedrisat", **Belleten**, c. II, sayı 718, Ankara 1938 s. 427.
[46] Bu konuda bkz **Düstur**, Üçüncü Tertip, c. 5, İstanbul 1931.
[47] Bilal Şimşir, **a.g.e**, s. 235.

Levent Sahverdi Arşivi

sınıfları başka idi, erkek liselerinin sınıfları başka idi. Programları başka idi. Bunlar tevhid edilecektir."[48] diyerek bundan sonra Türkiye'deki eğitimin yönü ve şekli üzerindeki görüşlerini açıklamıştır.

Öğretimin birleştirilmesi kanununun kabul edilmesinden sonra bakan Vasıf Bey "Eğitim Bakanlığı'nın elindeki ilkokulların hiçbirinde meslek dersleri okutulamıyacağı, bunun öğretimin birleştirilmesi ilkesine aykırı olacağı"gerekçesi ile medreseleri kapatmıştır.[49]

Daha sonra kapatılan medreselerin arsa ve binalarından yararlanılamadığını ve harap durumda olduklarını söylemiş ve "Türkiye'de 46.000 köyümüz vardır. Buna mukabil ancak 3.000 köy, kaza ve kasabada mektep vardır. Bunu göz önüne getirdiğimiz zaman Türkiye'deki Tedrisat-ı İptidaiye'nin ne kadar perişan bir halde olduğunu görürüz"[50] açıklamasıyla İlköğretimin durumu ile kapatılan medreselerden yararlanılamıyor olmanın ilgisini ortaya koymaya çalışmıştır.

Vasıf Çınar'ın 1924'teki 8 aylık ilk bakanlığında Ankara'da toplanan İkinci Heyet-i İlmiye, okul programlarında gerçekleştirilecek yenilikleri kararlaştırdı. İlköğretimin 6 yıldan 5 yıla indirilmesi, ortaokul ve lisenin 3'er yıllık iki aşama sayılması, böylece ortaöğretimin 7 yıldan 6 yıla indirilmesi ve sosyoloji dersinin de konması, ilk okul müfredat programlarının hazırlanması, ders kitaplarının yazdırılması gibi. Bu kararlar 1924-1925 öğretim yılından başlanarak aşamalı olarak yürürlüğe girdi.[51]

Vasıf Bey'in eğitim bakanlığı zamanında toplanan 43 kişilik bir program heyeti ilk, orta ve liselerin ders programlarını değiştirmiştir. Önce daha ev-

---

[48] **T.B.M.M Zabıt Ceridesi**, I : 40, 17.4.1340, C. 2.

[49] İlhan Başgöz, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Ankara 1995 s. 78-79.

12 Martta Maarif Vekili Vasıf Bey'in 11 Mart akşamı bütün vilayetlere gönderdiği emirle ülkede bulunan 479 medrese "sedd ve ilga" edilmiş ve bu medreselerde eğitim gören on altı bin öğrenciden eğitim yaşını geçirmemiş olanların diğer okullara aktarılacağı açıklanmıştır. Maarif Vekili Vasıf Bey, emri imzaladıktan sonra gazetecilere bir açıklama yapmış ve "Bu surette memlekette hakiki bir inkişaf-ı kemali temin etmek için Meclis-i Ali'nin son ilan ettiği kanun dahilinde terbiye ve tedris usul ve hayatı tevhid ve tanzim edildi" demiştir. Bu konuda bkz Faruk Alpkaya, **a.g.e**, s. 241.

Tevhid-i Tedrisat kanununun kabulünden sonra Darülhilafe medreseleri Maarif Vekaleti'ne aktarılmış ve bu kuruluşlar dini törenleri idare edecek memurları yetiştirmek üzere İmam – Hatip okulları haline getirilmiştir. Bu konuda bkz Hasan Ali Yücel, **Türkiye'de Orta Öğretim,** Ankara 1994 s. 23-24.

[50] **T.B.M.M Zabit Ceridesi**, I : 92, 2.4.1341, C. 2.

[51] Necdet Sakaoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İstanbul 1992, s. 30.

Levent Sahverdi Arşivi

velki devrin ideolojisine bağlı olan görüşler kitaplardan ayıklanmış ve yerine Cumhuriyet'in esasları konulmuştur. Ortaokul ve liselerin öğrenci için çok ağır gelen ders programları bu değişiklikle bir hayli hafifletilmiştir. İslami ilimlerden bir kısmı okullardan büsbütün kaldırılmış ve bir kısmı da iyice azaltılmıştır. Arapça ve Farsça kaldırılan dersler arasındadır. Din derslerinin saatleri ise azaltılmış ve sadece liselerin iki sınıfında bırakılmıştır.[52]

Özetle medreseler kapatılmaya başlandı, okullar laikleştirildi, öğretmen okullarının sayısının arttırılmasına başlandı, yabancı uzmanlar -özellikle o yıllarda dünyanın en büyük eğitimcisi olarak kabul edilen John Dewey- çağırılıp eğitimin planlaştırılması ele alındı, ulusal eğitimin ereği belirlendi.[53]

Eğitim bakanı Vasıf Bey'in 8 Eylül 1924 tarihli genelgesinde de eğitim ve öğretimin temel amaçları özetle şöyle gösterilmiştir:

- Eğitimin milli esaslara ve batı medeniyetinin yöntemlerine dayanması,
- Okulların insan ilişkileri,toplumsal yaşama kuralları, temizlik, düzen vs. uygar ve örnek alınacak bir eğitim yapmaları,
- Çocukların kalplerinde ve ruhlarında Cumhuriyet için fedakar olmak ülküsünü taşımaları,
- Okulların vicdan ve fikir hürriyeti ve bilinçli bir sorumluluk telkin etmesi,
- Öğretimin uygulamalı ve işe yarar bir hale getirilmesi,
- Okulların ilim ve okuma zevkini vermesi,
- Okulların halka sağlığın değerini ve sağlıklı olmanın yollarını öğretmesi,
- Okulların bedenen ve fikren dengeli gelişimi sağlaması,
- Okulların toplumun ve ailenin ihtiyaçlarını dinleyip göz önünde tutması,
- Okulların tasarruf, yardımlaşma ve iktisat fikirlerini vermesi,
- Okulların çocuklarda hür ve makul bir disiplin oluşturması.[54]

---

[52] İlhan Başgöz, **a.g.e,** s. 107.

[53] Rauf İnan, "Eğitimin Dünü ve Bugünü 1920'lerde Türk Milli Eğitimi" **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, İstanbul 1983 s. 67.

[54] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul 1999 s. 286.

Levent Sahverdi Arşivi

Tevhid-i Tedrisat kanununun uygulamaya konulması ve belirlenen ilkelerin yaşama geçirilmesinin ardından, konunun başında sözünü ettiğimiz muhalefet de kendini göstermekten geri kalmamıştır. Ancak devlet bütün organları ile bu kanunun uygulamasına büyük önem verdiğini gösteriyordu. Nitekim Muallimler Birliği Umumi Kongresi üyelerine hitaben 1341 yılında konuşan İsmet İnönü de bu doğrultuda hareket etmiş ve "...Kapanan bazı müesseselerin hiç olmazsa harfleri ve harekeleri tanıtmak gibi bir faydası vardı şeklinde nazariyeler ileri süreceğini, tevhid-i tedrisatla bir takım müessesatı kapatmak yerine onları ıslah etmek daha faydalıdır gibi fikirler ortaya atılacağını, bu gibi itirazların ne gibi netayici olacağını hep biliyorduk...Biz tevhid-i tedrisatla yapılan, daha yapılacak olan işlerin memleketin bütün hayatında fikri, sınai, fenni hayatlarda olduğu kadar, içtimai hayatta da başlıca esas olduğuna kaniiz."[55] sözleriyle bu kanunun topluma yedirilmesi sürecinin ne kadar zor olacağına ve genel için ne kadar gerekli olduğuna yeniden değinmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti eldeki eski kurumların hepsinde köklü reformlar yaparken, Darülfünun'u da yenileştirmek zorunluluğunu duymuştur. Devrin ilk Eğitim Bakanı bu konu ile ilgili görüşlerini "...Arkadaşlar, Türk Milleti yeni bir amaca doğru yürüyor. Memleketimizde uygarlığın timsali Darülfünun olacaktır. Eğitim Bakanlığı Darülfünun'u böyle basit bir durumda bırakamaz. Bırakırsa görevini yapmamış olur." şeklinde dile getirmiştir. Vasıf Bey'in bu ifadesi üniversiteye karışmak isteyen reformcuların fikirlerini yansıtmaktadır. Bunlara göre Darülfünun da tıpkı öteki Osmanlı kurumları gibi geçmişin kötü bir mirasıdır. Kendi haline bırakılırsa daha uzun zaman gerilikten ve tembellikten kurtulamıyacaktır... Mustafa Necati'nin de içinde bulunduğu ikinci fikir ise üniversiteye karışmanın şiddetle karşısındadır. Darülfünun'un gelişmesi ve ilerlemesi gene ancak Darülfünun'dan beklenebilir anlayışı egemendi.[56]

Vasıf Çınar Darülfünun için ; "Türkiye Darülfünun'u bu memlekete müfit olmuştur, bu memlekete müfit unsurlar yetiştirmiştir. Türkiye vatanı inhilal karşısında idi. Bu memleketin içerisinde anasır-ı medeniyeti techiz ederek yeni bir hayat, yeni bir varlık yetiştiren müdir-i anasır hep bu Darülfünun'un yetiştirdiği gençlerdir. O halde memleketimize eser yapan, eser yaratan, memlekette en kuvvetli bir hayat-ı medeniyi ve varlığı yetiştiren

---

[55] **Muallimler Birliği Mecmuası**, Sene 1,Sayı 4, Ankara 1341 s. 149-150.
[56] İlhan Başgöz, **a.g.e**, s. 182.

Levent Sahverdi Arşivi

müdir müesseseyi çok rica ederim hakir görmeyelim. Ona lazım olan lisan-ı şükranı esirgemeyelim, daima verelim... Darülfünun muhtardır. Biz ona hiç karışmıyoruz, başıboştur manasında rica ederim anlamayınız. Darülfünun Maarif Vekaleti'nin idaresi, nezareti altındadır... Yalnız tedrisat hususunda geniş bir muhtariyete malik olmalıdır. O da vardır"[57] açıklamasını yapmış ve özerklik durumunun nasıl anlaşılması gerektiği konusundaki görüşlerini dile getirmiştir.

Darülfünun'a tüzel kişilik veren 493 sayılı yasa 1924'te çıkarılmış, okulun adı İstanbul Darülfünun'u olmuş, "Fakülte" terimi kullanılmaya başlanılmıştır. 1919 tarihli Darülfünun Nizamnamesi'nin yerine İstanbul Darülfünun'u Talimatnamesi ise aynı yıl yürürlüğe konulmuştur. Talimatname, Darülfünun tarafından hazırlanmış, Maarif Vekili Vasıf, Başvekil İsmet ve Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal imzasıyla onaylanmıştır. Böylece Darülfünun bilimsel, yönetsel ve mali özerkliği olan bir kuruma dönüşmüştür.[58]

Vasıf Bey, gerek eğitim birliğini kurarken gerek Cumhuriyet'in eğitim sistemini oluştururken radikal uygulamalardan çekinmedi. Bu yüzden tutucu çevrelerin şimşeklerini üzerine çekti. Meclis'te de tutucuların eleştirilerine uğradı. Belki bu nedenle 21 Kasım 1924 tarihinde bakanlıktan istifa etti. Topu topu sekiz buçuk ay bakanlıkta kalmış oldu.

Altı ay kadar sonra 16 Haziran 1925'te Prag Elçiliğine atandı. Türkiye Cumhuriyeti'nin Çekoslovakya'daki ilk elçisi oldu... Vasıf Bey Prag'da iki yıl kadar kaldıktan sonra 11 Aralık 1927'de Budapeşte Elçiliğine atandı. Orada da bir yıl kadar kaldı ve 3 Kasım 1928'de Moskova Büyükelçiliğine nakledildi.... Vasıf Bey Moskova'da sadece üç ay kalabildi.1 Ocak 1929 günü Maarif Vekili Mustafa Necati Bey apandisitten ölmüştü. Vasıf Çınar bu yakın arkadaşından boşalan İzmir Milletvekilliğine seçildi ve Maarif Vekilliği'ne atandı.[59]

Görüldüğü üzere Vasıf Çınar'ın Milli Eğitim Bakanlığı'nın ardından başlayan elçilik süreci son derece hızlı gelişmiş ve art arda değişik ülkelere büyükelçi olarak atanmıştır. Çok ilginç bir tesadüfle Milli Mücadele yıllarında ve daha sonrasında düşünce arkadaşlığı yaptığı ve isminin hep birlikte anıldığı yakın arkadaşı Mustafa Necati'nin ardından ikinci kez bakanlığa

---

[57] **T.B.M.M Zabıt Ceridesi**, I : 107, 20.4.1341, C. 3.

[58] Haldun Özen, "Türkiye Cumhuriyetinde Yükseköğretimin ve Üniversitenin 75 Yılı", **75 Yılda Eğitim**, İstanbul 1999 s. 265.

[59] Bilal Şimşir, **a.g.e**, s. 235-236.

Levent Sahverdi Arşivi

getirilmiştir.

Falih Rıfkı Atay, her ikisini karşılaştırırken "Kültür zaafı bakımından birbirlerinden pek farklı değillerdi. Karakter bakımından Necati daha uysal, Vasıf daha sert ve civanmertti" diyor.[60]

Bu iki arkadaşın kaderi de çok erken yaşlarda ölmeleri ile birbirine benzerlik gösterecektir.

Vasıf Çınar ikinci kez getirildiği Milli Eğitim Bakanlığı'ndan İtalya Büyükelçiliği'ne atanması nedeniyle ayrılır. 21 Mayıs 1932 günü Roma'ya Başbakan İsmet İnönü ile birlikte giden Çınar, 28 Mayıs tarihinde buradaki görevine başlar. 16 Temmuz 1934 günü Roma'dan Moskova'ya atanır.10 Eylül 1934'te ikinci kez Moskova'da göreve başlar. İki ay kadar sonra 7 Kasım'da Moskova'daki görevine ek olarak "Litvanya Cumhuriyeti Hükümeti" yanında da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni Ortaelçi sıfatıyla temsil etmesi kararlaştırılır. Vasıf Çınar Moskova'daki görevinin başında iken 30 Mayıs akşamı evinde birden bire hastalanır ve 2 Haziran sabahı vefat eder.[61]

Böylece 39 yıllık yaşam geride bir çok hizmet bırakmış olarak sona erer. Gerek Moskova'da ve gerekse Türkiye'de yapılan cenaze törenlerinde esas olarak üzerinde durulan onun ölümünün nasıl bir kayıp olduğudur.

İzmir'in önemli dergilerinden "Fikirler" 15 Haziran 1935 tarihli sayısını "Aramızdan vakitsiz ayrılışı ile hepimizi içimizden yakan Vasıf Çınar" başlığı ile ona ayırmıştır. İzmir Öğretmenler Birliği'nin yaptığı törende onun hem devrimci hem eğitimci ve hem de diplomat kimliği vurgulanmış ve son derece güzel sözlerle Vasıf Çınar İzmir'de anılmıştır.

"...Vasıf avucunun çukurunda su içen, yalın ayak bir ülkü adamıydı. O, doğuşunda bir ihtilal adamının yüksek vasıflarını, mertlik ve seciye meziyetlerini birlikte getirmişti. Vasıf büyük Türk ihtilalinin ilk safında Mustafa Kemal'in şahsında, vatanın mukadderatını ve bugünün mesut olgularının olgun bir kafa insiyakıyla vaktinden önce sezmiş, ilk şuurlu ihtilal adamıdır..."[62]

"Vasıf Çınar devrimin oğlu idi. O ülküsünü Türk kalkınmasının bizzat içinde yaşayarak yaptı. Duygularını Türk davasının hızıyla beslemişti. Onu

---

[60] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul 1884, s. 529.
[61] Bilal Şimşir, **a.g.e**, s. 237, 238, 240.
[62] **Fikirler Dergisi**, 15 Haziran 1935, Cilt 6, Sayı 130 s. 2.

Levent Sahverdi Arşivi

devrimci nesil ne iyi tanır. Yurt için,ulus namına her gençlik hareketinin önünde bir bayrak gibi yürüyen İzmir'in bu ak alınlı oğlu bir inan ve ide kaynağı idi..."[63]

"...Ölüm onu bizden ayırdı. Fakat adı ve ruhu hepimizin içinde yaşayacaktır. Bu bahar günlerinde onun yola çıktığı günleri düşünerek, ona daha çok bağlanıyor ve onu bildiğimizden çok sevdiğimizi anlıyoruz..."

"... O hiç bir gün kanaatlerinde sarsılmamış ve gökleri yaran bir kaya sertliğiyle, önüne çıkan şu ve bu gibi engellere zerre kadar ehemmiyet vermiyerek ereğine kahramanca ulaşmıştır..."[64]

"...Türk ulusu, onun öğretmen kütlesi, dinç bir ağaçtır. Kendi göğsünden çıkardığı her dalını bir hastalık, bir afet kırabilir... Eğer yakın bir yarında Türk İnkılabı'nın okullarında, Atatürk'ün rahlesinde yetişenlerden bizi bizden çok anlıyan, içimizdekini bizim kadar duyan bizim içimize bizim sözlerimizle söyleyen, bizi elimizden tutarak yurt için, meslek için olan dileklerimize doğru sürükleyip götüren biri çıkarsa biz ona Necati gibi, Reşit Galip gibi, Vasıf gibi diyeceğiz..."

"...Vasıf Çınar mütarekede yurdun talihi karardığı günlerde İzmir'in işgalinde her türlü şahsi varlığını iterek, teperek şurada on dakika uzağımızda Maşatlık'ta ihtilal ateşi yakan ve bütün Türkleri gür sesiyle ihtilale, isyana çağıranların önlerinde idi..."[65]

"...Vasıf zeki idi, heyecanlı ve ateşli idi. Atılgandı. Mert ve yiğit idi. İnkılapçı idi..."[66]

Öğretmenler Birliği'nin töreninde bu sözlerle anılan Çınar, daha sonra Halkevi'nde de anılmış ve şu sözlerle değerlendirilmiştir:

"...Bir memlekette inkılab, ulusça bir gerinme, bir atlama, bir sıçramadır. Bu gerinme, bu sıçrama, bu atlama ve çocuklarının içindeki en büyük güç, gizli kuvvetleri bir anda ortaya atan Vasıf Çınar da Türk Devrimi'nin gerilmesinden doğan kuvvettir. İzmir'in bu yiğit gencinden bu olgun diplomat böyle fırlamıştı..."[67]

---

[63] **Fikirler**, s. 3.
[64] **Fikirler**, s. 4.
[65] **Fikirler**, s. 5-6.
[66] **Fikirler**, s. 7.
[67] **Fikirler**,s. 7.

Levent Sahverdi Arşivi

"...Onbeş senelik Milli Mücadele tarihimizin heybetli dekorunda Vasıf'ın mümtaz çehresini kolayca tahlil ve ifade edemeyiz. Yalnız diyebiliriz ki o, bu onbeş yıllık hayat ve inkılab tarihimizde daima ön safta olarak yaşamıştır. O, davasına inanıyordu. Kalbinin en derin noktalarına kadar samimi idi..."[68]

Vasıf Çınar için çok sayıda yazılar yazılmış ve değişik kalemler onun için hissettiklerini ortaya koymuşlardır. Fikirler Dergisi "Vasıf Çınar'ın acısını çekenlerin yazıları" başlığı altında bunları toplamıştır. Kazım Dirik'ten, Falih Rıfkı Atay'a, Orhan Rahmi Gökçe'den Burhan Belge'ye kadar bir çok kişi onun zamansız ölümü dolayısıyla duydukları üzüntüyü dile getirmişlerdir.

Orhan Rahmi Gökçe'nin "Vasıf Çınar" adını verdiği şiirinin aşağıya sadece bir kıtasını vermekle yetiniyoruz.

İçine kurt düşmeden bir dağ gürültüsüyle
Aramızdan ayrıldın küçük kara toprağa
Nasıl göğüs açmıştır hala anlıyamadı
On karışlık bir mezar, senin gibi bir dağa![69]

Burhan Belge onu anlatırken şöyle diyor: "İstiklal mahkemelerinde iddia makamlarını, hükümette bakanlık, diplomaside elçilik ve büyükelçilik sandalyelerini onun yaşında tutabilmek için sadece devrim değil, sade bir devrime katılmış olmak değil, şeflerin emrinde sınavlardan açık alınla çıkmış olmak gerekir. Vasıf Çınar bu türlü bir gençti...Tesellimiz şu olabilir ki ona "Çınar" adını veren büyük bahçıvan ulusun fidanlığında her gün göz nuru ve el emeği döktüğüne göre, Çınar'ın yerine yeni "Çınarlar" koymakta gecikmeyecektir."[70]

Bütün bu yazılarda ortak olarak üzerinde durulan Vasıf Çınar'ın kişiliği ve hizmetleridir. Onun devrimci özelliği ve genç yaşına rağmen önemli makamları işgal edecek kadar büyük olan yeteneği hep işlenmiştir. Aynı zamanda büyükelçi olarak ölmesi onun bir çok ülke tarafından da anılmasına neden olmuş ve elbette ki Moskova bu konuya özel bir önem vermiştir.

Öncelikle Vasıf Çınar'ın ölüm sebebi üzerinde bu ülke tarafından açıklamalarda bulunulmuş ve onun bağırsak düğümlenmesinden dolayı öldüğü

---

[68] **Fikirler**, s. 8.
[69] **Fikirler**, s. 12.
[70] **Fikirler**, s. 14.

Levent Sahverdi Arşivi

duyurulmuştur. Sovyet Rusya Komiserler Kurulu Başkanı Molotof ile, Sü Komiseri General İsmet İnönü'ye ve İtalyan Başbakanı Mussolini ile Bay Aloizi ve Bay Süviçden, Sovyetlerin Paris Büyükelçisi Potemkin ile Romanya'nın Moskova Elçisi Atteliko'dan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a başsağlığı telgrafları gelmiştir. İzvestiya gazetesi "Büyükelçi Vasıf Çınar'ın zamansız ölümü Sovyet kamuoyunu derin acılara boğmuştur. Dost Cumhuriyet'in siyasal mümessilliği işinde herkesin saygı ve sevgisini kazanmıştı... Zamansız bir ölümün bu genç ve yüksek diplomatı Sovyet Rusya'nın samimi dostları ve yeni Türkiye özgenliğinin yorulmaz savaşçıları arasından alıp götürmüş olduğuna inanmak bile bize güç geliyor. Vasıf Çınar Sovyet Rusya'nın ekonomik ve kültürel kuruluşunun her şubesine yakından ilgi göstermekte idi. Sovyet siyasal adamlarıyla konuştuğu vakitler Moskova'ya ilk gelişinin birinci beş senelik planın başına ve bu ikinci gelişinin de ikinci beş senelik plana dayanan geniş gelişmeye rastladığını sık sık söyler ve Türk - Sovyet dostluğuna büyük bir değer verirdi... Sovyet kamuoyu dost Türkiye'yi vuran bu acı kayıbı Türk Hükümet ve ulusuyla beraber duymaktadır" demektedir.

Vasıf Çınar'ın cenazesini taşıyan Çevoda Ukrania Kruvazörü onu 7 Haziran 1935'te İstanbul'a getirmiş, Kocatepe Muhribi tarafından Boğaz dışında karşılanan Kruvazör bayrağını yarıya indirmiş bir halde Haydarpaşa önlerinde demirlemiştir. Kruvazör'ün taretleri üstüne konulmuş levhalarda "Sovyet Şuralar İttihadı'nın kıymetli dostumuz Türkiye Büyükelçisi Vasıf Çınar'a ebedi tazimi" ve "Büyük Türkiye Cumhuriyeti'nin Büyükelçisi Vasıf Çınar'a ebedi hürmetler" yazısı dikkati çekmişti. 8 Haziran günü İstanbul'dan Ankara'ya getirilen tabut, burada yetkililer tarafından karşılanmış ve İstasyon mevkiinde üzeri siyah örtülü bir kürsüye konulmuştur.[71]

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras; "...Vasıf Çınar; ölümünden şeflerinin, arkadaşlarının ve bütün yurttaşlarının duyduğu acı çok büyüktür. Tam bir inkılab çocuğu yetişerek, yüksek ruhun her yerde şefin izini buldu ve orada yürüdü. Sen bu yurda, bu ulusa hizmet için elinde silah çarpıştın. Kültür alanında zekanla çarpıştın... Seni nereye gönderdik ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ülküsünü, ruhunu ve özel sevgi duygularını beraber götürdün. İç savaşında nasıl herkesi büyük önderin etrafında toplamaya çalıştın ise, dış savaşında da memleketine sevgi birliği getirmeye uğraştın. Ölümün teselli kabul etmez, fakat dost illerde, dost gibi, kardeş gibi dikkatle bakılarak, se-

[71] **Ayın Tarihi**, Temmuz 1935, No : 19, s. 36, 42, 43.

Levent Sahverdi Arşivi

vilerek, sayılarak bakılmış olman belki bizim için bir tesellidir..."[72] dediği bir konuşma yapmış ve daha sonra cenaze binlerce halkın arasından geçerek Dışişleri Bakanlığı'na ve oradan da Cebeci'ye getirilerek defnedilmiştir.[73]

Böylece hayatından ve hizmetlerinden kesitler vermeye çalıştığımız Vasıf Çınar, oldukça genç bir yaşta geride dolu dolu bir yaşam bırakarak tarihe mal olmuştur. Önce Milli Mücadele'nin savaştan yenilerek çıkmış ve artık savaşacak gücü kalmamış, değişik alternatifler içerisinde bocalayan Türk Milleti'ne, bağımsızlığı tek onurlu yol olarak gösteren kadro içerisinde bulunmuştur. Bu yıllara ait yazılarından verdiğimiz örneklerden de görüleceği üzere başlangıcından itibaren Vasıf Çınar, belirlediği yönün ilkelerine sıkı sıkıya inanan ve savunan etkili bir isimdir. Halen devam etmekte olan bir devletin izleri, etkisi ve gücü son derece net bir şekilde ortada iken, o günün koşulları içerisinde İstanbul Hükümetleri'nin politikalarına karşı çıkmak ve bu karşı duruşu açıkça seslendirmek en güzel tabirle inanç ve cesaret olarak isimlendirilebilir.

İnanıldığı şekilde sonuçlandırılan Bağımsızlık Savaşı'nın ardından bu kez onu daha büyük bir savaşın içerisinde görüyoruz. Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı ile çelişen ve yapılması düşünülen bütün değişikliklerin önünde bir engel olarak duran Hilafet kurumu onun ağır eleştirileri ile karşılaşmış ve kaldırıldığı gün Vasıf Çınar'ı Türkiye Cumhuriyet'i için özel yapacak bir kanunla yerini yepyeni bir sisteme bırakmıştır. Bu sistem sadece kurumlardaki devrimle yetinmenin olanaksız olacağını bilen ve toplumun her bir noktasına nüfuz etmesi zorunlu olan topyekun bir değişimi öngörüyordu. Bu değişimin anahtar uygulaması olarak karşımıza "Eğitim"in çıkması da doğal bir gerçeklikten başka bir şey değildir. Çünkü devrimi anlayacak ve ancak anlayabildiği oranda sahip çıkacak bireyler" Vatandaş"olmak için eğitilmeli idiler. Onlara yeni bir şuur verilmeli Batılılaşma hedefinin süresi onlarla kısaltılmalı idi. Tevhid-i Tedrisat kafalardaki ikiliği sonlandırmayı, kurumlardaki ikilikten daha önemli görmeli ve yıllardan beri içinde bulunulan bu durumu yok etmenin çözümü olarak cesaretli uygulamalarla ortaya çıkmalı idi. Gerçekten 1924 yılı için karma eğitim, okul programlarındaki alışılagelmişin dışındaki değişiklikler kolayca uygulama şansı olabilecek düşünceler olmaktan uzaktır. Vasıf Çınar bu anlamda Milli Eğitim Bakanlığı için son derece yerinde bir seçim olarak karşımıza çıkıyor. Geçmişin geleneksel an-

---

[72] **Fikirler**, s. 9.
[73] **Ayın Tarihi**, s. 7.

Levent Sahverdi Arşivi

layışı, yeni bir devletin yeni gelecek öngörüsü karşısında direnmekten çekinmeyecekti. Osmanlı eğitim tarihinin en etkili, en bilinen kurumları olan medreseler kapatılırken ve dünyayla bütünleşme sürecinde bunların yerine yepyeni amaçları ve yepyeni beklentileri olan yeni kurumlar getirilirken Vasıf Çınar bunu kendi sahasında başarı ile uygulayabilen gönlü rahat bir adam niteliğindedir.

Onun yaşamındaki son halkayı oluşturan Elçilik Yılları'nın Milli Mücadele ve Eğitim Bakanlığı yıllarından farklı olduğunu söylemek ve bunu ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Sadece hizmet sahasında bir değişikliğin olduğu, ama hem kendisinin hem de devletin ideallerini yayma noktasında onun açısından herhangi bir farklılığın olmadığını söylemek mümkün. Tek fark elçilik görevinin onun son mesleği olması olabilir.

Levent Sahverdi Arşivi

VASIF ÇINAR'A AİT RESİM VE BELGELER:

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

دولت علیه عثمانیه تذکره سیدر

اسم وشهرتی	پدری اسیله عمل الفاتحی	والده‌سی اسیله عمل الفاتحی	تاریخ ومحل ولادتی	ملتی	صنعت وسنت وخدمت واقعاب سلاحیتی	حائز اولدیغی درجه‌سی متعدد اولوپ اولمدیغی	درجات وصنوف عسکریه‌سی
حسیه وصفی بک	مرحوم عبدالله حلوسی بک	مرحومه عایشه صدیقه خانم	۱۳۰۸ ازمیر	اسلام	مبعوث مبعوثان		

اشکالی				سجل نفوسه قید اولنان محل					
بوی	کوز	سیما	حلیت شریفه	ولایتی	قضاسی	محله وقریه‌سی	زقاقی	مسکن نمره‌سی	نوع مسکن
طویل	ملون			ازمیر					

بالاده اسم وشهرت ومحل ومنشی محرر اولان حسیه وصفی بک دولت علیه‌نك تابعیتی حائز اولوپ
اول صورتده جریدهٔ نفوسه مقید اولدیغی مثبتدر اشبو تذکره اعطا قلندی

Derecat ve sunuf-u Askeriyesi	Müteehhil Zevcesi Müteaddid olup olmadığı	Sanat Vezaif ve Hizmet ve İntihab Salahiyeti	Milleti	Tarih ve Mahall-i Veladeti	Validesi İsmiyle Mahall-i İkameti	Pederi İsmiyle Mahall-i İkameti	İsmi ve Şöhreti
	Zevcesi yoktur	Saruhan Mebusu	İslam	1308 Girit	Ayşe Sıdıka Hanım	Müteveffa Abdullah Hulusi Bey	Hüseyin Vasıf Bey

Sicill-i Nüfusa Kayd Olunan Mahalli						Eşkali			
Nev-i Mesken	Mesken Numarası	Sokağı	Mahalle ve Karyesi	Kazası	Vilayeti	Alamet-i Farika-i Sabite	Sima	Göz	Boy
	141		Esnaf Şeyhi Mahallesi	İzmir	İzmir	Kılı	Buğday	Ela	Uzunca

Balada isim ve şöhret ve hal ve sıfatı muharrir olan Hüseyin Vasıf Bey Devlet-i Aliyenin tabiiyetini haiz olub ol suretle ceride-i nüfusda mukayyed olduğunu müşir işbu tezkere ita kılındı

Levent Saherd Arşivi

— ٥٨ —

بر طرفدن طبع ایدیلرك ویکیدن تألیفی قرارلاشدیریلان کتابلری مجانی اولهرق هرطرفه طاغتمق وخلق زورله اوقومغه آلشدیرمق ایچون هیچ بر تشبثدن کری طورولمایه‌جقدر. مرکزده بو مقاصدی الك قطعی وقیصه یولدرله تأمین ایده‌جك تشکیلاتك اساسلری تماماً ضبط ایدلمش و۳۳۹ بودجه‌سنه وضع اولنمشدر. هرحالده معارف وکالتی مملکتی قورتاره‌جق جبهه‌نك حرب یرلرندن ایرکیچ علم وتدریسات ساحه‌سنه انتقال ایده‌جکنه قانع بولوندیغندن اوکا کوره هر درلو ترتیباته توسل ایلمشدر. موفقیتی حصوله کتیره‌جك وسائطلك الك مهمی معارف مأمورلرینك غیرت وحمیتی اولدیغندن آکا کوره جالیشملماسنی یکیدن بیان ایله اکتفا ایدرم . [۱]

معارف وکیلی

اسماعیل صفا

— ۲ —

۱ — معارف سیاستمزده تربیه فعالیتلری ملی ومدنی اساسلره استناد ایدر . ملی هیجانلر ودویغولر ، ملتك احتیاجلری ملی تربیه‌مزك اساسلرینی تشکیل ایده‌جکی کبی منسوب اولدیغمز غرب هیئت مدنیه‌سنك مدنی شعارلری واصوللری‌ده تربیه‌مزك تمللرندن بری اولاجقدر . چوجوقلر یالکز منسوب اولدیغمز ملتك برفردی دکل ، ایچنده یاشادیغمز کنیش برمدنیت زمره‌سنك‌ده عضویدرلر . ملی وارلغمزه وشعوریمزه صداقتله صاحب اولاجغز فقط اونوتاملی یزکه غرب مدنیتی بوعصرك حیاتنه حاکمدر . محکوم واسیر قالمامق ایچین بوحاکمیته اشترا که مجبورز .

۲ — مدنی ملتلر عائله‌وی واجتماعی حیاتلرنده بعض اساسلره رعایت ایتمکله مکلفدرلر. بزده ، اجتماعی حیاتمزده لاابالیلك ، اهمال ، دقتسزلك ، نظافت وانتظامه عدم رعایت کبی نقیصه‌لردن اجتناب ایتمك مجبوریتنده‌یز . مکتبلریمز آداب معاشرت، اجتماعی حیات ومساعی اصول وطرزلرنده ، تمیزلکده ، انتظامده ، چوجوقلرك یکدیکرلرینه قارشی اولان معامله‌لرنده ، معلم وطلبه آراسنده‌کی مناسبتلرده مدنی برهیئت اجتماعیه‌یه نمونهٔ امتثال اولابیله‌جك برمنظره کوسترمه‌لیدر . بونی تأمین ایده‌مه‌ین مکتب اداره‌سی وظیفه‌سنی یاپمامش اولاجقدر .

۳ — تورك ملتی ، بویوك فدا کارلقلردن صوکرا الك متکامل برشکل حکومت اولان

[۱] ۸ مارت ۱۳۳۹ ده $\frac{٣٩٥٢}{٣:٨}$ نومرو ایله تعمیم اولونمشدر.

Maarif Vekili Vasıf Çınar'ın Genelgesi

Maarif Vekaleti Mecmuası, sayı:1, İstanbul 1 Mart 1341.

Levent Sahverdi Arşivi

— ٥٩ —

جمهوريتى الده ايتمش‌در . جمهوريت ، ملتك روحندن دوغان وبلا قيد وشرط حاكيتنى ادامه وتأبيد ايده‌ن قدسى برمؤسسه‌در .

بومؤسسه‌يى چوق بويوك برعلاقه ودقتله محافظه ايتمك ، ملتمز ايچون الك فيض بخش ومسعود برشكلده تكمل ايتديرمك اساسلى بروظيفه‌مزدر . يكى نسلى يتشديرمكله مكلف اولان معلملريمزك بومهم وظيفه‌لرينى بويوك براعتنا واهتمام ايله ايفا ايتملرينى اهميتله طلب ايده‌رم چوجوقلريمز قلبلرنده وروحلرنده جمهوريت ايچون فدا كار اولق مفكوره‌سنى طاشيالدر .

٤ — جمهوريت، مسئوليتنى مدرك وفضيلتلى وطنداشلرك مشعور فعاليتلريله يوكسه‌لير. سياسى واجتماعى تربيه‌مزك تكاملى نسبتنده جمهوريتمزده قوت اكتساب ايده‌ر وفيض وبرر. چوجوقلريمزه وكنجلريمزه داها مكتب‌عائله‌سى ايكنده ياشارلركن حريت ومسؤليتلرينى ادراك ايتديرمك لازمدر. وجدان وفكر حريتنى وبوحريت مقابلنده شعورلو برمسئوليتى، مكتب ايكنده فعال برتربيه ايله كنجلره تلقين ايتمك مربيلريمزك مهم برفعاليت اساسيدر .

٥ — تدريساتده هدفز ، معلوماتى انسان ايچون فضله برسوس ، برواسطهٔ تحكم ياخود مدنى برذوق اولمقدن زياده مادى حياتده موفق اوملايى تأمين ايده‌ن عملى وقابل استعمال برجهاز حالنه كتيرمك ، در . وكالت ، هرمكتبى لابوراتور وآتوليه‌لرله ووسائط تدريسيه ايله تجهيز ايتمك قرار قطعيسنى آلمشدر . مع‌مافيه وظيفه‌سنك اهميتنى مدرك هرمعلم برآز زمانه منوقف‌اولان بوتام تأسيساتى بكله‌مكسزين تدريساتى عملى برحاله كتيرمك ايچون برچوق تدبيرلر ووإسطه‌لر بولابيلير . معلملريمزك بوخصوصده‌كى فعاليتلرى اهميتله تعقيب ايديله‌جك ، مثبت ويا منفى نتيجه‌لره نظراً وكالت نظرنده‌كى وضعيتلرى تعين ايده‌جكدر .

٦ — چوجوقلريمزه وكنجلره علم وتتبع ذوقنك ويرلمسى لازمدر. درس ساعتلرى خارجنده طلبه‌نك كتاب اوقومالرينى تأمين ايچون مطالعه صالونلرى حاضرلامق وبورالرده اونلرك ممونيتله اوقويا بيله‌جكلرى كتابلرى ، رساله‌لرى ، مجموعه‌لرى طوپلامق لازمدر. وكالت بوكبى كتبخانه‌لرك تأسيسى ايچون اهميتلى پارديملرده بولوناجقدر . چوجوقلره عائد اولارق تشكل ايده‌جك اولان بوكتبخانه‌لرك بالذات كنديلرى طرفندن اداره اولونماسى تربيوى غايه‌لريمز نقطهٔ نظرندن اهميتله مطلوبدر .

Levent Sahverdi Arşivi

— ٦٠ —

۷ — صحی حیاتمز ـه‌کی ضعف وانحطاطلر وارلغمزی تهدیدایده‌جك برشكل آلمقده‌در. بكزی صاری ، جیلیز چوجوقلری هریرده كال تأثرله كورمكده‌یز . ملتمزه صحتك قیمت واهمیتنی آكلاتمق وبوتون فردلری حفظ صحت قاعده‌لرینه رعایته آلیشدیرمق وظیفه‌لریمزك اك بویوكلرندن بریدر . طلبه‌یه ، ولیلرینه صیق صیق صحت قونفرانسلری ترتیب‌ایتمك لازم اولدیغی كبی مكتب وادارہ وتعلیم هیئتی صحت اساسلرینه رعایتده هركسه رهبر اولمالیدر. مكتبك مشتملاتنك واشیاسنك چوق تمیز ومنتظم اولماسی ، یمكه ویاتمغه متعلق ترتیبات وادارہ‌نك تماماً صحی اولماسی قطعیتله ملتزمدر . متمادی برصورتده واقع اولاجق تفتیشلرله بومهم اساسه رعایت ایتمین اداره و تعلیم هیئتلری هیچ برسبب وبهانه ایله كندیلرینی مسئولیتدن قورتارامازلر .

۸ — مكتبلریمزده سپور فعالیتلری كیتدكجه مضر برشكل آلمقده‌در سپوردن مقصد بدنی وفكری قوتلریمز آراسنده برآهنك وموازنت تأمین ایتمكدر . دون ، بدن علیهنه برفكری فعالیت واردی . بوكونده فكر علیهنه برسپور احتراص وانجذابی باشلامشدر . قوتلی برصورتده حاضرلامق ایسته‌دیكمز یكی نسلمزی ضعف و تردیه اوغراتاجق بووضعیته قارشی وكالت مسامحه‌كار داورانامازز . اون یدی یاشنی اكمال ایتمه‌مش ، ایلك بدنی انكشافی تأمین ایده‌ن تربیهٔ بدنیه اویونلریله حاضرلانمامش كنجلریمزی طبیعی برصورتده احتراص میدانه كتیره‌ن وقوای بدنیه‌یی اسراف ایتدیرن سپور فعالیتلرینه سوق ایتمك تهلكه‌لیدر . فكری مساعی‌یه وچوجوقلریمزك درسلرینه ضرر ویره‌ن سپور حركتلری مكتبلریمزده یر بولمایه‌جقدر .

۹ — مكتب ، جمعیتك برعضویدر . بوعضوی جمعیتدن آیری دوشونمك ومطالعه ایتمك قابل دكلدر . مكتب اداره‌سی جمعیتك وعائله‌لرك احتیاج وآرزولرینی كمال صمیمیت ودقتله دیكه‌مك مجبوریتنده‌در . بونی اهال ایده‌ن مكتب وظیفه‌سنك حدود وقوتنی آزالتیر . چوجوغك اخلاقی وفكری انكشافنده مكتب عائله‌یه وعائله مكتبه هرزمان متقابل یاردیملرده بولونا بیلیر . بناءً علیه مكتب اداره‌سی چوجوق عائله‌لریله كندی آراسنده ارتباط ومناسبت وسیله‌لرینی احضار ایتمك وظیفه‌سی قارشیسنده‌در . اونوتمامق لازمدركه مكتب یتشدیره‌جكی قیمتلی عضولرله عائله حیاتی وتربیه‌سی اوزرنده فعلی أثیرلر یاپان بر تربیه محیطیدر .

Levent Şahverdi Arşivi

— ٦١ —

١٠ — بوكونكى مدنيتك بويوك اثرلرى تعاون وتصرف فكرلريله رجوده كتيرلمكده در. معاصر مدنيتك الك مهم قوتى تشكيل ايده‌ن بويوك اقتصادى مؤسسه‌لر بوفكرك مولوديدرلر. معارف سياستمزده اقتصادى غايه‌لر تعقيب ايتمك قرارىمزدر. ده‌موقراسىيه استناد ايده‌ن بردولتك فردلرينى برر اجتماعى واقتصادى عضو اولارق يتشديرمك وظيفه‌مزدر. بو نقطهٔ نظردن تعاون، تصرف واقتصاد فكرلرى ويرمك وبونلرى كندى ارالرنده ياياجقلرى تصرف صانديقلرى وخير پرور جمعيتلرله بوفعاليته احضار ايتمك ايجاب ايده‌ر. بوتون ارقداشلريمى بومهم اساس اوزرنده فعاليته دعوت ايده‌رم.

١١ — مدنى برهيئت اجتماعيه، انتظام وانضباط فكرلرندن محروم قالديغى زمان انحلاله دوغرو سوروكله‌نير. چوجوقلريمزده قوتلى برانتظام وتعقيب اعتيادى اويانديرمق ومكتبلريمزده انضباطه دقت ايتمك الزمدر. شونى‌ده علاوه ايده‌يم كه بوندن استهداف ايتديكمز مقصد حر ومعقول بر انضباطدر.

بوتعميمده اشارت ايتديكم نقطه‌لره مكتبلرك نه درجه‌يه قدر اهتمام ايتدكلرينى صيق صيق تفتيشلرله اهميتله تعقيب ايده‌جكم. بوتون آرقداشلريمه واضحاً سويله‌يه‌يم كه بوتعميمى معتاد ومراسمه عائد برحركت كبى تلقى ايتمه‌سينلر. تثبيت ايتديكم بو ماده‌لرده اهمال و لاقيديلرينى كورديكم مكتب اداره وتعليم هيئتلرينك وضعيتى مساعده‌ايله كورمه‌مه امكان يوقدر.

يكى برمفكوره ووارلق ايچنده يكى تدريس سنه‌سنه باشلايورز. تورکچى، جمهوريتچى وتجدده عاشق برنسلى حاضرلامق وظيفه‌سنى بوتون برتاريخ قارشيسنده درعهده ايده‌ن آرقداشلريمك موفق اولماسى الك صميمى برآرزو وتمنيمدر.

بوتبليغاتمك بوتون مكتبلرده تعميمنى رجا ايده‌رم كافى مقداردە مطبوع نسخه‌سى لفاً كوندريلمشدر افندم. [١]

معارف وكيلى

واصف

(١) ٨ ايلول ٣٤٠ ده ١٠٩٠٢/٦٢ نومرو ايله تعميم اولونمشدر.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Vasıf Çınar hem Milli Mücadele hem de Cumhuriyet döneminin önemli isimlerinden biridir. Özellikle eğitim alanında kendinden çok söz ettiren Çınar 1896 yılında doğdu. İzmir İdadisi'nden mezun oldu ve 1915 yılında Mustafa Necati ile birlikte öğretmenliğe başladı. İzmir'de Özel Şark İdadisi'nin yönetiminde bulundu. Vasıf Çınar'ın Milli Mücadele yıllarına ait yaşamındaki en önemli hizmet Balıkesir'de yine Mustafa Necati ile birlikte çıkardığı "İzmir'e Doğru" gazetesidir. Bu gazete aracılığı ile hem işgal güçlerine, hem batılı devletlere hem de İstanbul Hükümetine karşı duyduğu tepkiyi dile getirmiştir. Gazetenin yayın hayatının bitmesi üzerine Vasıf Çınar, Saruhan milletvekili olarak Parlamentoya katılır. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı ve Hilafetin kaldırılması tartışmalarında parlamentoda etkili bir milletvekili olarak gördüğümüz Vasıf Çınar, Tevhid-i Tedrisat'ın hazırlanmasında ve Bakan olarak uygulamasında çok önemli rol oynamıştır. 8 Eylül 1924 tarihinde yayınladığı Maarif Genelgesi ile eğitim ve öğretimin genel amaçlarını belirlemiştir. Eğitim alanındaki çalışmalarının ardından Vasıf Çınar'ın elçilik dönemi başlar. Prag, Budapeşte ve Moskova büyükelçiliklerinde bulunur.1929'da Maarif Vekili Mustafa Necati'nin ölümü üzerine yurda döner ve yeniden Milli Eğitim Bakanı olur. Bu görevinden Roma Büyükelçiliğine atanması nedeniyle ayrılır ve ardından ikinci kez Moskova Büyükelçisi olur. Moskova'da görevinin başındayken 2 Haziran 1935 tarihinde ölür.

Anahtar Kelimeler: İzmir Türk Ocağı, İzmir'e Doğru Gazetesi, Özel Şark İdadisi, Tevhid-i Tedrisat, Moskova Büyükelçiliği.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Vasıf Çınar is the most eminent person during the period of the National Struggle and the Republican period. Çınar borned in 1896, he was mentioned especially in the education scope. He graduated from İzmir Preparatory School and in 1915 he began to teach with Mustafa Necati. He had a duty in İzmir Private Eastern Preparatory School. His most important service for his life in the National Struggle's years was the journal of "Toward İzmir". He expressed his reaction to the western powers, İstanbul government and Entente powers with this journal. By the end of broadcasting of the journal, he was elected as a deputy of Saruhan. He was so active in the demolishing of Sultanate and the proclamation of republic and the abolition of caliphate. And also, he had an duty on the preparation of Tevhid-i Tedrisat (unity in education) and he was a minister at that time. He had stated the general aims of education and teaching with the learning circular in 8 september 1924. After the education period his ambassador period began. He was ambassador of Prague, Budapest and Moskov. On the occasion of the death of Mustafa Necati, he had arrived to the country and he began to the Minister of Education. Then, he promoted to the Roma Ambassador and thus he began to Moskov ambassador for the second time. When he was in Moskov, he had died in 2 June 1935.

Key Words: İzmir Foyers Turcks, The Journal of Towards İzmir, Private Western Preparatory School, The Unity in Education, Moskov Ambassador.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

CUMHURİYET DÖNEMİ SPOR ADAMLARINDAN: BURHAN FELEK

L. Hilal AKGÜL*

I. Giriş

Bu yazı kapsamında, Cumhuriyet dönemine damgasını vuran önemli isimlerden Burhan Felek'i incelemeye çalışacağız. Burhan Felek, 93 yıllık uzun yaşamı içinde, pek çok ilke ve yine pek çok başarılı çalışmaya imza atmış bir kişi. Kamuoyunda, daha çok, 'gazeteci' ve 'köşe yazarı' kimliğiyle tanınıyor. Türk sporunun kurumsallaşmasına ve uluslararası spora eklemlenmesine yönelik çalışmalarıysa çoğu kez kamuoyunun dikkatinden kaçıyor.

Biz, bu çalışma çerçevesinde, ağırlıklı olarak, Burhan Felek'in Türk sporuna olan katkıları üzerinde durmayı yeğleyeceğiz. Ancak, onun bu katkılarının net olarak anlaşılabilmesi için, öncelikli olarak, Türk sporunun temel dönüşüm noktalarının ortaya konması gerekiyor. Bu nedenle, Türk Devrimi'nin Osmanlı'dan devraldığı spor mirası, bu mirasın nasıl ve hangi amaçlarla dönüştürüldüğü, çalışmamızın ilk bölümünü oluşturacak. Başka bir deyişle, çalışmamızın ilk bölümünde Cumhuriyet dönemi Türk spor tarihine ilişkin bir özet vereceğiz. Bu özet, Burhan Felek'in yaşamının pek çok noktasıyla kesişecek; çünkü, Cumhuriyet dönemi Türk spor tarihine ilişkin tüm önemli girişimlerde, kurumsallaşma ve Türk sporunu uluslararası spora eklemlendirme çabalarında, Burhan Felek hep ön saflarda görülecek.

II. Türk Devrimi ve Spor

A) Sporun Siyasal Bir Araç Olarak Kullanımı

Spor, pek çok kaynakta, 'oyun, oyalanma, eğlenme, işten uzaklaşma' olarak tanımlanır. Ancak, bu tanım, doğru unsurlar içermekle birlikte, yetersiz

* İstanbul Bilgi Üniversitesi, Türk Devrim Tarihi Araştırma Merkezi

Levent Sahverdi Arşivi

kalmaktadır. Bireysel ya da toplu olarak boş zamana uygulanan[1] sporu, insanoğlunun doğayla savaşımının bir 'benzetim'i olarak ele alabiliriz. İnsanoğlu, doğayla olan savaşımı sırasında kazandığı ana bedensel becerileri, geliştirdiği araçlı – araçsız bedensel savaşım yöntemlerini, belli kurallar çerçevesinde ve 'spor' adı altında tekrarlar. İnsanoğlunun toplumla olan ve işbölümüne dayanan ilişkileri de bu benzetim çerçevesinde ve yine spor adı altında tekrarlanır[2]. Spor adını alan bu tekrarlamalar, her ne kadar bir savaşımı simgelese de ve yine her ne kadar rekabete ve kazanmaya yönelik olsa da, özünde barış içindir, barışçıdır.

Sporun, bireysel, toplumsal, ekonomik ve siyasal, pek çok yararından söz edebiliriz. Spor, bireyin bedensel ve tinsel (ruhsal) gelişiminin sağlıklı ve çabuk bir biçimde tamamlanması, tamamlandıktan sonra da korunması aşamasında önemli bir etkendir; ayrıca bireyin sosyalleşmesi ve iyi ahlak sahibi olması noktasında da olumlu katkılarda bulunur. Sporun toplumsal açıdan yararları, farklı toplumsal grupların kaynaşması ve toplumsal dayanışmanın artması bağlamında değerlendirilmekte; ekonomiye olan katkıları da spor turizmi ve spor sanayi çerçevesinde ele alınmaktadır. Sporun, siyasal açıdan yararlarıysa, ülkelerin tanıtımı ve uluslararası barışın oluşturulması – korunması kapsamında düşünülmektedir. Ancak spor, bu olumlu işlevlerinin yanı sıra, zaman zaman olumsuz kimi kullanımlara da konu olmaktadır.

Yukarıda sporun siyasal açıdan yararlarını, ülkelerin tanıtımı ve uluslararası barışın oluşturulması – korunması açısından ele almıştık. Sporun bu noktadaki olumlu rolünü doğrulayan pek çok önemli örneğin bulunduğunu da bu vargıya ekleyebiliriz. Ancak, gözden kaçırılmaması gereken, sporun siyasal açıdan, olumsuz anlamda da kullanılmaya uygun bir araç olduğudur. Bu tip kullanımların ilki 'afyon' benzetmesi kapsamında incelenebilir. Bunun en önemli örneğiyse, Antonio Salazar'ın Portekiz'de 40 yıl süren dikta rejiminin başarısını (!) 3 F'le açıklamasıdır. Salazar, kendi deyişiyle, Portekiz'i bu 40 yılda fiesta, fadima ve 'futbol'la yönetmiştir. Bu konudaki bir diğer örnek de Francisco Franco'nun, Bernabeau Stadyumu için '150 bin kişilik uyku tulumu' benzetmesi yapmasıdır. Bu örnekler çarpıcı olması bağlamında seçilmiştir ve 'sert'tir. Ancak daha yumuşatılmış biçimlerde, sporun afyon etkisinin, özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde

[1] Sporun insanoğlunun boş zaman yaratabilmesine paralel olarak geliştiği önemli bir saptamadır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken, günümüzde sporun, sporcu için, çoğunlukla, boş zaman uğraşı değil, işin kendisi olduğudur.

[2] Spor tanımlarıyla ilgili olarak bkz. Kurthan Fişek, **Spor Yönetimi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s. 27 – 59

Levent Sahverdi Arşivi

sıkça kullanıldığını söyleyebiliriz. Elbette sporun özü ve amacı kitleleri bir biçimde gerçekleri algılamaktan alıkoymak değildir; ama, sporun bu amaçla kullanıldığı ve kullanılabileceği de altı çizilmesi gereken bir gerçektir.

Sporun olumsuz anlamda, bir diğer kullanımıysa savaş ve şovenliğin emrine verilmesiyle ilgilidir. Bu kullanım daha çok saldırganlık ve yayılmayı doğal ve gerekli sayan devletler tarafından tercih edilir. Çağdaş olimpiyatların kurucusu Baron Pierre de Coubertin'in, sporun gerçek ödevinin, genç insanları savaşa hazırlamak olduğunu belirtmesi, bu açıdan kayda değer bir örnektir. Sporun bu biçimiyle kullanımı, sporun temel öğelerinden biri olan 'barış'ın dışlanmasını gerektirir. Barışı dışlamış bir sporsa düşünülemez. Ancak, bu, sporun, yukarıda sözü edilen amaç doğrultusunda kullanımını engellememiştir ve engellememektedir[3].

Türk Devrimi bağlamında sporla ilgili olarak öncelikle şunu söyleyebiliriz ki, devrimci kadro sporu yukarıda anlatılan iki amaç doğrultusunda da kullanmamıştır. Devrimci kadronun, spordan temel beklentisi, devrimi yeniden üretecek olan yurttaşın yetiştirilmesine ve ülkenin uluslararası ortamda tanıtımının sağlanmasına yöneliktir. Devrimci kadronun bu beklentilerini daha kapsamlı bir biçimde ortaya koymadan önce, Türk Devrimi'nin spor bağlamında Osmanlı'dan nasıl bir miras aldığını saptamak istiyoruz.

B) Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Spor

Osmanlı toplumunun geleneksel yapısı içinde, spor, daha çok 'eğlence' ve 'askeri eğitim' amaçlarıyla ön plana çıkan bedensel etkinlikler olarak gözüküyordu. Söz konusu etkinlikler, daha çok, güreş ve okçuluğu kapsıyor; ancak binicilik, cirit atma ve ağırlık kaldırma gibi etkinliklere de rastlanıyordu. Spor etkinliklerinin türü, geleneksel Osmanlı'nın, sporu genellikle savaş gücünün sürdürülmesiyle ilişkili olarak algıladığı noktasında önemli ipuçları vermektedir. Söz konusu dönemde, iyi ata binen, iyi ok ya da cirit atan, iyi ağırlık kaldıran veya iyi güreşen bir kişinin, aynı zamanda, iyi bir savaş gücü olacağı açıktır[4]. Ancak, geleneksel Osmanlı toplumunda, sporun yalnızca askeri eğitim amaçlı olarak kullanıldığını düşünmek doğru olmaz. Spor, aynı zamanda, geleneksel Osmanlı toplumunun önemli bir eğlence kaynağıdır. Düğünlerde yapılan güreşler, panayırlarda yapılan iddialı güreş karşılaşmaları, huzur güreşleri, sporun eğlence amacını ön plana çıkaran etkinlikler ola-

[3] Sporun olumsuz kullanımlarıyla ilgili olarak bkz. Kurthan Fişek, **a.g.e.**, s. 28 – 34. Fişek, spor tanımlarını gruplandırırken, sporun olumsuz kullanımlarına ilişkin bilgi vermektedir.

[4] bkz. Ergun Hiçyılmaz, **Sporda Batılılaşma Hareketleri**, b.y.y. b.t.y., Pera Orient, s. 8

Levent Sahverdi Arşivi

rak düşünülebilir.

Osmanlı toplumunun bu yapısı içinde sporla – özelde güreşle – ilgili üç önemli kurumdan söz edebiliriz. Bu kurumlardan birincisi pehlivan (spor) tekkeleri, ikincisi de koruyan – korunan (hami – mahmi) sistemidir. Gelişim süreci içinde vakıflara dönüşecek olan pehlivan tekkeleri, günümüz kulüp olgusuna yaklaşan bir yapıya sahiptir ve güreşin Anadolu'da yayılıp gelişmesi aşamasında önemli bir rol oynamıştır. Koruyan – korunan sistemiyse Osmanlı'nın klasik koruma (himaye) kurumlarının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Pehlivan tekkelerinin ve koruyan – korunan sisteminin temel işlevi, sporcuları kollamak, gereksinimlerini karşılamak ve karşılaşmalara hazırlamaktır. Geleneksel Osmanlı toplumunda, sporla ilgili bir diğer önemli kurum da Kırkpınar Ağalığı çerçevesinde ele alınabilir. Kırkpınar Ağalığı ve geleneksel Kırkpınar Güreşleri, dönemin koşullarına göre büyük bir organizasyon olarak düşünülmeli ve Osmanlı'da spor organizatörlüğü kurumunun ilk örneği olarak değerlendirilmelidir[5].

Osmanlı'nın bu geleneksel spor kurumlarının Tanzimat Dönemi'nin başına kadar geçerliliğini yitirmediğini söyleyebiliriz. Ancak, Tanzimat'la birlikte başlayan süreçte bu yapılar önemli ölçüde işlevsizleşmiştir. Söz konusu dönemde, spor tekkelerinin ve koruyan – korunan sisteminin terk edildiği, bir kurum olarak korunmakla birlikte, Kırkpınar Ağalığı'nın eski önemini yitirdiği gözlemlenmiş ve Osmanlı Batı'dan yeni spor dalları – kurumları ithal etmeye başlamıştır... Bu, ilgi çekici bir noktadır: Osmanlı, spor kurumlarını, ayrımına vardığı çağın gerçekleri ve gereklerine göre dönüştürmeyi denememiş, bu yapıları bir yana bırakarak, eskiyle hiçbir ilgisi olmayan yeni yapıların ithaline yönelmiştir[6].

Sporda görülen bu değişimin kökenlerini, Tanzimat'ın eğitim kurumlarında aramak sanırız hatalı olmaz. Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) ve Robert College bu bağlamda anılması gereken üç önemli eğitim kurumudur. Bu kurumların, Osmanlı toplumunda, 'gerçek' anlamda sporun tanınması ve yerleşmesi açısından önemli katkılar yaptığı bilinmektedir[7]. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Tanzimat'ın ilk yıllarında spor,

[5] Pehlivan tekkeleri, koruyan – kollanan sistemi ve Kırkpınar Ağalığı'nın Osmanlı sporu içindeki rolüyle ilgili olarak bkz. Kurthan Fişek, **100 Soruda Türkiye Spor Tarihi**, İstanbul 1985, Gerçek Yayınevi, s.30 – 35. Kırkpınar Güreşleri'nin tarihiyle ilgili olarak bkz. Doğan Yıldız, **Türk Spor Tarihi**, b.y.y. b.t.y., 3 Er Yayıncılık, s. 217 – 220

[6] bkz. Kurthan Fişek, **a.g.e.**, s.36

[7] bkz. Cem Atabeyoğlu, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.6, s. 1474 – 1475

Levent Sahverdi Arşivi

daha çok beden eğitimi, hatta beden eğitiminin özel bir dalı olan jimnastik çerçevesinde ele alınmış, ayrıca okul bahçelerinden çıkma şansını da pek yakalayamamıştır[8]. Gerçek anlamda sporun, geniş halk kitlelerince tanınması ve sevilmesi, bir takım sporu olan 'futbol'un Osmanlı ülkesinde görülmesiyle başlayacaktır. Bu süreç, beraberinde kulüp, lig ve federasyon olgularını getirecek, böylece Osmanlı, Batılı spor yapı ve kurumlarını benimsemiş olacaktır.

Osmanlı ülkesinde, futbolun, ilk kez 1890'lı yıllarda, İzmir'in Bornova semtinde yerleşmiş olan İngiliz aileleri tarafından oynandığı bilinmektedir. Bu aileler 'Football and Rugby Club' adını taşıyan bir kulüp de kurmuşlardır[9]. Futbol, yine İngiliz aileleri aracılığıyla, İzmir'den İstanbul kentine sıçramış, Kadıköy'ün Kuşdili ve Moda'nın Baklatarlası çayırları İstanbul'daki ilk futbol karşılaşmalarına sahne olmuştur. İzmir ve İstanbul'da yapılan bu futbol karşılaşmalarının çok geçmeden halk arasında büyük ilgi uyandırdığı söylenebilir. Bu ilgi, karşılaşmalara İngilizler'in yanı sıra Osmanlı ülkesinde bulunan diğer yabancıların ve Osmanlı uyruklu gayri-müslimlerin (özellikle Rumlar) de katılmasını beraberinde getirmiştir.

Bu dönem, aynı zamanda Osmanlı ülkesinde kulüpleşme olgusunun başladığına da işaret eder. Yabancılar tarafından kurulan Cadikeuy Football Club, Moda Football Club, Elpis ve Imogone Osmanlı'nın ilk futbol kulüpleri olarak tarihe geçmiştir. Söz konusu dört kulübün 'lig' olgusunu tahrik etmesi ve 1903 yılında Cadikeuy Football Club'ın kurucusu ve futbolcusu Henry Pears tarafından İstanbul Futbol Ligi'nin oluşturulması da konumuz açısından dikkate değerdir[10]. Yaklaşık 10 – 12 yıllık bir süreçte yaşanan bu hızlı gelişmeler, Osmanlı ülkesine Batılı bir takım sporunu, kulüp ve lig olgusunu getirmesi açısından önem taşır, Osmanlı'nın geleneksel spor yapılarıyla ilgisi olmayan, yeni yapılara işaret eder.

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, bu hızlı gelişmeler Müslüman – Türk unsurun aktif katılımının dışında olmaktadır. Bunun ardında, Abdülhamit döneminin baskıcı yönetiminin bulunduğunu saptamak sanırız zor değil. Dönemin padişahı, izlediği politika gereği, kalabalık grupların oluşmasını ve gençlerin bir araya gelmesini çeşitli yollardan engellemeye çalışmaktadır. Böyle bir ortam içinde, sporun, Müslüman – Türk unsur tara-

[8] Osmanlı'da sporun jimnastikle özdeşleşmesiyle ilgili olarak bkz. Kurthan Fişek, **a.g.e.**, s.44 ve 46

[9] Kulüpten çok 'takım' kimliği ön plana çıkmaktadır.

[10] bkz. Cem Atabeyoğlu, **a.g.m.**, s.1490 – 1491

Levent Sahverdi Arşivi

fından benimsenemeyeceği açıktır. Ayrıca, futbol oynamak ve kulüp kurmak gibi girişimler, Müslüman – Türk unsur tarafından benimsense bile, dönemin yönetimi tarafından titizlikle izlenecek ve engellenecektir. Bu bağlamda, Black and Stocking örneğinden söz edilebilir. İstanbul Kadıköy'de kurulan bu kulüp, yukarıda vurgulanan baskı nedeniyle gerçek kimliğini gizlemek durumunda kalmış ve kendine İngilizce bir ad koymayı tercih etmiştir. Buna karşın kulübün yaşamı 3 ay kadar sürmüş ve Black and Stocking'in gerçek kimliği hafiyeler tarafından ortaya çıkarılınca, kulüp kapatılmıştır[11]. Ancak, Müslüman – Türk unsurun Abdülhamit'in baskıcı yönetimini bir biçimde delmesi çok gecikmeyecek ve her türlü örgütlenme yasak olmasına karşın, 1903'te Beşiktaş[12], 1905'te Galatasaray, 1907'de de Fenerbahçe ilk Türk kulüpleri olarak spor tarihindeki yerlerini alacaklardır. 2'inci Meşrutiyet'le örgütlenmenin önündeki engeller kalkınca da Müslüman – Türk unsurun kurduğu kulüp sayısında hızlı bir artış görülecektir. Müslüman – Türk unsurun kurduğu kulüplerin çok geçmeden lig sistemine eklemlendiğinin de altını çizmek gerekir. Galatasaray, kuruluşunun hemen ardından – 1905 yılında –, Fenerbahçe de 1908 yılında Osmanlı'nın ilk ligi İstanbul Futbol Birliği'ne katılarak maçlara başlamışlardır.

Osmanlı ülkesinde sporun kurumsal gelişmişlik düzeyini saptayabilmek için, İstanbul Futbol Birliği ve Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'na kısaca değinmek gerektiğini düşünüyoruz. İstanbul Futbol Birliği, hem futbol maçlarının düzenli ve programlı biçimde oynanmasını sağlayan bir lig sistemi getirmesi, hem de ilk tek sporlu, çok kulüplü federatif yapı olması bakımından, Osmanlı spor tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. Tabanı zaman içinde genişleyen İstanbul Futbol Birliği, 1910 yılında, yeniden yapılanmaya giderek adını İstanbul Futbol Kulüpleri Ligi olarak değiştirmiş, daha sonra da Cuma Ligi ve Pazar Ligi olarak ikiye bölünmüş ve bu haliyle Cumhuriyet dönemine kadar ulaşmıştır[13]. İstanbul Futbol Birliği'nin Osmanlı spor tarihi içindeki bir diğer önemli işlevi de, ulusal ölçekte sporu örgütleyen Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'na, yerel düzeyde bir örnek olarak öncülük etmesidir.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, Osmanlı'nın son dönemlerine dam-

---

[11] bkz. **Tercüman Büyük Futbol Ansiklopedisi**, C.2, s.212

[12] Beşiktaş Jimnastik Kulübü'nün kuruluşuyla ilgili olarak bkz. Vala Somalı, **Beşiktaş Spor Tarihi**, İstanbul 1996, Flash Yayıncılık Ltd., s. 16 – 20 ve Sedat Özkol, **Övünmekte Haklıyız Çünkü Beşiktaşlıyız**, İstanbul 1988, Uğur Yayınları, s. 37 – 48

[13] İstanbul Futbol Birliği, İstanbul Futbol Kulüpleri Ligi, Cuma ve Pazar ligleriyle ilgili olarak bkz. Kurthan Fişek, **Spor Yönetimi**, s. 275 – 298.

Levent Sahverdi Arşivi

gasını vuran, ilk çok sporlu, çok kulüplü ulusal bir örgütlenmedir. Temel amacı, İstanbul liglerinde süren karmaşaya son vermek olan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, 27 Ocak 1921'de 14 ayrı spor kulübü tarafından kurulmuş ve 8 Haziran 1922'de de resmi nitelik kazanmıştır. İttifak, dağınık spor kulüplerini bir çatı altında toplaması; ayrı yönetmeliklerle faaliyetlerini sürdüren bu kulüpleri, tek yönetmelik altında birleştirmesi bakımından önem taşır[14].

Osmanlı'nın son dönemlerinde spor alanındaki gelişmelerle ilgili olarak sözü edilmesi gereken bir başka kurum da Osmanlı Milli Olimpiyat Cemiyeti'dir. Osmanlı Milli Olimpiyat Cemiyeti, 2'inci Meşrutiyet'in hemen ardından, Osmanlı'nın uluslararası düzeydeki spor faaliyetlerini düzenlemek ve teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. Cemiyetin bu amacına ulaşabildiği pek söylenemez. Ancak, cemiyetin, olimpik düşüncenin, Osmanlı toplumuna, kurumsal düzeyde girmesi aşamasında, ciddi bir görev yüklendiği öne sürülebilir[15].

Buraya kadar anlatılanların ışığında, Osmanlı'nın geleneksel spor yapılarının, Tanzimat'la başlayan süreç içinde işlevsizleştiğini ve terk edildiğini söyleyebiliriz. Osmanlı toplumu bu yapıların yerine Batı'dan, eskiyle hiç ilgisi olmayan, yeni yapılar ithal etmiştir. Bunların en başında, bir takım sporu olan futbol gelir. Toplumun geniş bir kesiminde ilgi ve beğeni uyandıran futbol, Osmanlı ülkesine kendisiyle birlikte kulüp, lig ve federasyon olgularını da getirmiş; Osmanlı, sporunu çağın gereklerine ve gerçeklerine yakın bir düzeyde örgütlemeye çalışmıştır. Bu, Türk Devrimi'nin spor alanında, Osmanlı'dan, 'geleneksel' değil 'çağdaş' kurumlar aldığına işaret eder ve aynı zamanda, Türk Devrimi açısından ciddi bir avantaj olarak gözükür.

Türk Devrimi'nin spor bağlamında bir diğer avantajı da, halkın spora (özelde futbola) zaman içinde hızla artan ilgisidir. Topu, Hazret-i Hüseyin'in kesik başına benzettiği için ona kutsal bir dokunulmazlık tanıyan inanış, kısa zaman içinde yerini büyük bir futbol sevgisine bırakmıştır. 1'inci Dünya Savaşı yıllarında futbol maçlarının bir 'milli dava' haline gelmesi[16] bu ilgiyi kanıtlayan çarpıcı bir örnek olarak düşünülebilir. Söz konusu ilgiyi, dönemin

---

[14] bkz. Ergun Hiçyılmaz, **Türkiye'de Spor**, b.y.y. b.t.y., Yeni Yüzyıl Kitaplığı Türkiye'nin Sorunları Dizisi No:11, s.31 – 32

[15] Osmanlı Milli Olimpiyat Cemiyeti'yle ilgili olarak bkz. Kurthan Fişek, **100 Soruda Türkiye Spor Tarihi**, s. 89 – 92

[16] bkz. Cem Atabeyoğlu, **a.g.m.**, s.1479 ve 1497

Levent Şahverdi Arşivi

hareketlenen spor basınına bakarak da kolaylıkla saptayabiliriz: Halk arasında spora duyulan yoğun ilgi, 1910'lu yılların başlarında Futbol, Terbiye ve Oyun, İdman, Sipahi, Şa Şa Şa gibi spor dergilerinin yayımlanmasına ortam hazırlamış, dergilerin tirajları bini aşmıştır[17]. Bu rakam, söz konusu dönemde, spor dergileri açısından, kayda değer bir rakam olarak ele alınmalıdır. 1919 yılının Kasım ayında yayın yaşamına başlayan Spor Alemi dergisiyse Türk spor tarihi içinde özel bir yere sahiptir. Söz konusu dergi, 1928 yılına kadar okuyucularıyla buluşmuş ve erken dönem Türk spor basının en uzun soluklu dergisi olmuştur[18]. Tüm bunlar, Osmanlı'nın son dönemlerinde, spora duyulan ilginin yüksek düzeyde olduğuna işaret etmektedir.

Burada altı çizilmesi gereken bir başka nokta da, Türk spor tarihinin ilk bayramı olarak değerlendirilebilecek 12 Mayıs 1916 İdman Şenliği'dir. Kadıköy'deki İttihatspor sahasında, Yüksek Öğretmen Okulu öğrencilerinin toplu olarak gerçekleştirdiği bu şenlik, Osmanlı ülkesinde, sporun bir 'bayram' nedeni olarak algılandığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir[19].

Osmanlı ülkesinde sporun kitlesel ilgiye konu olması ve bu ilginin kısa bir süre içinde hızla artması, temelde futbolun doğasından kaynaklanan bazı nedenlere bağlanabilir. Ancak buradaki 'ilgi' önemli ölçüde 'pasif' niteliklidir; ağırlıklı olarak 'spor izleyiciliği' ve yavaş yavaş gelişmeye başlayan 'taraftarlık' unsurlarını içerir. Bir başka deyişle, Osmanlı ülkesinde spor, kitlesel olarak 'aktif' özellikler göstermemektedir. Ancak, sporun, çok yoğun olmamakla birlikte, zaman zaman kitlesel ve aktif biçimde ilgiye konu olduğunu da unutmamak gerekir. Osmanlı ülkesinde, bu tip sporu sürükleyen kurumsa İttihat ve Terakki'dir. İttihat ve Terakki'nin yan örgütü olarak çalışan çeşitli gençlik dernekleri (özellikle Gürbüz ve Dinç Derneği) 1910'lu yılların ortalarında, sporun aktif olarak kitlesel ilgiye konu olmasını sağlamıştır. Ancak bu derneklerin, sporu algılayış ve uygulatış biçimi, daha çok paramiliter niteliklidir[20].

---

[17] bkz. Sevengül Sönmez, "Eski Harfli Türkçe Spor Dergileri", **Tombak**, Şubat 1999, S.24, s. 66

[18] bkz. Zafer Toprak, "Spor Alemi Dergisi ve Türkiye'de İdman", **Tombak**, Haziran 1998, S.20, s.7

[19] bkz. Cem Atabeyoğlu, **a.g.m.**, s.1478

[20] Söz konusu derneklerle ilgili olarak bkz. Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, s. 531 – 536

Levent Şahverdi Arşivi

C) Türk Yurttaşı ve Spor

Çalışmanın bu bölümünde, kısaca, Türk Devrimi'nin 'yurttaş' yaratma çabalarını ve bu bağlamda spordan beklentilerini ortaya koymaya çalışacağız. Devrimin yaratmayı hedeflediği yurttaş, devrimci kadronun spordan beklentilerinin daha açık bir biçimde anlaşılmasını sağlayacaktır.

Batı Avrupa ülkelerinde, feodal üretim biçiminden, kapitalist üretim biçimine geçilme aşamasında 'ulus'un oluştuğu (yaratılmadığı) ve oluşan ulusun 'devlet'i yarattığı bilinmektedir. Ulusun oluşumu beraberinde 'yurttaş'ı da getirmiştir. Ancak Türkiye tarihini incelediğimizde, varolan yapıların ulusu ve dolayısıyla yurttaşı ortaya çıkaramadığını görürüz. Türk ulusu ve Türk yurttaşı, Türk Devrimi'yle birlikte yaratılmıştır ve bu, kanımızca Türk Devrimi'nin en önemli başarısıdır[21].

Türk Devrimi'nin yurttaş yaratma yönündeki çabaları iki ayrı açıdan değerlendirilebilir. Her şeyden önce yurttaşlık, pozitif hukuk açısından, bireylerle devlet arasındaki hukuki bağı ifade eder. Karşılıklı hak, görev ve yükümlükler söz konusudur[22]. Devrimin yurttaş yaratma yönündeki çabalarının ilk ayağı, işte bu hukuksal bağın oluşturulmasıyla ilgilidir. Türkiye Cumhuriyeti, 1924 yılında yürürlüğe giren anayasasıyla bu bağı oluşturur, laik ve çağdaş bir yurttaşlık anlayışını söz konusu anayasayla benimser. 1924 Anayasasının "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur" ibaresinin yer aldığı 88'inci maddesi bu açıdan önemlidir[23]. Yurttaşın devlete, devletin yurttaşa karşı görevleri de anayasal çerçeve içinde belirlenir[24]. Bu görevler, devrimin önderi Mustafa Kemal'in dikte ederek yazdırdığı ve ortaokullarda okutulan 'Vatandaş İçin Medeni Bilgiler' kitabında yer alır, bu görevlerin yeni yetişen Cumhuriyet kuşağına öğretilmesi hedeflenir[25].

Ancak tüm bunlar, yasal ya da anayasal olarak nitelendirilebilecek bir

---

[21] Bu konuda bkz. Bülent Tanör, **Kurtuluş – Kuruluş**, 1998 İstanbul, Çağdaş Yayınları, s.225

[22] bkz. Rona Aybay, **Yurttaşlık (Vatandaşlık) Hukuku**, İstanbul 1995, Aybay Yayınları, s.3

[23] bkz. Rona Aybay, **a.g.e.**, s.38

[24] bkz. Suna Kili ve Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara 1985, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.111 – 131

[25] bkz. A. Afetinan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, 1998 Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.44 – 49 ve 79 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

'çerçeve'dir, yalnızca yasal – anayasal bir yurttaşı yaratmaktadır. Oysa, Türk devriminin gereksinimi, bu çerçevenin içinin doldurulmasıyla ilgilidir. Devrim, cumhuriyet ideolojisine sahip çıkacak ve devrimi yeniden üretecek bir yurttaşa gereksinim duymaktadır. Bu gereksinim, yurttaşa bir kimlikle birlikte, bir 'kişilik' verilmesini gerekli kılar. Yurttaşın kimliği, yurttaşlık bağıyla oluşan 'Türk'lüktür. Peki, devrimin yurttaşa vermek istediği / verdiği kişilik nasıl olacaktır?

Bu kişiliğin Cumhuriyet İdeolojisi'yle uyum içinde olacağı son derece açıktır. Cumhuriyet İdeolojisi 'egemenlik halkındır' ilkesi üzerinde yükselir ve 'tam bağımsızlık'tan yana tavır alır[26]. Cumhuriyet İdeolojisi'nin gösterdiği hedefse 'çağdaş uygarlıklar düzeyi'dir. Bu durumda, devrimin gereksinim duyduğu yurttaş, her şeyden önce egemenlik hakkını kullanabilecek düzeyde olmalı ve aynı zamanda bu hakka sahip çıkmalıdır. Devrimin tam bağımsızlık yönündeki tavrının yurttaşa yansıması, devrimci kadronun Tevfik Fikret'in dizelerine referansla kullandığı 'fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür nesiller' tamlaması çerçevesinde ele alınabilir. Yurttaş önce düşüncesiyle, bilgisiyle ve tüzesiyle kendi içinde bağımsızlığa erecek, sonra da her türlü bağımlılığa karşı çıkarak, ülkesini tam bağımsızlık ilkesi içinde savunacaktır. Devrimin çağdaş uygarlıklar düzeyi olarak belirlediği hedefiyse yurttaşın bu uygarlıklar düzeyini yakalayabilecek bir donanıma sahip olmasını ve bu donanımı kullanabilmesini gerektirir. Başka bir deyişle yurttaş, çağını her yönüyle anlayabilmeli ve çağın gerektirdiklerinin dışında kalmamalıdır[27].

Devrimin bu temel özelliklere sahip yurttaşı yaratma yönündeki çabalarının ilk aşaması, bu özelliklere sahip bir yurttaşın oluşmasını engelleyen ya da engelleyebilecek unsurların yok edilmesiyle başlar. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasını öngören devrim yasası bu bağlamda ele alınmalıdır. Yasanın çıkarılmasındaki amaç, bilgisizlikten yararlanıp dinsel inançları sömüren ve böylece yurttaşları baskı altında tutan çıkar çevrelerinin varlığına son vermektir. Bu çevrelerin varlığının, özgür düşünen ve egemenlik hakkını kullanıp bu hakka sahip çıkan yurttaşların yaratılmasında önemli bir engel oluş-

[26] Cumhuriyet İdeolojisi'yle ilgili olarak bkz. Toktamış Ateş, **Biz Devrimi Çok Seviyoruz**, İstanbul 1992, Der Yayınları, s.178 – 180

[27] Feroz Ahmad, devrimci kadronun Türkiye'yi modern bir ulus devlete dönüştürmek istediğini yazar ve bu isteği Mustafa Kemal'in deyimiyle çağdaş uygarlık düzeyi olarak saptar. Ahmad'a göre böyle bir ulus, modern bir sanayileşmiş ekonomi yaratmak için bilime ve modern eğitime önem veren laik ve akılcı bir ulus olmak durumundadır. bkz. Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, 1995 İstanbul, s.80

Levent Şahverdi Arşivi

turduğu – oluşturacağı açıktır[28].

Devrimin yurttaş yaratma yönündeki çabalarının ikinci aşamasınaysa yoğun bir eğitim kampanyasıyla geçilir. Devrim, devrime sahip çıkacak ve devrimi yeniden üretecek bir kuşağı, eğitim sistemi aracılığıyla yetiştirmeye başlayacaktır. Önce, Öğretimin Birliği (Tevhid-i Tedrisat) Yasası yürürlüğe konarak bilimsel bir eğitim vermekten uzak olan medreseler kapatılır ve tüm okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanır. Okulların programları çağdaş bir anlayış içinde yeniden düzenlenir, yeni okullar açılır. Cumhuriyet kuşaklarını yetiştirecek öğretmenlerin yetiştirilmesi de önem taşıdığından, öğretmen yetiştiren bir çok okulun açıldığı görülür. Devrimin temel hedefi eğitimi yaygınlaştırmaktır. Bu amaçla, 1928 yılında Arap harflerinin kullanımına son verilerek Latin ABC'sine geçilir. Yoğun eğitim kampanyası yalnızca okullarla sınırlı kalmaz. Çok geçmeden tüm ülke büyük bir okul görünümünü alır[29]. Görüldüğü gibi, 'yurttaş yaratma' bağlamında, devrimci kadronun elindeki en etkili enstrüman eğitimdir. Devrimci kadro bu enstrümanı, tüm yönleriyle ve etkin biçimde kullanmaya çalışır ve kanımızca da başarılı olur.

Ancak devrimci kadronun, devrimin gereksinim duyduğu yurttaşı yaratırken, yalnızca 'eğitim' enstrümanını kullandığı söylenemez. Devrimci kadro, bu yurttaşı yaratabilmek için, uygun gördüğü diğer enstrümanlardan da yararlanma yolunu seçer. Çoğunlukla eğitime eklemlenmiş bir biçimde kullanılmakla birlikte, spor da bu enstrümanlar arasında yer almaktadır ve devrimci kadronun yurttaş yaratma çabaları bağlamında konumuz açısından önem taşımaktadır.

Devrimci kadronun sporu algılayış biçimi 'ansal' (zihinsel) temellidir. Devrimci kadro sporu ansal gelişmenin önde gelen bir unsuru olarak görür ve spora bu bağlamda ödevler yükler. 'Adale değil dimağ' biçiminde özetlenen bu algılayış biçimi, devrimci kadronun yaratmak istediği yurttaş ve bu yurttaşa vermek istediği kişilikle tutarlıdır. Devrimin algılayan – sorgulayan ve devrimi yeniden üreten yurttaşı, ansal açıdan gelişmiş olmak durumdadır. Devrimci kadroya göre, spor bu gelişmişliği yakalamak için kullanılabilecek uygun ve önemli bir araçtır.

Devrimci kadronun sporu ansal gelişmenin önemli bir unsuru olarak gö-

---

[28] Tekke ve zaviyelerin kapatılmasını öngören yasayla ve bu yasanın yorumlanmasıyla ilgili olarak bkz. Rona Aybay, "Teba-i Osmani"den "T.C. Yurttaşı"na Geçişin Neresindeyiz?", **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaşa Doğru**, İstanbul 1998, Tarih Vakfı Yayınları, s.39 – 40

[29] Türk Devrimi'nin eğitim boyutu için bkz. Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1989, Filiz Kitabevi, s. 342 – 353

Levent Şahverdi Arşivi

ren anlayışı İcra Vekilleri Heyeti'nin programında (1937) açık bir biçimde ortaya konur. Söz konusu programda, spordan beklentinin profesyonel sporcu yetiştirmek olmadığı belirtilerek sporda amacın "Türk vatandaşını fikir ve düşünce açısından güçlü, en ve tam sıhhatli, seciyeli, gürbüz, güzel insan olarak yetiştirmek" olduğu vurgulanır[30]. Devrimin önderi Mustafa Kemal'in "Spor, yalnız beden kabiliyetinin bir üstünlüğü sayılmaz. İdrak ve zeka, ahlak da bu işe yardım eder. Zeka ve kavrayışı kısa olan kuvvetliler, zeka ve kavrayışı yerinde olan daha az kuvvetlilerle başa çıkamazlar. Ben sporcunun, zeki, çevik ve aynı zamanda ahlaklısını severim" şeklindeki açıklaması da Türk Devrimi'nin sporu, bireyin ansal gelişiminde önemli bir unsur olarak gördüğünü ortaya koyan bir açıklama olarak değerlendirilmelidir[31]. Türk devriminin bu yaklaşımı, Türk Devrimi açısından sporun, kitleleri gerçekleri algılamaktan alıkoymak gibi bir amaç için kullanılmadığını da açık bir biçimde ortaya çıkarır. Bir yandan spora ansal gelişmenin bir unsuru olarak ödevler yüklenmesi, diğer yandan da sporun 'afyon' niteliğiyle kullanılması tutarsızlıktır; ki, zaten Türk Devrimi bağlamında böyle bir kullanım da söz konusu değildir.

D) Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Spor

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında sporun gelişimini ve devrimci kadronun spordan beklentilerini üç ayrı alt dönem içinde ele alabiliriz. Bu dönemlemede, ayırıcı olarak kabul edilen unsur, döneme damgasını vuran 'üst' nitelikli spor kurumlarıdır. Cumhuriyet'in ilanından 1936 yılına kadar süren birinci alt dönemde sporu, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın yönlendirdiği görülür. Geçiş özellikleri gösteren 1936 – 1938 alt döneminde yse Türk Spor Kurumu ön plana çıkar. 1938'den sonraki yılları kapsayan dönemde de Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, sporun ulusal ölçekte örgütlenmesi görevini yüklenir. Bu kurumların yapıları, ideolojileri ve devletle olan ilişkileri konumuzla ilgili önemli ipuçları içermektedir.

Osmanlı Devleti'nden aynen devralınan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, Türkiye Cumhuriyeti'nin, sporu ulusal ölçekte örgütleyen ilk üst spor kurumu olma özelliğini taşır. Kurum, 1923 yılında yürürlüğe giren bir kararnameyle, 'kamu yararına hizmet eden kurumlardan biri' olarak kabul edilmiştir[32]. Bu karar, devrimci kadronun sporu kamu hizmeti olarak gördüğünü

---

[30] İcra Vekilleri Heyeti'nin Programı'yla ilgili olarak bkz. Kurthan Fişek, **a.g.e.**, s.312

[31] Ergun Hiçyılmaz, **Sporda Batılılaşma Hareketleri**, s.44 – 45

[32] Kararname metni için bkz. Şevket Soley, **50. Yıl Özel Sayı Spor Yıllığı**, b.y.y. b.t.y., s.38

Levent Şahverdi Arşivi

gösteren önemli bir belge niteliğindedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, federatif bir yapı içinde, özel kulüplerin kendi kendilerini yönetimi ilkesiyle çalışmakta ve sporu kişilerin / kulüplerin malı olarak kabul etmektedir. Cumhuriyet'le birlikte, kurumun işleyiş biçimiyle temel felsefesinde herhangi bir değişiklik görülmez. Cumhuriyet yönetimi, sporun örgütlenmesini kulüplerin kendilerine bırakır. Bu kararın 'bilinçli' ve izlenen politikalarla (özellikle ekonomi politikalarıyla) 'tutarlı' olduğunu söyleyebiliriz. Spor araştırmacısı Profesör Kurthan Fişek'in konuyla ilgili şu yorumu ilgi çekicidir: "Belki o dönemde yeni kurulan cumhuriyetin sporla ilgilenemeyecek kadar işleri başından aşkındı, ama, spor yönetiminin kulüplere bırakılması (1922 – 1936), İzmir İktisat Kongresi (1923) kararlarıyla ülke ekonomisinin özel girişimciliğe dayandırılması vb., rastlantıyla açıklanamayacak ilginç paralelliklerdir."[33]

Türkiye'de sporun, Türkiye İdman Cemiyetleri çatısı altında örgütlendiği dönem, önemli girişimlere sahne olmuştur. Her şeyden önce, söz konusu dönem, Türkiye sporunun, uluslararası spora eklendiği bir dönemdir. Bu noktadaki başarının, önemli ölçüde Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'na ait olduğu söylenebilir. İttifak, ülke içinde federasyonlar oluşturmak ve ardından ilgili prosedürü yerine getirmek yoluyla, Türkiye'yi pek çok uluslararası spor topluluğunun üyesi yapar, Türkiye sporu da böylece dünya sporu içindeki yerini alır. Ancak, şunu da unutmamak gerekir ki, söz konusu federasyonlar, yasal kuruluşları tamamlandığı halde, kimi zaman faaliyete geçemez. Bir başka deyişle, federasyon kağıt üzerinde vardır, hatta uluslararası ilgili federasyonun da üyesidir, ancak, fiilen yoktur.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın bir başka önemli başarısı da 1924 Paris Olimpiyat Oyunları'na Türkiye'nin katılımının sağlanmasıyla ilgilidir. Yalnız sportif açıdan değil, aynı zamanda, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıtımı açısından da önem taşıyan bu büyük organizasyonda Türkiye'nin yerini alması, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'yle Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın yoğun çabalarına bağlanabilir[34].

Cumhuriyet'in ilanından Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın feshine kadar süren bu dönem tesisleşme açısından başarılı sayılabilecek girişimlere sahne olmuştur. Söz konusu dönemde, Cumhuriyet yönetiminin spor tesisleri yapımı konusuna titizlikle eğildiği görülür. 1933 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası'nda basılan ve Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı

[33] bkz. Kurthan Fişek, **a.g.e.**, s.99
[34] bkz. **Tercüman Spor Ansiklopedisi**, C.3 (Olimpiyatlar), s.945 – 946

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından yayımlanan, 'Cimnastik, Oyun ve Spor Binaları ve Tesisi İçin Rehber' isimli kitap, Cumhuriyet yönetiminin konuya ilgisini gösteren önemli belgelerden biridir. Hollanda Olimpiyat Komitesi Asbaşkanı Scharee ve Mimar Wils tarafından yazılan bu kitap, Mustafa Kemal'in isteğiyle Türkçe'ye çevrilerek yayımlanmıştır[35]. Cumhuriyet Türkiyesi'nde tesisleşmeye verilen bu önemin yalnızca düşüncelerde ya da kitaplarda / broşürlerde sınırlı kalmadığını vurgulamak gerekir. Söz konusu dönemde, pek çok spor tesisinin inşa edildiği ve aktif olarak çalışmaya başladığı görülür. Aynı dönemde, Ankara 19 Mayıs Stadyumu'nun da inşası tamamlanarak açılışı yapılır. Dönemin en görkemli yapılarından biri olan Ankara 19 Mayıs Stadyumu'nun açılışının yapıldığı gün, Başbakan İsmet İnönü'nün, meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada 'stadyumu en kıymetli mektep gibi her yerde kurmaya çalışacaklarını' açıklaması dikkate değer bir noktadır[36].

Ancak, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı ve İttifak'ın sporu yönlendirdiği dönem, spor araştırmacıları tarafından, 'başarısız' olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeniyse, kulüpler arasındaki çekişmelerin zaman içinde siyasal boyut kazanarak artması ve spor yönetimine genel bir kargaşa ortamının hakim olmasıdır. Kurum, gerçekten de bu olumsuzlukları engelleyip, kontrol altına almayı başaramamıştır. Bu başarısızlığın, kurumun sonunu hazırladığını söyleyebiliriz. Ancak, gözden kaçırılmaması gereken, Türkiye İdman Cemiyetleri İttiakı'nın feshedilmesine yol açan tek nedenin bu başarısızlık olmadığıdır.

1930'lar, Türkiye'de önemli dönüşümlerin yaşandığı, Cumhuriyet yönetiminin ekonomi politikalarının 'devletçilik' başlığı altında yeni bir yörüngeye oturduğu yıllardır. Bu bağlamda 1930'lu yıllar yeni bir ideolojik ortama işaret eder. İşte, bu ideolojik ortam, sporun kulüplerin – kişilerin malı olarak görülmesine ve sporun kulüplerin kendileri tarafından yönetilmesine uygun değildir: Ekonomide devletçilik, spora, 'sporda devletçilik' olarak yansır[37]. Bu görüş, Halkevleri'nin yayın organı Ülkü Dergisi'nde yoğun bir biçimde savunulur. Tüm bunların sonucu olarak da Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, 1936 yılında yapılan 8'inci genel kongresinde kendi kendini feshеder, aynı kongrede Türk Spor Kurumu kurulur ve bu kurum Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) bağlanır.

---

[35] bkz. Ergun Hiçyılmaz, **a.g.e.**, s.20 – 22

[36] bkz. Cem Atabeyoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Spor Politikası", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.8, s. 2192

[37] Kurthan Fişek, **a.g.e.**, s. 113 – 114

Levent Sahverdi Arşivi

Türk Spor Kurumu'nun temel amacı, sporun Türkiye'de yayılmasını sağlamak ve sportmen bir gençlik yetiştirmektir[38]. Kurum bu temel amacına ulaşabilmek için, sporun bir merkezden örgütlenmesini ve planlanmasını ilke olarak kabul eder. Bu durum da, CHP örgütlerinin ve Halkevleri'nin spor yönetimine aktif olarak katılmasını beraberinde getirir.

Söz konusu dönemin en önemli özelliklerinden biri CHP il başkanlarının, spor bölgeleri başkanlıklarına atanması ve sporun böylelikle disipline edilmeye çalışılmasıdır. Aynı dönemde, Halkevleri'nin işleviyse, kurulu kulüplerin bulunduğu yerlerde bu kulüpleri 'denetlemek' şeklinde özetlenebilir. Ancak, Halkevleri'nin spor yönetimiyle olan ilgisi yalnızca denetimle sınırlı kalmaz. Halkevleri, kurulu kulüplerin bulunmadığı yerlerde 'İdman Yurdu' adlı kulüpleri yaşama geçirerek, sporun ülke çapında yayılmasını 'kurucu' olarak da sağlamaya çalışır.

Sporun, kulüplerin yönetiminden alınıp, devlet yönetimine verilmesi aşamasında bir geçiş dönemi olarak nitelenebilecek bu dönemin temel sorunları, bir önceki dönemle aynıdır. Kulüpler arasındaki çekişmeler sürer, spor yönetimine yine kargaşa egemen olur. Türk Spor Kurumu bu sorunları çözmede yetersizdir; ayrıca, sporu çeşitlendirmek ve İstanbul dışına taşımak noktasında da başarısız kalır. Dönemin bir başka sorunuysa, spor alanında yaşanan her türlü olumsuz gelişme ve başarısızlıkların CHP'ye mal edilmesidir. Tüm bunlar, sporun, 'doğrudan' devlet yönetimine verilmesi düşüncesini besler, konuyla ilgili girişimlere hız kazandırır ve 16 Temmuz 1938 tarihinde Başbakanlık'a bağlı Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü kurularak, spor doğrudan devlet yönetimine verilir.

3530 sayılı yasayla kurulan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün temel özelliği sporu bir kamu hizmeti olarak algılamasıdır. Söz konusu algılama yasanın gerekçesinde açıkça ortaya çıkar; sporun eğitim ve sağlık gibi bir kamu hizmeti olarak görüldüğü ve devlet hiyerarşisi içinde sunulacağı yasanın gerekçesinde belirtilir. Yasanın gerekçesinden devletin sporla ilgili beklentilerini de saptamak olanaklıdır. Devletin, konuyla ilgili ilk beklentisinin sportif içerikli olduğu görülür. Bu beklenti, sporda, Batılı ülkelerin gerisinde bulunan Türkiye'nin bu açığını kapatmasına yöneliktir. Diğer beklentilerse yurt savunması ve ekonomik kalkınma bağlamında ele alınabilir. Spor, yurt savunması ve ekonomik kalkınma için gereksinim duyulan yüksek nitelikli insan gücünü sağlayacaktır. Bu üç beklentinin gerçeğe dönüşmesiyse spor

[38] Türk Spor Kurumu Nizamnamesi için bkz. Kurthan Fişek, **Spor Yönetimi**, s. 535 – 539.

Levent Sahverdi Arşivi

alanında güçlü bir otoritenin ve disiplinin varlığını gerektirir. Bu otorite ve disiplin de devlet tarafından sağlanacaktır; zaten tersinin olanaklı olamayacağını geçmiş deneyimler göstermiştir[39]. Tüm bunlardan anlaşılabileceği gibi, Türkiye'de spor, artık, devlet eliyle, bir kamu hizmeti olarak sunulacaktır.

Söz konusu dönemin en çok tartışılan konusu 3530 Sayılı Beden Terbiyesi Kanunu'nu kapsamında getirilen yükümlülüklerdir. Halk arasında 'spor seferberliği' olarak adlandırılan bu yükümlülükler kapsamında, gençler için kulüplere girmek ve boş zamanlarda beden eğitimine (terbiyesine) devam etmek zorunlu tutulmuştur. Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan kararname ve bu kararnameye dayanılarak hazırlanan tebliğ ve programsa söz konusu yükümlülüklerin sınırlarını belirlemiş; buna göre 12 yaşından 45 yaşına kadar olan her erkek yurttaşın ve 12 yaşından 30 yaşına kadar olan her kadın yurttaşın, haftanın her günü, en az dört saat beden eğitimi yapması öngörülmüştür. Beden Terbiyesi Kanunu'nun bir başka maddesiyse memur ve işçi sayısı 500'ün üzerinde olan işyerlerine, spor tesisleri yapma ve uzman spor eğitmenleri bulundurma zorunluluğu getirmiştir[40].

Söz konusu yasanın ilgili maddelerine dayanarak 1938 ve 1945 yılları arasında ilgi çekici uygulamaların gündeme geldiği söylenebilir. Yükümlülere el bombası talimi, silahlı egzersizler ve yanaşık düzen eğitimi yaptırılması, bu uygulamaların dikkate değer örnekleridir[41] ve bu uygulamalar, Beden Terbiyesi Kanunu'nun 'faşizan' olarak nitelendirilmesine yol açmaktadır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, söz konusu uygulamalar gerçekten de sporun doğasıyla bağdaşmayacak türdendir ve faşizan olmasa bile 'paramiliter' özellikler içermektedir. Ancak, bu uygulamaları, o zamanın savaş öncesi ve savaş koşulları içinde değerlendirmek gerekir. Böyle bir değerlendirmeyle de yasaya 'faşizan' ya da 'paramiliter' damgası vurmak kanımızca haksızlık olacaktır. Ayrıca, söz konusu uygulamaların, kapsamlı boyutlara ulaşmadığının altını çizmek ve bu uygulamaların, dönemin Beden Terbiyesi Genel Müdürü General Cemil Tahir Taner'le özdeşleştiğini de unutmamak gerekir.

---

[39] 3530 Sayılı Beden Terbiyesi Kanunu'nun gerekçesi için bkz. Kurthan Fişek, **a.g.e.**, s. 387 – 388

[40] Söz konusu mükellefiyetlerle ilgili olarak bkz. Kurthan Fişek, **a.g.e.**, s. 392 – 393. Ayrıca 1940 – 1941 yıllarına ilişkin, illere göre mükellef sayıları için bkz. Ergun Hiçyılmaz, **Türk Sporunun Yapısal Analizi**, b.y.y. b.t.y., y.y, s.n.y.

[41] bkz. Cem Atabeyoğlu, **a.g.m.**, s.2194

Levent Sahverdi Arşivi

Bu dönemleme denemesinden ortaya çıkan ilk sonuç, devrimci kadronun sporu bir kamu hizmeti olarak algılaması ve spora bu yönde ödevler yüklemesidir. Söz konusu algılayış, sporun, kulüplerin kendileri tarafından örgütlendiği dönemde üstü kapalı olmakla birlikte duyumsanır; sporun Türk Spor Kurumu ve Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü tarafından örgütlendiği dönemdeyse tüm çıplaklığıyla ortaya çıkar.

Devrimci kadronun spordan temel beklentisi de yaratmak istediği yurttaş bağlamında değerlendirilebilir. Spor bir yandan yaratılmak istenen yurttaşın ansal gelişiminin sağlanmasında kullanılacaktır, diğer yandansa devrimin çağdaş uygarlıklar düzeyi olarak belirlediği hedefine ulaşmasında önemli bir araç olarak ele alınacaktır. Devrimci kadronun projesine göre, çağdaş uygarlıklar düzeyine sanayileşme yoluyla ulaşılacağını belirtmek; bunun da nitelikli – bedensel ve ansal açıdan – işgücünü gerektirdiğini ve sporun bu bağlamda önem taşıdığını belirtmek isteriz.

III. Bir Spor Adamı Olarak Burhan Felek

Cumhuriyet dönemi Türk sporunun yukarıda kısaca özetlenen gelişimini, elbette 'bireyselci' yaklaşımlarla açıklamaya olanak yoktur. Ancak, bu dönemde ön plana çıkan bazı isimlerin, bireysel çaba ve girişimleriyle bu gelişimin hızlandığı öne sürülebilir. Bugün, Türkiye kamuoyunda, spor komplekslerini çağrıştırmaktan başka bir anlam ifade etmeyen bu isimler, zor koşullar altında ve çeşitli engellerle boğuşarak Türkiye sporunu kurumsal bir zemine oturtmaya çabalamış, Türkiye sporunun uluslararası alanda saygın bir yer edinebilmesi için, bazen kendi masraflarını kendileri karşılayarak çalışmalar yapmışlardır. Selim Sırrı Tarcan, Ali Sami Yen, Yusuf Ziya Öniş, Vedat Nedim Tör, Hamdi Emin Çap, Ahmet Fetgeri ve Burhan Felek bu isimlerden ilk akla gelenler. Biz, aşağıda, bu isimler arasından Burhan Felek'i ele alacak, kısaca onun gazeteci – fotoğrafçı kimliğini anlatacağız. Ardından da Türk sporunun kurumsallaşma ve uluslararası spora eklemlenme çabaları içinde Burhan Felek'in yerini göstereceğiz.

A) Yaşamından Kesitler

i) İttihatçılar'a Karşı 'Liberal' Bir Genç

Burhan Felek, 11 Mayıs 1889 tarihinde, İstanbul Üsküdar'da doğdu. Babası, Ziyaeddin Bey; annesi de Fatma Naciye Hanım'dır[42]. Mülkiye Rüşti-

[42] bkz. Burhan Felek, **Seçme Yazılar**, İstanbul 1983, Türkiye Spor Yazarları Derneği Yayınları, s.10

Levent Sahverdi Arşivi

ye'si mezunu olan Ziyaeddin Bey, Evkaf Nezareti'nde memurluk görevinde bulunmaktaydı. Aile, geçimini, Ziyaeddin Bey'in memur maaşıyla sağlamakta, önemli sayılabilecek bir darlık da çekmemekteydi. Felek'in aile çevresinin döneme göre 'kültürlü' olduğu belirtilebilir. Ancak, aile çevresi içindeki iki önemli kişi – babası ve dedesi –, içkiye olan aşırı düşkünlükleriyle dikkat çekmekte, Felek'in çocukluğu da hemen hemen her akşam 'rakı sofrası'nda geçmekteydi. Felek, önündeki bu örneklerden önemli ölçüde etkilenecek, doğasında alkole eğilim olmasına karşın, bu alışkanlıktan tüm yaşamı boyunca ısrarla uzak duracaktır[43]. Felek'in sporcu yönünün gelişiminde, bu durumun büyük ölçüde belirleyici olduğu söylenebilir.

Burhan Felek, ilk öğrenimine, 6 yaşında, 'Ravza-i Terakki' adında, özel bir okulda başladı ve bu okuldan 1902 yılında mezun oldu. Aynı yıl, 'Üsküdar Mülkiye İdadisi'ne başvurdu, Üsküdar Mülkiye İdadisi'nin açtığı sınavda başarılı bulunarak, doğrudan ikinci sınıfa başlamaya hak kazandı[44]. Üsküdar Mülkiye İdadisi, söz konusu dönemde, iyi eğitim veren okullar arasında sayılıyor; öğretmenlerinin bir bölümü İstanbul Üniversitesi'nde de ders verdiği için dikkat çekiyordu. Felek, bu okulda, iyi bir eğitim görme olanağını elde etti ve derslerinde üstün başarı göstererek, bu okuldan birincilikle mezun oldu. Burhan Felek'in derslerindeki başarısı lisede de sürdü; liseyi bitirme derecesi ikincilikti[45].

Burhan Felek, başarılı eğitim yaşamı sırasında, 'avukatlık' mesleğine ilgi duymaya başlamıştı. Bu ilgisinin kökenlerini "Avukat olmayı aklıma koymuştum. Çünkü bir mektep müsameresinde mi, bir imtihanda mı, cerbezeli konuştuğumu gören biri benim için 'avukat gibi konuşuyor' demişti. O söz benim istikbalimi hazırladı" diye anlatmaktadır[46]. Felek, avukatlık düşünü gerçekleştirmek için, 1906 yılında, Hukuk Fakültesi'nin (Mekteb-i Hukuk Şahanesi) açtığı sınava girdi. Ancak, bu sınavda, başarılı olamadığı için, Hukuk Fakültesi'ne ertesi yıl (1907) başlayabildi.

Burhan Felek, yüksek öğretimine başladığı ilk yıl, yoğun olarak dersleriyle ilgileniyor, derslerini düzenli olarak izlemeye özen gösteriyordu. Meşrutiyet'in ilanının (1908) ardındansa derslerinden önemli ölçüde uzaklaştı. Meşrutiyet'in ilanı, gençliği 'aktif' olarak politikanın içine çekmişti. Bunun

---

[43] Burhan FELEK, **Yaşadığımız Günler**, İstanbul 1974, Milliyet Yayıncılık, s.98

[44] bkz. Burhan FELEK, **Geçmiş Zaman Olur ki**, İstanbul 1985, Felek Yayıncılık, s.124 ve 126

[45] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.126 – 127

[46] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.139

Levent Sahverdi Arşivi

bir yansıması olarak da üniversite gençliği içinde örgütlenmeler hız kazanmaya başlamış, fakültelerde kulüp hareketleri doğmuş, bu hareketler kısa süre içinde önemli ölçüde gelişmişti. Fakültelerde kulüpçülüğü, özellikle İttihatçı öğrenciler yürütüyor, Hukuk Fakültesi'nde 'Talebe-i Hukuk Cemiyeti' adı altında örgütleniyorlardı. Burhan Felek de bu örgütlenme çalışmaları içinde aktif roller aldı, Talebe-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. Uzunca bir süre de derneğin genel sekreterlik görevini yürüttü.

Talebe-i Hukuk Cemiyeti içinde yer alan öğrencilerin önemli bir bölümü, İttihat ve Terakki Partisi'nin bir yan örgütü gibi çalışan ve üniversite gençliğini örgütleyen, 'Mekatib-i Aliye Cemiyeti'ne (Yüksek Okullar Kulübü) üyeydiler. Talebe-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanı, Sofuzade Kıbrıslı Celal Bey'se daha çok İttihat ve Terakki'nin içindeki liberal kanada yakınlık duyuyor, Prens Sabahattin'le olmasa bile, Satvet Lütfü ve Doktor Nihat Reşat gibi liberal kanadın önemli kişileriyle ilişki içinde bulunuyordu[47].

Burhan Felek, bu dönemde, İttihat ve Terakki'ye üye olan arkadaşlarının, toplum içinde saygınlık gördükleri düşüncesine kapıldı ve İttihat ve Terakki'ye üye olma amacıyla başvuru yaptı. Ancak, yetkililerden aldığı yanıt olumlu değildi. Kendisi, 'bu iş, çoluk – çocuk işi değildir' diye geri çevrildi. Bu olay, Burhan Felek'in politik düşüncelerinin gelişmesinde belirleyici olmuş; Felek, olayın ardından, İttihatçılar'dan önemli ölçüde soğuyarak, uzaklaşmıştır. O, kendi deyişiyle, artık İttihatçılar'a husumet besleyen bir çizgiye çekilmiştir[48].

Felek, İttihatçılar'dan uzaklaşmasının nedenleri arasında, siyasi cinayetlerle bazı arkadaşlarının, kendisini İttihatçılık adına korkutmalarının da etkili olduğunu sayar ve şunları kaydeder: "Aslına bakarsanız bu bir ideoloji belirtisi değil, sadece taraf olmaktan ibaretti. Hiç değilse benim için böyleydi. Biz İttihatçılar'a karşıydık. Bunda siyasi cinayetlerin tesiri olduğu kadar, Sudi Bey, Tevfik Hadi Bey gibi daha büyük yaştaki arkadaşlarımızın, bizi İttihatçılık namına korkutmalarını da tesiri vardı."

Burhan Felek, İttihatçılar'dan soğumasının hemen ardından, liberal akımla ilgilenmeye başlayacak; zaman içinde, bu akımın Osmanlı Devleti'ndeki önde gelen temsilcilerinden Prens Sabahattin'in düşüncelerini benimseyecektir. Tüm bunların etkisiyle de önce İttihatçılar'ın içindeki liberal

[47] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.142 – 143
[48] bkz. Burhan Felek, **Seçme Yazılar**, s.12

Levent Sahverdi Arşivi

kanada, daha sonra da Ahrarcılar'a yaklaşacaktır[49]. Burhan Felek, yazılarında, bu yıllarda Hukuk Fakültesi'nde şiddetli bir liberal hareketin başladığını aktarmakta, bu hareketi, yalnız 'muhalif' bir hareket değil aynı zamanda 'bilimsel' bir hareket olarak nitelemektedir[50]. Burhan Felek'in, söz konusu dönemde, liberal düşünceyi benimsemesinin, tüm yaşamı üzerinde etkili olduğu ve onun sporla ilgili görüşlerini de belirlediği söylenebilir. Sporu, devletin değil, kulüp ve kişilerin malı olarak gören anlayışının ardında, etkisinde kaldığı liberal düşüncenin bulunduğunu saptamak sanırız zor değildir.

Burhan Felek'in yüksek öğreniminin Meşrutiyet'ten sonraki yıllara rastlayan döneminin, Osmanlı Devleti'nde ilk öğrenci boykotlarının görüldüğü döneme denk gelmesi de konumuzla ilgili olarak önem taşımaktadır. Burhan Felek bu boykotlardan bazılarının içinde yer alır. Yazılarında sözünü ettiği ve 'ilk talebe boykotu[51]' notuyla aktardığı olaysa, o dönemde üniversite gençliğine ilişkin ipuçları vermesi bakımından ilgi çekicidir: "Hukuk Mektebi'nde, manasız ve çok zor bir doktora şekli tatbik edilirdi. Bir çok çalışkan talebe, bu imtihanlardan dolayı ya hastalanır, ya yarıda bırakır, ya da çıldırırdı. Bu yüzden de Hukuk Mektebi pek az mezun verirdi. Bu doktora, dördüncü sınıf imtihanını verdikten sonra, imtihanı her sene verilmiş olan derslerin tümünden, tekrar, bir imtihan daha vermekti. Biz dördüncü sınıfa geçtiğimiz zaman, bu beladan kurtulmaya karar verdik. Bunun için bir güzel 'layiha' yazdım. Layihada, bu imtihan şeklinin dünyanın hiçbir yerinde makbul olmadığını, doktoranın da tez şeklinde yapıldığını iddia ederek, kaldırılmasını istedik. Hepimiz sınıfta toplandık, bir tehlif (yemin) heyeti teşkil ettik. İki yüz seksen kişilik sınıfın üç kişiden başkası doktoraya girmemeye yemin etti. Layihayı da bastırdık. Meclis-i Mebusan'a, Ayan'a dağıttık ve davamızı izah için de Meclis-i Mebusan'a heyetler gönderdik.[52]" Burhan Felek, konuyla ilgili olarak Meclis'e giden gruplar içindedir. Haklılıklarını anlatmak üzere, arkadaşı Tahir Bey'le birlikte, Ahali Fırkası'nın temsilcisi Gümülcineli İsmail Bey'le görüşme zemini hazırlar. Ancak, İsmail Bey'in tepkisi olumlu olmayacaktır. Burhan Felek olayla ilgili olarak aktardıklarını şöyle sürdürür: "Kendimizi tanıttık. Sözü ben aldım, davamızı izah ettik. Ne var ki, İsmail Bey Hukuk Mektebi'nden o zor imtihanı vererek çıkmış, o imtihanın büyük faziletine ve her önüne gelenin çıkmasına mani olacak gü-

[49] bkz. Burhan Felek, **Yaşadığımız Günler**, s.45

[50] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.93

[51] Bu olayın, Osmanlı Devleti'ndeki ilk öğrenci boykotu olduğu, Burhan Felek'in kendi saptamasıdır.

[52] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.58 – 59

Levent Sahverdi Arşivi

zel bir süzgeç olduğuna inanmış bir adamdı. Beni dinledi, dinledi. Sonra 'Bana bak çocuk!' dedi. 'Görüyorum senin suhuletli kelamın var. Sen derslerine çalış, güzel bir avukat olursun. Doktoranın kaldırılması ne demek? Böyle şey olur mu?" Burhan Felek'in diğer arkadaşlarının aldığı tepkiler de olumlu olmayınca, onun ilk talebe boykotu olarak aktardığı bu olay, öğrenciler açısından başarısızlıkla sona erer[53].

Burhan Felek, yüksek eğitimi sırasında, siyasi sayılabilecek bazı olayların da içinde yer alır. Bu olaylar arasında en önemlisi, Gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesiyle ilgilidir. Hasan Fehmi'nin öldürülmesini protesto etmek amacıyla düzenlenen bir mitingde, mitinge katılanlar adına konuşma görevini Burhan Felek yüklenir: "On dakika evvel Hukuk Mektebi'nden çıktığım zaman bütün bu gösterilerden, onun sebeplerinden, Babıali'ye geleceğimden haberim yoktu. O hava beni aldı, sadrazamla karşı karşıya getirdi." Felek, Sadrazam'dan katilin bulunmasını ister; sonra da kalabalığın yine ön saflarında, Meclis-i Mebusan'ın önüne kadar yürür. Burada, yine, Hasan Fehmi'nin katillerinin bulunmasını isteyen bir konuşma yapar, "Artık bu gizli eller kırılsın" diye bağırarak tepkisini sert bir biçimde dile getirir[54].

Felek, çok geçmeden, bu olayla ilgili olarak Divan-ı Harb'te sorguya çekilecek, kendisine, "Kim bu gizli eller? İddia ediliyor ki, İttihat ve Terakki imiş" diye sorulacaktır[55]. Burhan Felek, kendi aktardıklarına göre, Divan-ı Harp'ten, ancak bir arkadaşının yardımıyla kurtulabilir. Kendisini iki yakın arkadaşının jurnal ettiğini de dosyasında görerek, son derece içerler[56].

Burhan Felek, üniversite yıllarının ardından, hep politikanın dışında kalmaya çabalayacak, politika ona 'buruk' gelecektir. Ancak, buna karşın, bir gazeteci ve köşe yazarı olarak tüm yaşamı boyunca, dolaylı da olsa, politikanın içinde yer alacaktır. Spor yönetimi içinde yüklendiği görevler de onu benzer bir biçimde politikanın içine çekecektir. Örneğin, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın İstanbul Bölgesi Spor Teşkilatı başkanlığını yürüttüğü dönemde, hiç düşünmemesine karşın, Cumhuriyet Halk Partisi'ne üye olacaktır: "O zamanlar benim Halk Partisi'ne girmek veya girmemek aklımdan geçmezken, İstanbul teşkilatının başında bulunan baba dostum Doktor İbrahim Tali Bey 'böyle yerlerde bulunanların partiye mensup olmalarını

---

[53] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.60

[54] bkz. Burhan Felek, **Geçmiş Zaman Olur ki**, s.46 – 49

[55] bkz. Burhan Felek, **Seçme Yazılar**, s.13

[56] bkz. Burhan Felek, **Geçmiş Zaman Olur ki**, s.145 ve Burhan Felek, **Seçme Yazılar**, s.12 – 13

Levent Sahverdi Arşivi

isterler, sen de kaydını yaptır' tavsiyesinde bulundu. Ben de 1927 yılında Kılıç Ali (Beşiktaş) Ocağı'na üye oldum."

ii) 'Şeyh-ül Muharririn' ve Çanakkale Savaşı'nın Fotoğrafçısı

Burhan Felek, Hukuk Fakültesi'nde okurken, babasının çalıştığı Evkaf Nezareti'nin bazı bölümlerinde çeşitli görevler almıştı. Hukuk Fakültesi'nin birinci sınıfındayken Evkaf Nezareti'nin sicil ve istatistik bölümlerinde stajyer olarak çalışmış, ardından 'muvazzaf katipliğe', son olarak da muhasebe bölümüne geçmişti. Fakülteden mezun olduktan sonraysa, bir süre avukatlık yapmış; ayrıca, İnşaat Genel Müdürlüğü'nün ve İstanbul İaşe Müdürlüğü'nün bazı bölümlerinde bulunmuştu[57]. Ancak spora ve fotoğrafa olan tutkusu onu daha çok gazeteciliğe çekiyordu.

Burhan Felek, gazetecilik yaşamına, 'amatör' olarak 1909 yılında, İdman Dergisi'nde başladı. Bu arada, ilk kez, yalnızca futboldan söz eden 'Futbol' adlı bir dergiyi yayımlamaya başladı. 1910 yılındaysa 'Donanma Dergisi'ne geçerek profesyonel gazetecilik yaşamına girdi. Donanma Dergisi'nin ardından da Spor Alemi dergisinin kadrosu içinde yer aldı ve bu dergide düzenli olarak spor yazıları yazmaya başladı[58]. Burhan Felek, bu dergilerin yanı sıra, Tasvir-i Efkar, Vatan, Yeni Ses, Alemdar ve Tetebbu gibi basın organlarında çalışmalarını sürdürerek iyi bir spor ve fotoğraf muhabiri olarak ün yapıyor; spor karşılaşmalarının eleştirilerini, spora ilişkin çeşitli röportaj ve makalelerini 'M. B. İdris', 'M. Burhanettin' ve 'Burhanettin' imzalarını kullanarak yayımlıyordu.

1925 yılındaysa günlük köşe yazıları yayımlamaya, o günün deyişiyle, 'fıkra muharrirliği' yapmaya başladı. Burhan Felek'in köşe yazıları, özellikle Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinden halka ulaştı. Yazılarında, daha çok, gündelik olayları anlatıyor, halktan insanların yaşamlarından kesitler sunuyordu. Zaman zaman da sporla ilgili görüşlerini yazılarında yansıtıyordu. Bu yazılarını, dilinin kıvraklığı, mizahi göndermeleri ve ustalıkla seçtiği fıkralarla besledi; kısa süre içinde de geniş bir okur kitlesinin beğenisini kazandı. Mizahi yazılarınıysa Tef, Akbaba, Kahkaha gibi dergilerde yayımladı. Felek, köşe yazılarını, aralıksız olarak tam 57 yıl sürdürdü. Son köşe yazısı, 5 Kasım 1982 tarihinde, ölümünden bir gün sonra Milliyet Gazetesi'nde yayımlandı.

---

[57] Burhan Felek, **Geçmiş Zaman Olur ki**, s.156 – 158
[58] bkz. Burhan Felek, **Yaşadığımız Günler**, s.188

Levent Sahverdi Arşivi

Burhan Felek'in Türkiye'de özgür basın anlayışının önemli bir savunucusu olduğu söylenebilir. Basın Birliği'nin kurucuları arasında yer almış, 1949 – 1952 ve 1959 – 1982 yılları arasında da Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin başkanlığını yürütmüştür. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti başkanlığı sırasında, Basın Dispanseri, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Gazetecilik Ödülleri, Basın Sarayı ek yapısı, Gazeteciler Sosyal Hizmetler ve Emeklilik Vakfı gibi başarılı projeleri gerçekleştirmiştir[59]. Gazetecilik mesleğine katkılarından ve çok uzun süre bu mesleğe hizmet vermesinden dolayı, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti tarafından kendisine Şeyh-ül Muharririn (en kıdemli gazeteci) sanı verilmiş; bu san 19 – 21 Kasım 1976 tarihleri arasında toplanan 2'inci Basın Kurultayı'nda onaylanmıştır. Uluslararası Basın Enstitüsü de (IPI) Burhan Felek'i, çağdaşları arasında, hiç ara vermeden en uzun süre yazan gazeteci seçerek, basın şeref listesine almıştır. Fransa Hükümeti'yse ölümünden sonra kendisine Legion d'honneur nişanını layık görmüştür.

Felek'in, Türkiye'de gazetecilik eğitimine de önemli katkıları vardır. Gazeteciler Cemiyeti başkanlığını yürüttüğü dönemde, gazeteci Sedat Simavi'yle birlikte, bir gazetecilik okulu açılması düşüncesini geliştirmiş, bu okulun İstanbul Üniversitesi bünyesinde açılması için girişimlerde bulunmuştur. Felek ve Simavi'nin söz konusu önerisi, dönemin İktisat Fakültesi yetkilileri tarafından olumlu karşılanınca da, İstanbul Üniversitesi bünyesinde, İktisat Fakültesi'ne bağlı olarak eğitim veren Gazetecilik Enstitüsü, 1950 yılında çalışmalarına başlamıştır. Bu okuldaki ilk ders Burhan Felek tarafından verilmiş[60]; Felek, söz konusu okulda 1977 yılına kadar eğitimcilik yapmıştır. Başlangıçta iki yıl süreli eğitim veren enstitüyse eğitim süresini 1969 yılında üç yıla çıkarmış daha sonra Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksekokulu ardından da Basın Yayın Yüksekokulu adıyla eğitim vermeyi sürdürmüş, 1993 yılında da İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'ne dönüşmüştür[61].

Burhan Felek, gazeteciliğine paralel olarak fotoğrafçılığıyla da dikkat çekmekte, Türk fotoğrafçılığının ilk 'basın fotoğrafçısı' olarak anılmaktadır. Gerçekten de Burhan Felek, Türkiye'de fotoğrafçılığın, özellikle 'basın' ve 'röportaj' fotoğrafçılığının gelişmesi aşamasında önemli bir rol yüklenmiştir. Onun bu alandaki en önemli çalışmasıysa Çanakkale Savaşı'yla ilgilidir. Çanakkale Savaşı'nın sonrasına ilişkin ilk fotoğraf kareleri onun objektifin-

[59] bkz. http://**www.turkiyegazetecilercemiyeti.org.tr**/oncekibaskanlar/burhanfelek/burhan.htm

[60] bkz. Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, s.217

[61] bkz. http://**www.istanbul.edu.tr**/iletişim/genel.htm

Levent Sahverdi Arşivi

den günümüze ulaşmaktadır[62]. Burhan Felek'in Çanakkale savaş alanının fotoğraflanmasına ilişkin olarak Çanakkale'ye ilk gidişi askerliği sırasında 1915 yılında olur. Felek, Çanakkale'ye ilk gidişini "Gelibolu harp sahasına gittim. 1915 yılının sonbaharında Çanakkale harp sahasının düşmanlar tarafından tahliyesinden birkaç gün sonra pozisyonları, yani mevzileri, siperleri, ölüleri, düşmanın bıraktığı ganimetleri, yaptığı tahribatı görüp resmini çekmek içindi. Kenan adında bir arkadaşla birlikte gittik o işi yaptık" diye anlatmaktadır[63].

Felek, 1917 yılında da, yine askerlik görevi sırasında, Çanakkale'ye gönderilir. Bu kez savaş sırasında ölen düşman askerlerine ait mezarlıkların fotoğrafını çekecektir: "Düşman memleketler Papa'ya müracaat ederek Çanakkale'deki mezarlıkların tahrip edildiğinden şikayet etmiş ve bunların ne halde olduğunu öğrenmek istemişler. Papalık Osmanlı hükümetine müracaat ederek harp sahasındaki mezarlıkların resimlerini çekme izni istemiş. Hükümet bu talebi reddetmiş ve beni, Papa'nın istediği mezarlık resimlerini çekmeye memur olarak oraya göndermeyi düşünmüşler.[64]"

Felek, bu görevi biraz kaygıyla karşılar: "Doğrusunu söylemek lazım gelirse Çanakkale'deki düşman mezarlıkları, bilhassa Seddülbahir köyünün Müslüman mezarlığının yanındaki sahada birkaç yüz dağınık mezardan ibaretti ve tahliyeden hemen sonda bunlardan bazılarının resimlerini çekmiştim. Birisi etrafı tahta parmaklıklarla çevrilmiş, başında gene doğramadan yapılmış tahta bir haç ve üzerinde 'Şeref sahasında vatan uğrunda ölen General Canavul' yazılıydı. Altında da doğum ve ölüm tarihleri. Başka belli başlı mezarlar görmemiştim. Şurada burada istavrozlar vardı. Müslüman mezarlığının yanındaki bu istavrozların dağınık durumu beni endişelendiriyordu." Ancak, geçen süre içinde mezarlıklar düzenlenmiştir: "Tarla tarla muntazam mezarlar. Üzerlerinde sahiplerinin isimlerini taşıyan haçlar dikiliydi. Doğrusunu isterseniz tafsilat sormadım. Ancak bütün bu mezarlıkların bizim tarafımızdan tanzim edilmiş olmasına şüphe yoktu. Birkaç poz yakın – uzak resimler aldım.[65]"

Felek, mezarlıkların fotoğrafını çektikten sonra İstanbul'a dönecektir.

---

[62] bkz. Burçak Evren, "Cumhuriyetten Önce Türkiye'de Fotoğraf", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, s.791 ve Engin Çizgen, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Fotoğraf", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, s.796

[63] Burhan Felek, **Geçmiş Zaman Olur ki**, s. 191

[64] Burhan Felek, **a.g.e.**, s.192

[65] Burhan Felek, **a.g.e.**, s.193

Levent Sahverdi Arşivi

Ancak, dönüşünün hemen ardından; karargaha, 'çektiği fotoğrafları yabancı ellere verebilir' diye ihbar edildiğinden göz altına alınacaktır. Kendi deyişiyle İttihatçılar onun peşini askerde bile bırakmamışlardır...

iii) Spora İlgisi

Burhan Felek, gençlik yıllarında, okuldan ve kulüp işlerinden arta kalan zamanlarında, ortaoyunu, taklit, mühürcülük, fotoğrafçılık ve spor gibi konularla ilgileniyordu. Ortaoyunu, taklit ve mühürcülüğe duyduğu ilgi çok geçmeden sona erdi. Ancak, spor ve fotoğraf tutkusunun, onun yaşamının gelişimini belirlediği, kendi deyişiyle 'yakasını bırakmadığı' söylenebilir.

Burhan Felek, aktif olarak spor yapmaya çocukluk yıllarında başlamıştı. İlk ilgi duyduğu spor dallarından biri güreşti. Kadıköy Kurbağalıdere, Beylerbeyi Havuzbaşı ve Sarıyer Hidayetbağı'nda yapılan yağlı güreş karşılaşmalarını ilgiyle izliyor, zaman zaman da bu karşılaşmalara aktif olarak katılıyordu. Burhan Felek'in güreşe olan merakı, onu Güreş Federasyonu'nun yönetim kademelerine kadar sürükleyecek, bazen başkan, bazen de asbaşkan olarak Güreş Federasyonu içinde uzun yıllar hizmet verecektir.

Burhan Felek'in Türkiye'de güreş sporunun kurumlaşması aşamasında belirleyici çalışmaları olmuş, ilk greko-romen güreş yönetmeliğini Fransızca'dan Türkçe'ye çevirmek gibi önemli bir görevi yüklenmiştir. Ünlü Fransız güreşçisi Paul Ponceun'un '20 Sene Güreş' adlı kitabını Türk diline kazandırarak, o zamanın spor dergilerinde parça parça yayımlatması da Felek'in Türk güreş sporuna önemli katkılarından biri olarak ele alınabilir[66].

Burhan Felek, aynı yıllarda, güreşin yanı sıra, atletizm ve futbolla da ilgileniyor, uzun mesafeli koşulara (1500 metre) ve çeşitli futbol karşılaşmalarına aktif olarak katılıyordu. 1907 yılındaysa, Üsküdar'daki arkadaşlarıyla birlikte Anadolu Spor Kulübü'nü kurarak, Türk spor tarihine, Anadolu Spor Kulübü'nün hem kurucusu hem de futbolcusu olarak geçti.

Anadolu Spor Kulübü, ilk yıllarında yalnızca futbolla ilgilenmekte, varlığını da zor koşullar altında sürdürmekteydi. Burhan Felek, bu zor koşulları, şu cümleyle özetler: "Kulübün adı sanı, azası vardı ama, yeri yurdu, nizamnamesi yoktu." Gerçekten de kulübün resmi bir merkezi yoktu. Fiilen, Burhan Felek'in Üsküdar'daki evi, derneğin merkezi gibi çalışıyordu. Ancak, bu yasal olmayan durumun yetkililer tarafından ortaya çıkarılması uzun sürmedi. Bir gece, kulübe üye gençler, Felek'in evinden çıkarlarken göz altına

[66] bkz. Burhan Felek, **Yaşadığımız Günler**, s.137 – 139

Levent Sahverdi Arşivi

alındılar. Gençlerin sorgulanmaları sırasında 'futbol için' toplandıkları anlaşıldı ve serbest bırakıldılar; ancak, bu sorgu sırasında, kulübün Cemiyetler Kanunu'na göre tescil edilmediği ortaya çıktı. Bu olayın ardından, Burhan Felek ve arkadaşları Anadolu Spor Kulübü'nü tescil ettirme girişimlerinde bulundular ve 1908 yılında kulübü tescil ettirerek, kulübe resmi bir statü kazandırdılar. Kulüp, tescil edilmesinin hemen ardından gelişmeye başladı ve bünyesindeki spor faaliyetlerini artırdı. Kulübün üyeleri, daha çok Salacak, İhsaniye, Üsküdar ve Kadıköy gibi semtlerden gelen 'yalı çocukları' olduğu için de kulüp içinde futbolun yanı sıra özellikle su sporlarına ağırlık verildi, bu sporlar gençler tarafından kulüp bünyesinde aktif olarak yapıldı[67]. Anadolu Spor Kulübü'nün, 1908 yılında, resmen kuruluşunun ardından, İstanbul liglerinde, hep ön sıralarda yer aldığı ve bu gücünü 1920'li yıllara kadar sürdürdüğü söylenebilir[68].

Burhan Felek, spor yaşamı içinde, zaman zaman futbol ve güreş karşılaşmalarında hakemlik de yaptı. Ancak, aktif spor yaşamı uzun sürmedi. O, Türk sporuna, daha çok, yazar ve yönetici olarak hizmet verdi. Makaleleri, röportajları ve karşılaşma eleştirileri ile Türk sporunun – özellikle Türk futbolunun – gelişimine katkıda bulunmaya çalıştı, spor yönetimin çeşitli kademelerinde başarılı projelere imza attı, Türk sporunun kurumsallaşması ve dünya sporuna eklemlenmesi aşamasında önemli görevler yüklendi. Yalnız Türkiye'de değil, uluslararası alanda da olimpizm düşüncesinin yerleşmesi konusunda çeşitli katkılar yaptı, bu katkılarından dolayı, Uluslararası Olimpiyat Komitesi tarafından Diplome de Merite Olimpic (Liyakat Diploması) ile ödüllendirildi.

B) Sporu Algılayışı

Burhan Felek'in sporla ilgili görüşlerini ve Türk sporu içindeki yerini saptayabilmek için, öncelikli olarak, onun sporu algılayışının ortaya konması gerektiğini düşünüyoruz.

Burhan Felek, sporu, her şeyden önce, bireyin saldırganlık dürtülerini uygar yollardan denetim altına alan bir araç olarak algılamaktadır. Bu açıdan, şu görüşü dikkat çekicidir: "Dünyada insan merakını, insan heyecanını tahrik eden beşer faaliyetleri arasında spor, 20'inci yüzyılın ruhi atomudur. İki kişi dövüşüyor, bir buçuk milyar adam gece uykusunu terk edip onu seyrediyor. Bence insanın hamurundaki şirretlik ve saldırganlık eğilimine, me-

[67] bkz. Burhan Felek, **Yaşadığımız Günler**, s.197
[68] bkz. **Tercüman Büyük Futbol Ansiklopedisi**, C.I, s. 53

Levent Şahverdi Arşivi

deni ve zararsız şekilde cevap verdiği için spor, yaşama uğraşlarından sonra gelen en mühim bir tasa olarak hayat tablomuzun başlarında yer almıştır."[69]

Ancak, Felek'in sporu algılayışı, yalnızca bu boyuttan ele alınamaz. Onun düşünce yapısı içinde spor, ulusal amaçlara hizmet eden bir araç fonksiyonunu da yüklenir. Ona göre, sporda temel amaç, bireyi, dolayısıyla ırkı sağlamlaştırmaktır. Bu açından da spor, daima bu ulusal amaca hizmet çerçevesinde düşünülmelidir[70].

Burhan Felek'in spora yaklaşımı içinde sporla savaş ve askerliğin zaman zaman beraber algılandığı görülür. Bazı çevreler tarafından, sporun, bir tür askerlik hazırlığı olarak kabul edilmesini yadsımaz; hatta savaşı, tehlikeli ancak 'şerefli' bir spor olarak görür. Bu görüşünü 'Harp ve Spor' adını verdiği makalesinde ayrıntılarıyla açıklar: "Bugün, harp kadar ciddi bir işle meşgul olan milletlerin spor gibi eğlencelerle uğraşması belki aykırı gibi görünürse de son senelerin harp ve spor telakkileri büsbütün değiştiğinden bu mülahaza artık gayri varittir. Çünkü bir taraftan harpte olan memleketlerin dahi normal hayatı – mümkün mertebe – muhafaza etmeleri, halkın ve muhariplerin maneviyatının yıpranmaması için de onun mümkün olduğu kadar normal hayat sürmesi ve harp sebebile yaşayışını büyük mikyasta değiştirmemesi lazımdır. Bu mühim düşüncelerden başka bir de şu var ki; bugün spor artık en liberal ve demokrat memleketlerde bile bir nevi askerlik hazırlığı ve daha başka tabirle askerlik bir çeşit spor sayıldığı için harp ile spor arasında büyük bir yakınlık görülüyor ve sporun harp sebebile ihmali terviç edilmiyor. İşte bu mülahazalardır ki bugün bir taraftan cephelerde dövüşen milletler, diğer taraftan ya kendi aralarında ya komşularına karşı spor müsabakaları yapmaktan geri kalmıyorlar. Doğrusunu da söylemek lazım gelirse harp de bir büyük, bir tehlikeli fakat ne kadar şerefli bir spordur, değil mi?[71]" Ancak, bu görüşlerine karşın, Burhan Felek, 'yarışma'nın olmadığı beden hareketlerini, çoğunlukla, sporun kapsamı dışında tutar[72].

Burhan Felek'in spora yaklaşımı içinde 'amatörlük' 'milli bir dava' olarak nitelenir. Ancak, ona göre, çağdaş olimpiyatların ilk kez gündeme geldiği dönemdeki amatörlük ruhunu 1950'lerde aramak saflıktır; her şeyden

---

[69] Burhan Felek, **Biraz da Yarenlik**, İstanbul 1984, Felek Yayıncılık, s.82
[70] bkz. Burhan Felek, **Seçme Yazılar**, s.36
[71] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.51 – 52
[72] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.90 – 91

Levent Sahverdi Arşivi

önce kişilerin yaşamı algılayışları değişmiş, insanlığın yeni değerleri 'çıkarcı' yaklaşımların üzerine kurulmuştur: "İnsanlar değişmiş, hayat telakkileri değişmiş ve maalesef ahlak mülahazaları zayıflamıştır. Karın doyurmak ve başkasının malına göz dikmek gibi esaslar üzerine siyasi mezhepler kuran beşeriyetten, tam ve avızsız bir amatörlük beklemek, hiç değilse bunu kendi kendine yapmasını beklemek platoni bir aşk olur.[73]"

Bu durumda, Burhan Felek'e göre, amatörlük ruhunu kurtarmak için yapılacak en önemli girişim, profesyonelliği belli kurallar dahilinde benimsemektir. Çünkü profesyonelliğin yadsınıp dışlanması, amatörlük ruhunun ve spor ahlakının önündeki en önemli engel olan 'gizli profesyonellik'i (amateurisme marron) ortaya çıkarır. Gizli profesyonellikle savaşmaksa olanaklı değildir[74]. Bu açıdan Felek, profesyonelliğin 'ayıp' ya da 'şerefsizlik' olarak düşünülmesine karşı çıkar. Bu arada, Felek, amatörlük ruhunu zedeleyen en önemli unsurlardan birinin de, amatörlüğün çok sıkı kurallara bağlanması olduğunu vurgular[75].

Burhan Felek, spora ilişkin görüşlerini sunduğu makalelerinde spor kuramının önemli bir sorunu olan 'kitle mi, yıldız sporcu mu' sorusunu da ele alır. Onun bu konudaki yaklaşımı, konumuzla ilgili olarak, önem taşımaktadır. Felek, sporun gelişebilmesi için, mutlaka kitlenin olması gerektiğini ifade eder. Ona göre, kitle, hem sporun temel unsuru olan 'heyecan' için, hem de o kitlenin içinden sporcu ve yıldızların bulunması için gereklidir. Ancak, Felek'e göre, sporun varolabilmesi için yalnızca kitle yeterli değildir, aynı zamanda yıldız sporcular da gerekir; özellikle kitlenin aktif ya da pasif olarak spora yönelmesi açısından yıldız sporcu 'örnek' ve 'tetikleyici' olacaktır. Felek, yıldız sporcuyu ve 'şampiyon'u bu açıdan önemser ve onun artık kitleye mal olduğunu söyler: "Bilmek gerektir; bir şampiyon kendinin, kendi şahsi gururunun ve şahsi zevkinin adamı değildir. Hele bir memleketi temsil için omuzlarına o memleketin bayrağı verilen gençler için şahsından tamamen feragat etmek bir zarurettir."

C) Türk Sporunun Uluslararası Spora Eklemlenmesi ve Burhan Felek

Burhan Felek'in sporla ilgili düşünceleri bağlamında üzerinde durulması

[73] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.33
[74] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.35
[75] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.101 – 102

Levent Sahverdi Arşivi

gereken en önemli konulardan biri de onun uluslararası spor yarışmalarına yaklaşımıdır. Felek'e göre bir ülkede sporun gelişimiyle ilgili olarak bu yarışmalara katılmanın belirleyici bir etkisi vardır; Türkiye de sporunu geliştirebilmek için, başta olimpiyat oyunları olmak üzere, bu tür yarışmalara mutlaka katılmak durumundadır. Bu yarışmalar, dünya ölçülerine göre Türk sporunun çeşitli dallardaki düzeyini gösterecek ve yukarıda da belirtildiği gibi gelişmesine katkı yapacaktır[76]. Ayrıca, halk arasında, spora duyulan ilgiyi ve aktif ya da pasif spora katılımı yükseltecektir[77].

Felek'e göre, bu tür yarışmaların bir diğer önemli fonksiyonu da ülkelerin siyasal tanıtımına ve uluslararası barışın oluşturulup korunmasına katkı yapması noktasında ortaya çıkmaktadır. Felek bu düşüncesini "çok defa sefirlerin yapamadığı yaklaşmaları spor temasları kolaylaştırmıştır" diye dile getirir[78].

Burhan Felek, bu görüşleri bağlamında, Türk sporunun uluslararası spora eklemlenmesi aşamasında önemli görevler yüklenecektir. Bu görevlerin önemli bir bölümü de olimpiyat oyunlarıyla ilgilidir. Felek, 1962 – 1982 yılları arasında Türkiye Olimpiyat Komitesi Başkanlığı'nı yürütecek, 1924 olimpiyatlarına Türkiye kafilesi başkan yardımcısı, 1928 olimpiyatlarına Türkiye kafilesi başkanı, 1948, 1960 ve 1972 olimpiyatlarına da olimpiyat komitesi temsilcisi olarak katılacaktır. 1936 olimpiyatlarınıysa gazeteci olarak izleyecektir.

Burhan Felek, bu görevleri sırasında, Türkiye'de olimpizm idealinin yerleşip gelişmesi ve Türk sporunun uluslararası spora eklemlenmesi aşamalarında başarılı çalışmalara imza atar. Onun bu bağlamdaki en önemli çalışmalarından bir diğeriyse Balkan Oyunları'yla ilgilidir. Felek, Balkan Oyunları düşüncesinin doğması, bu düşüncenin Türkiye'de benimsenmesi ve Türkiye'nin Balkan Oyunları'na katılması noktalarında önemli roller yüklenir.

Balkan ülkelerinin katıldığı küçük çaplı bir olimpiyat oyunu düzenleme düşüncesi, 1928 Amsterdam Olimpiyatları sırasında doğmuştur. Türkiye, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya temsilcileri arasında yapılan görüşmelerde, yalnızca Balkan ülkelerinin katıldığı bir olimpiyat oyunu düzenleme düşüncesi geliştirilmiş, bu düşünce söz konusu ülkelerin tem-

[76] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.46 ve 74
[77] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.65
[78] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.92

Levent Şahverdi Arşivi

silcileri tarafından benimsenmiştir. Felek, bu görüşmelere Türkiye temsilcisi olarak katılır ve diğer temsilcilerle birlikte Balkan Oyunları düşüncesini onaylar. Söz konusu oyunlara ilişkin anlaşmayı da Türkiye adına o imzalar[79].

Balkan Oyunları'nın ilki 1929 yılında, Yunanistan'ın başkenti Atina'da düzenlenir ve oyunlarda yalnızca atletizm dalında yarışmalar yapılır. Ancak, Türkiye, bu oyunlara çağrılı olduğu halde Yunanistan'la bozuk siyasi ilişkileri nedeniyle katılmaz. Yunanistan da 1929 yılında düzenlenen oyunları 'deneme' olarak sayarak resmi listeye almaz. İlk resmi Balkan Oyunları'ysa 1930 yılında yine Atina'da düzenlenir ve Balkan Oyunları da resmen 1930 yılında başlamış olur.

Türkiye 1930 yılında yapılan Balkan Oyunları'na Burhan Felek'in yoğun çabaları sonucunda katılır. Ancak atletizm ve tenis branşlarında yapılan karşılaşmalarda önemli bir başarı elde edemez.

Felek, alınan kötü sonuçları göz önünde bulundurarak, Balkan Oyunları kapsamına güreşin de dahil edilmesi için çalışmalara başlar. 1931 yılında yapılan Balkan Oyunları Kongresi'ne de bu yönde bir teklif götürür. Ancak, Felek'in bu teklifi, delegeler tarafından olumlu karşılanmaz. 1932 yılındaysa Burhan Felek ve Yunanistan delegelerinin çabaları sonucunda 'en az üç Balkan ülkesinin katıldığı branşlarda Balkan şampiyonası yapılabilir' görüşü benimsenince güreş, Balkan Oyunları kapsamına girer[80]. Türkiye de bu dalda başarılı sonuçlar alarak, Balkan Oyunları içinde sesini duyurmaya başlar.

Burhan Felek, Balkan Oyunları'nın Türkiye'de yapılabilmesi için de yoğun çaba harcar. Bu düşünü gerçekleştirme olanağınıysa 1935 yılında bulur; Türkiye 1935 yılında yapılacak 6'ıncı Balkan Oyunları'na ev sahipliği yapacaktır. Türkiye, uluslararası spor yarışmaları alanındaki bu ilk ev sahipliğine özenle hazırlanmaya başlar. Ancak bir dizi sorun vardır. Bu sorunların en önemlisi, o zaman, İstanbul'da bir tek koşu pisti bulunması ve bu pistin de uluslararası kurallara uygun yapılmamış olmasıdır. Felek, söz konusu pisti kurallara uygun hale getirmek için girişimlerde bulunur. Ancak, projeyi üstlenen Belediye Fen Heyeti önemli bir hata yapar. Felek bu hatayı "Belediye Fen Heyeti, memuriyet hayatlarında hiç koşu pisti yapmadıkları için bir hata yaptı. Bunda da mazurdular. Biz kendilerine atletizm ve pistin evsafını tayin eden kitapları vermiştik ama pistin iç kordondan (yani iç kenardan) otuz

[79] Balkan Oyunları'yla ilgili olarak bkz. **Tercüman Spor Ansiklopedisi**, C.3 (Olimpiyatlar), s.1117 v.d.

[80] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.62 – 63

Levent Şahverdi Arşivi

santim dışarıdan ölçüldüğü zaman 400 metre gelmesi lazım geldiğini söylememiş olmalıyız ki, pist tam kordondan ölçüldüğü zaman 400 metre geliyor ve 30 santim içerden ölçüldüğü zaman 2,80 metre uzun geliyordu" diye anlatmaktadır[81]. Bu durum, 6'ıncı Balkan Oyunları'nda, atletizm dalındaki yarışma sonuçlarının geçerli sayılmamasına yol açar, derecelendirme ve rekor saptaması da bu nedenle yapılamaz.

6'ıncı Balkan Oyunları'nda karşılaşılan tek sorun bu değildir. Burhan Felek, yaşanan bir diğer sorunu şöyle dile getirir: "Umumiyetle biz o güne kadar atma ve atlama mesafelerini şeritle ölçerdik. Bu yanlış bir şeydi. Çünkü ne olursa olsun, hele uzunca mesafede bir şeridi gererseniz başka neticeler alırsınız. Onun için atletizm müsabaka nizamnameleri, ölçüleri çelik şeritle yapmayı emreder. Biz Balkan Oyunları'nı yaptığımız 1935 senesinde Türkiye piyasalarında çelik ölçü şeridi yoktu. Belki bazı mimar ve mühendislerde vardı ama çarşıda satılmıyordu. Onun için, Yunanlılar'a İstanbul'a gelirken bize iki tane 50 metrelik çelik şerit getirmelerini rica ettik." Yunan heyeti İstanbul'a gelirken bu şeritleri yanında getirecek ancak, şeritlerin gümrükten içeri sokulması sırasında sorunlar yaşanacaktır. O tarihlerde Türkiye'de çelik şerit dışalımı yasak değildir. Ancak, ölçülerde yapılan değişiklik nedeniyle, şeritlerin Türkiye'ye girmesine gümrük memurları tarafından izin verilmez. Felek, bu tatsız durumu çözümlemek için dönemin Gümrük Bakanı Rana Bey'le görüşür. Ancak, Rana Bey 'Ben bu işi bilmemiş olayım, siz ne yaparsanız yapınız' diye sorumluluğu Felek'e bırakır. Felek de bunun üzerine gümrük memurlarına rica eder ve geri çıkarma koşuluyla çelik şeritleri gümrükten Türkiye'ye sokmayı başarır[82].

Burhan Felek'in 6'ıncı Balkan Oyunları'yla ilgili olarak yaşadığı tatsızlıklar bu kadarla da sınırlı kalmaz. Felek, Cumhuriyet Halk Partisi'nden Rahmi Bey'in, şeref tribününden istediği biletleri vermeyince, onun Türk spor camiasından dışlanmasına kadar varacak olaylar yaşanır. Felek, bu olayları anılarında aktarırken, 'Halk Partisi'nin bana yaptığı bu gaddarlığı unutamam' görüşüne yer verecektir[83].

D) Türkiye'de Sporun Kurumsallaşması ve Burhan Felek

Burhan Felek, yalnızca Türk sporunun uluslararası spora eklemlenmesi aşamasında değil, aynı zamanda Türk sporunun kurumsallaşması aşamasında

---

[81] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.20 – 21
[82] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.22
[83] bkz. Burhan Felek, **a.g.e.**, s.26 – 29

Levent Sahverdi Arşivi

da önemli görevler yüklenir.

Bu görevlerinin ilki, Türk sporunun ilk önemli örgütlenmesi olan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kuruluşuyla ilgilidir. Felek, kulüpleri Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı çatısı altında toplayabilmek için çalışmalarda bulunur ve bu kurumun kurucuları arasında yer alır. Kurumun yönetmeliğini de o hazırlar. Felek, Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı'nın ikinci başkanlığını uzun süre yürütür. Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün kurulmasının ardındansa bu kurumun danışma kurulu üyeliğine getirilir. Bu görevi 1938 – 1965 yılları arasında başarıyla sürdürür.

Burhan Felek, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'nin de kuruluş çalışmalarına katılır ve bu kurumun da yine kurucuları arasında yer alır. 1962 – 1982 yılları arasında da Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'nin başkanlık görevinde bulunur.

Burhan Felek, Türkiye Futbol Federasyonu'nun kuruluş aşamasında da önemli görevler yüklenir. Yusuf Ziya Öniş ve Ali Sami Yen'le birlikte çalışarak Futbol Federasyonu'nun kuruluşunu gerçekleştirir ve bu kurumda görev yapar. Felek, Türkiye Güreş Federasyonu'nda asbaşkanlık ve başkanlık görevlerinde, Türkiye Atletizm Federasyonu'nunda da 1922 – 1923 ve 1924 – 1935 yılları arasında başkanlık görevinde bulunur.

Başta, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı olmak üzere, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi, Türkiye Futbol Federasyonu, Türkiye Güreş Federasyonu'nda ve Türkiye Atletizm Federasyonu Türk sporunun gelişimi içinde önemli yerlere sahip temel kurumlardır. Felek'in bu kurumların pek çoğunun kurucuları arasında yer alması ve uzun yıllar hizmet vermesi onun Türk sporunun kurumsallaşması aşamasında önemli bir rolü olduğunu göstermektedir.

IV. Sonuç

Bugün Türk sporunun içinde bulunduğu durum düşündürücü. Yoğun bir genç nüfus olmasına karşın, aktif olarak spora yönelim tatmin edici boyutta olmaktan çok uzak. Pasif olarak spora yönelimse futbol ve basketbol dallarında görülüyor. Ancak bu yönelim sorunlu. Bireyler, futbol ve basketbol karşılaşmalarında, ezilmişliklerini, dışlanmışlıklarını, başarıya açlıklarını ve tüm bunlardan daha da önemlisi amaçsızlıklarını bir ölçüde ve anlık olarak gidermeye çalışıyorlar. Bu, elbette, sporun amaçlarının çok dışında.

Bir diğer önemli nokta hükümetlerin konuya yaklaşımıyla ilgili. Onlar

Levent Sahverdi Arşivi

Türk sporunun sorunlarına tutarlı ve kapsamlı politikalar üretemiyorlar. Sporda amacın ne olduğu, spor yönetiminin hangi araçlarla ve nasıl gerçekleştirileceği hala net olarak ortaya konamıyor. Bütçelerde spora ayrılan paysa çoğu kez bir tek profesyonel futbolcunun aldığı transfer ücretiyle kıyaslanabilecek boyutlara kadar iniyor. Bu çerçeve içinde de Türk insanı spor yapamıyor, uluslararası alanda Türk sporundan ve Türk sporcusundan başarılı sonuçlar gelemiyor. Türk sporunun aydınlarıysa (!) teknik bir takım ayrıntılar ve 'kulis' çalışmalarıyla meşgul.

Aslında tüm bunlar, Cumhuriyet döneminin spora yönelen aydınlarının önemini daha açık olarak ortaya çıkarıyor ve onların bu konudaki emeklerini daha değerli kılıyor. Biz bu çalışma kapsamında bu aydınlardan Burhan Felek'i anlatmaya çalıştık.

Burhan Felek, kamuoyunda daha çok gazeteci ve köşe yazarı kimliğiyle ön plana çıkıyor. Ancak, yukarıda da özetlediğimiz gibi, onun Türk sporunun kurumsallaşması ve uluslararası spora eklemlenmesi aşamalarında önemli çalışmaları ve başarılı girişimleri var. Belki Türkiye'deki değil ama dünyanın pek çok ülkesindeki spor otoriteleri, onu, amatörlük ruhunun canlanması ve olimpizm düşüncesinin yerleşmesi bağlamındaki katkılarıyla anıyor. Kanımızca, Türk sporunu yönlendirenlerin ya da yönlendirme amacında olanların, Felek'in bu düşünce ve katkılarını gözden geçirmesi, Türk sporunun içinde bulunduğu sorunların çözümlenmesi aşamasında yol gösterici olacaktır.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET:

Bu çalışma kapsamında, Cumhuriyet dönemine damgasını vuran önemli isimlerden Burhan Felek'in yaşamı ele alınmış ve Türk sporuna olan katkıları üzerinde durulmuştur. Çalışma sporun tanımı ve Cumhuriyet dönemi Türk spor tarihine ilişkin bir özetle başlamaktadır. Bu özet içerisinde önce Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde spor alanındaki gelişmeler ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan devraldığı spor mirası anlatılır. Daha sonraysa Türk Devrim süreci içinde spordan hangi amaçlarla ve nasıl yararlanıldığı ortaya konur. Çalışmanın ikinci bölümündeyse Cumhuriyet dönemi Türk sporunun çalışmada özetlenen gelişimi içinde Burhan Felek'in yeri ve katkıları gösterilir.

Anahtar Kelimeler: Burhan Felek, Spor, Cumhuriyet, Futbol, Türkiye.

ABSTRACT:

Within the framework of this study, the life of Burhan Felek, who's one of the significant figures of the young Turkish Republic, has been portrayed and his contributions to sports in Turkey have been emphasised. The abstract refers to the developments, which took place within the field of sports during the last era of the Ottoman Empire and the sports heritage taken over by the young Turkish Republic from the Ottoman Empire. Furthermore, how and with what purpose sports were used by the Turkish Republic were also mentioned. In the second part of the study the role of Burhan Felek within the development and progress of sports in Turkey as well as his contributions have been cited.

Key words: Burhan Felek, Spore, Republic, Football, Turkey.

Levent Sahverdi Arşivi

SELECTED BIBLIOGRAPHY OF ENGLISH ARTICLES ON ATATÜRK ERA

Dr. Mustafa ÇUFALI*

This study is mostly based on the research carried out in some university libraries in Britain, particularly Hallward Library at the University of Nottingham. In addition to those libraries, Abraham Bodurgil's study[1] was used to enlarge the list; moreover most of the articles were checked and corrected as they were found. His book is the most broadened and useful study on this area for researchers who study Atatürk era. This list only covers articles that were published in journals. It does not include papers that were presented at various conferences or symposiums. It does not cover articles that were parts of edited books, either. This study was divided into three main sections to make it easy to use; the period of the National Liberation war, the period of the Lausanne Conference and the Reform period. Each of them was also divided into various sub-sections.

I. The Period of the National Liberation War:

a) General

Abadan-Unat, Nermin, "Movements of Women and National Liberation: the Turkish Case", **Journal of American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization**, Vol: 1 (3-4), 1980-1981. pp. 4-16.

Adalia, "The Problem of Asia Minor", **Edinburgh Review**, Vol: 235 (479), January, 1922. pp. 131-146.

---

* The Police Academy, Ankara.

[1] Abraham Bodurgil, **Kemal Atatürk, A Centennial Bibliography (1881-1981)**, Washington: Library of Congress, 1984.

Levent Sahverdi Arşivi

Adıvar, Halide Edib "My Share in the Turkish Ordeal", **Asia**, Vol: 28, June, 1928. pp. 437-443, 509-515; July, 570-576, 588-592; August, 638-645, 654-661.

------- "A Woman Soldier at the Front", **Asia**, Vol: 28, September, 1928. pp. 700-707, 747-752.

Ahmad, Feroz, "The Role of Ali Fuad Cebesoy in the Turkish Revolution", **International Journal of Middle East Studies**, Vol: 4, July, 1973. pp. 365-366.

Ahmad, Mirza Mahmud, "The Future of Turkey", **Moslem World**, Vol: 10 (3), July, 1920. pp. 274-281.

Aralov, S. I. (1960) "Diplomats Look Back: In the Turkey of Ataturk", **International Affairs**, Moscow. Vol: 8, 10, 11. pp. 81-87, 97-103, 96-102.

Attrep, Abraham, "'A State of Wretchedness and Impotence'; a British View of Istanbul and Turkey, 1919", **International Journal of Middle East Studies**, Vol: 9, February, 1978. pp. 1-9.

Barry, William, "Constantinople", **Nineteenth Century and After**, Vol: 87, April, 1920. pp. 718-728.

Bowman, Isaiah, "A Note on the Political Map of Turkey", **Foreign Affairs**, Vol: 1, December 15, 1922. pp. 158-161.

Bryce, Lord James, "The Settlement of the Eastern Question", **Contemporary Review**, Vol: 117, January, 1920. pp. 1-9.

Chester, Colby, "Turkey Reinterpreted", **Current History**, Vol: 16, September, 1922. pp. 939-947.

Denny, Ludwell, "The Turk Comes Back", **Nation**, Vol: 115, November 29, 1922. pp. 575-577.

Finefrock, Michael M. "The "Second Group" in the First Turkish Grand National Assembly", **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol: 3 (1), 1979. pp. 3-20.

Hehir, P. "The Near East Crisis", **Nineteenth Century and After**, No: 149, November, 1922. pp. 829-842.

Levent Sahverdi Arşivi

Holy Snod, "Encyclical of the Ecumenical Patriarchate, Unto all the Churches of Christ Wheresoever they be", **Greek Orthodox Theological Review**, Vol: 1 (1), 1954. pp. 7-9.

Loti, Pierre, "The Turks: A Plea for Justice", **Living Age**, Vol: 300. January 11, 1919. pp. 65-67.

Lybyer, Albert Howe, "Turkey under the Armistice", **Journal of International Relations**, Vol: 12, April, 1922. pp. 447-473.

-------, "Kemal Pasha's Speech on Recent Turkish History", **Current History**, Vol: 27, December, 1927. pp. 446-448.

Mackenzie, Albert, "Crimes of Turkish Misrule", **Current History**, Vol: 17, October, 1922. pp. 28-31.

Mandelstam, A. "The Turkish Spirit", **New Europe**, Vol: 15, April 22, 1920. pp. 39-45.

Moore, Lawrence S., "New Turkey of Mustafa Kemal", **Asia**, Vol: 22, April, 1922. pp. 302-310.

Ögel, Ali Şükrü "Some Memories of Ataturk during the Turkish National War of Liberation", **Cultura Turcica**, Vol: 8-10, 1971-73. pp. 45-49.

Polyzoides, Adamantios Th., "Turkey's anti-Entente Policy", **Current History**, Vol: 17, December, 1922. pp. 496-498.

Price, Claire, "The Turkish Nationalist Government", **Fortnightly Review**, Vol: 118, October, 1922. pp. 561-568.

Price, Claire, "The New Turkey", **Fortnightly Review**, Vol: 118, November, 1922. pp. 711-717.

Robinson, L. R. "Turkey Looks Eastward", **Nation**, Vol: 110, March 13, 1920. pp. 327-330.

Rustow, Dankward A., "Mehmet Akif's "Independence March": Religion and Nationalism in Ataturk's Movement of Liberation", **Journal of American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization**, Vol: 1 (3-4), 1980-1981. pp. 112-117.

Levent Sahverdi Arşivi

Sadiq, Muhammad, "Intellectual Origins of the Turkish National Liberation Movement", **International Studies**, Vol: 15, October-December, 1976. pp. 509-530.

Sforza, Carlo "How We Lost the War with Turkey", **Contemporary Review**, Vol: 132, November, 1927. pp. 583-589.

Simonds, Frank H., "Dividing Turkish Lands", **American Review of Reviews**, Vol: 61, June, 1920. pp. 607-612.

-------, "The Return of the Turk", **American Review of Reviews**, Vol: 66, October, 1922. pp. 482-491.

Toynbee, Arnold J., "Review of the Turkish Problem", **New Europe**, Vol: 14, January 15, 1920. pp. 1-5.

------- "Meaning of the Constantinople Decision", **New Europe**, Vol: 14, February 19, 1920. pp. 129-131.

------- "Turkey in Suspense", **New Europe**, Vol: 15, April 15, 1920. pp. 16-18.

Tunaya, Tarık Zafer, "The Establishment of the Turkish Grand National Assembly and Its Political Character", **Annales. Istanbul Universitesi Hukuk Fakültesi**, Vol: 13 (19), 1963. pp. 47-76.

Visvizi-Dontas, Domna "The Allied Powers and the Eastern Question, 1921-1923", **Balkan Studies**, Vol: 17(2), 1976. pp. 331-357.

Westermann, William Linn, "Who are the Turks?" **Asia**, Vol: 22, December, 1922. pp. 985-989, 1013.

Woods, H. Charles, "The Future of Turkey", **Contemporary Review**, Vol: 115, June, 1919. pp. 628-636.

------- "The Future of Turkey", **Asiatic Review**, Vol: 15, October, 1919. pp. 637-640.

Zürcher Erik Jan, "Young Turk Memoirs as a Historical Source: Kazim Karabekir's *Istiklal Harbimiz*", **Middle Eastern Studies**, Vol: 22 (4), October, 1986. pp. 562-570.

"Europe's Perplexity over the Upheaval in Turkey", **Current Opinion**, Vol: 67, December, 1919. pp. 284-285.

Levent Sahverdi Arşivi

"Explosive Conditions in the Near East", **World's Work**, Vol: 40, May, 1920. pp. 20-22.

"The Fate of Constantinople", **New Statesman**, Vol: 14, January 10, 1920. pp. 396-397.

"The Near East", **Round Table**, Vol: 12, 1922. pp. 319-337.

"Near East Chaos", **Nation**, Vol: 111, September 4, 1920. pp. 261-262.

"The New National Movement in Turkey", **Living Age**, Vol: 304, January 3, 1920. pp. 266-267.

"The Outlook in the Middle East", **Round Table**, Vol: 10, 1919-20. pp. 55-97.

"The Problem of Turkey", **Current History**, Vol: 11, February, 1920. pp. 270-275.

"Struggle for Asia", **Living Age**, Vol: 304, March 27, 1920. pp. 768-771.

"The Tangled Turkish Question", **Current History**, Vol: 12, May, 1920. pp. 323-330.

"Thrace and Constantinople", **Round Table**, Vol: 10, 1919-20. pp. 319-321.

"Trying to Carve Turkey", **Literary Digest**, Vol: 67, December 4, 1920. pp. 17-18.

"The Turks to Stay in Europe", **Current History**, Vol: 12, April, 1920. pp. 103-108.

b) American-Turkish Relations

Bryson, Thomas A., "The Armenia-America Society: a Factor in American-Turkish Relations, 1919-1924", **American Catholic Historical Society of Philadelphia. Records**, Vol: 82 (2), June, 1971. pp. 83-105.

-------, "Admiral Mark L. Bristol, an Opendoor Diplomat in Turkey", **International Journal of Middle East Studies**, Vol: 5, September, 1974. pp. 450-467.

Howard, Harry N., "An American Experiment in Peacemaking: the King-Crane Commission", **Muslim World**, Vol: 32, April, 1942. pp. 122-146.

Levent Sahverdi Arşivi

Montgomery, George R., "Turkey and the Americans", **Current History**, Vol: 17, November, 1922. pp. 303-305.

Price, Claire, "Mustafa Kemal and the Americans", **Current History**, Vol: 17, October, 1922. pp. 116-125.

Reed, Howard A., "Ataturk, the Turkish Nationalists and the United States: a Neglected Prospect for Peace in 1919", **Journal of American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization**, Vol: 1 (3-4), 1980-1981. pp. 99-111.

Williams, T., "America's Duty to Turkey", **Independent**, Vol: 99. August 16, 1919. pp. 215-216.

"America for Expelling the Turk", **Literary Digest**, Vol: 64, March 20, 1920. pp. 30-31.

"American Military Mission to Armenia", **International Conciliation**, Vol: 151, June, 1920. pp. 275-312.

"American's Avoidance of Duty in Turkey", **World's Work**, Vol: 45, December, 1922. pp. 235-240.

c) Anglo-Turkish Relations

Baig, Sir Abbas Ali, "The Greek Defeat and British Policy", **Asiatic Review**, Vol: 18, October, 1922. pp. 545-553.

Bennett, E. N. "Our Anatolian Policy and the Suppressed Report", **English Review**, Vol: 30, April, 1920. pp. 357-362.

Chirol, Sir Valentine, "Four Years of Lloyd-Georgian Foreign Policy", **Edinburgh Review**, Vol: 237 (483), January, 1923. pp. 1-20.

Darwin, J. G. "The Chanak Crisis and the British Cabinet", **History**, Vol: 65, February, 1980. pp. 32-48.

Finefrock, Michael M., "Ataturk, Lloyd George and the Megali Idea: Cause and Consequence of the Greek Plan to Size Constantinople from the Allies, June-August 1922", **Journal of Modern History**, Vol: 52 (1), March., 1922. D1047.

Goldstein, Erik, "Great Britain and Greater Greece, 1917-1920", **Historical Journal**, Vol: 32(2), 1989. pp. 339-356.

Levent Sahverdi Arşivi

Goold, J. Douglas "Lord Hardinge as Ambassador to France and the Anglo-French Dilemma over Germany and the Near East, 1920-1922", **Historical Journal**, Vol: 21(4), 1978. pp. 913-937.

Hanotaux, G., "The Question of the Dardanelles", **Living Age**, Vol: 304, January 31, 1920. pp. 263-265.

Harington, Sir Charles, "Mudania and Chanak, 1922", **Quarterly Review**, Vol: 275, October, 1940. pp. 277-290.

Kent, Marian, "British Policy, International Diplomacy and the Turkish Revolution", **International Journal of Turkish Studies**, Vol: 3(2), Winter, 1985-86. pp. 33-51.

Köymen, Oya B., "Anglo-Turkish Relations, 1919-1922", **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, 1967. pp. 14-28.

Macfie, A. L., "The British Decision Regarding the Future of Constantinople, November 1918-January 1920", **Historical Journal**, Vol: 18(2), 1975. pp. 391-400.

------- "The Chanak Affair (September-October 1922)", **Balkan Studies**, Vol: 20 (2), 1979. pp. 309-341.

Marcovitch, L. "Lord Curzon and Pashitch: Light on Jugoslavia, Turkey and Greece in 1922", **Journal of Central European Affairs**, Vol: 13(4), 1954. pp. 329-337.

Mejcher, Helmut "British Middle East Policy, 1917-1921, the Inter-Departmental Level", **Journal of Contemporary History**, Vol: 8, 1973. pp. 81-101.

Olson, Robert "The Churchill-Cox Correspondence Regarding the Creation of the State of Iraq: Consequences for British Policy Towards the Nationalist Turkish Government, 1921-1923", **International Journal of Turkish Studies**, Vol: 5 (1-2), Winter, 1990-91. pp. 121-136.

Rush, Dorothy Boyd, "Lord Curzon and Kemalism, the Old World and the New East", **Social Science**, Vol: 55 (2), 1980. pp. 77-88.

Sonyel Salahi R. "Fifty Years Ego: The Chanak Crisis", **Balkan Studies**, Vol: 13, 1972. pp. 41-48.

Levent Sahverdi Arşivi

------- "Mustafa Kemal-Lawrence Meeting in the Light of British Documents", **Belleten**, Vol: 52(205), December, 1988. pp. 1701-1705.

Townshend, Charles, "Great Britain and the Turks", **Asia**, Vol:12, December, 1922. pp. 949-955.

Woodhouse, Henry, "The Anglo-French Conflict over Turkey", **Current History**, Vol: 16, April, 1922. pp. 57-72.

"New Turkish Crisis", **Current History**, Vol: 17, November, 1922. pp. 181-193.

d) Greco-Turkish Relations

Andréades, André, "Greece and Turkey", **Contemporary Review**, Vol: 122, August, 1922. pp. 167-173.

Baig, Sir Abbas Ali, "The Greek Defeat and British Policy", **Asiatic Review**, Vol: 18, October, 1922. pp. 545-553.

Bakeless, John, "Actualities at Smyrna", **Atlantic Monthly**, Vol: 133, January, 1924. pp. 130-136.

Blacque, Josephine, "The Passing of the Greeks in Turkey", **Current History**, Vol: 18, April, 1923. pp. 43-45.

Buzanski, Peter, "The Interallied Investigation of the Greek Invasion of Smyrna, 1919", **Historian**, Vol: 25, May, 1963. pp. 325-343.

Çaycı, A., "The Anatolian Adventure of Greece, 1918-1923", **Foreign Policy**, Vol: 5 (1-2), February, 1977. pp. 58-101.

Falls, Cyril "The Greek Anatolian Adventure", **History Today**, Vol: 16 (7), July, 1966. pp. 452-458.

Finefrock, Michael M. "Ataturk, Lloyd George and the Megali Idea: Cause and Consequence of the Greek Plan to Size Constantinople from the Allies, June-August 1922", **Journal of Modern History**, Vol: 52 (1), March, 1980. D1047.

Galib, Rachid, "Smyrna During the Greek Occupation", **Current History**, Vol: 18, May, 1923. pp. 318-319.

Levent Sahverdi Arşivi

Gindeva, K. "Hemingway on the Greco-Turkish War of 1919-1923", **Etudes Balkaniques**, Vol: 2, 1982. pp. 84-93.

Glasgow, George, "The Greeks in Smyrna", **New Europe**, Vol: 14, March 25, 1920. pp. 253-256.

Goldstein, Erik "Great Britain and Greater Greece, 1917-1920", **Historical Journal**, Vol: 32(2), 1989. pp. 339-356.

Gounaris, Demetrios, "What Greece Has Won from the Turk", **Current History**, Vol: 15, March, 1922. pp. 911-914.

Hellssen, Henry, "The Turkish Soldier and the Sakaria March", **Living Age**, Vol: 319, October 20, 1923. pp. 123-126.

Hibben, Paxton, "Asia Minor Muddle", **New Republic**, Vol: 23, August 11, 1920. pp. 304-306.

-------, "What the Greeks are Fighting for", **Current History**, Vol: 14, June, 1921. pp. 407-415.

Hinterhof, Eugène, "The Advance on Angora and the Battle for Warsaw: a Parallel in Military History", **Asiatic Review**, Vol: 30, October, 1934. pp. 652-680.

Holy Snod, "Encyclical of the Ecumenical Patriarchate, Unto all the Churches of Christ Wheresoever they be", **Greek Orthodox Theological Review**, Vol: 1 (1), 1954. pp. 7-9.

Jensen, Peter Kincaid, "The Greco-Turkish War, 1920-1922", **International Journal of Middle East Studies**, Vol: 10, November, 1979. pp. 553-565.

Marvin, George, "The Greek Military Débacle", **Asia**, Vol: 22, December, 1922. pp. 957-1006.

Michalopoulos, C. "Asia Minor and the Dodecanese", **Asiatic Review**, Vol:16 (1), January, 1920. pp. 154-157.

Polyzoides, Adamantios Th., "The Greek Collapse in Asia Minor", **Current History**, Vol: 17, October, 1922. pp. 32-36.

Price, Claire, "Mustafa Kemal and the Greek War", **Current History**, Vol: 14, August, 1921. pp. 754-761.

Levent Sahverdi Arşivi

Raber, Oran, "New Light on the Destruction of Smyrna", **Current History**, Vol: 18 May, 1923. pp. 312-318.

Simonds, Frank H., "Greek versus Turk; a New Phase of the Eastern Question", **American Review of Reviews**, Vol: 62, August, 1920. pp. 159-168.

Sproule, James A. "Who Burned Smyrna?", **Islamic Review**, Vol: 11, August, 1923. pp. 280-284.

Thackeray, C. B., "With Turks and Greeks in Anatolia, An Echo of 1919-1920", **Fortnightly Review**, Vol: 115, New Series, January-June, 1924. pp. 506-518.

Tsamados, M., "Greek Defeat in Turkey; an Allied Disaster", **Current History**, Vol: 18, May, 1923. pp. 218-222.

Woods, H. Charles, "The Anatolian War", **Fortnightly Review**, Vol: 116, September, 1921. pp. 492-550.

-------, "Turkey and Greece", **Fortnightly Review**, Vol: 117, February, 1922. pp. 332-340.

"Graeco-Turkish War of 1920", **Balkan Review**, Vol: 4, September, 1920. pp. 81-93.

"Greece Attempts to Impose the Sèvres Treaty", **Current History**, Vol: 14, May, 1921. pp. 347-352.

"The Question of Thrace, an Official Greek View", **New Europe**, Vol: 112, August 21, 1919. pp. 134-137.

"Turks and the Treaty, with the Reply of M. Venizelos", **Balkan Review**, Vol: 4, August, 1920. pp. 69-77.

e) Negotiations and Treaties with the Allied Powers

Dyer, Gwynne, "The Turkish Armistice of 1918: 1-The Turkish Decision for a Separate Peace, Autumn 1918", **Middle Eastern Studies,** Vol: 8 (2), May, 1972. pp. 143-178.

------- "The Turkish Armistice of 1918: 2-A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros", **Middle Eastern Studies,** Vol: 8 (3), October, 1972. pp. 313-348.

Levent Sahverdi Arşivi

Macfie, A. L., "The Revision of the Treaty of Sèvres: The First Phase (August 1920-September 1922)", **Balkan Studies**, Vol: 24(1), 1983. p. 57-88.

Montgomery, A. E., "The Making of the Treaty of Sèvres of 10 August 1920", **Historical Journal**, Vol: 15 (4), December, 1972. pp. 775-787.

Toynbee, Arnold J., "San Remo and Turkey", **New Europe**, Vol: 15, May 6, 1920. pp. 73-75.

Woods, H. Charles, "The Turkish Treaty", **Fortnightly Review**, Vol: 114, July, 1920. pp. 57-66.

------- "Sèvres, Before and After", **Fortnightly Review**, Vol: 118, October, 1922. pp. 545-560.

"How Will the Turkish Treaty Work?", **Literary Digest**, Vol: 66, August 28, 1920. pp. 19-20.

"Revising the Turkish Treaty", **Current History**, Vol: 14, April, 1921. pp. 176-179.

"Turkey and Her Former Dominions, Attacks on the Peace Treaty", **Current History**, Vol: 12, July1920. pp. 625-631.

"Turkey at the Coming Peace Conference", **Literary Digest**, Vol: 63, December 13, 1919. pp. 21-22.

f) Personality of Mustafa Kemal

Godden, G. "M. Kemal, the Man and the Movement", **Fortnightly Review**, Vol: 118, November, 1922. pp. 718-723.

Groot, Alexander H. de, "Mustafa Kemal Ataturk and the Turkish Nationalist Movement as Recorded in the Dutch Press 1919-1923", **Anatolica**, Vol: 8, 1981. pp. 71-98.

Harbord, James G. "Mustapha Kemal Pasha and His Party", **World's Work**, Vol:40, June, 1920. pp. 176-193.

Harris, Elizabeth "How Mustapha Kemal Formed His Army", **Current History**, Vol: 17, November, 1922. pp. 295-299.

Levent Sahverdi Arşivi

J. G. B. "Mustafa Kemal", **Contemporary Review**, Vol: 122, November, 1922. pp. 590-594.

Price, Claire, Price, Claire, "Kemal Pasha -Creator of a New Turkey", **Current History**, Vol: 16, July, 1922. pp. 584-594.

------- "Mustapha Kemal and the Angora Government", **Current History**, Vol: 16, August, 1922. pp. 790-800.

-------, "Mustapha Kemal and the Christians", **Current History**, Vol: 16, September, 1922. pp. 985-993.

-------, "Kemal Pasha", **Current History**, Vol: 17, November, 1922. pp. 318-322.

Sonyel Salahi R. "Mustafa Kemal and the Turkish Nation's Struggle for Survival", **Cultura Turcica**, Vol: 4 (1-2), 1967. pp. 70-198.

-------, "Mustafa Kemal and Enver in Conflict, 1919-1922", **Middle Eastern Studies**, Vol: 25 (4), October, 1989. pp. 506-515.

Zürcher Erik Jan, "Ataturk and the Start of the National Resistance Movement", **Anatolica**, Vol: 8, 1981. pp. 99-113.

"Mustafa Kemal", **Contemporary Review**, Vol: 122, November, 1922. pp. 590-594.

"The Sort of Man Mustafa Kemal is", **Literary Digest**, Vol: 75, October 14, 1922. pp. 50-53.

g) Turkey and the Third World

Ahmad, Feroz, "The Kemalist Movement and India", **Cahiers du GETC (Groupe d'études sur la Turquie Contemporaine)**, Vol: 3 (Autumn), 1987. pp. 112-123.

Ataöv, Türkkaya, "The Turkish Victory and the Third World" **SBF Dergisi**, Vol: 44(1-2), 1989. pp. 153-160.

Dunn, Robert "Kemal, the Key to India and Egypt", **World's Work**, Vol: 44, May, 1922. pp. 57-67.

Harbord, James G., "Investigating Turkey and Trans Caucasia", **World's Work**, Vol: 40, May, 1920. pp. 35-47.

Levent Sahverdi Arşivi

Khan, M. Ali Asgar, "The Turkish Nationalists and the Indian Khilafatists", **Journal of the Asiatic Society of Bangladesh**, Vol: 19 (3), December, 1974. pp. 39-50.

Karal, Enver Ziya "Ataturk and National Liberation Movements", **Dış Politika**, Vol: 5(4), 1976. pp. 72-78.

h) Turco-French Relations

Dumont, Paul, "French Free Masonry and the Turkish Struggle for Independence, 1919-1923", **International Journal of Turkish Studies**, Vol: 3 (2), Winter, 1985-86. pp. 1-16

Goold, J. Douglas "Lord Hardinge as Ambassador to France and the Anglo-French Dilemma over Germany and the Near East, 1920-1922", **The Historical Journal**, Vol: 21(4), 1978. pp. 913-937.

Stephanove, C., "Why France is Helping the Turks", **Current History**, Vol: 16, July, 1922. pp. 655-657.

Woodhouse, Henry, "The Anglo-French Conflict over Turkey", **Current History**, Vol: 16, April, 1922. pp. 57-72.

i) Turkish-Russian Relations

Alexinsky, Gregor, "Bolshevism and the Turks", **Quarterly Review**, Vol: 239, January, 1923. pp. 183-197.

Aralov, S. I. "Diplomats Look Back: In the Turkey of Ataturk", **International Affairs**, Moscow. Vol: 8, 10, 1960. pp. 81-87, 97-103.

Ataöv, Türkkaya, "On the Correspondence between the Kemalists and the Bolsheviks during the Turkish War of National Liberation", **SBF Dergisi**, Vol: 29(1-2), 1974. pp. 52-67.

Nazaroff, Alexander, "Russia's Treaty with Turkey", **Current History**, Vol: 17, November, 1922. pp. 276-279.

Spector, Ivar, "General Ali Fuat Cebesoy and the Kronstadt Revolt (1921): A Footnote to History", **International Journal of Middle East Studies**, Vol: 3, 1972. pp. 491-493.

Levent Sahverdi Arşivi

-------, "More on the Role of Ali Fuat Cebesoy as Turkish Military Expert and Diplomat", **International Journal of Middle East Studies**, Vol: 6, 1975. pp. 238-241.

II. The Period of the Lausanne Conference:

a) The Lausanne Conference and Treaty

Allen, W. E. D. "The Near Eastern Riddle, III. The Aftermath of Lausanne", **Asiatic Review**, April, 1923. pp. 232-239.

Aralov, S. I. "Diplomats Look Back: In the Turkey of Ataturk", **International Affairs**, Moscow. Vol: 11, 1960. pp. 96-102.

Baig, Sir Abbas Ali, "Peace with Turkey in Its Relation to Anglo-Muslim Goodwill and the Khilafat", **Asiatic Review**, Vol: 19, October, 1923. pp. 577-586.

Beaman, A. Hulme "Lausanne and its Lessons", **Nineteenth Century and After**, Vol: 93 (553), March, 1923. pp. 317-327.

Brown, Philip Marshall, "The Capitulations", **Foreign Affairs**, Vol: 1, June 15, 1923. pp. 71-81.

-------, "The Lausanne Conference", **American Journal of International Law**, Vol: 17 (2), April, 1923. pp. 290-296.

-------, "From Sèvres to Lausanne", **American Journal of International Law**, Vol: 18, January, 1924. pp. 113-116.

Child, Richard. W., "The Lausanne Conference", **Current History**, Vol: 17, 1923. pp. 743-748.

Davis, William Stearns, "The Near East after Lausanne", **Current History**, Vol: 19, October, 1923. pp. 72-78.

Duggan, Stephen P., "Turkish Gains out of Western Discords", **Annals of American Academy of Political and Social Science**, Vol: 108, July, 1923. pp. 148-152.

Earle, Edward Mead, "Ratify the Turkish Treaty", **Nation**, Vol: 118, January 28, 1924. pp. 86-88.

Levent Sahverdi Arşivi

-------, "The Turkish Treaty, Our Holier-Than-Thou-Policy", **Forum**, Vol: 72, December, 1924. pp. 740-745.

Gleihen, Edward, "The Near Eastern Riddle-the Turkish Question", **Asiatic Review**, Vol: 19, January, 1923. pp. 15-18.

Grew, Joseph C. "The Peace Conference at Lausanne, 1922-1923", **Department Of State Bulletin**, Vol:33, September 26, 1955. pp. 497-506.

Hart, Albert Bushnell "Making Friends with Unrighteousness", **Forum**, Vol: 72, December, 1924. pp. 734-739.

King, William H., "The American Treaty with Turkey at Lausanne and the Kemalist Pan-Islamic Adventure", **Armenian Review**, Vol: 26 (103), 1973. pp. 3-8.

Lane, Winthrop D., "Why Greeks and Turks Oppose Being "Exchanged"", **Current History**, Vol: 18, April, 1923. pp. 86-90.

Leland, J. Gordon "Turkish-American Treaty Relations", **American Political Science Review**, Vol: (?), 1927. pp. 711-721.

Lybyer, Albert Howe, "The Return of the Turk", **Forum**, Vol: 69, May, 1923. pp. 1544-1552.

Macfie, A. L., "The Straits Question: The Conference of Lausanne (November 1922-July 1923)", **Middle Eastern Studies**, Vol: 15 (2), May, 1979. pp. 211-238.

Masterman, Charles F., "The Return of the Turk", **Atlantic Monthly**, Vol: 131, January, 1923. pp. 106-115.

Pasvolski, Leo, "Freedom of the Straits (Bosphorus and Dardanelles); the Emptiest of Phrases", **Advocate of Peace**, Vol: 85, August, 1923. pp. 293-297.

Plimpton, George A., "The United States and Lausanne Treaty", **New Orient**, Vol: 3, July 1926. pp. 20-24.

Schmidt, Nathaniel, "The Peace of Lausanne", **American Review**, Vol: 2, January, 1924. pp. 55-58.

Schreiner, George A., "The Turkish Straits under International Control", **Current History**, Vol: 21, October, 1924. pp. 65-74.

Levent Sahverdi Arşivi

Selbie W. B., D. D. Hibbert, "The Lausanne Conference", **The Journal**, Vol: 9, July, 1927. pp. 678-686.

Shuttleworth, D. I., "Turkey, from the Armistice to the Peace", **Journal of the Central Asian Society**, Vol:11, 1924. pp. 51-67.

Stuart, James, "The Failure of the Lausanne Conference", **Fortnightly Review**, Vol: 114, New Series, October, 1923. pp. 574-581.

Thayer, Lucius Ellsworth, "The Capitulations of the Ottoman Empire and the Question of their Abrogation As It Affects the United States", **American Journal of International Law**, Vol: 17 (2), April, 1923. pp. 207-233.

Thomson, Major "Claims of British Subjects in Turkey", **British Institute of International Affairs**, Vol: 3 (March), 1924. pp. 103-105.

Toynbee, Arnold J., "Meeting the Turk Half-Way", **Asia**, Vol: 23, August, 1923. pp. 576-581.

------- "The East After Lausanne", **Foreign Affairs**, Vol:2 (15), September, 1923. pp. 84-99.

Turlington, Edgar W., "The Settlement at Lausanne", **American Journal of International Law**, Vol: 18, October, 1924. pp. 696-706.

-------, "Treaty Relations with Turkey", **Yale Law Journal**, Vol: 35, January, 1926. pp. 326-343.

-------, "Peace with Turkey?", **The Independent**, Vol: 116, May 1, 1926. pp. 514-516.

Woods, H. Charles, "The Straits-Before and After", **Fortnightly Review**, Vol: 113, New Series, February, 1923. pp. 282-292.

------- "Lord Curzon and Lausanne", **Fortnightly Review**, Vol: 113, New Series, March, 1923. pp. 491-502.

------- "Lausanne and its Accessories", **Fortnightly Review**, Vol: 114, New Series, July, 1923. pp. 122-133.

------- "Lausanne and its Antecedents", **Fortnightly Review**, Vol: 115, New Series, January-June, 1924. pp. 136-152.

"The Lausanne Conference", **Round Table**, Vol: 14, 1923. pp. 342-355.

Levent Sahverdi Arşivi

"The Lausanne Treaty", **Atlantic Monthly**, Vol: 134, November, 1924. pp. 693-700.

"The Near East", **Round Table**, Vol: 13, 1923. pp. 1-29.

"Peace Terms with Turkey", **Current History**, Vol: 19, October, 1923. pp. 87-99.

"Turkey Denounces Five Centuries of Calumny; Text of Ismet Pasha's Address at the Lausanne Conference", **Current History**, Vol: 17, February, 1923. pp. 749-757.

b) Other Issues

Aga Khan, "The New Moslem World", **Edinburgh Review**, Vol: 238 (486), October, 1923. pp. 230-236.

Ameer Ali, "The Caliphate and the Islamic Renaissance", **Edinburgh Review**, Vol: 237 (483), January, 1923. pp. 180-195.

Anderson, Samuel, "The Future of Missions in Turkey", **Moslem World**, Vol: 13, October, 1923. pp. 367-378.

Bakeless, John, "The Turk Comes to Town", **Atlantic Monthly**, Vol: 132 (November), 1923. pp. 687-696.

-------- "Mustafa Kemal in the Saddle", **Atlantic Monthly**, Vol: 132, December, 1923. pp. 825-832.

Ben Kendim, "New Turkey", **Edinburgh Review**, Vol: 238 (485), July, 1923. pp. 198-208.

Chester, Arthur T., "Angora and the Turks", **Current History**, Vol: 17, February, 1923. pp. 758-764.

-------, "History's Verdict on New Turkey's Rise to Power", **Current History**, Vol: 19, October, 1923. pp. 79-86.

Chester, Colby M., "Some Political Aspects of American Trade in Turkey", **Boston City Club Bulletin**, Vol: 18, November, 1923. pp. 27-30.

Dennis, Alfred L., "The United States and the New Turkey", **North American Review**, Vol: 217, June, 1923. pp. 721-731.

Levent Sahverdi Arşivi

Finefrock, Michael M., "Laissez-Faire, The 1923 Izmir Economic Congress and Early Turkish Developmental Policy in Political Perspective", **Middle Eastern Studies**, Vol: 17, 1981. pp. 375-392.

Hoel, M., "Atatürk and the "İlk Türkiye İktisat Kongresi"", **Bulletin**, Turkish Studies Association, Vol: 4 (2), September, 1980. pp. 1-9.

Marcosson, Isaac F., "Kemal Pasha", **Saturday Evening Post**, Vol: 196, October 20, 1923. pp. 8-9, 141-142, 144-146, 149.

Margoliouth, D. S., "Some New Developments of the Caliphate Question", **Fortnightly Review**, New Series, Vol: 113, January-July, 1923. pp. 192-200.

Price, Claire, "Turkey and the Caliphate", **Fortnightly Review**, Vol: 118, December, 1922. pp. 945-950.

-------, "The Chester Concession", **Fortnightly Review**, Vol: 123, June, 1923. pp. 901-908.

Riggs, Ernest W., "The New Era in Turkey", **World Dominion**, Vol: 2, December, 1923. pp. 19-24.

Toynbee, Arnold J., "Angora and the British Empire in the East", **Contemporary Review**, Vol: 123, June, 1923. pp. 681-691.

Woodhouse, Henry, "The Chester Concession as an Aid to Turkey", **Current History**, Vol: 18, June, 1923. pp. 393-400.

Woods, H. Charles, "The New Turkey", **Fortnightly Review**, New Series, Vol: 114, September, 1923. pp. 363-371.

III. The Period of Reforms of Atatürk:

a) General

Adıvar, Halide Edib, "Home from the War", **Asia**, Vol: 28, October, 1928. pp. 782-789, 843-849.

Adnan, A. "Ten Years of Republic in Turkey", **Political Quarterly**, Vol: 6, April, 1935. pp. 240-252.

Levent Sahverdi Arşivi

Ağaoğlu, Ahmet, "The Turkish Republic, A New Bridge on which Orient and Occident may Meet", **Century Magazine**, Vol: 118, August, 1929. pp. 479-488.

Allen, W. E. D. "The Turkish Mirror", **Asiatic Review**, Vol: 24, October, 1928. pp. 576-586.

Anderson, M. S. "Change and Reform in the Near East", Review Article, **Historical Journal**, Vol: 32(2), 1989. pp. 453-456.

Armstrong, Harold "Turkey", **Journal of the Royal Central Asian Society**, Vol: 15 (4), 1928. pp. 420-439.

Baker, Robert L., "The Turks Build a Nation", **Current History**, Vol: 39, January, 1934. pp. 409-415.

Belge, Burhan, "Modern Turkey: with Discussion", **International Affairs**, Vol: 18, November, 1939. pp. 745-762.

Berkes, Niyazi "The Two Facets of the Kemalist Revolution", **Muslim World**, Vol: 64, October, 1974. pp. 292-306.

Birge, John Kingsley "Twelve Years of the Turkish Republic", **Missionary Review of the World**, Vol: 58, March, 1935. pp. 118-120.

Chandler, Douglas "The Transformation of Turkey", **National Geographic Magazine**, Vol: 75, January, 1939. pp. 1-50.

Chirgwin, A. M., "A New Turkey", **Nineteenth Century and After**, Vol: 99, March, 1926. pp. 356-363.

Collins, J. Walter, "The Turkish Census and What It Means", **Contemporary Review**, Vol:. 133, February, 1928. pp. 194-200.

-------, "The Situation in Turkey", **Contemporary Review**, Vol: 138, October, 1930. pp. 452-458.

-------, "Modern Turkey", **Journal of Royal Central Asian Society**, Vol: 19, April, 1932. pp. 234-253.

------- "Ten Years of Kemalism", **Contemporary Review**, Vol: 144, August, 1933. pp. 182-191.

Levent Sahverdi Arşivi

Colrat, Raymond, "Turkey To-Day", **Living Age**, Vol: 333, July, 1927. pp. 129-134.

Cornwall, J. H., "Turkey Today", **Journal of Royal Central Asian Society**, Vol: 12 (2), 1925. pp. 137-147.

Crow, William L., "Kemal's Turkey", **Dalhousie Review**, Vol: 15, July, 1935. pp. 199-211.

Davison, W. S., "New Lights in Turkey", **Christian Century**, Vol: 49, November 16, 1932. pp. 1407-1410.

E., "Turkish Facts and Fantasies", **Foreign Affairs**, Vol: 3, July, 1925. pp. 589-603.

Ergil, Dogu, "Turkish Reform Movement and Beyond (1923-1938)", **Islamic Studies**, Vol: 14, Winter, 1975. pp. 249-260.

Finefrock, Michael M. "Ataturk's Turkey: a Selected Bibliography", **Journal of American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization**, Vol: 1 (3-4), 1980-1981. pp. 33-38.

Gates, Caleb F., "Making of the Turkish Republic", **Current History**, Vol: 34, April, 1931. pp. 89-93.

-------, "New Turkey under Mustapha Kemal", **Current History**, Vol: 34, June, 1931. pp. 390-394.

-------, "The Turkish Transformation", **Moslem World**, Vol: 26, April, 1936. pp. 186-192.

Gates, Caleb F., Owen Tweedy "The Regeneration of Turkey", **Current History**, Vol: 32, June, 1930. pp. 519-528.

Ghazi Mustapha Kemal Pasha "An Exhortation to Progress", **Living Age**, Vol: 81, October 31, 1925. pp. 232-233.

Hall, Melvin "Men around the Gazi", **Asia**, Vol: 36, September, 1936. pp. 607-610.

Harris, George S., "Bureaucratic Reform: Ataturk and the Turkish Foreign Office", **Journal of American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization**, Vol: 1 (3-4), 1980-1981. pp. 39-51.

Levent Sahverdi Arşivi

Harrison, Marguerite E., "Angora, Birthplace of the New Turkey", **Travel**, Vol: 43, October, 1924. pp. 6-12, 36.

Heathcote, Dudley, "The New Turkey", **Contemporary Review**, Vol: 125, May, 1924. pp. 576-583.

Howard, Harry N. "The Reduction of Turkey from an Empire to a National State", **Open Court**, Vol: 46, May, 1932. pp. 291-305.

Hughes, Charles E., "The Near East, Turkey", **American Journal of International Law**, Vol: 18, April, 1924. pp. 237-243.

Hyde, Walter Woodburn, "The Transformation of Turkey", **World Unity**, Vol: 11 (October), 1932. pp. 20-29.

İnalcık, Halil "Foreign Historians on Ataturk and the Ataturk Revolution", **Cultura Turcica**, Vol: 8-10, 1971-73. pp. 15-31.

Jones, E. Stanley, "The Meaning of the Revolution in Turkey", **Muslim World**, Vol: 16, July, 1926. pp. 253-261.

Kili, Suna "Kemal Ataturk and the Meaning of Westernization", **Robert College Alumni Bulletin**, May, 1958. pp. 72-89.

Kohn, Hans, "Ten Years of the Turkish Republic", **Foreign Affairs**, Vol: 12, October, 1933. pp. 141-155.

-------, "The Europeanization of the Orient", **Political Science Quarterly**, Vol: 52, 1937. pp. 259-270.

Kortepeter, Carl Marx, "Kemal Ataturk and the Ottoman Tradition of Leadership and Reform", **Journal of American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization**, Vol: 1 (3-4), 1980-1981. pp. 83-97.

Langley, Michael P., "Turkey Awakes", **Living Age**, Vol: 349, December, 1935. pp. 339-342.

Lewis, Bernard, "The Ottoman Empire and Its Aftermath", **Journal of Contemporary History**, Vol: 15, January, 1980. pp. 27-36.

Lybyer, Albert Howe, "America's Missionary Record in Turkey", **Current History**, Vol: 19, February, 1924. pp. 802-810.

Levent Sahverdi Arşivi

-------, "Turkey Walks Abreast with the Modern World", **Current History**, Vol: 24, July, 1926. pp. 576-582.

Macartney, Maxwell H. H., "Turkey in Revolution", **Fortnightly Review**, New Series, Vol: 118, December, 1925. pp. 652-663.

Macartney, R. H., "Ankara, the Capital of Modern Turkey", **Builder**, Vol: 152, June 4, 1937. pp. 1171-1174.

MacCallum, Elizabeth P., Edward M. Earle, "Turkey's Coming of Age", **Asia**, Vol: 26, July, 1927. pp. 585-589, 654-659.

Merrill, Frederick T. "Twelve Years of the Turkish Republic", **Foreign Policy Reports** (USA), Vol: 11 (16), October 9, 1935. pp. 190-200.

Miller, William, "The Return of the Turks", **Quarterly Review**, Vol: 242, October, 1924. pp. 334-345.

Morrison, Charles C., "Rebirth of a Nation", **Christian Century**, Vol: 52, June 12, 1935. pp. 785-786.

-------, "Turkey's Predicament", **Christian Century**, Vol: 52, June 19. pp. 816-818.

Nahmad, H. M. "Turkey Looks Forward", **Fortnightly Review**, Vol: 150, December, 1938. pp. 713-717.

Nilson, Paul E., "Turkey Seen from Tarsus", **Moslem World**, Vol: 14, April, 1924. pp. 156-158.

Page, Kirby, "Turkey in Transition", **World Tomorrow**, Vol: 12, December, 1929. pp. 498-501.

Pallis, Alexander A., "The New Turkey", **Nineteenth Century and After**, Vol: 104, November, 1928. pp. 618-628.

-------, "Population of Turkey in 1935", **Journal of Geographical Society**, Vol: 91, May, 1938. pp. 439-445.

Paton, William, M. M. Underhill, "Ten Years in Turkey", **International Review of Missions**, Vol: 21, April, 1932. pp. 169-177.

Peffer, Nathaniel "The Turkish Republic", **Asia**, Vol: 24, January, 1924. pp. 42-45, 76.

Levent Sahverdi Arşivi

-------, "Turkey for the Turks", **Asia**, Vol: 24, March, 1924. pp. 193-196.

-------, "Hands Off in Turkey", **Asia**, Vol: 24, April, 1924. pp. 267-271.

-------, "The Convalescent Sick Man of Europe; Outlook for a Rejuvenated Turkey", **Century**, Vol: 111, December, 1925. pp. 236-245.

Pinson, Mark "Turkish Revolution and Reform (1919-1928) in Soviet Historiography", **Middle East Journal**, Vol: 17, Autumn, 1963. pp. 466-478.

Raditsa, Bogdan, "Turkey: the Revolution that Knew When to Stop; Changes in the Last 20 Years", **Reporter**, Vol: 6, January, 1954. pp. 22-25.

Rice, Talbot, "Some Impressions of Modern Turkey", **Journal of Royal Central Asian Society**, Vol: 18, April, 1931. pp. 194-206.

Riggs, Charles T., "Turkey Today", **World Dominion**, Vol: 4, December, 1925. pp. 48-56.

Riggs, Charles T., "Turkey-Fifty Years Ago and Now", **Missionary Review of the World**, Vol: 51, January, 1928. pp. 13-20.

-------, "Always Something New in Turkey", **Missionary Review of the World**, Vol: 58, September, 1935. pp. 401-402.

Ross, E. Denison, "Making of Modern Turkey", **Journal of the Royal Central Asian Society**, Vol: 24, April, 1937. pp. 217-233.

-------, "The Westernization of Turkey", **Great Britain and East**, Vol: 50, March 17, 1938. pp. 293-294.

Rustem, Alfred, "Turkey Taking Her Place among Modern Nations", **Current History**, Vol: 25, February, 1927. pp. 669-675.

Skinner, Robert P., "The New Turkey", **American Foreign Service Journal**, Vol: 12, April, 1935. pp. 189-191, 242.

Smogorzewski, K. M., "New Turkey's First Twenty-Five Years", **Contemporary Review**, Vol: 174, December, 1948. pp. 326-330.

Spender, John Alfred, "Turkey Today", **International Affairs**, Vol: 6, March, 1927. pp. 105-111.

Levent Sahverdi Arşivi

Sprengling, Martin, "Modern Turkey: a Scion, not a Stage of Ottoman Turkey", **Open Court**, Vol: 46, May, 1932. pp. 281-290.

Stevens, Elbert C., "The Turkish Republic, 1925", **Current History**, Vol: 21, March, 1925. pp. 900-906.

Telford, John "The Turkish Revival", **London Quarterly Review**, Vol: 153, April, 1930. pp. 253-259.

Toynbee, Arnold J., "Angora, Cinderella-Metropolis of Turkey", **Asia**, Vol: 23, September. 1923. pp. 714-718, 764-765.

-------, "The Turkish State of Mind", **Atlantic Monthly**, Vol: 136, October, 1925. pp. 548-560.

-------, "Turkey Revisited", **Contemporary Review**, Vol: 136, October, 1929. pp. 458-464.

Tweedy, Owen, "Turkey in Step with Twentieth Century Civilization", **Current History**, Vol: 29, November, 1928. pp. 247-251.

-------, "Turkey, Romance and a Diary", **Atlantic Monthly**, Vol: 143, March, 1929. pp. 390-400.

Veninda, "The Significance of Turkish Reform", **World Dominion**, Vol: 7, April, 1929. pp. 160-164.

Waugh, A. Telford, "Nine Years of Republic in Turkey", **Journal of the Royal Central Asian Society**, Vol: 20, January, 1933. pp. 52-69.

-------, "A Far Reaching Turkish Plan", **Journal of the Royal Central Asian Society**, Vol: 20, October, 1933. pp. 578-586.

Willet, Herbert L., "Turkey has Changed", **Christian Century**, Vol: 48, January 7, 1931. pp. 14-16.

Williams, Kenneth, "The Emergence of Turkey", **Fortnightly Review**, Vol: 147, March, 1937. pp. 328-336.

Woods, H. Charles, "Turkey Yesterday and Tomorrow", **Quarterly Review**, Vol: 250, April, 1928. pp. 368-384.

Wright, Walter L., "Turkish Crescent Points East and West", **American Scholar**, Vol: 7, July, 1938. pp. 259-267.

Levent Sahverdi Arşivi

"Development in Turkey: a Survey of 25 Years' Progress", **Asiatic Review**, Vol: 45, April, 1949. pp. 617-621.

"The Future of Turkey", **Fortnightly Review**, Vol: 115, New Series, March, 1924. pp. 452-461.

"Turkey; Old and Very New", **Sphere**, Vol: 124, February 21, 1931. pp. 277-278.

"Turkish Facts and Fantasies", **Foreign Affairs**, Vol: 3, July, 1925. pp. 589-603.

b) Culture, Social and Education

Allen, Henry E., "Factors in Turkey's Cultural Transformation", **Open Court**, Vol: 46, May, 1932. pp. 331-342.

Bing, Edward J., "Rising Tides of Culture in Turkish Life", **Current History**, Vol: 19, December, 1923. pp. 453-460.

Carter, W. L., "New Educational System of Turkey", **Life and Letters Today**, Vol:. 25, April, 1940. pp. 10-18.

Crabitès, J. Pièrre "Mustafa Kemal Ghazi and His Hat", **Moslem World**, Vol: 18, October, 1928. pp. 388-391.

Eubank, Earle E., "Social Reconstruction in Turkey", **Journal of Applied Sociology**, Vol: 9, July, 1925. pp. 450-456.

Fisek, Hicri, "Secular Social Reforms in Modern Turkey by Ataturk", **Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul: Meddelanden**, Vol: 6, 1981. pp. 59-70.

Gilman, William, "Turkey with Western Dressing: Almost all Recovered, a Once "Sick " Nation is About Ready to Play Europe at Its Own Game", **Current History**, Vol: 49, November, 1938. pp. 37-39.

Heyd, Uriel, "Language Reform in Turkey", **Middle Eastern Affairs**, Vol: 4, December, 1953. pp. 402-409.

Jameson, Samuel H., "Social Mutation in Turkey", **Social Forces**, Vol: 14, May, 1936. pp. 482-496.

Levent Sahverdi Arşivi

Kubalı, Hüseyin Nail, "Modernization and Secularization as Determining Factors in Reception in Turkey", **International Social Science Bulletin**, Vol: 9, 1957. pp. 65-69.

Langley, Michael P., "Social Reforms in Turkey", **Contemporary Review**, Vol: 147, May, 1935. pp. 566-573.

Lee, Rose, "Social Swim in Angora", **Century**, Vol: 113, January, 1927. pp. 317-325.

-------, "When Mustapha Kemal Dances; the Social Flowering of the Republican Capital at Angora", **World Today**, Vol: 49, April, 1927. pp. 451-457.

Linke, Lilo, "Social Changes in Turkey; with Discussion", **International Affairs**, Vol: 16, July, 1937. pp. 540-563.

Luke, Harry C., "Angora Language Reform", **Quarterly Review**, Vol: 264, January, 1935. pp. 65-72.

Meyering, H. R., "The Turkish Stereotype", **Sociology and Social Research**, Vol: 22, November, 1937. pp. 112-123.

Pallis, Alexander A., "The Language Reform in Turkey", **Journal of the Royal Central Asian Society**, Vol: 25, July, 1938. pp. 439-445.

Patrick, Mary M., "Social Phases of the Turkish Renaissance", **New Orient**, Vol: 3, July, 1926. pp. 25-28.

Reed, Cass A., "Education in the Turkish Republic", **Open Court**, Vol: 49, October, 1935. pp. 225-235.

Reynolds, J. H., "The New Orthography in Turkey", **Geographical Journal**, Vol: 74, July, 1929. pp. 72-74.

Spearman, Diana & M. Naim Turfan "The Turkish Language Reform", **History Today**, Vol: 29 (2), February, 1979. pp. 88-97.

Spencer, Robert F. "Culture Process and Intellectual Current: Durkheim and Ataturk", **American Anthropologist**, Vol: 60, August, 1958. pp. 640-657.

Stanley, Brian, "Turkish Schools; Seen through the Eyes of an English Visitor", **School and Society**, Vol: 40, December 15, 1934. pp. 814-819.

Levent Sahverdi Arşivi

Szyliowicz, Joseph H., "Ataturk and Educational Modernization", **Journal of American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization**, Vol: 1 (3-4), 1980-1981. pp. 118-126.

Tachau, Frank "Language and Politics: Turkish Language Reform", **Review of Politics**, Vol: 26 (2), 1964. pp. 191-204.

Vasileva, Darina "Forming the Kemalist Ideology and Its Influence on the Cultural Policy of Turkey up to the Second World War", **Etudes Balkaniques**, No: 4, 1986. pp. 3-17.

------- "Cultural Revolution or Cultural Reform? (Kemalist Cultural Transformations in Turkey in the 20's and 30's)", **Etudes Balkaniques**, No: 2, 1989. pp. 34-48.

Vrooman, Lee, "Recent Tendencies in Turkish Education", **Moslem World**, Vol: 17, October, 1927. pp. 370-374.

Webster, Donald E., "State Control of Social Change in Republican Turkey", **American Sociological Review**, Vol: 4, April, 1939. pp. 247-256.

Wilson, Lucy L., "Education in the Republic of Turkey", **School and Society**, Vol: 28, November 17, 1928. pp. 601-610.

Wood, Margaret M., "Latinizing the Turkish Alphabet", **American Journal of Sociology**, Vol: 35, September, 1929. pp. 194-203.

"Influence of Modern Turkish Literature upon Turkish Westernization", **Moslem World**, Vol: 21, October, 1931. pp. 401-407.

c) Economic Developments:

Blaisdell, D. C., "American Investment in Turkey: A Forecast", **Levant Trade Review**, Vol: 15, December, 1927. pp. 521-529.

Hale, William M., "Ideology and Economic Development in Turkey, 1930-1945", **Bulletin. British Society for Middle Eastern Studies**. Vol: 7 (2), 1980, pp. 100-117.

Herlt, Gustav, "Foreign Interests in Turkey", **Living Age**, 26, May. pp. 451-453.

Levent Şahverdi Arşivi

Hershlag, Z. Y., "Turkey: Achievements and Failures in the Policy of Economic Development (During the Inter-War Period, 1919-1939)", **Kyklos**, Vol: 7 (4), 1954. pp. 323-353.

Howard, Harry N. "Turkey Goes Industrial", **Current History**, Vol: 45, October, 1936. pp. 99-104.

Kuran, Ercumend "Ataturk's Views on Economics", **Cultura Turcica**, Vol: 5-7, 1968-70. pp. 30-34.

Mackie, G. B., "Turkish Industrialisation", **Journal of Royal Central Asian Society**, Vol: 26, July, 1939. pp. 440-453.

Mason, Shirley L., "Geology of Prospective Oil Territory in Republic of Turkey", **Bulletin, American Association of Petroleum Geologists**, Vol: 14, June, 1930. pp. 687-704.

McCarthy, Justin "Foundations of the Turkish Republic: Social and Economic Change", **Middle Eastern Studies**, Vol: 19 (2), April, 1983. pp. 139-151.

Okyar, Osman, "Development Background of the Turkish Economy, 1923-1973", **International Journal of Middle East Studies**, Vol: 10, August, 1979. pp. 325-344.

Toynbee, Arnold J., "New Economic Aims in Turkey", **Asia**, Vol: 23, September. 1923. pp. 660-663, 686-687.

Van Norman, Louis L., "Ten Years of the new Turkey; An Economic Retrospect", **Open Court**, Vol: 46, May, 1932. pp. 320-330.

Wyatt, Stanley C., "The Economic and Financial Situation in Turkey: Some Observations with Discussion", **Journal of Royal Central Asian Society**, Vol: 21, April, 1934. pp. 216-236.

-------, "Turkey: the Economic Situation and the Five-year Plan", **International Affairs**, Vol: 13, November-December, 1934. pp. 826-844.

"Recent Economic Developments in Turkey. Bankers', Insurance Managers' and Agents'", **Magazine**, Vol: 145, April, 1938. pp. 606-612.

d) Foreign Relations:

Alexandris, Alexis P. "The Expulsion of Constantine VI: The Ecumenical Patriarchate and Greek-Turkish Relations, 1924-1925", **Balkan Studies**, Vol: 22(2), 1981. pp. 333-363.

Levent Sahverdi Arşivi

Altuğ, Yılmaz "Ataturk's Foreign Policy", **Turkish Review**, Vol: 21(4), Autumn, 1990. pp.21-29.

Andréades, André, "The Greek Minority in Constantinople", **Contemporary Review**, Vol: 132, January, 1927. pp. 34-40.

Ataöv, Türkkaya, "Turkish Foreign Policy: 1923-1938", **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, Vol: 2, 1961. pp. 103-142.

------- "Anti-Imperialistic Ideas in Mustafa Kemal's Writings and Their Importance for Asia", **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, Vol: 15, 1975. pp. 1-9.

Augur "Europe, Turkey, and Moscow", **Fortnightly Review**, Vol: 119, February, New Series, 1926. pp. 145-157.

------- "The Mosul Treaty", **Fortnightly Review**, Vol: 120 (July), New Series, pp. 51-56.

Beck, Peter J. "'A Tedious and Perilous Controversy': Britain and the Settlement of the Mosul Dispute, 1918-1926", **Middle Eastern Studies**, Vol: 17 (2), April, 1981. pp. 256-276.

Blanchard, Raoul, "The Exchange of Populations between Greece and Turkey", **Geographical Review**, Vol: 15, July, 1925. pp. 449-456.

Brunton, Chisholm Dunbar, "Great Britain and France in the Near East", **Fortnightly Review**, Vol: 119. New Series, April, 1926. pp. 502-510.

Buzan, Barry, "The Status and Future of the Montreux Convention", **Survival**, Vol: 18, November, December, 1976. pp. 242-247.

Caloyanni, M. A., "The Montreux Capitulations Conference and the Process of Peaceful Change", **New Commonwealth Quarterly**, Vol: 3, March, 1938. pp. 328-341.

Chater, Ellen, "The Great Migration: What It Means to Transplant Two Million Greeks and Turks", **Soviet Survey**, No: 1, January, 1925. pp. 402-424.

Chater, Melville "History's Greatest Trek", **National Geographic Magazine**, November, 1925. pp. 533-590.

Collins, J. Walter, "The Turco-Greek Rapprochement", **Contemporary Review**, Vol: 139, February, 1931. pp. 203-208.

Levent Sahverdi Arşivi

Daniel, Robert L., "The Armenian Question and American-Turkish Relations, 1914-1927", **Journal of American History**, Vol: 46, September, 1959. pp. 252-275.

-------, "The United States and the Turkish Republic before World War II: the Cultural Dimension", **Middle East Journal**, Vol: 21, Winter, 1967. pp. 52-63.

Davison, Roderic H. "Peaceful Foreign Relations: An Achievement of Ataturk", **SBF Dergisi, Atatürk Özel Sayısı**, Vol: 36(1-4), 1981. pp. 167-177.

Doğrul, Ömer Rıza, "Turkish Foreign Policy since the Revolution", **Pakistan Horizon**, Vol: 4, June, 1951. pp. 61-67.

Earle, Edward Mead, "The Turkish Petroleum Company -A Study in Oleaginous Diplomacy", **Political Science Quarterly**, Vol: 39, 1924. pp. 265-279.

Fenwick, Charles G., "The New Status of the Dardanelles", **American Journal of International Law**, Vol: 30, October, 1936. pp. 701-706.

Gates, Caleb F., "The Departure of Admiral Bristol", **Levant Trade Review**, Vol: 15, May, 1927. pp. 183-186.

Gentizon, Paul, "Exchanging Populations", **Living Age**, Vol: 80, February 7, 1924. pp. 290-294.

Georghallides, G. S. "Turkish and British Reactions to the Emigration of the Cypriot Turks to Anatolia, 1924-1927", **Balkan Studies**, Vol: 18(1), 1977. pp. 43-52.

Giannakakis, Basil S., "International Status of the Ecumenical Patriarchate", **Greek Orthodox Theological Review**, Vol: 2 (2), 1956. pp. 10-26.

-------, "International Status of the Ecumenical Patriarchate", **Greek Orthodox Theological Review**, Vol: 3 (1), 1957. pp. 26-46.

Glasgow, George, "Turkey and the Straits", **Contemporary Review**, Vol: 149, June, 1936. pp. 740-742.

Gordon, Leland J., "Turkish-American Treaty Relations", **American Political Science Review**, Vol: 22 (3), August, 1928. pp. 711-721.

Levent Sahverdi Arşivi

Gönlübol, Mehmet, "A Short Appraisal of the Foreign Policy of the Turkish Republic, 1923-1973", **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, Vol: 14, 1974. pp. 1-19.

Gönlübol, Mehmet, Ömer Kürkçüoğlu, "A General Look at Turkish Foreign Policy during the Period of Atatürk", **Turkish Review**, Vol: 1, 1985. pp. 15-40.

Graves, Philip P. "The Question of the Straits", **Journal of Royal Central Asian Society**, Vol: 20, January, 1933. pp. 7-26.

-------, "Question of Alexandretta", **Nineteenth Century and After**, Vol: 124, August, 1938. pp. 158-168.

Heathcote, Dudley, "Mosul and the Turks", **Fortnightly Review**, Vol: 118, New Series, November 1925. pp. 607-615.

Heck, Lewis, "Sidelights on Past Relations between the United States and Turkey", **American Foreign Service Journal**, Vol: 17, February, 1940. pp. 61-63, 110-114.

Howard, Harry N. "The Straits after the Montreux Conference", **Foreign Affairs**, Vol: 15, October, 1936. pp. 199-202.

------- "Turkish Foreign Policy", **Asia**, Vol: 38, January, 1938. pp. 29-31.

------- "The United States and Turkey: American Policy in the Straits Question, 1914-1963", **Balkan Studies**, Vol: 4, 1963. pp. 225-250.

-------, "The Bicentennial in American-Turkish Relations", **Middle East Journal**, Vol: 30, Summer, 1976. pp. 291-310.

Hudson, Manley O., "Admission of Turkey to Membership in the League of Nations", **American Journal of International Law**, Vol: 26, October, 1932. pp. 813-814.

Jenks, C. Wilfred, "The Montreux Conference and the Law of Peaceful Change", **New Commonwealth Quarterly**, Vol: 2, September, 1936. pp. 242-253.

Khalid, Detlev H. "Ataturk's Concepts of Islamic Reformism and Muslim Unity", **Regional Cultural Institute. Journal**, Vol: 7(1), Winter, 1974. pp. 39-52.

Levent Şahverdi Arşivi

------- "The Kemalist Attitude towards Muslim Unity", **Islam and the Modern Age**, Vol: 6, May, 1975. pp. 23-40.

Kocaeli, Nihat Erim "The Development of the Anglo-Turkish Alliance", **Asiatic Review**, Vol: 42 (52), October, 1946. pp. 347-351.

Kurat, Yuluğ Tekin "Anglo-Turkish Relations during Kemal Ataturk's Presidency of the Turkish Republic", **Osmanlı Araştırmaları: Journal of Ottoman Studies**, Vol: 4, 1984. pp. 115-131.

Lore, Ludwig, "Turkey-A New World Power", **Jewish Frontier**, Vol: 5, September, 1938. pp. 12-15.

Lybyer, Albert Howe, "Turkey and the Near East", **Current History**, Vol: 25, March, 1927. pp. 935-936.

Macfie, A. L., "The Straits Question: The Conference of Montreux (1936)", **Balkan Studies**, Vol: 13 (2), 1972. pp. 203-219.

McDowell, Edward C., "Dardanelles; Explaining their Refortification in the Foreboding Light of History", **Current History**, Vol: 45, November, 1936. pp. 92-96.

Miller, William, "The Greco-Turkish Friendship", **Contemporary Review**, Vol: 140, December, 1931. pp. 718-726.

Newman E. Polson, "Italy, Greece and Turkey", **Nineteenth Century and After**, Vol: 100, October, 1926. pp. 545-555.

Olson, Robert N., N. Ince, "Turkish Foreign Policy from 1923-1960: Kemalism and Its Legacy, a Review and a Critique", **Oriente Moderno**, Vol: 57 (5-6), 1977. pp. 227-241.

Pallis, Alexander A., "The End of the Greco-Turkish Feud", **Contemporary Review**, Vol: 138, October, 1930. pp. 615-620.

Qureshi, I. H. "The Foreign Policy of Turkey since Mudros, 1918", **India Quarterly**, Vol: 2, 1946. pp. 213-228.

Riggs, Charles T., "Turkey, the Treaties and the Missionaries", **Missionary Review of the World**, Vol: 50, May, 1927. pp. 343-348.

Sherrill, Charles H., "Venizelos Faces East", **Review of Reviews**, Vol: 83, June, 1931. pp. 64-66.

Levent Sahverdi Arşivi

Silier, Oya, "The Place of Anglo-Turkish Relations in the Foreign Policy of the Turkish Republic, 1923-1939", **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, Vol: 11, 1971. pp. 86-101.

Spender, Hugh F. "The Mosul Question at Geneva", **Fortnightly Review**, Vol: 118 (1207), New Series, November 1925. pp. 596-606.

Tamkoç, Metin, "The Question of the Recognition of the Republic of Turkey by the United States", **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, Vol: 1, 1960. pp. 92-120.

Tevetoğlu, Fethi "Ataturk's Soviet Policy", **Cultura Turcica**, Vol: 2 (1), 1965. pp. 51-55.

Toynbee, Arnold J., "Turkey and China", **Asia**, Vol: 30, June, 1930. pp. 420-425, 448-451.

Trask, Roger R., "The United States and Turkish Nationalism: Investments and Technical Aid During the Ataturk Era", **Business History Review**, Vol: 38, Spring, 1964. pp. 58-77.

-------, "The Terrible Turk and Turkish-American Relations in the İnterwar Period", **Historian**, Vol: 33, November, 1970. pp. 40-53.

Velikov, Stefan, "Bulgarian-Turkish Economic Relations and Contacts, 1918-1934", **Etudes Balkaniques**, Vol: 13 (1), 1977. pp. 63-82.

Vrooman, Lee, "The Place of Missions in the New Turkey", **International Review of Missions**, Vol: 18, July, 1929. pp. 401-409.

Webb, Richard, "The Problem of the Straits", **Journal of the Royal Central Asian Society**, Vol: 18, July, 1931. pp. 307-334.

Zhivkova, Ludmila, "The Anglo-Turkish Relations (1934-1935)", **Etudes Balkaniques**, Vol: 7 (4), 1971. pp. 82-98.

"The Council on Turkish-American Relations", **New Orient**, Vol: 2, April-June, 1925. pp. 79-96; Vol: 3, July, 1926. pp. 89-96.

"The Straits Convention of Montreux, 1936", **British Yearbook of International Law**, Vol: 18, 1937. pp. 186-191.

"Turkey", **Near East and India**, Vol: 42, November 2, 1933. pp. 899-913.

Levent Şahverdi Arşivi

"Turkey, A Key State", **Round Table**, Vol: 28(109), December, 1937. pp. 110-124.

e) Ideology

Crabitès, J. Pièrre "Mustafa Kemal Ghazi and His Hat", **Moslem World**, Vol: 18, October, 1928. pp. 388-391.

Creel, Frank W. "Abdullah Cevdet: A Father of Kemalism", **Journal of Turkish Studies**, Vol:4, 1980. pp. 9-26.

Ender, A. "The Origins and Legacy of Kemalism", **Khamsin**, Vol:11, 1984. pp. 47-69.

Gilman, William, "Turkey Offers Her Own Ism", **South Atlantic Quarterly**, Vol: 38, October, 1939. pp. 377-391.

Hansen, Craig C. "Are We Doing Theory Ethnocentrically? A Comparison of Modernization Theory and Kemalism", **Journal of Developing Societies**, Vol: 5 (2), July-Oct., 1989. pp. 175-187.

Heper, Metin "Transformation of Charisma into a Political Paradigm: Ataturkism in Turkey", **Journal of the American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization.** Vol: 1 (3-4), 1980-81. pp. 65-82.

Hiç, Mükerrem, "Atatürk's Principles Re-interpreted", **Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Vol:. 1, 1973. pp. 63-83.

Kili, Suna "Kemal Ataturk and the Meaning of Westernization", **Robert College Alumni Bulletin**, May, 1958. pp. 72-89.

Kortepeter, Carl Marx, "Kemal Ataturk and the Ottoman Tradition of Leadership and Reform", **Journal of American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization**, Vol: 1 (3-4), 1980-1981. pp. 83-97.

Mardin, Şerif "Ideology and Religion in the Turkish Revolution", **International Journal of Middle East Studies**, Vol: 2 (3), July, 1971. pp. 197-211.

Mufty-Zade, K. Zia, "Republicanism in Turkey", **New Orient**, Vol: 2, October-December, 1924. pp. 17-22.

Rapp, William Jourdan "Republicanism in New Turkey", **Current History**, Vol: 19, March, 1924. pp. 1038-1039.

Levent Sahverdi Arşivi

Vasileva, Darina "Forming the Kemalist Ideology and Its Influence on the Cultural Policy of Turkey up to the Second World War", **Etudes Balkaniques**, No: 4, 1986. pp. 3-17.

Zimova, Nada "On the Character and Ideas of the Kemalist Movement", **Archiv Orientalni**, Vol:45 (2), 1977. pp. 97-105.

------- "Mustafa Kemal Ataturk and the Idea of a Modern Turkish National State and Republic", **Asian and African Studies**, (Czechoslovakia), Vol: 26, 1991. pp. 129-136.

f) Legal System:

Bentwich, Norman D., "The Turkish Constitutions, 1876-1942", **Contemporary Review**, Vol: 162, November, 1942. pp. 273-278.

Brinton, Jasper Y., "Turkey's New System of Laws and Courts", **Current History**, Vol: 25, January, 1927. pp. 498-503.

Earle, Edward Mead, "The New Constitution of Turkey", **Political Science Quarterly**, Vol: 40(1), March, 1925. pp. 73-100.

Essad, Mahmoud, "The Turkish Government's New Civil Code", **Current History**, Vol: 24, July, 1926. pp. 579-582.

Justice, Frumkin, "The Legal Position of Women in Turkey under the Old and New Regime, and in Egypt", **Journal of Comparative Legislation**, Vol: 10, November, 1928. pp. 196-202.

Krehel, Peter, "Constitutions in the Making: Turkey, Sick Man in a Sick World", **Common Sense**, Vol: 4, August, 1950. pp. 38-41.

Magnarella, Paul "The Reception of Swiss Family Law in Turkey", **Anthropological Quarterly**, Vol: 46 (2), April, 1973. pp. 100-116.

Smith, Edward C. "Debates on the Turkish Constitution of 1924", **S.B.F. Dergisi**, Vol: 13(3), 1958. pp. 82-105.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, "The Reception of the Swiss Civil Code in Turkey", **International Social Science Bulletin**, Vol: 9 (1), 1957. pp. 60-65.

Levent Sahverdi Arşivi

Weigert, Oscar, " New Turkish Labour Code", **International Labor Review**, Vol: 35, June, 1937. pp. 753-774.

g) Military

Allen, W. E., "Military Aspects of the New Turkish Railways", **Army Quarterly**, Vol: 33, October, 1936. pp. 28-38.

Cox, Clifton F., "Turkish Army's Role in Nation Building", **Military Review**, Vol: 47, April, 1967. pp. 68-74.

Harris, George S., "The Role of the Military in Turkish Politics", **Middle East Journal**, Vol: 19, Winter, 1965. pp. 54-66.

Lerner, Daniel & Richard D. Robinson, "Swords and Ploughshares, the Turkish Army as a Modernizing Force", **World Politics**, October, 1959. pp. 19-44.

Rustow, Dankward A. "The Army and the Founding of the Turkish Republic", **World Politics**, Vol: 11(4), July, 1959. pp. 513-552.

h) Personality and Impact of Atatürk:

Allen, G. R. G., "A Ghost from Gallipoli", **Journal of the Royal United Service Institution**, Vol: 108 (630), May, 1963. pp. 137-138.

Allen, Henry E., "The Achievements of Ataturk", **Yale Review**, Vol: 28, March, 1939. pp. 542-557.

Altuğ, Yılmaz "Atatürk and the Building of a Modern Nation State", **Turkish Review**, Vol: 5 (25), Autumn, 1991. pp. 25-40.

Arnold, Marguerite "Elegy for Ataturk", **New Republic**, Vol: 98, May 3, 1939. pp. 373-375.

Ataöv, Türkkaya, "Ataturk's Centenary", **Review of International Affairs**, Vol: 32 (754), September 5, 1981. pp. 20-22.

Bryant, Louise "A Turkish Divorce", **Nation**, Vol: 121, August 26, 1925. pp. 231-232.

Cleveland, C. O. "Kemal the Victorious", **Commonweal**, Vol: 29, November 25, 1938. pp. 118-120.

Levent Sahverdi Arşivi

Collins, J. Walter, "Kemal the Victorious", **Asia**, Vol: 34, March, 1934. pp. 138-139.

Fatimi, S. Q. "The Kemalist Revolution and the Pakistan Freedom Movement: a Study in Historical Parallelism", **Regional Cultural Institute. Journal**, Vol: 7(1), Winter, 1974. pp. 15-29.

Fazlur Rahman, "Muhammad Iqbal and Ataturk's Reforms", **Journal of Near East Studies**, Vol: 43 (2), April, 1984. pp. 157-162.

Gueron, E. "Turkey Mourns Kemal's Death", **Christian Century**, Vol: 56, January 4, 1939. pp. 31-32.

Halide Edib "Rising Star of Mustapha Kemal", **Asia**, Vol: 28, July, 1928. pp. 570-576.

Harper, W. A. "The Gazi of Turkey", **Journal of Religion**, Vol: 13, January, 1933. pp. 1-17.

Hasan, Beni "Kemal Pasha at Home; the New Master of Turkey", **Mentor**, Vol: 15, May, 1927. pp. 20-22.

Heathcote, Dudley, "Mustapha Kemal and the New Turkey", **Fortnightly Review**, Vol: 127, January, 1927. pp. 74-84.

Hottinger, Arnold "Kemal Ataturk's Heritage", **Encounter**, Vol: 48 (2), February, 1977. pp. 75-81.

Jones, D. D. & Henry Johnson, "Mustapha Kemal and Peter the Great: a Study in Parallelism", **Sociology and Social Research**, Vol: 22, January, 1938. pp. 212-222.

Karpat, Kemal H., "Review Article. The Personality of Ataturk", **American Historical Review**, Vol: 90, 1985. pp. 893-899.

Khairalla, Ibrahim A. "Mustapha Kemal -Maker of the New Turkey", **Current History**, Vol: 28, April, 1928. pp. 65-71.

Kinross, John P. "Ataturk and His Achievement", **Journal of Royal Central Asian Society**, Vol: 51, January, 1964. pp. 15-22.

Kuran, Ercumend "Ataturk and Ziya Gokalp", **Cultura Turcica**, Vol: 2(1), 1965. pp. 137-140.

Levent Sahverdi Arşivi

Kushner, David "Mustafa Kemal and His Period in the Eyes of the [illegible] Press and Publications in Palestine", **International Journal of Turkish Studies**, Vol: 3 (2), Winter, 1985-1986. pp. 96-106.

Ludwig, Emil "The Creator of a State", **Sphere**, Vol: 122, September 13 1930. pp. 460-461.

Potskhveria, B. "Kemal Ataturk on Revolution and Peace", **International Affairs**, Moscow, Vol: 1, 1967. pp. 107-109.

Rustow, Dankward A. "Ataturk as a Founder of a State", **Daedalus**, Vol: 97(3), Summer, 1968. pp. 793-828.

Sadiq, Muhammad "Mustafa Kemal Ataturk: Revolutionary Par Excellence", **International Studies**, Vol: 20, 1981. pp. 505-513.

Sherrill, Charles H., "My Interviews with the Gazi", **Asia**, Vol: 34, March, 1934. pp. 140-143.

Simon, Rachel "Beginnings of Leadership: Mustafa Kemal's First Visit to Libya, 1908", **Belleten**, Vol: 44(173), October, 1980. pp. 69-82.

Spencer, Robert F. "Culture Process and Intellectual Current: Durkheim and Ataturk", **American Anthropologist**, Vol: 60, August, 1958. pp. 640-657.

Stoddard, Lothrop "Mustapha Kemal: Incarnation of New Turkey", **New Orient**, Vol: 2, June, 1925. pp. 33-41.

Szyliowicz, Joseph H., "Ataturk and Educational Modernization", **Journal of American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization**, Vol: 1 (3-4), 1980-1981. pp. 118-126.

Tevetoğlu, Fethi "Ataturk and Nehru", **Cultura Turcica**, Vol: 3(2), 1966. pp. 161-165.

Woods, H. Charles, "Ghazi Mustapha Kemal Pasha: His Career, Power and Achievements", **Fortnightly Review**, Vol: 122, November, 1927. pp. 637-647.

Wortham, Hugh E. "Mustapha Kemal Sets the Styles", **Atlantic Monthly**, Vol: 147, March, 1931. pp. 356-366.

Ybarra, T. R. "Turkish Delight: Ataturk", **Collier's**, Vol: 96, December 21 1935. pp. 25, 664-66.

"Mustapha Kemal as Arbiter of Turkey's Fate", **Current History**, Vol: 19, March, 1924. pp. 1040-1043.

Levent Sahverdi Arşivi

i) Political

Beauplan, Robert de, "Resurgent Turkey and Decadent Syria; Kemal and His Turkey", **Living Age**, Vol: 348, May, 1935. pp. 222-227.

Brown, Constantine "The Tragicomic Exit of the Ottoman Dynasty", **Asia**, Vol: 24, June, 1924. pp. 449-453, 493-494.

Chirol, Sir Valentine "The Downfall of the Khalifate", **Foreign Affairs**, June, 1924. pp. 571-582.

Cruickshank, A. A., "The Young Turk Challenge in Postwar Turkey", **Middle East Journal**, Vol: 22 (1), Winter, 1968. pp. 17-28.

Ellis, William T., "Will the Anchor Hold? The Turkish Government at Angora", **American Review of Reviews**, Vol: 68, September, 1923. pp. 159-161.

Gentizon, Paul, "Constantinople versus Angora", **Living Age**, Vol: 320, March 29, 1924. pp. 600-604.

İnalcık, Halil "The Caliphate and Ataturk's Inkilab", **Belleten**, Vol: 46, 1982. pp. 353-365.

Karpat, Kemal H., "The People's Houses in Turkey; Establishment and Growth", **Middle East Journal**, Vol: 17, Winter-Spring, 1963. pp. 55-67.

Lybyer, Albert Howe, "Kemal Pasha's Speech on Recent Turkish History", **Current History**, Vol: 27, December, 1927. pp. 446-448.

-------, "The Political Reconstruction of Turkey", **Open Court**, Vol: 46, May, 1932. pp. 306-319.

Macartney, Maxwell H. H., "The New Grand Assembly", **Fortnightly Review**, New Series, Vol: 114, November, 1923. pp. 742-751.

-------, "Angora and the Caliphate", **Fortnightly Review**, New Series, Vol: 115, January-June, 1924. pp. 495-505.

------- "The New Opposition in Turkey", **Fortnightly Review**, New Series, Vol: 117, June, 1925. pp. 781-793.

Palmer, Julian, "Turkish Politics: Persons and Parties", **Nineteenth Century and After**, Vol: 108, November, 1930. pp. 591-599.

Levent Sahverdi Arşivi

Peffer, Nathaniel "The Passing of the Caliphate", **Forum**, Vol: 72, November, 1924. pp. 608-615.

Price, Claire, "Turkey and the Caliphate", **Fortnightly Review**, Vol: 118, December, 1922. pp. 945-950.

Rapp, William Jourdan "Republicanism in New Turkey", **Current History**, Vol: 19, March, 1924. pp. 1038-1039.

------- "The End of the Turkish Caliphate", **Nation**, Vol: 118 (3068), April 23, 1924. pp. 474-475.

Roucek, Joseph S., "The Turk and His Politics", **World Affairs Interpreter**, Vol: 10, July, 1939. pp. 177-184.

Tonjoroff, S. I., "Kurds Would Destroy Turkish Republic", **Christian Register**, May, 7, 1925. pp. 444-465.

Weiker, Walter F. "Associates of Kemal Ataturk, 1932-1938", **Belleten**, Vol: 34(136), October, 1970. pp. 633-652.

Westermann, William Linn, "The Abolition of the Ottoman Phantom Caliphate", **Asia**, Vol: 24, May, 1924. pp. 349-352, 417-418.

Woods, H. Charles, "Turkey under the Nationalists", **Contemporary Review**, Vol: 128, November, 1925. pp. 584-591.

Young, George, "Constantinople and Angora", **Contemporary Review**, No: 713, May, 1925. pp. 584-589.

"The Asian Circle: 2. Panislamism", **Asiatic Review**, Vol: 23 (73-6), 1927. pp. 209-215.

"The Turkish Republic: Aspects of Domestic Policy in the Domain of Mustapha Kemal", **Asia**, Vol: 24, January, 1924. pp. 43-45.

j) Religion

Allen, Henry E., "The Outlook for Islam in Turkey", **Moslem World**, Vol: 24, April, 1934. pp. 115-125.

Andréades, André, "The Greek Minority in Constantinople", **Contemporary Review**, Vol: 132, January, 1927. pp. 34-40.

Levent Sahverdi Arşivi

Barton, James L., "Missionary Problems in Turkey", **International Review of Missions**, Vol: 16, October, 1927. pp. 481-494.

Birge, John Kingsley "Secularism in Turkey and its Meaning", **International Review of Missions**, Vol: 33, October, 1944. pp. 426-432.

Bishku, Michael B., "Ataturk's Legacy versus Religious Reassertion: Secularism and Islam in Modern Turkey", **Mediterranean Quarterly**, Vol: 3 (4), Fall, 1992. pp. 75-93.

Browne, Lawrence E., "Religion in Turkey, Today and Tomorrow", **Moslem World**, Vol: 19, January, 1929. pp. 14-24.

Brunton, Chisholm Dunbar, "Passing of Islam in Turkey", **English Review**, Vol: 50, May, 1930. pp. 592-599.

Crabitès, J. Pièrre "Is Turkey a Mohammedan Country?", **Moslem World**, Vol: 20, April, 1930. pp. 125-137.

Dumont, Paul, "Hojas for the Revolution: the Religious Strategy of Mustafa Kemal Atatürk", **Journal of American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization**, Vol: 1 (3-4), 1980-1981. pp. 17-32.

Hurgronje, Snouck, "Islam and Turkish Nationalism", **Foreign Affairs**, Vol: 3, September 15, 1924. pp. 61-77.

Khalid, Detlev H. "Ataturk's Concepts of Islamic Reformism and Muslim Unity", **Regional Cultural Institute. Journal**, Vol: 7(1), Winter, 1974. pp. 39-52.

------- "A Study of Ataturk's Laicism in the Light of Muslim History", **Islam and the Modern Age**, Vol: 5, August, 1974. pp. 43-73.

MacCallum, Frank L., "Turkey Discovers the Koran", **Moslem World**, Vol:. 23, January, 1933. pp. 24-28.

Mardin, Serif "Ideology and Religion in the Turkish Revolution", **International Journal of Middle East Studies**, Vol: 2 (3), July, 1971. pp. 197-211.

Merz, Charles, "A New Turkey Challenges Islam", **Our World**, Vol: 4, January, 1924. pp. 71-76.

Levent Sahverdi Arşivi

Morrison, Charles C., "Should Missionaries Remain in Turkey?", **Christian Century**, Vol: 52, July 17, 1935. pp. 935-937.

Morrison, S. A., "Religious Liberty in Turkey", **International Review of Missions**, Vol: 24, October, 1935. pp. 441-459.

Pye, Ernest "Prayer and Mosque Attendance in Turkey", **Moslem World**, Vol: 18 (4), October, 1928. pp. 392-398.

Rapp, William Jourdan "Nationalizing Islam in the New Turkey", **The Independent**, Vol: 113, October 18, 1924. pp. 275-277, 296-297.

Riggs, Charles T., "Religion in Turkey Today", **Missionary Review of the World**, Vol: 61, July-August, 1938. pp. 327-329.

Riggs, H. H., "The Missionary Situation in Turkey", **International Review of Missions**, Vol: 27, April, 1938. pp. 195-200.

Sfeir, G. N., "Can Islam be Reformed? The Turkish Answer", **Moslem World**, Vol: 16, July, 1926. pp. 238-252.

Spies, Otto, "Modern Turkey and Islam", **Islamic Review**, Vol: 22, August, 1934. pp. 272-287.

Stirling, Paul "Religious Change in Republican Turkey", **Middle East Journal**, Vol: 12 (4), 1958. pp. 395-408.

Trask, Roger R., ""Unnamed Christianity" during the Ataturk Era", **Moslem World**, Vol: 55, January, 1955. pp. 66-76; April, 1955. pp. 101-111.

Valyi, Felix, "Turkey and the Future of Islam", **New Orient**, Vol: 2, July-September, 1925. pp. 1-14.

Woolworth William Sage, "The Moslem Mind in Turkey Today", **Moslem World**, Vol: 17 (2), April, 1927. pp. 139-146.

Psomiades, Harry J., "The Ecumenical Patriarchate under the Turkish Republic: The First Ten Years", **Greek Orthodox Theological Review**, Vol: 6 (1), 1960. pp. 56-80.

k) Women

Adıvar, Halide Edib, "Women's Part in Turkey's Progress", **Open Court**, Vol: 46, May, 1932. pp. 343-360.

Levent Sahverdi Arşivi

Armstrong, Harold C., "The Turkish Women of Today", **North American Review**, Vol: 228, August, 1929. pp. 199-205.

Bing, Edward J., "Progress of Women in New Turkey", **Current History**, Vol: 18, May, 1923. pp. 305-311.

Bryant, Louise "A Turkish Divorce", **Nation**, Vol: 121, August 26 1925. pp. 231-232.

Emerson, Mabel E., "The Outlook for the Women of Turkey Today", **Moslem World**, Vol: 15, July, 1925. pp. 269-273.

Ogilvie, Beatrice Hill, "The New Women of Turkey", **Current History**, Vol: 20, August, 1924. pp. 805-813.

Parker, Lockie, "Women in New Turkey", **Asia**, Vol: 34, June, 1934. pp. 356-361.

Toynbee, Rosalind, "Turkish Women of Today", **Forum**, Vol: 80, September, 1928. pp. 412-420.

"Turkish Women as Pioneers", **International Review of Missions**, Vol: 17, October, 1928. pp. 645-654.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Bu yazı yazarın doktora çalışması sırasında kişisel ilgisi nedeniyle değişik kütüphanelerdeki İngilizce dergilerden derlediği Atatürk dönemi hakkında yayınlanan makalelerden seçilmiş bir bibliyografya çalışmasıdır. Çalışmanın uzunluğundan kaçınmak için kitaplarda yer alan makaleler ve değişik yerlerde sunulan tebliğler liste dışı tutulmuştur. Okuyucuya ve araştırmacılara kolaylık olsun diye makaleler İstiklal Harbi Dönemi, Lozan Dönemi ve İnkılaplar Dönemi olmak üzere üç ana başlık altında toplanmış ve her başlık ta bazı alt başlıklara bölünmüştür. Listenin uzunluğu nedeniyle de makaleler üzerinde herhangi bir eleştiride bulunulmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Bibliyografya, İngilizce Makaleler.

ABSTRACT

This study is a list of English articles published in journals about Atatürk era. It does not include papers presented at various conferences or symposiums. It does not cover articles that were parts of edited books, either. The list is divided into three main sections to make it easy to use; the period of the National Liberation War, the period of the Lausanne Conference and the Reform period. Each of them was also divided into various sub-sections. Because of the length of the list, it does not include any comment on the contents of the articles.

Key Words: Atatürk, Bibliography, English Articles.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCENİN GEŞİMİNE BİR BAKIŞ

Dr. Sait AŞGIN*

Giriş

Türkiye'de modern tarihçiliğin gelişmesini çalışmaları, teşvikleri ve kurduğu müesseseleri ile sağlayan[1] Mustafa Kemal Atatürk, Türk Milletini aydınlık bir yola çıkartırken, kendisi de belirli tarihi temellere dayanan görüşlere sahipti. Onun için, Atatürkçü düşüncenin oluşumuna katkıda bulunan bu tarihi sürecin ana çizgileriyle ele alınmasında yarar bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti 1683'te Viyana önlerinden çekilirken, temsil ettiği fikir ve kurumlar bakımından henüz gelişmekte olan Batı düşüncesi ve kurumlarına göre daha üstün bir durumda idi.[2] Ama kısa sürede Avrupa, Osmanlı Devletinin aleyhine olmak üzere, her yönüyle gelişmiş ve yayılmaya başlamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Avrupa'nın üstünlüğünü kabul ederek Batılılaşmaya yönelecek ve askeri alanda yapılacak yeniliklerle bu üstünlüğü dengeleyebileceği düşüncesine kapılacaktır.[3]

Başlangıçta III. Ahmet zamanında (1703-1730), Lale Devriyle "lüks ve sefahat" biçiminde kendisini gösteren Batı etkisi, matbaanın gelişiyle, düşünce alanında da devam edecektir.[4] Ancak, bu etkilerin bir çağdaşlaşma eylemine dönüşmesi III. Selim döneminde (1789-1807) yönetim alanında

---

* Karaman Vali Yardımcısı.

[1] Bkz. Azmi SÜSLÜ, "Atatürk ve Tarih", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1995, s.265-278

[2] E. Z. KARAL, **Osmanlı Tarihi I,** Ankara 1988, s.55; M AYDIN "Tanzimat'la Aranan Hüviyet", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Ankara 31 Ekim- 3 Kasım 1989)**, Ankara 1994, s.15-20.

[3] Bkz. Alan PALMER, **Osmanlı İmparatorluğu Son ÜçYüz Yıl; Bir Çöküşün Tarihi**, İstanbul 1994 , s.53 vd.; Y. AKÇURA, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara 1987, s.48 vd.; E. Z. KARAL, **a.g.e.**,s.178.

[4] B. LEWIS, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (nşr. M. KIRATLI) Ankara 1984, s.51 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

yapılan yeniliklerle mümkün olacaktır.[5] Çağdaşlaşma isteği, 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra etkili olabilmiş ve Batının toplumsal, siyasal ve felsefi görüşleri, Osmanlı Devlet anlayışını yeni baştan biçimlendirmeye başlamıştır.[6] Abdülmecit döneminde (1839-1861) Tanzimat'ın ilanıyla somutlaşan bu durum[7] değişik biçimlerde I. Dünya Savaşına kadar sürmüştür. Ancak bu dönemde Devlet ve toplum hayatında "alaturka" ve "alafranga" tabirlerinde ifadesini bulan bir ikilik ortaya çıkmıştır ki, bu farklılaşma ancak Cumhuriyet döneminde ortadan kaldırılacaktır.[8]

Osmanlı Devleti'nin derlenip toparlanarak, yeniden güçlenebilmek için sarf ettiği çağdaşlaşma gayretleri beklenilen sonuçları sağlayamamıştır.[9] Ancak, bu dönemde ortaya çıkan siyasal akımlar, Atatürk'ün başlattığı çağdaşlaşma hareketinde ilk örneklerin elde edilmesine olanak vermeleri açısından önemlidirler.[10] Dolayısıyla, Osmanlı Devletinde gerçekleştirilen yenilikler ile bunu sağlamak için ortaya çıkan akımların, bu devleti yaşatamamasına karşılık, yeni bir devletin kurulması için gerekli deneyimi sağladığı söylenebilir.[11] İşte Atatürk'ü bu uzun tarihi gelişme hazırlamıştır.[12] Sonuçta, uzman bir sosyolog veya kültür tarihçisi olmamasına karşın, zekası ve gönülden sevgisiyle Mustafa Kemal, binlerce yıllık kültüründen doğan çelikleşmiş iradesine öncülük ettiği Türk Milletini mutlak bir yok oluştan kurtarmakla kalmayacak, aynı zamanda ona çok yakışan bağımsız, hür ve haysiyetli bir hayat ile yükselme yolunu da açacaktır.[13]

1907'den itibaren Atatürk'ün kafasında gelişen fikirlerin 19 Mayıs

---

[5] S. CÖHCE, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I,** Elazığ 1992,, s.54 vd.

[6] Bkz. Tuncer BAYKARA, "II. Mahmut'un Islahatında İç Temeller 1826-1839", **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu,** s.263-270; A. PALMER, **a.g.e.,** s.104 vd.;B. LEWIS, **a.g.e.,** s.57 vd ; M. Emin Gerger, **Tanzimattan Avrupa Topluluğuna Türkiye**, İstanbul 1989, s.82 vd.

[7] Geniş bilgi için bkz.M.E.B. Komisyon, **Tanzimat I-II,** İstanbul 1999, Ayrıca bkz. E. KURAN, **Türk Çağdaşlaşması, Çileli Bir Yolda İlerleyiş,** Ankara 1997, s. 135 vd.

[8] S. CÖHCE, **a.g.e.,** s.96 vd.

[9] A.AFETİNAN, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları,** (nşr. Azmi SÜSLÜ vd.), Ankara 2000, s.48 vd.

[10] Geniş bilgi için bkz. E.Z.KARAL, **Osmanlı Tarihi VIII,** Ankara 1988, s.482-568.

[11] Bkz. Bernard LEWIS, (Çev. Berin YANARDAĞ), "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunu Hazırlayan Düşünce Akımları", **Atatürk Konferansları VI (1973-1974),** Ankara 1977, s.15-22; Ayrıca bkz. Celal NURİ, **Türk İnkılabı,** İstanbul 1926

[12] Halil İNALCIK, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1998, s.125-132..

[13] S. CÖHCE, **a.g.e.,,** s.5.

Levent Sabverdi Arşivi

1919'da Onun kutsal Anadolu toprağına ayak basmasıyla birlikte uygulamaya konulduğu görülmektedir.[14] Çünkü, bu tarihten başlayarak, olaylar hep aynı doğrultuda yönlendirilmiş ve Türk Milletinin aydınlık bir yolda ilerleyerek mevcut milletler içerisinde layık olduğu yeri alabileceği faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bunları yaparken Atatürk, neyi, ne zaman, ve nasıl yapacağını büyük bir başarı ile tespit ve tayin etmiştir.[15] Sonuçta, XX. yüzyılın harikası olarak kabul edilen Türk inkılabını meydana getiren bu düşünceler, bir kısmı o güne kadar sonuçlandırılan bütün temel konuları da içine alır.[16]

Mustafa Kemal, İstiklal Savaşını başlattığında tarihi temellere dayanan belirli bir düşünce yapısına, siyasal görüş ve inanca sahipti.[17] Ama onun davranışlarını teorik çalışmalardan çok, gelişen hareket ve olayların yönlendirdiği söylenebilir.[18] Bu durum göz önüne alındığında Atatürkçülük hem fikri hem de fiili bir hareket olarak ortaya çıkar ve gelişir. Bu süreci, aralarında esaslı farklılıklar olmasa da dört evreye ayırarak incelemek mümkündür.

Fikri ve Fiili Bir Hareket Olarak Atatürkçü Düşüncenin Dört Evresi.

Atatürkçü düşüncenin 1919-1938 yılları arasındaki birinci devresi bir "oluşma ve deneme" aşamasını oluşturur. 1927, 1931 ve 1935'te toplanan C.H.P. kurultaylarında Atatürkçü düşünceyi tanımlama ve geliştirme hususunda önemli çalışmalar yapıldığı bilinmektedir.[19] Özellikle 1935 progra-

---

[14] Bkz. Şerif MARDİN, "Yenileşmenin Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk,** İstanbul 1983, s.21-48.

[15] Bkz. Kemal ATATÜRK, **Nutuk I (1919-1920)**, İstanbul 1973, s.16:Bu konudaki geniş bir yorum için M. KAPLAN "Atatürk'ün Başarısını Sağlayan Sebepler: Durum, Yorum, Hedef, İnanç, Karar ve Hareket", **İ.Ü.E.F. Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan,** İstanbul 1981, s.22 vd.; Ayrıca bkz. Hamza EROĞLU, "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1998, s.15-33.

[16] Bkz. P. GENTIZON, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu,** Ankara 1983; E. Ziya KARAL, "Türk İnkılabının Mahiyeti ve Önemi" **İ.Ü.E.F. Tarih Semineri Dergisi I**, İstanbul 1937, s.128-143.

[17] Ayrıca bkz. İ. KAFESOĞLU-M. SARAY, **Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller**, İstanbul 1983; B. Sıtkı BAYKAL, "Cumhuriyetimizin Tarihsel Anlamı", **Atatürkçü Düşünce**, Ankara 1992, s.243-263; S. IRMAK, "Atatürkçülüğün İlkeleri- İnkılapların Fikir Temelleri", **Atatürkçü Düşünce**, Ankara 1992, s.1-34.

[18] Suna KİLİ, "Tarih Açısından Kemalizmin Özü ve Oluşumu" **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, 10-14 Aralık 1973)**, İstanbul 1975, s.22-32.

[19] Bkz. Hakkı UYAR, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul 1998.

Levent Sahverdi Arşivi

mında Atatürkçü düşünce "Kemalizm" olarak tanımlanmış ve bu bölümde yer alan ilkeler Atatürkçü düşüncenin temeli olarak kabul edilmiştir.[20] Aslında bu ilkeler, Milli Mücadele dönemi gelişmeleri, İnkılaplar ve bizzat Atatürk'ün düşünce ve inançlarını içermekteydi. Bu dönemde Atatürk'ün kişiliğine ilişkin vurgulamalar da ön planda gözükmekte[21], Atatürk'ün hayatını ele alan makaleler yayınlanmaktadır.[22] Ayrıca bu yıllarda Türk inkılabını ve dolayısıyla Atatürk'ün görüşlerini incelemek üzere yabancılardan da önemli bir ilginin varlığı dikkati çekmektedir.[23] Onlar Kemalizm'i "Türk Milletinin tamamıyla yeni bir tefekkür ve amel, yeni bir terakki ve görüş tarzı" olarak tanımlıyorlardı.[24]

1939-1960 yılları arasında, yani ikinci evrede, Atatürkçü düşüncede

---

[20] Bu dönem gazete yazılarında Kemalizm'in pekiştirilmesine yönelik örnekler sıkça görülür. Örnek olmak üzere bkz. Muhittin BİRGİN, "Yalnız Kemalizm", **Son Posta**, 20 Nisan 1938, Yazar burada Macaristan'da Nazizim'in kaynadığından söz ettikten sonra "Demokrasi, komünizm veya ikisi ortası nazizim, bunlar bir taraftan bir hayat felsefesi ve hayat nizamı ifade ederler...komünizm de, demokrasi de, nazizm veya faşizm de nazariye, hayat felsefesi ve cemiyet nizamı olarak, ancak doğdukları memleketlerdeki şartların mahsulü olabilir ve içinde doğmadıkları memleketler için yalnız taklit ve yabancı nazariyeler halinde kalırlar.Ayni "izm"ler siyaset olarak mütalaa edildiği zaman, diğer memleketler için sade taklit ve yabancılık değil, belki de, aynı zamanda, bir tehlike ifade ederler....Kendi kendimizin şartları içinde, kendi kendimizin ihtiyaçlarından ilham alarak, bugünkü gidişimiz bir Türk gidişidir. Eksiğimiz çok, noksanlarımız büyük de olsa gayretsiz ve ümitsiz değiliz. Türk olarak yaşamak için, yalnız bu iki kuvvet bize kâfidir; gözümüzü dört açalım: Ne tanzimatçı demokrasi, ne hayalci komünizm, ne de realizm namı altında, yeni bir egoizm temsil eden öteki "izm"ler. Yalnız Kemalizm!" demekte ve dönemin genel yaklaşımını özetlemektedir.

[21] Örneğin, 1938 yılında Atatürk'ün Antalya'ya gelişlerinin yıldönümü münasebetiyle Halkevinde büyük bir tören yapılmış ve "Atatürk'ün askeri ve siyasi dehası ve yüksek varlığı hakkında konferanslar verilmiştir." Bkz. **Ayın Tarihi**, Nisan 1938, S.52, s.4.

[22] Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmakta olan Belleten'in 17 mart 1938'de yayımlanan 3. ve 4. sayılarında yer alan Afet İNAN'ın "Mukaddes Tabanca" ve Hüsrev Sami KIZILDOĞAN'ın "Vatan ve Hürriyet, İttihat Terakki" adlı makaleleri, Atatürk'ün hayatını ele almaktaydı.

[23] Örneğin İngiliz yazar Herbert Side BOTHAN, Türkiye'ye gelerek Türk inkılabına ilişkin incelemelerde bulunmuş, sonra da Sunday Times gazetesinde "Bir Milletin Yeniden Canlanışının Hikayesi, Atatürk'ün Sulh Siyaseti" başlığı ve Serutator imzasıyla yayınlamıştır. Bu yazı Türkçe'ye çevrilerek "Atatürk Bize Model Olabilir" başlığıyla 14 Ocak 1938 günlü **Ulus Gazetesi**'nde yayınlanmıştır.; Gene 9 Ağustos 1938 tarihli The Times'ın verdiği 32 sayfalık Türkiye Özel Ekinde, Türk inkılabından ve Atatürk'ten övgüyle söz edilmekteydi. Bkz. **Ayın Tarihi,** Ağustos 1938, S.57, s.314 vd.

[24] Alman Fons Panevon Ments'in **Westdeutscher Beobachter** Gazetesindeki yazısına atfen bkz. "Bir Seyyahatin İntibaları" **Ayın Tarihi,** Mart 1938, S.51, s.355 vd.; Ayrıca bkz. Rom LANDEN, "Kemalizm" **Ulus Gazetesi**, 17 Mart 1938.

Levent Sahverdi Arşivi

"Atatürkçülüğü anlatma" şeklinde bir gelişme ortaya çıkar. Ancak, daha sonraki gelişmeler bu evrede pek de başarılı olunamadığını göstermektedir. Bunda, dönem içerisinde ortaya çıkan bir takım gelişmelerin etkili olduğu söylenebilir.[25] Bu tür gelişmelerin istismarını önleyecek bir iradenin yeterli düzeyde ortaya konulamamış olması da bu tür bir olguyu hızlandırmıştır.[26]

Üçüncü dönem 1961-1980 arasını kapsar ki, bu dönemde Atatürk ile ilgili pek çok kitap bastırılmış, konferanslar verilmiş, sempozyumlar düzenlenmiştir. Bu gayretler uluslararası alanda da sürdürülmüş ve etkili de olmuştur.[27] Ancak bütün bu faaliyetlerin, yukarıda işaret edilen ikinci devredeki gibi, "Atatürkçülüğü anlatma" çerçevesini aştığı söylenemez.

Oysaki Atatürkçülük, ona ait bilgileri elde etmekle birlikte, inanmayı ve uygulama alanına koymayı da gerektirir. Ne yazık ki bu ikinci husus gerçekleştirilememiş ve ülke bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. 1982 T.C Anayasasının başlangıç bölümünde belirtildiği üzere, "Cumhuriyet devrinde benzeri görülmemiş, bölücü ve yıkıcı bir iç savaşın gerçekleşme noktasına ulaştığı sırada", 12 Eylül 1980'de Türk Ordusu yönetime el koymuş ve her şeyde olduğu gibi Atatürkçülük konusunda yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemin Atatürkçü nitelik ve hedef taşıdığı 12 Eylül Harekatı ile ilgili ilk beyanlarda açıkça ortaya konulmuştur. Esasen Türk Ordusu'nun Atatürk ilke ve inkılaplarına olan bağlılığı göz önüne alınacak olursa, hare-

---

[25] Bu dönemin siyasal yönden bir değerlendirmesi için bkz.Sait AŞGIN, **Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)**, Ankara 2000, s.19 vd.

[26] Atatürk'ten Sonraki Cumhuriyet Dönemine ilişkin bir değerlendirme için bkz. B. LEWIS, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (nşr. M.KIRATLI), Ankara 1984, s.293 vd.;Demokrat Parti iktidarında Atatürk ve Milli Şef dönemlerine ile ilgili iyi niyetli olmayan yaklaşımlara ilişkin bir değerlendirme için bkz.Hüseyin Cahit YALÇIN, "Atatürk Devri", **Ulus Gazetesi**, 22 Kasım 1953. Yazar bu makalesinde "seviyesiz, karaktersiz, değersiz bir sürü mahluk Atatürk önünde ve ondan sonra Milli Şef İsmet İnönü'nün önünde yerlerde süründükten sonra, şimdi yılan gibi derilerini değiştirmişler, Bazıları Demokrat boyasına bulanmışlar, 25 senelik maziye yani Atatürk'e, İsmet İnönü'ye hakaret etmek ve düşmanlık göstermekle yükselmek peşindeler" değerlendirmesini yaptıktan sonra "Çünkü deri değiştirmişlerdir; Demokrat maskesi takmışlardır ve kendileri gibi yerlerde sürünmeye tenezzül etmemiş, kendileriyle temastan iğrenmiş, namus ve haysiyet erbabını kötülemekle ikbal ve servete erişmek hırsına kapılmışlardır. İşte Atatürk devrinin ve Atatürk düşmanlığının hakikati budur" diyerek, bu tür gelişmeleri seviyesiz iktidar ve ikbal arayışlarına bağlamaktadır.

[27] UNESCO Yürütme Kurulu, 17 Ekim 1979 tarihli kararı ile, Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü Milletlerarası Sempozyumu'nun Paris'te toplanmasını ve bunun için ödenek ayrılmasını kararlaştırmıştır.Bkz. İ. GİRİTLİ, **Kemalist İdeoloji, Siyasi ve Ekonomik Yönleri**, Ankara 1981, s. 6: Yine böyle bir çalışma için bkz. Turkish National Commission For UNESCO, **Atatürk**, Ankara 1963,

Levent Sahverdi Arşivi

katın Atatürkçülüğün dışında bir temeli olabileceğini düşünmek de mümkün değildir.[28]

Söz konusu dönemde özellikle Atatürkçü düşüncenin anlaşılması ve uygulanması doğrultusunda önemli adımlar atılmıştır. 1982 Anayasasının 134. maddesi uyarınca 2876 sayılı yasayla "Atatürk'ün manevi himayelerinde, Cumhurbaşkanının gözetim ve desteğinde, Başbakanlığa bağlı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" kurulmuştur. Bu kurum içerisinde yer alan özellikle Atatürk Kültür Merkezi ile Atatürk Araştırma Merkezinin. önemli faaliyetlerde bulunduğu, yalnızca Atatürk Araştırma Merkezince 1999 yılına kadar yani on beş yıllık sürede 504 konferans, 4 Uluslararası sempozyum, 79 kitap ile Nutuk CD-ROM'u yayımlanmıştır.[29]

Bütün iyi niyetli çabalara karşın bazı zorlama "yorumlarla", belirgin sapmaların ortaya çıktığı da yadsınamaz. Çünkü, Atatürk'ün son derecede açık ve berrak düşünceleri, her büyük adam gibi, zaman zaman çeşitli kesimlerce istismar edilmek istenmektedir.[30] Bu tür kötü niyetlilere karşı en güzel yanıt, Atatürkçü inanç ve idealizme sahip gençlik tarafından verilmiş olacaktır.[31]

SONUÇ

Atatürkçü düşünce her dönemde yeniden ele alınır, anlatılır, incelenir, yorumlanır. Bu onun kendi iç dinamiğinden kaynaklanmaktadır. Halbuki Atatürkçü düşünce bugüne kadar toplumumuzun bütün kesimlerine benimsetilmiş olmalıydı.

Esasen bu konuda Türkiye'de kargaşa çıkartanlar hangi kesimden olurlarsa olsunlar, Atatürkçü düşünceyi boğmak ve Atatürk'ün kurmuş olduğu Türkiye Cumhuriyeti Devletine son vermek karar ve niyetiyle yola çıkmış görünmektedirler. Çünkü, Atatürkçülüğün amacı, Türk Milletini her alanda akılcı ve bilimsel bir metotla çağdaş bir toplum haline getirmektir.

Atatürkçü olmak, Atatürk'ün temel felsefesini bilmek, Atatürk'ü sev-

---

[28] İsmet GİRİTLİ, **a.g.e.**, s.11.

[29] Bkz. Komisyon, **Atatürk Araştırma Merkezi'nin 15 Yılı**, Ankara 1999.

[30] Bkz. Aydın TANERİ, **Atatürkçülüğün Tanımı**, Ankara 1983, s.14 vd.

[31] 1990'lı yıllar, özellikle ikinci yarısı itibarıyla çok yakın bir dönemi içerdiği ve bu evrenin kesin sonuçları alınmadığından, böyle bir tarih çalışmasının dışında tutulması uygun görülmektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

mek, Atatürk'ü anlamak ve Atatürkçülüğe inanmaktır. Onun gurur duyduğu değerlerle samimi olarak gurur duymak, O'nun açıkladığı ve hedeflediği gibi Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Laik, Devletçi ve İnkılapçı olmaktır. Gençliğe bu inancı ve idealizmi verdiğimiz gün, artık o hiçbir yabancı ideolojiye tenezzül etmeyecek, sorumluluklarını bilen, Türk Milletine faydalı bir insan haline gelecektir.

Sonuç olarak, Türk Milletinin ihtiyaçlarından doğan Atatürkçülük, toplumumuzun çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmesi için Türkiye'ye en uygun olan millî bir tercih ve tavırdır. Atatürkçülük çağdaşlaştırıcı olduğu kadar, milli birliği sağlayacak niteliklere de sahiptir. Atatürkçü düşünceye sarıldığımız sürece, yabancı ideolojiler, Türk Milletini parçalamayı amaç edinen akımlar, yayılma ve taraftar kazanma şansını kaybedeceklerdir. Türk Milleti yaşamış olduğu o acı ve gözyaşı dolu günlere bir daha dönmeyecektir. Atatürkçülüğün bireysel ve millet olarak benimsenmesi, şu anda mevcut ve gelecekteki saptırıcı ve tutucu akımlara karşı korunması Türk Devletinin parlak geleceğinin teminatıdır.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Atatürkçü Düşüncenin gelişimine ait bir bakış açısı çizmeye çalıştığımız makalemizde önce Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki düşünce akımları ve Devletin modernizasyonuna ilişkin çabalar üzerinde durulduktan sonra bunların başarısızlığı anlatılmıştır. Bu gelişmelerin Atatürk'ün düşünce ve görüşlerini oluşturmadaki etkisine değinildikten sonra Atatürkçülüğün oluşumu ve gelişimi aşama aşama ele alınmıştır. Makalede son olarak Atatürkçü düşüncenin temel niteliklerine atıfla toplumumuzu çağdaşlaştırıcı ve birleştirici niteliğine dikkat çekilmiş, Atatürkçülüğün bireysel ve ulusal düzeyde benimsenmesinin, saptırıcı ve tutucu akımlara karşı Türk Devletinin parlak geleceğinin teminatı olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürkçülük, Çağdaşlaşma, Türk Milleti, Cumhuriyet

ABSTRACT

In our article, in which we have tried to draw the improvement of Atatürk's doctrine and the historical perspective of its application, after stating the thoght movements in the last period of Ottoman State and the struggles about the modernization of the government, we mentioned about their failures. After giving information about the effects of these events in making up Atatürk's thought and ideas, the formation Atatürk's doctrine as an ideology and its improvement was taken up gradually. Finally, in the article, with the attribution to the basic characteristic of Atatürk's doctrine, it was pointed out that Atatürk's doctrine as a national ideology, has a characteristic that makes our society contemporary and united, and it was emphasized that it is the guarantee of the brilliant future of Turkish Nation against pervating and conservative ideas.

Key Words: Ataturks Thouhgt, Becoming Contemporaneous, Turkish Nation, Republic.

Levent Şahverdi Arşivi

TANITIM YAZILARI

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

YENİ AVRASYA ve STRATEJİK ANALİZ DERGİLERİ HAKKINDA

Mukaddes ARSLAN*

Basın, milletin müşterek sesidir. Basın-yayın hayatı, haberlerin haricinde, milletlerin topyekün duyurmak istediği ses sedâdır. Dolayısıyla milletlerin mevcudiyeti ve sesi, basın hayatı ile yanyana bir seyir takip eder.

Türk basınının güzide ve bir o kadar da seçkin **iki dergisini** tanıma ve tanıtma amacı ile kaleme aldığımız bu yazıda, mümkün olduğunca objektif bir değerlendirmeye gideceğiz.

Taşların yerinden oynamaya başladığı, küreselleşen bir dünya üzerinde "**Avrasya**" kelime ve mahiyet itibariyle son derece önem arzetmekte olup; istikbâlin parlak ufuklarına binbir emek ve itina ile koşar adım ilerleyen Türkiye'nin, "Avrasya" dahilinde konumu, hepimizi yakinen alâkadar etmektedir. Dolayısıyla bu konuda yayım hayatına sürdüren her iki dergiyi de dikkatle takip etmekteyiz.

A: YENİ AVRASYA DERGİSİ

Aylık Haber ve Kültür Dergisi, Fiyatı: 2,000,000 TL.

Adres: Yeni Avrasya Yayın Grubu. Cinnah Cad. 53/5 Çankaya – Ankara – TÜRKİYE.

Tel: 0090 (312) 439 60 08 – 439 61 30.

Belgegeçer: 0090 (312) 439 57 47

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı

Levent Sahverdi Arşivi

Yeni Avrasya Dergisi, Aylık Haber ve Kültür Dergisi olarak çıkmaktadır. Derginin genel olarak büyük beğeni ve takdirle izlediğimiz muhteviyatında son derece ilginç yazılara rastlıyoruz. Derginin sahibi **AY Ticaret A.Ş.** adına **Talat KILIÇ** olup, Avrasya Haber Koordinatörlerinin **Balkanlar, Rusya, Orta Asya, Sibirya, ABD, Avrupa, Avustralya ve Türkiye'de çok geniş bir coğrafyada haber ağı kurduklarını**, ayrıca yayın danışmanlarının sahalarında tanınmış akademisyenlerden oluştuğunu görmekteyiz.

Yeni Avrasya Dergisi'nin sunuş yazısında yeralan "Güzel ve doğru yazılarla okuyucularımıza hizmet üretmeye devam edeceğiz. Bu hizmetin kalite çıtasına da çok yüksek tuttuğumuzun bilincindeyiz. Birbirimizi kırmadan, incitmeden daha çok severek takdir ederek, iyi ve güzel taraflarımızı görerek birlik ve beraberlik içinde olmamızın gerektiğine inanıyoruz, "ifadeleri, derginin iyiniyet ve bilinçli hissiyâtını ortaya koymaktadır. Derginin 5. sayısında yer alan yazılardan **Alparslan AKINCI** tarafından **Kırgızistan Cumhurbaşkanı ile yapılan bir söyleşi** dikkatimizi çekiyor. Sayın Cumhurbaşkanı'nın "**Geçmişimiz bir, geleceğimiz bir olacak**" cümlesi, yazı başlığı olarak yer almakta ve aynı söyleşide **A.AKAYEV**, Yeni Avrasya Dergisi için; "***Türk Dünyası'nın bu dergide ruhu var. Bu nedenle Türkçe konuşan topluluklarının kültürü, tarihi, sanatı hakkında pek çok konu dergide kapsamlı olarak ele alınıp incelenmiş. Bu derginin Türk Dünyası için büyük bir kazanç olduğunu düşünüyorum***" demektedir. Yine aynı sayıda **Meltem KARAMAN** tarafından **Prof. Dr. Mümin KÖKSOY** ile yapılan "**Nuh'un Gemisi Neden Önemli**?" adlı söyleşide güncel bir mevzuda Ermenilerin sözde soykırımı iddialarının "*Sözde vaad edilmiş topraklar iddiasıyla Ağrı dağı merkez olmak üzere Doğu Anadolu'dan toprak talep etmek gibi bazı dış ülkelerin senaryo ve fikirlerine binâen, bizleri uyaran bilgilerle dolu güzel bir yazıyı merakla okumaktayız. "Yeni Avrusya Güncesi*" Bölümü; Balkanlar, Türkiye, Kafkaslar, Orta Asya, Rusya, Ortadoğu gibi çok geniş bir coğrafyadan, ayrıca dış basından güncel haberlerle devam etmektedir.

5. sayıda Yeni Avrasya Stratejileri Eki olarak verilen, "Türkiye-AB İlişkileri " Kitapçığında ise;"AB'nin Doğuşu", "Avrupa Birliği ile Nereye Gidiyoruz?", "Önyargılı AB Türkiye'yi Kabul Eder mi?", "AB ve Türk Cumhuriyetleri", "Katılım Ortaklığı Belgesi" gibi değerli makalelerde daha çok akademik ve bilimsel mahiyette yazılar ve otorite isimlerin görüşlerine yer verilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

B: STRATEJİK ANALİZ DERGİSİ

Aylık Dergi, Fiyatı: 1,500,000 TL.
Adres: Konrad Adenauer Cad. No: 61 Yıldız – Çankaya – ANKARA
Tel: 0312-491 60 70
Fax: 0312-491 60 99
Web Sayfası: www.avsam.org
E.Pasta (e-mail): asam@avsam.org

Stratejik Analiz Dergisi, Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi olarak çıkmaktadır. Büyük beğeni ile takib ettiğimiz derginin sahibi **Avrasya – Bir Vakfı Adına Şaban GÜLBAHAR** olup, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), zikrettiğimiz dergiyi, basın hayatına kazandırmıştır. Washington, Hong Kong, Bonn, Londra Temsilcilikleri ile İstanbul Koordinatörlüğü kapsamında, Editörler ve Yazı Kurulu'nun yine sahalarında tanınmış akademisyenler ve otorite isimlerden oluştuğunu görmekteyiz. Dikkatimizi çeken bir husus; dergi yazılarının **ASAM Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya, Rusya, Ukrayna, Uzakdoğu Pasifik Araştırmaları** Masası Araştırmacıları tarafından büyük bir bilimsel dikkat ve süzgeçten geçirilerek, son güncel bilgilerle desteklenerek, akademik seviye ve ağırlıkta ele alınmasıdır.

Stratejik Analiz Dergisi'nin sunuş yazısında, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde (ASAM) bölgesel ve işlevsel araştırma masalarının değerlendirdiği, olaylar belirtiliyor, aynı zamanda (ASAM)'ın resmi açılışı ve buna bağlı olarak açılışın getirdiği dinamizm ile organize çalışmalar dile getiriliyor. Derginin 7. sayısında "**Orta Doğu Barış Süreci Yine Bıçak Sırtında**" yazısı ile Ortadoğu Araştırmaları Masasından Mustafa ÇOŞKUN, son gelişmeleri değerlendiriyor. Barış fırsatının kaçırılmasının özellikle İsrail üzerinde olumsuz sonuçlara sebebiyet verebileceği üzerinde duruyor.

"**Avrupa Birliği"nin İnsan Hakları Kartı ve Türkiye**" Makalesi ile Avrupa Araştırmaları Masasından **A.Seda SERDAR**, Avrupa Birliği'nin azınlık sorunlarına yaklaşımını Türkiye açısından ele alıyor.

Stratejik Analiz Dergisinde; *kronolojik olarak bölgesel haberler, kitap tanıtım köşeleri ve Internet Adresleri, ASAM Bülteni kısımları da yer almaktadır.* Ayrıca dergide yer alan yazılar, dipnot ilaveleri ve İngilizce özetleri ile daha bilimsel bir mahiyet arzediyor.

Levent Sahverdi Arşivi

Öte yandan 30 Ocak 2001 tarihli **Hürriyet Gazetesi'nde** şu bilgileri içeren bir haber dikkatimizi çekmiştir. *"ASAM, Ermenilere karşı izlenecek politikanın belirlenmesi amacıyla Ermeni Araştırmaları Enstitüsü kurdu. Ankara Merkezli ASAM, Dışişleri ve üniversitelerdeki uzmanlarla temasa geçti. Ermeniler üzerine bu konuda şimdiye dek kurulmuş en kapsamlı enstitü özelliğini taşıyan Merkez, oluşturacağı raporları Ankara'da devletin zirvesine sunacak. Öncelikle uluslararası alanda İngilizce, yayınlara ağırlık verecek olan ASAM, önümüzdeki aylarda Ermeni Çalışmaları adlı dergiyi, Londra'da piyasaya sürecek*" Basında yer alan bu haber, Stratejik Analiz Dergisi'nin öncelikli hedeflerini ortaya koymaktadır.

Çok geniş bir yelpazede dünyanın değişik coğrafyalarından, Türkiye ve Türk Dünyası'ndan haberler derleyerek, mevcut coğrafya, ülke ve devletlerin; siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik şartlarını ülkemiz ve milletimiz menfaatlerine değerlendirerek bu anlamda büyük bir hizmet ifâ ettiklerine inandığımız **Yeni Avrasya ve Stratejik Analiz Dergilerini**, konu ile ilgili kesimlere tavsiye ediyoruz. Kendi sahalarında büyük boşluk dolduran, büyük emek ve itina ile çıkarılan dergilerimize, bundan sonraki yayın hayatlarında başarılar diliyoruz.

Levent Sahverdi Arşivi

HABERLER

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ULU ÖNDER ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNÜN 62. VE KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNUN 17. YILDÖNÜMLERİNDE ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BİLİM KURULU ÜYELERİ'NİN KIBRIS'TAKİ ETKİNLİKLERİ

N.Birgül GÜNDÜZ*

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu Atatürk'ün 62. Ölüm Yıldönümü ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 17. Yıldönümünde 14-17 Kasım 2000 tarihlerinde Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof.Dr.Azmi SÜSLÜ ve Yürütme Kurulu Üyeleri Prof.Dr.Refik TURAN, Prof.Dr.Yücel ÖZKAYA ve Merkez Sekreter Vekili N.Birgül GÜNDÜZ ve Doğu Akdeniz Üniversitesi Kuzey Kıbrıs Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Başkanı ve Bilim Kurulu Üyemiz Doç.Dr.Hasan CİCİOĞLU'nun da mahallinden iştirakleriyle Kıbrıs'ta yedi ayrı bilimsel faaliyet yapmışlardır.

1- 14 Kasım 2000 tarihinde saat 10.00'da, Doğu Akdeniz Üniversitesi bünyesinde 1995 yılında Merkezimizin teşebbüsüyle açılan Kuzey Kıbrıs Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi ile Merkezimizin Yürütme Kurulları ortak toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda tavsiye kararları alınmış ve bunların yurtdışındaki diğer Merkezlerle de yapılması temennisinde bulunulmuştur.

2- Aynı gün saat 14.00'te Lefke Avrupa Üniversitesi'nde, "Atatürk Araştırma Merkezi" ile "20. Yüzyılda İnsanlık Dramı" konulu belgesel filmlerin tanıtımından sonra yöneticiliğini Prof.Dr.Azmi SÜSLÜ'nün yaptığı ve konuşmacı olarak Prof.Dr.Refik TURAN, Prof.Dr.Yücel ÖZKAYA ve Doç.Dr.Hasan CİCİOĞLU'nun katıldığı "Atatürkçü Düşüncenin Evrensel

* Atatürk Araştırma Merkezi Merkez Sekreter V.

Levent Şahverdi Arşivi

Boyutları" konulu Açık Oturum yapılmıştır. Açık Oturum'un bitiminde öğrencilerin soruları cevaplandırılmıştır.

3- 15 Kasım 2000 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye en yakın bölgesi olan Dipkarpaz'a gidilmiştir. Hâlen 350 Rum'un Türklerle bir arada yaşadığı bu bölgede Kıbrıs'ın kuruluş bayramı, Dipkarpaz İlkokulu öğretmenleri, öğrencileri, halk ve yeni açılan Atatürkçü Yaşam Derneği Başkanı ve temsilcileriyle birlikte ve bir Sohbet Toplantısı'yla kutlanmıştır. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof.Dr.Azmi SÜSLÜ ile Yürütme Kurulu Üyeleri'nin konuşmasından sonra Atatürkçü Yaşam Derneği Dipkarpaz Başkanı Emin GÜNGÖR "Kuruluş amacımızda ifade edildiği gibi, Atatürk düşüncesinin, ilke ve inkılâplarının yılmaz bekçisi ve savunucusuyuz. Gayemiz, Atatürkçülüğü gençlere aşılamak, unutturmamak ve Atatürk'ün, "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesinden yola çıkarak ülke için elimizden geleni yapmaktır" demiştir. Atatürk Araştırma Merkezi'nce Atatürkçü Yaşam Derneği'ne ve pilot okul seçtiğimiz Dipkarpaz İlkokulu'na yayın desteğinde bulunulacağı ve eğitim sorunlarında elden gelenin yapılabileceği belirtilmiştir.

4- 16 Kasım 2000 tarihinde saat 10.00'da Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde Lefke Avrupa Üniversitesi'nde yapılan program tekrar edilmiştir. Açıkoturum'un bitiminde Ankara'dan gelen "Ankara Kulubü"ne ait Zeybekler Atatürk'ün Ankara'da karşılanışını temsilî olarak canlandırmış ve gösterilerini çeşitli oyunlarla sürdürerek gösteriyi izleyenleri de oyunlarına davet etmişlerdir.

5- Aynı gün öğleyin, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılan Donanma Komutanı Emekli Oramiral Emin GÖKSAN ile Gazi Subaylardan oluşan büyük bir grupla birlikte adeta tarih yeniden yaşanmıştır.

6- Saat 14.00'te ise, Genelkurmay Başkanlığı'nın faaliyetleri çerçevesinde Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof.Dr.Azmi SÜSLÜ tarafından Kolordu Komutanlığı'nda komutanlara ve eğitim subaylarına "20. Yüzyılda İnsanlık Dramı" konulu belgesel filmin gösterimi ve ardından "Atatürk ve Mirası" konulu konferans verilmiş ve konferans bitiminde sorular cevaplandırılmıştır.

7- 17 Kasım 2000 tarihinde Güvenlik Kuvvetleri Emekli Subaylar Derneği'nin düzenlediği "Kıbrıs'ta Türk Varlığı" Sempozyumuna iştirak edilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Sempozyumda, KKTC Meclis Başkanı Sayın Ertuğrul HASİPOĞLU, Başbakan Sayın Dr.Derviş EROĞLU, T.C. Büyükelçisi Sayın Ertuğrul APAKAN adına Sayın Ahmet BİGALI, Güvenlik Kuvvetleri Emekli Subaylar Derneği Başkanı E.Kur.Alb. Halil SADRAZAM birer açılış konuşması yapmışlardır. Bu konuşmaları takiben "Atatürk'ün Nutuk CD-ROM"unun tanıtım filmi gösterilmiş ve ardından Prof.Dr.Azmi SÜSLÜ "Atatürk, Kıbrıs ve Evrensel Barış" konulu açılış bildirisini sunmuştur. Bildirinin bitiminde Atatürk Araştırma Merkezi Haberleşme Üyeliği'ne seçilen E.Kur.Alb.Halil SADRAZAM'a beratı ve kimliği Meclis Başkanı Sayın Ertuğrul HASİPOĞLU tarafından tevdi edilmiştir. Yine Meclis Başkanı Sayın HASİPOĞLU tarafından Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof.Dr.Azmi SÜSLÜ'ye sempozyuma katılım belgesi tevdi edilmiştir.

Sempozyum'da sabah bir oturum daha yapılmıştır. Öğleden sonra iki oturum ve bitiminde değerlendirme oturumu yapılarak tamamlanmıştır.

"Kıbrıs'ta Türk Varlığı" Sempozyumu'nda aşağıda belirtilen sonuç kararları alınmıştır:

1. Kıbrıs'ın Millî Mücadele Tarihi konulu bir El Kitabı ve CD'leri hazırlanmalıdır.

2. Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni bütün Dünyada ve her yönüyle tanıtıcı sesli ve görüntülü malzemeler ile el kitapları hazırlanmalı, mevcutlar genişletilmelidir.

3. Şehitlikler ve anıtlar özellikle turizm haritalarında yer almalı, şehitlikleri ve şehitleri tanıtıcı sesli ve görüntülü yayınlar hazırlanmalıdır.

4. Kıbrıs'ta Türk varlığını vurgulayacak tarzda çeşitli yerlerde kitabeli anıtlar yapılmalıdır.

5. Bu ve benzeri sempozyumlar daha da genişletilerek tekrarlanmalıdır.

6. Kıbrıs'ın kendine özel problemlerinin böyle sempozyumlarda tartışılması ve çözüm yollarının belirlenmesi çok yararlı olmaktadır.

7. Sivil toplum örgütlerinin çalışmalarında hanımlara ve gençlere daha çok yer verilmelidir.

Levent Sahverdi Arşivi

8. Misâk-ı Millî, Maarif Şûrası ve Misâk-ı İktisadi konuları her zaman hatırlanarak gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

9. Kıbrıs'ta Türk varlığını ve Anadolu-Kıbrıs ilişkilerini vurgulayan arkeolojik çalışmalar teşvik edilmeli ve desteklenmelidir.

10. Kıbrıs Türklerinin yurt dışına kaçırılmış olan tarihî zenginlikleri tespit edilerek bunların geri alınması çalışmaları yapılmalıdır.

11. Ada sathına yayılacak müzeler teşvik edilmeli, Barbarlık Müzesi gibi müzeler genişletilmeli, Barış Harekâtı'nı yaşatacak açık hava savaş müzeleri oluşturulmalıdır.

12. Yavruvatan, Anavatan ve Atavatan tabirlerinin tereddütsüz kullanılması, birlik ve beraberliğin her zaman vurgulanmasının ilk adımı olarak kabul edilmelidir.

13. Yaşadığımız vatanı daha güzel ve daha yeşil yapmak için yasal tedbirler arttırılmalı, her gencin belirli miktarda ağaç dikip yetiştirmeden belirli haklardan yararlanamaması esası getirilmelidir.

14. Gözümüz ağaçta değil ormanda, yerde değil ufukta olacak şekilde bakış açımız, genişletilmeli, büyük hedefler peşinde koşulduğu takdirde büyük başarıların elde edilebileceği bilinmelidir.

Derneğin düzenlediği "Kıbrıs'ta Türk Varlığı" Sempozyumu gerek yaşayanların dilinden olayların anlatımı, gerekse arkeolojik kazıyı yapan bilim adamlarının anlatım ve diğer bilimsel tartışmalarla oldukça başarılı olmuştur.

Genelkurmay Başkanlığı'ndan ve KKTC Güvenlik Kuvvetleri'nden muharip subayların, Hava Kuvvetleri Komutanı Org.Ergin CELASİN, Emekli Donanma Komutanı Oramiral Emin GÖKSAN ve Barış Harekâtı'na katılan Gazi Subaylar, Devlet Bakanı Prof.Dr.Ramazan MİRZAOĞLU, Ankara Milletvekili ve MHP Genel Başkan Yardımcısı Şevket Bülent Yahnici ve Ankara Kulübü'nden gelen Zeybekler ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu Atatürk'ün 62. Ölüm Yıldönümü ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 17. Yıldönümü Yavruvatan'da bir kez daha anılmıştır. Bu etkinlikler Kıbrıs'a her yıl taze bir ruh ve moral vermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

DUYURU

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI
ÖDÜL İLÂNI

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Bağlı Kuruluşları Ödül Yönetmeliği gereğince Atatürk Araştırma Merkezi tarafından "Doğumunun 120. Yıldönümünde Atatürk" konulu "Resimli Roman veya Bilgisayar Animasyon" dalında yarışma düzenlenmiştir.

YARIŞMAYA BAŞVURACAK ESERİN GENEL NİTELİKLERİ:

a) 2876 sayılı kanunda gösterilen, Atatürkçü Düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırma, tanıtma ve yayma faaliyetlerini teşvik etmek amacı doğrultusunda,

b) Daha önce ödül almamış olması,

c) Ödül tarihinden önceki son dört yıl içinde tamamlanmış olması,

d) Doğru ve güzel bir Türkçe ile hazırlanmış olması gerekir.

ESERİN ÖZEL NİTELİKLERİ:

Resimli Roman için;

Eserin yukarıda belirtilen konuda hazırlanmış olması ve A4 ebadında, renkli olarak en az 100 sayfa ve 4 nüsha düzenlenmiş olması gerekir.

Bilgisayar Animasyon için;

Hazırlanacak çalışmanın maksimum 5 dak, VHS PAL formatında teslim edilmesi gerekir.

BAŞVURU HÜKÜMLERİ:

a) Adayın özgeçmişi ile birlikte en geç 29 Haziran 2001 tarihine kadar Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na elden teslim edilmesi ya da iadeli taahhütlü olarak gönderilmesi gerekir.

b) Başvurular gizli tutulur.

c) Değerlendirmeye giren eserler iade edilmez.

Levent Şahverdi Arşivi

DUYURU

ç) Derece alan eserler ayrıca telif ücreti ödenmeksizin Merkez yayınları arasında yayınlanabilir.

d) Merkez çalışanları ile Asli Üyeleri ve birinci dereceden yakınları yarışmaya müracaat edemez.

DEĞERLENDİRME JÜRİSİ:

Prof.Dr.Azmi SÜSLÜ

Prof.Dr.Muhteşem GİRAY

Doç.Dr.M.Akif TURAL

ÖDÜLLER:

Birinciye 2.500.000.000.-TL (İkibuçukmilyar)

İkinciye 2.000.000.000.-TL (İkimilyar)

Üçüncüye1.500.000.000.-TL (Birbuçukmilyar)

DEĞERLENDİRME SONUCUNUN İLANI:

Değerlendirme sonuçları hak kazananlara doğrudan bildirilir. Ayrıca basın ve Internet yoluyla ilân edilir.

ÖDÜL TÖRENİ:

Ödüller düzenlenecek bir törenle hak kazananlara verilir. Ödül töreninin tarihi değerlendirme sonuçları ile birlikte açıklanacaktır.

Ayrıntılı bilgi Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Gazi Mustafa Kemal Bulvarı N0:133 06570 Maltepe-ANKARA adresinden sağlanabilir.

Tel : 0312 232 44 16/2

Faks : 0312 232 55 66

e-mail : info@atam.gov.tr

www.http://www.atam.gov.tr

Levent Sahverdi Arşivi